

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Әлеуметтік және саяси ғылымдар»
сериясы
№3(59), 2017

2001 ж. бастап шығады.
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор:
ҚР ҰҒА корр. - мүшесі, филос.ғ.д., проф.
Р.Б. ӘБСАТТАРОВ

Бас редактордың орынбасары:
Г.О. Насимова – с.ғ.д., проф.

Редакция алқасы:

Г.С. Абдирайимова – э.ғ.д., проф.,
З.К. Шаукенова – э.ғ.д., проф.,
З.Ж. Жаназарова – э.ғ.д., проф.,
Т.Ж. Қалдыбаева – э.ғ.д., проф.,
Лим Че Ван – PhD докторы, проф.
(Корея),
Н.П. Нарбут – э.ғ.д., проф. (Ресей),
И.А. Рау – филос.ғ.д., проф. (Германия),
С.В. Решетников – с.ғ.д., проф.
(Белоруссия),
Н.П. Медведев – с.ғ.д., проф. (Ресей),
Е.А. Харьковщенко – филос.ғ.д., проф.
(Украина)
Лоранс Тен – PhD докторы, проф.
(Франция),
А.И. Шалтыков – с.ғ.д., проф.,
Н.Б. Сейсен – с.ғ.к., доцент
А.Ж. Мұқажанова – с.ғ.д., доцент
Ж.А. Нұрбекова – э.ғ.д., доцент
(жауапты хатшы)

© Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2017

Қазақстан Республикасының мәдениет
және ақпарат министрлігінде 2009 жылы
мамырдың 8-де тіркелген №10107-Ж

Басуға 23.10.2017 қол қойылды.
Пішімі 60x84 ¹/₈. Көлемі 18 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 52.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы

М А З М Ұ Н Ы С О Д Е Р Ж А Н И Е C O N T E N T

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

Absattarov R.B., Mirzoev K.I. Kurdish diaspora in Eurasia..... 5
Әбсаттаров Р.Б., Мирзоев К.И. Еуразиядағы курд
диаспоралары.....
Абсаттаров Р.Б., Мирзоев К.И. Курдские диаспоры в
Евразии.....

Иембекова М.О. Сириядағы қақтығыс: реттеу мәселесі
және Қазақстанның саясаты әлеуметтанудың өзекті
мәселелері..... 16
Иембекова М.О. Сирийский кризис: проблемы
урегулирования.....
Iyembekova M.O. Syrian crisis: settle problems.....

Сейсен Н.Б. Жаңғырту - көпұлтты, көпконфессионалды
еліміздің толыққанды кемелденуінің басты кепілі..... 22
Сейсен Н.Б. Модернизация как главный залог достижения
совершенства многонациональной, многоконфессиональной
страны.....
Seysen N.B. Modernization as the main principle of achieving
the perfection of the multinational, multiconfessional country.....

Абсаттаров Г.Р. Теоретико-концептуальные основы
политологического исследования правовой культуры: опыт,
проблемы, подходы..... 25
Әбсаттаров Г.Р. Құқықтық мәдениеттің саясаттанулық
зерттеудің теориялық-концептуалдық негіздері: тәжірибе,
проблемалары, амалдары.....
Absattarov G.R. The theoretical conceptual bases of a political
science research of legal culture: experience, problems,
approaches.....

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

Абишев М.А., Файзулин Р.К. Роль НПО в создании
гражданского общества в Республике Казахстан..... 35
Абишев М.А., Файзулин Р.К. Қазақстан Республикасында
азаматтық қоғамды құруда үкіметтік емес ұйымдардың рөлі
Abishev M.A., Fayzulin R.K. The role of ngos in creating civil
society in the Republic of Kazakhstan.....

Нурбекова Ж.А., Жаназарова З.Ж. Исламская этика
бизнеса: социологический анализ..... 39
Нурбекова Ж.А., Жаназарова З.Ж. Ислам бизнес этикасы:
социологиялық талдау.....
Nurbekova Zh.A., Zhanazarova Z.Zh. Islamic business ethics:
a sociological analysis.....

Казахский национальный
педагогический
университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Социологические и
политические науки»
№3(59), 2017

Выходит с 2001 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор:
член-корр. НАН РК, д. филос. н., проф.

Р.Б. АБСАТТАРОВ

Зам. главного редактора:
Г.О. Насимова – д. полит. н., проф.

Редакционная коллегия:

Г.С. Абдирайимова – д. с. н., проф.,

З.К. Шаукенова – д. с. н., проф.,

З.Ж. Жаназарова – д. с. н., проф.,

Т.Ж. Калдыбаева – д. с. н., проф.,

Лим Че Ван – д. PhD, проф.

(Южная Корея),

Н.П. Нарбут – д. с. н., проф. (Россия),

И.А. Рау – д. филос. н., проф. (Германия),

С.В. Решетников – д. п. н., проф.

(Белоруссия),

Н.П. Медведев – д. полит. н., проф.,

(Россия),

Е.А. Харьковченко – д. филос. н., проф.

(Украина),

Лоранс Тен – д. PhD, проф. (Франция),

А.И. Шалтыков – д. полит. н., проф.,

Н.Б. Сейсен – к. полит. н., доцент,

А.Ж. Мукажанова – д. полит. н., доцент,

Ж.А. Нурбекова – д. с. н., доцент

(ответ. секретарь)

© Казахский национальный
педагогический университет
имени Абая, 2017

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и информации
Республики Казахстан
8 мая 2009 г. №10107-Ж

Подписано в печать 23.10.2017.
Формат 60x84 1/8. Объем 18 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 52.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального
педагогического
университета имени Абая

Beimisheva A.S., Nuranova R.K. The using of research
method «Case-study»..... 44
Беймишева А.С., Нуранова Р.К. «Кейс-стади» зерттеу
әдісін пайдалану.....
Беймишева А.С., Нуранова Р.К. Использование
исследовательского метода «Кейс-стади».....

Султанова Ф.М. Формирование предпринимательства в
Семиреченской области в конце XIX - начала XX вв.
(социальный анализ)..... 49
Султанова Ф.М. XIX ғ. аяғы - XX ғ. басындағы Жетісу
аймағында кәсіпкерліктің қалыптасуы (әлеуметтік талдау)...
Sultanova F.M. Formation of entrepreneurship in the region in
the late XIX - early XX centuries (social analysis).....

Davletbayeva Zh.Zh., Rysbekova Zh.K., Zharov Ye.K.
Prevention of corruption as a factor in ensuring the socio-
economic stability of the state..... 55
Давлетбаева Ж.Ж., Рысбекова Ж.К., Жаров Е.К.
Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мемлекеттің
әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз ету
факторы ретінде.....
Давлетбаева Ж.Ж., Рысбекова Ж.К., Жаров Е.К.
Противодействие коррупции как фактор обеспечения
социально-экономической стабильности государства.....

Иманбекова Б.И. Әлеуметтік жұмыс менеджментінің
кейбір мәселелері..... 61
Иманбекова Б.И. Некоторые вопросы менеджмента
социальной работы.....
Imanbekova B.I. Some questions of management of social work

Сейсен Н.Б. Қазақстандағы салық саясатының кейбір
өзекті мәселелері..... 64
Сейсен Н.Б. Некоторые актуальные проблемы налоговой
политики.....
Seysen N.B. Some topical problems of tax policy.....

Джанкадыров С. Ойшылдардың әлеуметтік көзқарастары.. 68
Джанкадыров С. Социологические взгляды мыслителей.....
Zhankadyrov S. Sociological views of thinkers.....

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ
ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ
СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ
КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ
JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS OF
KAZAKHSTAN AND ABROAD

Абсаттаров Р.Б., Рау И.А. Немецкие монархи России
(псевдоромановы) и немецкое привилегированное
меньшинство в России: политические вопросы..... 72
Әбсаттаров Р.Б., Рау И.А. Россияның (жалған романовтар)
неміс монархиясы және Россиядағы ерекше пұрсатты неміс
азшылықтары: саяси мәселелер.....
Absattarov R.B., Rau I.A. The german monarchs of Russia
(pseudo-romans) and the german exclusive minority in russia:
political affairs.....

Kazakh national
pedagogical university after Abai

BULLETIN

Series of
«Sociological and Political sciences»
№3(59), 2017

Periodicity – 4 numbers in a year
Publishing from 2001

Editor-in-Chief:
*member-correspondent of NSA
of RK, doctor of philosophical science, professor*
R.B. ABSATTAROV

Deputy Editor:
G.O. Nasimova – *doctor of political science,
professor*

Editorial Board:
G.S. Abdirayimova – *doctor of sociological
science, professor,*
Z.K. Shaukenova – *doctor of sociological
science, professor,*
Z.Zh. Zhanazarova – *doctor of sociological
science, professor,*
T.Zh. Kaldybaeva – *doctor of sociological
science, professor,*
Lim Chae Wan – *doctor of political science,
professor (South Korea),*
N.P. Narbut – *doctor of sociological science,
professor (Russia),*
I.A. Rau – *doctor of philosophical science,
professor (Germany),*
S.V. Reshetnikov – *doctor of political science,
professor (Belarus),*
Medvedev N.P. – *doctor of political science,
professor (Russia),*
Kharkovshchenko Ye.A. – *doctor
of philosophical science, professor (Ukraine),*
A.I. Shaltykov – *doctor of political science,
professor,*
N.B. Seisen – *candidate of political sciences,
associate professor,*
Lourans Ten – *doctor of sociological science,
professor (France),*
Mukazhanova A.Zh. – *doctor of political
science, associate professor,*
Nurbekova Zh.A. – *doctor of sociological
science, associate professor (executive secretary)*

© Kazakh national pedagogical university
after Abai, 2017

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
8 May 2009. N10107 – Ж

Signed to print 23.10.2017 Format 60x84 1/8.
Volume 18 – ubl.literature. Edition 300 num.
Order 52.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical University after
Abai

Абсаттаров Р.Б., Рау И.А. О природном и внеприродном в
человеке: социально-системный анализ..... 80
Әбсаттаров Р.Б., Рау И.А. Адам табиғаты мен табиғатынан
тыс туралы: әлеуметтік-жүйелілік талдау.....
Absattarov R.B., Rau I.A. About natural and extra natural in the
person: social and system analysis.....

Харьковщенко Е.А., Нурбекова Ж.А. «Торговый дух» в
протестантской этике концепций капитализма и его
отражение в современном предпринимательстве..... 91
Харьковщенко Е.А., Нурбекова Ж.А. «Сауда рухы»
капитализмның концепциялық протестанты және оның
қазіргі таңдағы кәсіпкерліктің бейнесі.....
Kharkovshchenko E.A., Nurbekova Zh.A. «Trade spirit» in the
protestant ethic concepts of capitalism and its reflection in the
modern enterprise.....

**ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ
ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ**

Антанович Н.А. Измерительные индексы в дескриптивном
анализе политических процессов и государственного
управления..... 97
Антанович Н.А. Саяси процестер мен мемлекеттік
басқаруды дескриптивті талдаудағы өлшемдік көрсеткіштер..
Antanovich N.A. Descriptive analysis of measuring indexes in
the fields of the political processes and governance.....

**ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ
ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTISTS**

Koishibayev M.M. Reorganizing the system of social services
in Kazakhstan..... 105
Қойшыбаев М.М. Қазақстанда әлеуметтік сервис жүйесін
қайта ұйымдастыру.....
Койшибаев М.М. Реорганизация системы социального
сервиса в Казахстане.....

Пернехан Б. Конфуцианство - государственная религия
Китая..... 110
Пернехан Б. Конфуциандық – Қытайдың мемлекеттік діні...
Pernekhan B. Confucianism is a state religion of China.....

**ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ
FOR THE AID TO THE TEACHER**

Әбсаттаров Р.Б., Шалтыков Ә.Е. Тұлғаның әлеміне
саяхат..... 115
Абсаттаров Р.Б., Шалтыков А.И. Путешествие в мир
личности.....
Absattarov R.B., Shaltykov A.I. Travel to the world of the
personality.....

Artemyev A.E., Davar A. The law on religions and the situation in Kazakhstan after its adoption.....	125
Артемьев А.И., Давар А. Қазақстанда қабылданған заң мен партиялар туралы.....	
Артемьев А.И., Давар А. Закон о религиях и ситуация в Казахстане после его принятия.....	

Absattarov G.R., Seysen N.B. Policy and religion.....	130
Әбсәттаров Г.Р., Сейсен Н.Б. Саясат және дін.....	
Абсаттаров Г.Р., Сейсен Н.Б. Политика и религия.....	

**МЕРЕЙ ТӨЙ
ЮБИЛЕЙ
ANNIVERSARY**

Әбсәттаров Р., Құсайынов Д. Хаким академик.....	135
--	------------

Требования предъявляемые к оформлению статей.....	143
---	------------

ISSN 1728-8940

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh national pedagogical university after Abai

ХАБАРШЫ

ВЕСТНИК

BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№3(59)

Алматы, 2017

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh national pedagogical university after Abai

ХАБАРШЫ

ВЕСТНИК

BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№3(59) 2017

Алматы

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

МРНТИ 11.25.07

R.B. Absattarov¹, K.I. Mirzoev²

¹*the corresponding member of National Academy of Science of the Republic of Kazakhstan (NAS of RK), Doctor of Philosophy, Professor, the Head of the Department of Political Science and social and philosophical disciplines in Kazakh National Pedagogical University named after Abay,*

²*Academician of the International Academy of Higher Education, Doctor of Philology, Professor, the Head of the Department of Oriental Languages in KazNPU named after Abay
absat41@mail.ru*

KURDISH DIASPORA IN EURASIA

Annotation

The article deals with topical issues of the Kurdish diaspora in Eurasia that are not yet studied in the social and political literature. The article studies in detail the history and fate of the Kurdish diaspora and their way spread themselves, so that the millions of the Kurdish people found themselves far outside their historical Motherland - Kurdistan. Today, all around the world, about 4 million representatives of Kurdish diaspora live and work and about one million they are in Eurasia. The paper paid attention to the peculiarities and problems of the Kurdish diaspora in Russia, Azerbaijan, Armenia, Georgia, Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Turkmenistan. At the same time studied issues of the present generation of Kurds in Eurasia: the way they guard and protect the Kurdish civilization to their posterity. However, the attention paid to discussion questions also.

Key words: Kurds, culture, language, Kurdistan, the empire, repression, law, government, power, moving, customs, and traditions

Р.Б. Абсаттаров¹, К.И. Мирзоев²

¹*ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі
Алматы қ., Қазақстан*

²*Жоғары мектеп халықаралық ғылым академиясының академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің шығыс тілдері кафедрасының меңгерушісі
Алматы қ., Қазақстан*

ЕУРАЗИЯДАҒЫ КУРД ДИАСПОРАЛАРЫ

Түйін

Мақалада әлеуметтік-саяси ғылымдарында әлі де зерттеле қоймаған Еуразиядағы курд диаспоралары өзекті мәселелері қарастырылады. Мақалада курд диаспораларының тарихы және тағдыры, курд халқының миллион өкілдері өздерінің тарихи Отаны – Күрдістаннан кетуіне өмір қалай бөлгіштегені жайлы нақтылай айтылған. Қазіргі таңда әлемде шамамен 4 миллион курд диаспоралары еңбек етіп, өмір сүруде, соның ішінде бір миллиондайы Еуразияда. Мақалада Россияда, Азербайжанда, Арменияда, Грузияда, Қазақстанда, Өзбекстанда, Қырғызстанда, Түрікменстанда тұратын курд диаспораларының ерекшеліктері мен мәселелеріне көңіл бөлінген. Сондықтан, Еуразияда тұратын курдтардың цивилизацияны жинақтап, сақтап және өздерінің ұрпақтарына қалай жеткізіп отыруы мәселелер зерттелген. Сондай-ақ дискуссиялық мәселелерге көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: курдтар, мәдениет, тіл, Күрдістан, империя, репрессия, құқық, мемлекет, билік, жаңа жерге орналастыру, салт, дәстүр

Р.Б. Абсаттаров¹, К.И. Мирзоев²

*¹член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор,
зав. кафедрой политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая*

*²академик Международной академии наук высшей школы,
доктор филологических наук, профессор, зав. кафедрой восточных языков КазНПУ имени Абая*

КУРДСКИЕ ДИАСПОРЫ В ЕВРАЗИИ

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы курдских диаспор в Евразии, которые еще недостаточно изучены в социально-политической литературе. В статье рассматриваются подробно история и судьба курдских диаспор и как жизнь их распределила так, что миллионы представителей курдского народа оказались за пределами своей исторической Родины-Курдистана. Сегодня приблизительно в мире живут и трудятся около 4 млн. курдских диаспор, из них около одного миллиона в Евразии. В статье уделено внимание особенностям и проблемам курдских диаспор в России, Азербайджане, Армении, Грузии, Казахстане, Узбекистане, Кыргызии, Туркмении. При этом исследованы вопросы ныне живущего поколения курдов Евразии как сохраняют, сберегают и передают цивилизацию своим потомкам. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: курды, культура, язык, Курдистан, империя, репрессия, права, государство, власть, расселение, обычаи, традиций

1. INTRODUCTION

The problems of the Kurdish diaspora in Eurasia and the world have not been studied in the literature. Of course in one article it is impossible to consider all problems of the Kurdish diaspora. Therefore, we will learn some of the issues of the Kurdish diaspora in Eurasia.

First of all, it should be pointed out that the Kurds – are one of the oldest nations in the Middle East; they settled in areas of middle and northern Zagros and in the headwaters of the Tiger and Euphrates - the region called Kurdistan [1], which anciently considered the center of world civilization. The fate of Kurdish people counts a lot of hardship; because of the complex geopolitical conditions Kurds still do not have their independent state ship (although in Iraqi Kurdistan an Autonomous Republic with wide powers: the president, parliament, ministries, the army, etc.). They suggest different hypotheses about the origin of the Kurds. The history preserved the names of several ancient peoples inspired by the modern name of the people. Kurds themselves consider they are descendants of the Medes.

The territory of the ancient Medes and profile is almost identical with modern Kurdistan. The Kurdish national anthem is heard "Median trail." Historians, political scientists and linguists agree that the formation of ethnic Kurds processed with obvious participation of the Medes.

Many scientists since ancient times, traveled by the land of Kurdistan, have left details of it. In their works we find the material on geography, history, ethnography, linguistics, art, culture, traditions and customs of the Kurds. The first information on the settlement lands of the modern Kurds left Didor Sicilian (lived in the I century BC), who described in the books the history of Egypt, Babylon, Assyria; Herodotus (about 484-425 BC); the first Greek historian, wrote about the nature of the political system and southern Mesopotamia, in particular, of Cyrus II, the last king of the Medes state. Strabo and Ptolemy (the end of IV century, the beginning of the III century BC) in their works mentioned about area Korduyunu (Gorduyunnu) - Kurdistan. Greek scholar Xenophon (IV century BC) proves, that in ancient times the Kurds were called Kardio, Karduhu, and that morden Kurds living in Kurdistan in the front Asian subregion inhabit it more than 4,000 years. Marco Polo (1254-1324) an Italian traveler, explorer of Inner Asia, including Iranian Kurdistan, Mongolia, China, Sumatra, for his twenty four year journey gathered vast geographical scientific material. The vast reservoir of historical research of Kurdistan is associated with the names of Russian travelers and scientists. The famous Russian explorer of XV century Athanasiy Nikitin, in 1466 visited Iranian Kurdistan, and India, in his famous book "Journey Beyond Three Seas" gives its broad geographic research. The interest of V.F. Minorskyi (1877-1966 years) to the Kurds and Kurdistan, who wrote and spoke in Kurdish, was put in his writings on religion, ethnography, history of the Kurds, in his studies of traditions and customs of this people, in the studies of ancient monuments of Lake Urmia (Iran). Another scientist, A.Orbeli, a person with a huge collection of researcher, while traveling in Turkish Kurdistan, has collected a lot of material. As a specialist in linguistics, he created the Kurdish alphabet, contributed to the emergence of the Kurdish Scientific School, real

and actively helped the Kurdish scholar. Interesting articles and notes about the Kurds were written by V.P. Nikitin, a professor at the Sorbonne, but the main and the last of his fundamental work, which is full of great actual field material – is the book "The Kurds", published in Paris in 1956. Three books about the Kurds in Arabic language are published by Arabic scholar - Shaker Hasbak: "The Kurds and the Kurdish issue," "Kurds. Geographic and ethnographic study", "Northern Iraq" (physical geography and population), they contain a great amount of factual material on population, demographics and etnografy [2].

The first written monument of Kurdish literature became fragments of the poem relating to VIII century, found in the city Sulaymaniya (Iraq) and written in the Kurdish language [3]. History has preserved for us the name of the first Kurdish poet who lived in the XI-th century - Ali Hariri (1009-1079). Followed by a whole galaxy of outstanding poets - Mel Dzhtztrt (XI c.).

Fakiya Tairan (1302-1375, Turkey, Moksy), Ahmed Hany (1591-1652, Turkey, Basidia). Ahmed Hani opened madrassas for his people, where Kurds had the opportunity to study various sciences, to develop their culture and language; he founded the Arab-Kurdish Dictionary "Nubar" (the firstborn), wrote a poem, "Mom and Zin." By the influence he has had on the development of Kurdish culture and education some scientists compare Ahmed Hani with Ferdowsy (who wrote the poem "Shah-nama"). At the end of the XIX century and early XX century Kurdistan was glorified by such famous scientists as Arab Shamilov (1897-1978), Wazir Nadri (1941-1946), Adzhie Dzhndi (1908-1999), Amina Awdal (1906-1964) and others. It should be said, that the Kurdish people are industrious, friendly, talented and long-suffering people that BC had their own state, its culture and civilization. Its fate is so that millions of its representatives found themselves outside their historical homeland. Today, around all the world, live and work about 4 million of Kurdish diaspora, and about one million are in Eurasia (Russia, Azerbaijan, Armenia, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan).

2. KURDS IN RUSSIA AND OTHER BORDERINGS

Most of the Kurds found themselves in Russia. According to the first general census of the Russian population in 1897, Kurds- Muslims and Yezidi-Kurds were 99,9 thousand people. According to the All-Union census in 1926 the Muslim Kurds and the Kurds-Yezidis were 69,1 thousand people, including in the South Caucasus – 66,7 thousand people, and in Central Asia – 2,2 thousand [3]. According to the 1979 census in the former Soviet Union, the Kurds are 115 858 people. Of the total number of Kurds living in Eurasia their most part – is the rural population of the former Transcaucasian republics - Armenia SSR, Azerbaijan SSR, the Georgian SSR and the Central Asian republics, Kazakhstan and Russia [4]. On the territory of Georgia Kurdish settlements emerged in the XV century, when the Yezidis fled the territories occupied by the Turks. In the Soviet Union out of their tragedy struck in 1944. Thousands of Kurds with the Meskhetian Turks and Khemshils were escorted to Central Asia. Today, the Kurds make up small communities in Georgia, confessing Yezidism - close to the pre-Islamic religion of Zoroastrianism. According to the report of an expert of Analytical Center "Caucasus" Eduard Abrahamyan, the community has really only about six thousand members, while official sources indicate that in the country they live about 20 thousand Kurds. In Georgia, in early 2000s the "International Foundation to Protect human rights, religious and cultural heritage of the Kurds" was registered; it was led by George Shamoyev. One of the objectives of the fund - the revival of a unified Kurdish language and cultural space in the Commonwealth of Independent States (CIS) (more than one million. Kurds).

In XVII-XVIII centuries Iranian shahs relocated Kurds in Khorasan, Gilan, Baluchistan, and it sought to ensure the protection of the eastern borders of Iran's attacks Turkmens and Uzbeks. Infantry of Khiva Khanate of XVIII-XIX centuries consisted of slaves-the Kurds. Since that time, the Kurds start their move in Turkmenistan and Uzbekistan. According to the materials of Kurdish researcher K.E. Mirzaev, the most compact resettlement is in Mary province. In 1937, when the deportation of Kurds from Armenia and Azerbaijan started, they were distributed into 14 provinces and 110 districts of Central Asia and Kazakhstan. Each village had to shelter 20-25 families. They observed low level of literacy among the Kurdish population. But the most massive resettlement of expelled Kurds happened here during World War II. In mid-December 1944 in Uzbekistan 29 trains with special settlers arrived from Georgia. All Kurds were divided into 7 provinces and 43 districts of the Republic, particularly in Tashkent, Samarkand, Fergana and Bukhara regions. On April 1956, the special settlers' restrictions on rights were removed. Some Kurds remained in Uzbekistan were engaged in agriculture.

The data of number of Kurds population in Uzbekistan in the records of census of 1959, 1970, and 1979 are not shown. In 1989, the population of Kurds in the republic was 1839 person (in Tashkent 77 pers.); the

breakdown is 52.6% - men; 84% believe their native language Kurdish, 5,4% - Russian; 53.5% are fluent in a second language (Russian). After the fall of the Kurdish Mahabad Republic (Iraq), did not last a year (from January 22, 1946 - November 17, 1946), the Kurds, headed by M.Barzani, fearing reprisals, had crossed into the territory of the USSR (Nakhichevan region). In August 1948 squad (500) was transferred to Uzbekistan and placed near Tashkent where have employed in small groups in Tashkent, Samarkand, Namangan, Andijan and Ferghana regions.

In 1952, Iraqi Kurds have been re-united in a camp in Almazar district of Tashkent region. Mustafa Barzani, while studied in Moscow. July 14, 1958 in Iraq it was overthrown the monarchy and proclaimed the Republic. The new authorities allowed Barzani return home. Later, on March 1959, the Kurdish detachment organized flown to Odessa and then by sea to the city of Basra (Iraq).

At present time, according to statistics, the Kurds in Turkmenistan mainly live in the southern villages of Kopetdag, located in Ashgabat and Geok-Tepinsk areas and in the cities of Ashgabat, Mary and Bairam-Ali.

During continuous struggle for national liberation and cultural independence in the early XIX century the part of Kurds were forced to move to Russia, mainly into the South Caucasus. However, they found refuge either in their countrymen who emigrated from countries of the Near East into the Caucasus somewhat earlier or creating new settlements, mainly in the territory of Armenia and Azerbaijan.

After joining Georgia to Russia (1801), "Russia began to count Kurds among its peoples." In 1807 the Kurdish leader kind Mahmed Sophie Sultan passed Russian-Iranian border with his tribesmen, which included 600 families, and settled in Karabakh location [5]. While some scientists refer Kurds to the nations of the Caucasus, but in spite of the resettlement in these areas, the Kurds were and are indigenous to Asia Minor and the Middle East.

Numerous archival documents indicate that at the beginning of the XIX century, some Kurdish tribes gave a petition to the Russian authorities in the Caucasus, to allow them to resettle in Russia and to take Russian citizenship. So, from November 1831 to August 1833, Kurds of Bayazit pashalik asked to allow them to take an oath of allegiance to Russia and settle in the Armenian region. Often, the Kurds crossed the border from Turkey secretly. The founder of Chelabiassk Kurds, living in Karadag, appealed to local authorities of Russia to allow 1(one) thousand Kurdish families to settle in the South Caucasus. In 1885, as evidenced by historians, some Kurdish tribes crossed the Russian-Turkish border and adopted Russian citizenship.

In the XIX century Kurds, who were in the Transcaucasian lands were divided into many tribes. Field material on families and Kurdish tribes late XIX - early XX century, collected in the 50-s in the South Caucasus, confirms the existence of a number of Kurdish tribes (eg.: Sipko, Jalali Shekkaki, Zilani, Gasananli etc.) [6]. In Armenia, the Kurds were settled at the end of the XIX century by tribal principle, in Azerbaijan they built their settlements considering consanguinity.

In the 50-60-ies of XX century in Armenia Kurds were settled by tribal principle, based on a strict account of kinship, leaving the roots in Turkey, Iran, ie Kurds living areas in the XIX century. In eight regions of Armenia with the Kurdish population prevailed this or that tribal name - Bela, Mahamadi, Horns, Sipko.

The reasons for the migrating Kurds in Armenia, Azerbaijan, Georgia, are different. First of all, the desire to avoid physical destruction in the Middle East, the desire to escape from the difficult social and economic dependence, the search for the necessary land and grazing land for farming, the desire to be reunited with relatives by religion. In the Caucasus, they migrated as a separate tribal group and family.

Kurdish villages in Azerbaijan were included mostly in Kelbajar, Lachin, Kubatly, Zangelan, which from in 1923 by the decision of the Central Executive Commissioner (CEC) of Azerbaijan it was formally established Kurdistan district, i.e. Red Kurdistan (Lachin city). In the 30-s of the district was geographically changed and converted into the Kurdistan Region with districts Kelbajar, Kubatly, Koturlinsky, Zangelan and part of Jebail. Center of Kurdistan remained Lachin city. In order to eliminate illiteracy among the Azerbaijani Kurds, in 1930 they founded Kurdish alphabet, based on the Latin letters; since 1931 they began teaching in the Kurdish language, were prepared textbooks for schools. Until 1960 in Lachin city in Azerbaijani language they left issuing regional newspaper "Soviet Kurdistan". After the Armenian-Azerbaijani conflict, i.e. Karabakh events (1988-1993 years), the entire territory of Red Kurdistan was captured by the Armenian army and completely destroyed. Hundreds of thousands of Kurds were displaced. Historically the Kurds in Azerbaijan twice received the right to national-territorial entity, despite the difficult economic conditions, especially during the famine in the early 1920-s [7]. In the 1930s, during the period of Stalin's repressions, many families were deported to Kazakhstan and Central Asia.

It should be noted that the emergence of the Kurds in Russia and building their villages took place in different ways and for different reasons. It seems wrong to approve the modern science view that frequent

crossing state borders Kurdish people and their constant migrations within the same state are due to their nomadic way of life and their psychology. First, Kurdish tribes have settled tribes, known to historians. They, along with the tribes of nomadic Kurds have repeatedly acted as organizers of migration and custodians of traditional culture. Secondly, migration of certain Kurdish tribes and tribal unions were occurring to several reasons, among those are economic (no environment for farming, no will to come to hill to a particular lord, and so on), political (wars between the states, interstate delimitation, Turkish-Armenian and Turkish-Kurdish conflicts and national and religious intolerance among the "small peoples", inspired by Turkish feudal, numerous uprisings of the Kurds, etc.), administrative and territorial ones (numerous redrawing of some areas with Kurdish population). Third, many Kurds- migrants aimed the reunification by religious affiliating with their rest tribe members, who lived in the South Caucasus. The Kurds, who lived on the territory of Russia, recognized the Soviet power. After the Great October Revolution in the Soviet Union, they enjoy all civil rights, in contrast to the millions of compatriots living on their ancestral lands historic.

In 1921, in Armenia the I-st Kurds' Congress was held, and in 1921, Kurds were the participants of the next Congress of Soviet Armenia, adopted Constitution. In the same year, by the decision of Armenian Government, two specialists Arab A. Shamilov and Assyrian Isaac Morogulov worked out the Kurdish alphabet, based on Latin alphabet. Until that time they used the textbook "Shams" ("Sun") for primary Kurdish schools; that book was prepared in 1921 by Hakob Kazaryan (famous writer, scientist of Kurdish culture and traditions, teacher) on the basis of the Armenian alphabet. In 1921 year they opened 5 (five) in 1925 year – 10 (ten) and in 1930 year – 27 (twenty seven) Kurdish schools.

In 1930, they published first issue of the newspaper "Ria Taza"; in 1931, in Yerevan they opened first Kurdish Trans Caucasian Teachers College. In 1934, in Yerevan, the I-st All-Union Conference on Kurdish culture study was held. Two years later, they opened the separate section of the Kurdish writers as the part of Union of Writers of Armenia. In 1935, was organized the Kurdish theater, according to the decision of the People's Commissariat of Education of the Armenian SSR. At the requirement of Central Government, in 1944, the Kurds of the USSR entered a new alphabet based on Cyrillic. It was worked out by leading representatives of the Kurdish national intellectuals as Adzhie Dzhndi, Vezire Nadiri, Nado Mahmudov, Hrachya Acharyan, Amine Awdal, A. Kapanyan. After 60-70 years of XX century, Soviet Kurdish science starts its active development. So, at the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Armenian SSR and at Yerevan State University (YSU) they opened offices of Kurdish culture science. They played an important role in the studies of history and culture of the Kurdish people. Currently, Kurdish intellectuals, living mainly in the cities, as well as the villagers dispersed living in Abovyan and Masissk regions account for up to 1,000 persons.

In Armenia, there are schools with teaching Kurmanji. In addition to their mother language, all the Kurds are fluent in Armenian, and representatives of the intellectuals, even Russian. The rural population is engaged mainly in agriculture, horticulture, cultivation of melons. Kurdish intellectuals in Armenia - engineers, lawyers, doctors, scientists - take quite active part in public life: with the assistance of the State, they issue the Kurdish newspaper "Ria Taza" (New Way) – some when the only Kurdish newspaper in the entire Soviet Union; they have broadcastings of radio programs in Kurdish. Currently specialists are developing the new training manuals for Kurdish schools. The Writers' Union of Armenia has tis separate group of the Kurdish Writers of Armenia.

In the Armenian Oriental studies they have long traditions of Kurdish culture studies. Nowhere in the world in had recent decades it has not been published so many scientific papers - on Kurds culture studies, no translated literature and fiction in Kurdish language as in Armenia. Here it was shot the first film about the Kurds, containing a wealth of ethnographic material.

At the time, the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Armenia and nowadays the Caucasian Center for Iranian Studies and the Department of Iranian Studies at Yerevan State University are actively engaged in the issues of Kurdish language, literature, history, ethnography. At the Department of Iranian Studies at Yerevan State University since 1996 year, it was introduced the teaching of the Kurdish language, and since 2002 year at the level of University Master, they opened an office of Kurdology.

On the basis of the Law on national and cultural autonomy of the Russian Federation (RF), 3 regions of the Kurdish national-cultural autonomy - Moscow, Krasnodar and Saratov - at a joint meeting were united in a Common Federal structure. To this end, on April 28, 2000 in Moscow, at the Ministry of Federation and Nationalities Affairs of the Russian Federation, they held a Founding Congress of the Federal National and Cultural Autonomy of Kurds living in the Russian Federation.

Together with the delegates of the forum, representatives of the Kurdish diaspora in Stavropol Territory, the Republic of Adygea, Tambov region, Yaroslavl, Yekaterinburg, Nizhny Tagil, Nizhny Novgorod, Chelyabinsk, Kostroma, St. Petersburg participated in this forum. Russia is home to more than 300,000 Kurds. This significant event opens up opportunities to develop national culture and preservation of Kurdish ethnic group in Russia.

In the summer of 1999 year, in St.-Petersburg University' Faculty of Oriental Studies department they opened Kurdish culture studies department. This is a landmark event promoting the continued examination of the history and culture of the Kurdish people. In the Department of the faculty, along with representatives of the Kurdish people, the youth of other nationalities continue their studies.

Currently in Moscow resides 15-20 thousand Kurds. "The Kurdish national community of Moscow" has existed since 1994 year. Since 1996 year it is known as the "Kurdish house." Here social and cultural works are actively conducted as well as educational activities, they held meetings and negotiations, they perform editorial works to publish the newspaper "Free Kurdistan" and magazines "Druzhba" and "Women's Voice". In February 12, 2002, the Committee for Relations with Religious Associations under the Government of Moscow registered the Yazidi religious group "Lalish." In accordance with Article 7 of the Law "On Freedom of Conscience and Religious Associations" religious group has the right to conduct worship services and other religious rites and ceremonies, as well as to the teaching of religion and religious education of its followers. Earlier in Kursk in 2000 was opened Kursk regional Yezidi-Kurdish NGO "Shumer." Its Chairman is Safto Dzhaforov.

Federal national-cultural autonomy of the Kurds (FNKAK) of the Russian Federation was established in 2000 year. The Organization FNKAK is headed by Aziz Mamoyan.

One of the main points of the Charter of the organization is: revival, national culture preserving and developing, deep studies of native language and history, national customs and traditions conserving, protecting the legitimate rights and interests of FNKAK members at the level of government and state management in accordance with the current legislation of RF.

In Moscow, in the period from 2000 to 2001 they registered "Society of Cultural and Business Cooperation with the Kurdish diaspora abroad," the purpose of the founding was to expand and strengthen ties with the Kurdish diaspora of the countries of the Commonwealth of Independent States (CIS) and Europe. The Organization is active in the establishment of new relations with the Kurdish organizations and associations. Its task the organization has determined as to be "a bridge between Russia and Kurdistan." And also to become "a bridge between Russian Kurds and the Kurds of Kurdistan". This organization supports the political course of Massoud Barzani – the President of the Kurdistan Democratic Party (KDP). Jamal Shamoyan at the time, in the Tambov region unfolded a large road-construction business, where he involved as the workers the persons, representatives of Kurdish origin.

Living in the lands of former USSR, the Kurds found women's organizations, which have goals and objectives that are often beyond the scope of public associations. In addition to the development of education and the preserving cultural heritage, Kurdish women are actively involved in politics. So in 2002 in Moscow was registered regional public organization, promoting the rights of Kurdish women "Free woman." The Chairman of that organization became Aloyan Nane.

Kurds of Russia, Eurasia do not remain aloof from the problems of the historical homeland of Kurdistan. So, the two Russian businessman of Kurdish origin, Mister Zelimkhan Mutsoev and Mister Amirhan Mori, in September 2014 transferred to the "Barzani Charity Foundation" the funds of \$ 1.5 million US Dollars for the needs of the Kurdish Yezidi refugees. In 2013, these businessmen sent planes full of food and essentials for Syrian refugees in Iraqi Kurdistan. At a press conference in Erbil, Mr. Z.Mutsoev said: "The purpose of my visit to Kurdistan, this time is to bring 40 tons of humanitarian aid for refugees in the region, with the support of the Russian government ... I expressed my willingness, and I asked Barzani Fund to inform me, what refugees need, so that I can provide it quickly" [8]. Mr. Zelimkhan Mutsoev is a Kurd-Yezidi, ex-member of the Russian Parliament, as well as a successful businessman.

Today, the Kurdish diaspora in Russia, Eurasia, live in the vast territory in more than thousands of villages, towns and cities. Now let us consider the Kurdish diaspora in Kazakhstan, Kirgizia, Uzbekistan and Turkmenistan.

3. KURDS IN KAZAKHSTAN

Kazakhstan is home to quite a significant Kurdish diaspora, formed here as a result of the deportation of Kurds from Caucasus. It should be noted that the resettlement of Kurds in the territory Kazakhstan proceeded

in several stages. The first - was the autumn of 1937, when they were forcibly resettled in the mass order, among other peoples - Iranians, Turks, as mentioned in the documents of those years, "the purification of the border strip" of the Soviet state border in the Caucasus. The second stage - was Kurds deportation as part of the North Caucasus peoples in 1944. The Decree of the State Defense Committee (GKO) of July 31, 1944 adopted and stamped as "Top Secret", required the Government of Kazakhstan to accommodate 40 thousand of special migrants of Georgia, which was a consequence of criminal policies of Stalin and Beria about evicting the 115.5 thousand people from the border with Turkey regions of Georgia - Akhaltsikhe, Adigeni, Aspindza, Akhalkalaki and Bogdanovsk. Among them were about 20 thousand Kurds. But the tragedy of Kurd people continued during the collapse of the Soviet Union in 1989-1990 years. They were forced to move from their native lands as a result of military conflict between Armenia and Azerbaijan over Nagorny-Karabakh. At this stage, hundreds of Kurds have moved to Kazakhstan from Armenia and Azerbaijan and the Central Asian republics, Russia, Georgia.

But let us back to the events of mass political repressions. After the deportation of 1937 a significant part of displaced families with many young children had no able-bodied workers, not to mention the means of subsistence. In the spring they found themselves in a difficult position, with no hope for the future. The plight was in Kazakhstan, in that spring, the Kazakhs themselves were in poverty. But it is a miracle to which can only simple people do! Traditionally hospitable Kazakh found an opportunity to accommodate and place hundreds of thousands of immigrants of different nationalities; it was only in the autumn of 1937 from Caucasus to Kazakhstan arrived around 2000 Kurds families. Below are the stories of eyewitnesses of the time.

Here is how writes about it Mr. A.K. Nadirov - honored teacher of the Republic of Kazakhstan: "In the middle of November 1937 (when I was studying at the Yerevan Kurdish college) we were woken up by the staff of the National Commissariat of Internal Affairs (NKVD) and told to follow them. In the morning I was taken to the railway station Arazdayan, Nakhichevan Autonomous Soviet Socialist Republic, where all Kurds of the region were herded with personal belongings. All area around was guarded by soldiers. A few days later they started trains sending. Greatest possible number of people was driven in each wagon. None of that Kurds did know why and where they are sent. It felt like being taken to the north, and where - can only guess. Many of people could not withstand unusual physical and moral load, got sick on the road and died... on December 12, our train arrived in Mirzoyan (now Taraz). The snow up to the knee, about 40 degrees below zero. We are transplanted into open cargo tracks (with no tent) and sent along off road of 200 km from Mirzoyan to Sary-Suyskiy region and later distributed 2-3 families to region collective farms. In May 1938 in the mountains Karatau it was organized the Kurdish collective farm named after Budennyi. People have started to work on the farm, living in the open area. Starts of houses constructing they promised after completion of sowing. One night, in June, 40 men Kurds were taken away from the farm. Of all those, so far no one has returned. What was the reason they were taken and what was their fault, no one to this day knows. Many of them were not even knowledge-coma with each other, to say nothing of any conspiracy" [9].

"According to the compilation of the list, the groups of people were deported by echelons. Filed a train for the residents of our village, freed the men to help immerse their families ... In the cars they placed on for 10-12 families, it was way longing 22 days; the guards stopped the train on the road, only to water-fed cattle. And we went on. At last they unloaded the train at the station named Ili. The cattle were driven, and people waited for two or three days more. After a while, we were driven to village Babakhty, Balkhash region. We were very cold in an open auto trucks. But the world is full of good people. The locals – they were the Kazakhs - received us with hospitable. Each Kazakh family took residence one Kurdish family" [10]. This is evidenced in their memoirs, the elders kind of the Kurds of Kazakhstan Mr. Sheikh Aziz, Sheik Kadir, Mstoe Usve Mhyke, Hussein Bro, Kyarame Pala, M.S. Babaev, Mahmadamine Aziz, Ziyae Badrhan, Aslanov Sari, Azize Usva, Shamshie Mustafa, Aido Aliyev, Kadim Dursunov and others. In total, in 1944 from Georgia to Kazakhstan and the Central Asian republics were sent 6297 families, i.e. 27 657 person. Of these, about three thousand (number of Kurds among the deportees, unfortunately, is not known) were moved in Alma-Ata region. From archival documents of 1937-1944 years, it follows, that because of warm clothing, shoes, lack, many of the displaced were unable to return to work. But the severity of this particular move, of course, fell on the weak children' shoulders. In 1946, the main reason for school non-attending was the language barrier. According to statistics, only 21% of schools had an enrollment of children of school age and only 12% attended preschool.

The big problem was the placement and maintenance of newcomers with job. Nothing has been done by state structures to receive and accommodate the forced immigrants. As participants of those events witness, that was the reason why winter of 1937/38 years and 1944/45 years killed a lot of people, among them great

number of children and the elderly. In Kazakhstan those (30-s) years was very difficult social-economic situation. Local authorities could not provide the local population with housing, food and industrial consuming, and moreover, it was extremely difficult for forced immigrants. Yet Kazakhstan and its people and were able to accommodate hundreds of thousands of internally displaced persons.

All the above indicates the true situation of Kurds in the years of Stalin' repression. The activities of Kurdish public institutions in Kazakhstan started before the collapse of the Soviet Union. In 1989 the first national association of Kurds of Kazakhstan became the Alma-Ata National Cultural Center. Today in Kazakhstan the Kurdish Association of Kazakhstan "Barbang" (Dawn) functions, the Kurdish cultural Centers are in towns and regional centers of the Republic - Astana, Almaty, Akmola regional center, Alma-Ata regional center, South Kazakhstan, Zhambyl regions and others.

They publish the newspaper "Zhiyna Kurd", literary and art magazine "Nubar". In places of Kurds compact residence, people organized creative folk ensembles, poetic circles. In schools, for Kurdish children are held Kurdish language lessons. According to assessment of well-known Kurdish scientist Ordihana Jalil, Kurds of Kazakhstan managed to preserve the wealth of the national language and folklore, and many of the surviving texts of folk songs are simply unique. The experience of Kurds of Kazakhstan in the sphere of preserving national culture, language, literature is the property of all the Kurdish CIS diaspora. Since 1998, the State National Museum of the Republic of Kazakhstan the department functions; it presents spiritual and material values of the Kurds.

According to the official 1999 year census, population of Kurds in Kazakhstan is 34 thousand Kurds, according to "Barbang" - more than 80 thousand Kurds and experts estimate the number of Kurds in Kazakhstan reaches up to 150-200 thousand persons. This discrepancy in the data is due to the fact, that the many of deportee Kurds were registered as Azerbaijan and Turks. In the period of 1989 to 1993 years, statistics state that the number of Kurds in Kazakhstan increased by 29%. The Kurdish population growth has several reasons. But the most compelling, perhaps, were and are political instability, aggravated inter-ethnic situation in Kyrgyzstan, Uzbekistan, Armenia and Azerbaijan, in contrast with - inter-ethnic harmony in Kazakhstan, its social, economic and political stability. A large part of Kurds community live in Almaty, Taraz and Shymkent (Chimkent).

Kurds of Kazakhstan clearly manifest themselves in science, culture, public life. Mr. Nadir Karimovich Nadirov is a Doctor of Chemistry, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Kazakhstan, Honorary President of Association of Kurds in Kazakhstan "Barbang", State Prize Laureate, Honored Scientist of Kazakhstan. Also invests his scientific contributions to the development of modern literary, Doctor of Philological Sciences, Academician of the International Academy of Sciences, Member of Writers Union of Kazakhstan, Academician of Social Sciences of RK, Professor K.I. Mirzoyev. I would like to note an active scientific work of the deceased Doctor of Technical Sciences, Professor, Corresponding Member of International Academy of Mineral Resources Mr. G.A. Musaev; Doctor of Technical Sciences, Professor Mr. U.A. Sadykov, Doctor of Economics, Professor A.Z. Aliev, Doctor Chemical Sciences, Professor, Laureate of the State Prize Mr. A.S. Nadirov, Ph.D Mr. V.K. Mirzoev, the Head of Department of the Academy of Tourism and Sports, Honored Master of Sports Mr. M.O. Myrzaev, Ph.D on Philology - M.S. Yusubov, G.A. Aliev, Ph.D on Political Science - M.M. Mamedov, Ph.D. on Chemistry A.N. Nadirov, Ph.D. on Biology - X.A. Nadirov, Ph.D. on Biology X.M. Sadykov, Ph.D.

Technical Sciences N.A. Shamoj, Ph.D. on Medicine Sciences - M.A. Badirov, Ph.D. on Medicine Sciences B.N. Nadirov, Ph.D. on Medicine Sciences T.K. Mirzoev and many others.

Do not stay aside from the Kurds in the education system. Thus, the title of Honored Teacher of the Republic of Kazakhstan awarded A.K. Nadirov, M.T. Suleymanov, A.B. Nadyrov, S.I. Seidov, I.A. Aliev. Excellence in Public Education of the Republic of Kazakhstan became A.S. Aliev and V.U. Broev.

In Kazakhstan, works an Honored teacher of Kyrgyzstan Mr. N.A. Chatuev; writers and publicists - Barie Bala, Hasan Hadzhisuleyman, Majeed Sulaiman, Saleh Sayyad, Malikshakh Gasanov, Zahar Sadykov and others. Usva Said, Said Ali and Sheikh Gasane, Sheikh Qadeer, Arif Shaikh, Sheikh Faizo, mullah Suleiman nowadays play an important role in the spiritual education of the Kurdish youth of Kazakhstan.

Today, dozens of Kurdish sportsmen in different sports have achieved good results. Their names are known not only in our country, but also far beyond its borders. Brothers Michael and Ismayil Nadirovs, Ramazan Sayadov – are European Champions in kickboxing; World Champion in combat is Sulhaddin Ayupov, there are the Master of sports of International class. Master of Sports Alik Aslanov - head coach of CSKA team in boxing. Malikshakh Myrzaev – is an Honored Master of Sports, is now the Head of the Department of the Academy of Tourism and Sports. Two-time champion of Kazakhstan on struggle and the Sports Master is Haneyvaz Khanayev.

In places of compact residence of people of Kurdish origin there are Cultural Centers and schools with educating in their native language. In South Kazakhstan region, in areas where the general population is Kurds and where about 16,000 Kurds live, they planned to organize schooling in the Kurdish language.

"Barbang" Association of Kurds of Kazakhstan, is a public organization, it is one of the first enters to the Assembly of People of Kazakhstan. Schoolchildren study their native language in areas densely populated by Kurds, in Sunday schools, in special classes. In Kazakhstan they have created textbooks and methodical program to study the Kurdish language and in 2006 it is approved by the Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan.

The author is works are the President of the Association "Barbang", Professor Mirzoev Prince Ibrahimovich.

A special role in the development of the Kurdish diaspora in Kazakhstan belongs to the Assembly of Peoples of Kazakhstan (APK). 12 representatives of the Kurds of Kazakhstan are elected as APK members and the President of the Association of Kurds is elected a Deputy of the ANC Chairman.

It should be said that the Kurds were in Kyrgyzstan also as a result of forced deportation from the Caucasus, mostly from the areas of the Soviet-Turkish border, Armenia and Azerbaijan. The first wave of Soviet deportation of Kurds came in 1937, went down in history of the USSR as the peak of Stalin's repressions. How many families have lost Kurdish families on a long way into obscurity when they, emaciated, sick, destitute, had to start a new life in a new, unusual for them the harsh conditions.

During the second wave of forced migration of peoples in 1944 from Georgia there were deported Meskhetian Turks, Kurds, Hamshens in Kyrgyzstan. All repressed peoples in 1937 and 1944 put the stamp of "special immigrants", they were not able to without permission from the authorities (the NKVD commandant's office) to move somewhere else. According to official data, in 1944 out of all exiled to Kyrgyzstan (81,121 people) 1533 persons were Kurds. Kurds, as well as others, were resettled to Kyrgyzstan by order №6279 of the State Defense Committee of the USSR on July 31, 1944. The decision marked "Top secret" they stated: "... paragraph 1. Relocate from the border strip of the Georgian SSR of Akhaltsikhe, Adigeni, Aspindza, Bogdanov regions of Adjarian SSR areas 16,700 households with a population of 86,000 Turks, Kurds and Khemshins, including the Kazakh SSR - 40 thousands, to the Uzbek SSR - 30 thousands, In Kirghiz SSR - 16 thousand person..." [11].

Kurds were settled in Kyrgyzstan in Osh region and Chui valley. They were placed in the most remote areas of the country, mainly in remote villages of the Suzak district of Osh region, suburbs Kok-Yangak and Jalal-Abad. Prior to cancellation in 1956 a decision on "special settlers", Kurds have been deprived of basic socio-economic and political rights. According to the census of that year, on 4783 Kurds were registered in the territory of the Kyrgyz SSR, living mostly in the south of the country.

Even before the collapse of the USSR Kurds in Kyrgyzstan, gradually restoring their constitutional rights began to educate in secondary and higher education institutions; they have been able to revive their language and communicate it freely. More than 40 people graduated and got a law degree. Many of them worked in various positions in the Ministry of Internal Affairs (MVD), some of them rose to the ranks of colonel and lieutenant colonel, doctors, entrepreneurs, etc. The representatives of the Kurdish diaspora held high positions in government also.

In the late 80-s and early 90-ies of XX century in the Republics of former Soviet Union the clashes on ethnic grounds started. Just as in many other republics, in Kirgizia ethnic clashes occurred. After these events, hundreds of Kurdish families were forced to leave their second homeland and seek refuge in neighboring countries. The rest have decided to unite to defend their rights. In 1993, the Kurds Association "Nishtiman" was established in Kyrgyzstan; in 2001 it was renamed into the Republic Association of Kurds in Kyrgyzstan "Midia".

The foundation of that organization became an important step towards addressing cultural and educational questions of the Kurdish people. The Association aimed its activities at the revival of language, culture, customs, traditions and art of the Kurdish people; protecting the interests of the Kurds in the social, economic, political and culture fields; educating young generation in the spirit of tolerance and internationalism and many other aspects, to provide long life of the people.

Since 2002 year, the state TV and radio company starts its broadcasting in the Kurdish language, once a week for 15 minutes. In the frame of the Association' assistance they launched works of musical groups and folk dance ensembles. In cooperation with the Kyrgyz TV Kurdish organization has carried out the shooting of six documentaries on the life of the diaspora in the country. But despite the hard work, unfortunately, we can state, that the educational level of the Kurds remains low, especially for the Kurdish people in Talass region. In

fact, only the tenth part of adult population of Kurds people there have college or university education. Even now the young generation present there successful businessmen, politicians and popular public figures.

Today grater part of Kurdish diaspora lives in the Chui valley, mainly in Alamudinsk and Sokuluk regions. There are small settlements in the Talass valley - in Manas and Karaburinsk districts in Osh region, in Suzak district, in the towns of Kok-Yangak and Jalal-Abad. In the last of 15 years, the Kurds have started to move in Bishkek and nearby villages, such as Karl Marx village, villages Petrovka, Vasilevka, Grape, Leninsk, etc.

In 1989, the census revealed that 14,300 Kurds live in Kyrgyzstan. Bearing the high reproductive rate among the Kurds and the distortions in the census, local Kurdish observers suggest, that today in Kyrgyzstan there are more than 20 thousand people of Kurd origin. In February 2001, they elected Mr. Ramazan Seidov as a Chairman of Kurds Association in Kirgizia. Today in the republic, as the nationwide population census registered in 2009, the number of Kurds is 20171 persons, accounting for about 6% of all population of Kirgizstan.

They mostly remember their Kurdish language, their folkway and traditions, and culture.

Amir Timur, who won in the XIV century lands of Kurdistan and Khorasan, started his policy of massive Kurds resettling in his homeland - in Shakhrisabz and Samarkand. In XVII-XVIII centuries, Iranian shahs, to ensure the protection of the eastern borders of Iran from attacking Uzbeks and Turkmens, resettled Kurds in Khorasan, Gilan, Beludzhistan. Thus, in XVIII-XIX centuries the part of Khiva Khanstate's army was Kurds. In the early XX century in this country, in Uzbekistan, according to official records there were more than 10 thousand Kurds people. The number of Kurds population in Uzbekistan increased due to deported Kurds from Georgia and Crimea, in 1944. In autumn of 1944 from Georgia to Uzbekistan totally they deported 55,550 Kurds forced immigrants: Meskhitin- Turks and Khemshins. Those deported Kurds were resettled into 7 provinces and 43 districts, into hundreds of villages of the Republic, especially in Tashkent, Samarkand, Fergana and Bukhara regions.

In 1946, according to official reports, in Uzbekistan there were 15 thousand Kurds people, and by 1979 their number decreased to 982 persons. The 1989 year census indicated that Kurds were 1839 persons, and the census of 1959 and 1970 in Uzbekistan registered that such people at all "no existed". In 1989, they registered in the Republic 1839 persons of Kurd origin (in Tashkent - 77 persons), with breakdown: 84% considered their native language the language of title nationality (Uzbek), 5.4% - Russian; 53.5% were fluent in a second language (Russian). The armed conflict in Nagornyi Karabakh in 1989-1990 years caused immigration of 685 people of Kurd origin in Uzbekistan.

Traditionally Kurd people are good in: semi-nomadic cattle (cattle and small animals), agriculture (grain, horticulture, tobacco). Ancient Kurds crafts are: carpet weaving, woolen goods production, metal ware, metal stamping, and woodcarving. In 1947 year, the legendary leader of the Iraqi Kurds, General Mullah Mustafa Barzani, who crossed the borders along with his 500 soldiers in the Soviet Union, since 1948, several years, lived in Uzbekistan; his soldiers were scattered across several regions and districts, in particular - in the Samarkand region.

During the Great Patriotic War, the Kurds in Samarkand, engaged in sheep breeding, have been saved from death, and did not know hunger and cold. Uzbek Kurds gradually assimilated; the process is still going on. Kurds as a distinct nationality has not been possible to fully participate in social and political life of Uzbekistan. Lack of access to education in their native language and environment for the development the national culture; all this have led to the loss of identity of the Kurds in Uzbekistan.

The earliest settlers from Asia Minor are Kurds in Turkmenistan, of all Kurds, living in Central Asia. However, preserving their ethnic identity, they also could not resist the process of assimilation. Turkmenistan - one of the countries which absorbed its Kurds. That is why, in contrast to all other Kurdish diaspora of CIS, there is no reliable research life of the Kurds of this Republic.

The history of the local Kurdish community is. In the XVII century Iranian ruler Shah Abbas resettled Kurdish tribes along the north-eastern borders of Iran. Resettlement continued in 1740, with the Nadir Shah. Militant Kurdish tribes were to become a kind of shield against attacks of Turkmens. At the same time it weakened the military power of the Kurds in Western Iran.

Anthropological type of Kurds in Central Asia is not sufficiently studied. Fragmentary information at our disposal shows that anthropologically Kurds of Turkmenistan together with the Kurds of Iran compose and belong to Europeoids of Iran. The Kurds have long inhabited the border regions of Iran and Turkmenistan. In the X-th century Kurdish villages were in the Eastern Khorasan, and in the XII century Kurds inhabited Mazandaran.

Persian and Arab sources note a significant role of Kurds in the history of Eastern regions of Iran. Starting from the XI century Kurds were active participants of Seljuk' conquests operations to Khorasan.

In the XIX century, when Russia entrenched in Central Asia and Turkmens' raids stopped, Kurds gradually started to move to a modern Turkmenistan. Currently in Turkmenistan, with its population of about five million people, home to about 4,500 Kurds.

According to the assumptions of some kurdologists and evidences of local Kurds, in this country there are more than 300,000 ethnic Kurds. In the early XX-th century it was believed that they were 100 thousand people. However, the census in 1970 registered only 2 993 people. In a letter dated January 18, 1990, the head of the Department of International Relations of the Central Committee (CC) of the Communist Party of Turkmenistan M. Aydogdyev to the Representative of the Organizing Committee on founding Kurdish Autonomy, Mr. M.S. Babev they indicated that the country is 4 300 people of Kurd origin. Most of them lived in the south - the border with Iran - and regions and in Ashgabat, which is just 45 km far from the border with Iran.

Kurds carefully preserve their national identity, culture and traditions and remember with nostalgia Soviet times, when there were Kurdish schools and newspapers. Until 1995, the Republic had libraries, cultural centers, schools with teaching in the Kurdish language, but now all the centers and schools are closed.

Kurds in Central Asia, as well as all the Kurds of the former Soviet Union speak Kurmanji - dialect of the Kurdish language, belonging to north-western group of the Iranian languages. However, in Turkmenistan that dialect has some phonetic and grammatical features, some differ it from kurmanji, the language of Caucasian Kurds and bring it closer to Kurdish of Khorasan.

In the language of the Kurds of Turkmenistan there are significant numbers of words borrowed from Persian and Turkmen languages. Kurds living in Turkmenistan, speak Turkmen language, many retain the knowledge of the Russian language. The Kurdish youth are usually owned by Turkmen and Russian languages, the older generation - Turkmen and Kurdish. In the villages, where Kurds lived a long time to mingle with the Russian, the elderly are also well aware of the Russian language.

The acute anxiety of Kurds in Turkmenistan is threat to loss their native language. Like all Turkmen citizens, they must know the Turkmen language. The native language of Kurds now is spoken only at home: the Kurdish language will not hear on the street or in public places. The Kurdish young people are mostly not remembering the specifics of their native language; they do not know its speaking dialects, rich literary masterpieces in verse and prose.

Most of the Kurds, as well as Turkmens - Sunni Muslims, but among them there are representatives of other Muslim sects - and the Yezidis, Ali- Allahs, as well as Shiites and Christians. Members of religious minorities have complains of harassment on religious grounds displayed by authorities.

Turkmen' Kurds live in southern Turkmenistan, along the border with Iran: Ashgabat, Geok-Tepinsk, Kaahkinsk, as well as the Turkmen-Kala and Bajram Aliysk, Marysk regions and in the cities of Ashgabat and Mary [12]. In the Mary region Kurds migrated from southern sub-Ashhabad areas - in the 1930s, during the period of collectivization and the Great Patriotic War. In Ashgabat and its suburbs now have their homes to some 6 thousand people of Kurdish origin. They are descendants of immigrants from Iran, Turkey, Iraq and the Caucasus. Kurds in general retain their identity, particularly its material and spiritual culture. However, Kurds of Turkmenistan, numbering according to various sources reached 300 thousand people, almost completely assimilated (to 90-95%).

4. CONCLUSION

In conclusion, it should be said that the Kurdish diaspora in Eurasia has a lot of problems, but much works has been done over the last decade. Any Kurdish diaspora, wherever and whenever it settles in Eurasia, try to preserve their national identity. The objectives of the present Kurds' generation in Eurasia are to keep preserve and transmit to their descendants the Kurdish civilization. Thus the Kurdish diaspora in Eurasian through many ties - spiritually, economically, politically, continues to be closely linked with their historic homeland - Kurdistan. All events in Kurdistan, with joy or pain perceived close by Kurds Diasporas of Eurasia.

We think that the problem of the Kurds each Eurasian country – is a separate and multidimensional object which requires further research.

References:

- 1 Dominian L. *The Peoples of Northern and Central Asiatic Turkey* / Leon Dominian // *Bulletin of the American Geographical Society*. Vol.-47. N.-11. - 1915. - P. 854.
- 2 Ахмедов Т.С. *География Курдистана и о курдах*. - Шымкент, 2009. - С. 19-23.
- 3 *Всесоюзная перепись населения 1926 г. Вып.4*. - М., 1928. - С. 45.
- 4 *Всесоюзная перепись населения 1979 г.* - М., 1985. - С. 102.
- 5 *Официальный сайт: www.kurdistan.com, Режим доступа <http://www.kurdistan.com.ua/literatura> (Дата обращения 02.02.2015).*
- 6 Надиров Н.К. *Двадцать лет в двойной ссылке*// *NUBAR-1-2*, 1995. - С. 7-10.
- 7 Аристова Т.Ф. *Курды Закавказья*. - М., 1966. - С. 50.
- 8 Надиров А.Б. *На той земле, которая вскормила* // *Курдистан*. - 1999, - №5(53). - С. 3.
- 9 Букипан А. *Азербайджанские курды* // (Лачын, Кельбежджары, Нахкрай). *Заметки*. - Баку, 1982. - С. 30.
- 10 Барзани М. *Мустафа Барзани и курдское освободительное движение 1931-1961 гг.* - СПб., 2005 - С. 66-67.
- 11 Аскеров Г. *Курдская диаспора*. - Бишкек, 2007. - С. 180.
- 12 Аристова Т.Ф. *Курды Закавказья*. - М., 1966. - С. 20.

МРНТИ 11.25.19

М.О. Иембекова¹

¹«Нархоз» университети,
Алматы қ., Қазақстан, iembek@mail.ru

СИРИЯДАҒЫ ҚАҚТЫҒЫС: РЕТТЕУ МӘСЕЛЕСІ

Түйін

Мақалада Сириядағы қазіргі кездегі азамат соғысы, оның барысы және реттелу жағдайы мен Қазақстанның осы жағдайға қатысты саясаты және ұстанымы қарастырылады. 2010-2011 жылдары Таяу Шығыс пен Солтүстік Африка елдерін қамтыған «Араб көктемі» оқиғасының Сириядағы қақтығыстың шығуына себеп болғандығы анықталып, Сириядағы соғыстың барысы сипатталып, осы оқиғаға араласып жатқан Түркия, АҚШ, Ресей және Иран мен араб елдерінің саясаты мен ұстанымдары жан-жақты талданып көрсетілген. Қазіргі уақытқа дейін Сириядағы соғыс әрекеттері тоқтамады, мұның өзі аймаққа ғана емес, бүкіл әлемге қауіп төндіретін оқиғаға айналды. Осыған байланысты қақтығыс басталысымен БҰҰ және белді мемлекеттер Сириядағы қақтығысты реттеуге бар дипломатиялық күш жігерін жұмсағанмен де, әлі күнге дейін нақты шешімдер қабылданып, қақтығысты тоқтататындай нәтижелерге қол жеткізілген жоқ. Оған себептің бірі сыртқы күштердің АҚШ және Ресей сияқты белді мемлекеттердің осы мәселеге белсенді араласуы мен соғысушы екі жақтың саясатын қолдауы болып отыр. Сонымен бірге мақалада автор Қазақстанның Сириядағы жағдайға қатысты ұстанымы мен осы қақтығысты реттеуге қосып отырған үлесінің маңызына баға береді.

Түйін сөздер: Сирия, терроризм, Б.Асад, Ислам мемлекеті, Жабхат ән-Нусра, оппозициялық топтар, азамат соғысы

М.О. Иембекова¹

¹Университет «Нархоз»
Алматы, Казахстан, iembek@mail.ru

СИРИЙСКИЙ КРИЗИС: ПРОБЛЕМЫ УРЕГУЛИРОВАНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы гражданской войны в Сирии, ход войны и процесс его урегулирования, а также позиция и политика Казахстана в этом процессе. Определено влияние «Арабской весны», которая в 2010-2011 гг. охватила страны Северной Африки и Ближнего Востока, на причины возникновения конфликта в Сирии. В настоящее время война в Сирии влияет на безопасность региона и всего мира. В связи с этим ООН и ведущие державы мира стараются дипломатическими методами урегулировать конфликт в Сирии. Однако, каких-либо определенных результатов нет; не были приняты конкретные решения, которые бы остановили войну. Причиной тому является вмешательство США и России извне и активная поддержка ими воюющих двух сторон. Вместе с тем в статье автор излагает позицию и вклад Казахстана в урегулирование Сирийского конфликта.

Ключевые слова: Сирия, терроризм, Б.Асад, Исламское государство, Джабхат ал-Нусра, оппозиционные группировки, гражданская война

M.O. Iyembekova¹
¹"Narkhoz" University
Almaty, Kazakhstan, iembek@mail.ru

SYRIAN CRISIS: SETTLE PROBLEMS

Annotation

The article deals with the issues related to the civil war in Syria, course of the war and the settlement process, as well as the position and policy of Kazakhstan towards this process. The paper defines an influence of the "Arab spring" that has been spread in North Africa and Middle East in 2010-2011, on Syria conflict. Currently the war in Syria affects the security of the region and the world. In this regard, the UN and the leading world powers try to resolve the Syria conflict by diplomatic means. However, there are no results and no specific decisions that would have stopped the war. The reason is the external interference of the United States and Russia and their support of both warring parties. In addition, the author presents the position and contribution of Kazakhstan to the settlement of the Syrian conflict.

Key words: Syria, terrorism, Assad, Islamic state, Jabhat al-Nusra, opposition groups, civil war

Кіріспе. 2016 жылдың қаңтар айынан бастап еліміздің бас қаласы Астанада Сириядағы қақтығысты реттеуге қатысты Сирия үкіметі және ондағы оппозициялық топтардың өкілдері, БҰҰ, Ресей, Түркия және Иран делегаттары қатысқан келіссөздер басталды. Өзімізге белгілі 2011 жылдан басталған бұл қақтығыс АҚШ және Ресей сияқты белді державалардың араласуына қарамастан әлі күнге дейін толастамай отыр. Осы ретте Қазақстанның Сириядағы қақтығысты реттеуге келіссөз алаңын ұсынуы еліміздің сыртқы саясатының әлемде бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған тұрақты бағытының айғағы десе болады.

XXI ғасыр адамзат тарихында, халықаралық қатынастарда жаңа күрделі мәселелер мен қақтығыстардың пайда болуымен ерекшеленеді. Қаншама халықаралық ұйымдар құрылып, мемлекеттер өз арасында барлық мәселелерді даусыз, соғыссыз шешуге, қауіпсіздікті қамтамасыз етуге жағдай жасалғанымен де, жаңа ғасырда да әлемдік саясат ғаламдық қауіптер мен өзара жанжалдарды тоқтатуға шамасы келмей отыр. Әлемдегі жаһандану үдерісі бір мемлекеттегі шиеленісті жағдайды әлемдік саясат деңгейіне дейін көтеруге себеп болып отыр. Осы уақытқа дейін әлемдік саясат халықтардың бейбіт және қауіпсіз өмір сүруін қамтамасыз етуге ұмтылғанымен, мемлекеттер арасында тағы да жаңа қақтығыс ошақтары пайда болып, әлем тағы да тұрақсыздық жағдайын бастан кешуде.

Деректерге қарағанда жаңа ғасырда орын алған қақтығыстарды есептесек, кейінгі он-он бес жылда жер шарының әр түрлі аудандарында саны 45-ке дейін жеткен соғыстар мен қақтығыстар орын алғанын көреміз.

Соның ішінде жер шарындағы саяси жағынан өте тұрақсыз болып отырған жері Таяу Шығыс аймағы болып отыр. «Қырғи қабақ соғысы» дәуірінде Таяу Шығыста Палестина мен Израиль арасындағы қақтығыс халықаралық қатынастардағы басты мәселе болып келсе, XX ғ. аяғы мен XXI ғ. Басында бұған жаңа даулы мәселелер қосылды. Соның ішінде 2010-2011 жылдары басталып жаппай Солтүстік Африка және Таяу Шығыстағы араб елдерін қамтыған «Араб көктемі» оқиғасының өзі халықаралық жағдайға үлкен өзгерістер алып келді және оның салдары ретінде әлі күнге дейін тоқтамай отырған Сириядағы соғысты атап өтуге болады. Сириядағы соғыс қырық жыл бойы билік еткен әулеттің басшылықтан кетпеуге тырысуы мен елде билікке қарсы бірнеше топтардың күресуімен ерекшеленеді. Сонымен бірге Ресейдің, АҚШ-тың және Түркияның бұл соғысқа белсене араласуы да күрделі жағдайды одан әрі ушықтырып жіберуге себеп болып отырғаны анық. Сондықтан Сириядағы соғыстың қазіргі жағдайы, барысы, оны тоқтатып, реттеу бағытында қандай жұмыстар жасалып жатқандығы бүгінгі халықаралық қатынастардың күн тәртібінде тұрған өзекті мәселе екендігі сөзсіз.

Пайдаланылған әдістер. Зерттеуді жүргізу барысында Сириядағы қақтығыстың басталу себептері мен барысы, оны реттеудегі дипломатия және қазіргі жағдайын анықтауда тарихи жүйелілік, деректерді (БҰҰ-ның қарарлары, Женева, Мәскеу т.б. келіссөздерінің материалдары) және баспасөз материалдарын, ғылыми зерттеулерді жинау, жүйелеу, салыстыру және талдау, Сириядағы қақтығысқа қатысушы тараптардың ұстанымдары мен саясаттарын анықтай, сараптай отырып, қақтығыстың болашағына болжау жасау әдістері қолданылды.

Нәтижесі. Біріншіден, «Араб көктемі» және Сириядағы қақтығыстар бір әулеттің билік басында ұзақ басшылық ету әлемдік тәжірибеде болса да, адамзат тарихының, саяси өсіп-өркендеуінің қазіргі даму тенденциясына сәйкес келмейтін құбылыс деп бағалауға әкелді.

Екіншіден, қазіргі жоғары деңгейдегі ғылыми-техникалық, инновациялық және мәдени даму

жағдайында халықтың әлеуметтік-экономикалық өмір сүру деңгейінің төмен жағдайда қалуы мемлекеттің дұрыс жүргізбей отырған саясаты, қателігі болып танылады.

Үшіншіден, әлемдік саясаттағы қазіргі кездегі ең басты мәселе бес жылға созылып отырған Сириядағы соғысты тоқтату болып табылады.

Төртіншіден, тарих өзі көрсеткендей, кез-келген күш көрсету, сағыс, қақтығыс еш уақытта жақсылыққа әкелген емес. Сондықтан БҰҰ қазіргі өркениеттің жоғары даму жағдайында қақтығыстар мен соғыстарды реттеудің, болдырмаудың тетіктерін таба отырып, адамзаттың осы уақытқа дейін жиналған тәжірибесі мен озық технологияларын үйлестіру арқылы Сириядағы қақтығысты тоқтатудың барлық жағдайын жасауы қажет.

Бесіншіден, әлемдік саясаттағы белді мемлекеттер АҚШ пен Ресей Сириядағы соғысты тоқтатуда өз ұстанымдарын келісе отырып үйлестіріп, елдегі қырғынды тоқтатып, Сирия халқының бейбіт өмірге келуіне жағдай жасауға жауапты екендіктерін түсінуі керек.

Пікірталас. Қазіргі халықаралық қатынастарда барлық әлемнің назарын аударып отырған мәселе Сириядағы соғыс болып отыр. Бұл соғыс Таяу Шығыс пен Солтүстік Африканың араб елдерін қамтыған «Араб көктемі» оқиғасының салдары ретінде орын алғаны белгілі.

Ендігі жерде «араб көктемі» деген атаумен тарихқа енген осы оқиғалардың түп себептеріне талдау жасап көрсек.

Біріншіден, араб елдеріндегі диктаторлық және авторитарлық басқару жүйесінің сақталуы. Египетте Х.Мұбарак 30 жыл билікте болса, Ливияда М.Каддафи, Сирияда Асадтар әулеті 40 жыл бойы билікте болған. Бір ғана әулеттің мемлекет басшылығында ұзақ билік етуі және оның елді басқарудағы қателіктері көп жағдайда халықтың да, елдегі басқа да билікке пара-пар саяси топтардың да наразылығын тудырып, олардың билікті өзгертуге деген ұмтылысына алып келді.

Екіншіден, елдегі төтенше жағдайлар туралы заңның қатал сақталуы, полицияның қатаңдығы мен мемлекеттік және жергілікті басқару жүйесінде жемқорлықтың кең орын алуы. Деректерге қарағанда Египетте жемқорлықтың деңгейі 64% болса, Тунисте 80%, Ливияда 48% [1].

Үшіншіден, демократиялық еркіндіктердің шектелуі, адам құқығының бұзылу фактілерінің орын алуы да халықтың шыдамдылығын тауысты.

Төртіншіден, Ресей ғалымдары саяси себептің бірі ретінде араб елдерінің өз арасында АҚШ-тың, Батыс елдерінің қатысуынсыз, ірі жобаларды бірлесе отырып жүзеге асыруға тырысуы да себеп болды деседі.

Атап айтқанда 2000 жылы Сирия, Ирак, Ливан, Египет және Иордания «панарабтық» газ құбырын АGR салу туралы келісімге қол қояды. Бұл газ құбырын келешекте Түркия арқылы Еуропамен жалғастыру көзделді және жоба 2010 жылы іске қосылуы керек болды. Сонымен бірге Иран, Сирия және Ирак арасында қуаттылығы күніне 110 млн куб.м газ айдайтын құбыр жолы – «исламдық магистралды» салу туралы келісімге қол жеткізілді. 2010 жылдың басында Сирияның басшысы Б.Асад «төрт теңіз концепциясы» деген Сирия, Иран, Әзербайжан және Түркияны қосатын мұнай-газ транспорттық жүйе құру ұсынысын жасады. Бұл жобаны Ресей, Иран және Түркия да қолдады [2].

Дегенмен алдыңғы Азиядағы араб елдерінің өздерінен бөлек осындай белсенділік көрсетіп жатқаны бұрыннан бері араб елдерінде жетекші рөлдегі Сауд Арабиясы бастаған басқа елдерге және АҚШ-қа ұнамады. Осының өзі аймақтағы халықаралық жағдайдың «араб көктемі» қарсаңында біршама күрделі сипат алуына себеп болды деуге болады. Өйткені осы айтылған жобалар жүзеге асса, аймақта біріншіден Ресейдің ықпалы күшеюі мүмкін еді, екіншіден, Сауд Арабиясы мен Катар сияқты елдердің мұнай және газ бизнесіне күшті бәсекелестік туындайтын еді. Себебі жоғарыда аталған елдердің көмірсутегі шикізаты құбыр жолдары арқылы Еуропаға тездетіп жеткізілетін еді, ал мұның өзі мұнайын танкерлер арқылы әлемдік рынокқа тасымалдап отырған араб түбегі елдері үшін үлкен соққы болары сөзсіз еді.

Алтыншыдан, Солтүстік Африка елдеріндегі негізгі түпкі күрделі, бұрыннан келе жатқан мәселелер - өңдеп пайдалануға керекті жердің аздығы және халықтың санының қарқынды өсуі. Бұл мәселе бұрыннан келе жатыр, деректерге қарағанда Египеттің 98%, Тунистің 51%, Алжирдың 80%, Ливияның 99% жерін шөл және шөлейт аймақтар алып жатыр. Осыған байланысты кейінгі кезде халықтың өмір сүру деңгейі төмендеп, оның біраз бөлігінің кедейленуі орын алды. Инфляцияның деңгейі жоғарылап, азық-түліктің бағасы қымбаттап, жалақының мөлшері азайды. Мұның өзі ең алдымен барлық елдерде, әсіресе ауылды жерлерде халықтың кедейшілікке ұшырап, наразылықтың күшеюіне әкелді.

Былай қарағанда араб елдері мұнай мен газ қорына бай және 70-80-ші жылдары осыдан түскен қаржы негізінде экономикалық жағынан біршама көтерілгенімен, негізгі түскен қаржының көп бөлігі қару-жарақ сатып алуға, яғни әскери жағынан күшеюге жұмсалған. Мұның өзі халықтың әлеуметтік

жағдайына қаржының жеткілікті түрде бөлінбеуіне алып келді десе болады. Экономикалық жағынан Египет пен Туниске қарағанда Ливияның жағдайы анағұрлым жақсы болды. Ливияда білім алу тегін, медициналық қызмет тегін болған, адамдарды баспанамен қамтамасыз етуде үй құрылысына мемлекет тарапынан қаржылай көмек берілген. 2010 жылғы көрсеткіш бойынша Ливияда адам даму индексі Сауд Аравиясына қарағанда жоғары болған.

Жетіншіден, араб елдерінде кейінгі кездегі байқалған тенденция білімді жастардың көбеюі және олардың жұмыссыздыққа ұшырауы, әсіресе Египетте. Ливияда өз жұмыс күші бола тұрып, шеттен келген арзан жұмыс күшіне артықшылық берілуі де елдің наразылығын тудырған.

Жоғарыда аталған себептердің бәрі «араб көктемі» қамтыған елдердің бәріне тән болса да, әр елде бұл революциялық қозғалыс өзіндік ерекшеліктерімен өтті. Соның бірі Сирияны алатын болсақ, қазіргі күнге дейін толастамай отырған азаматтық соғыс қимылдарының басталуына әлеуметтік-экономикалық фактілерден басқа, сыртқы күштердің де ықпал етуі айтарлықтай болды. Атап айтқанда Сирияның басшылығын Ресей мен Қытай қолдаса, оған қарсы күресіп жатқан оппозицияны Батыс елдері, АҚШ және араб түбегі елдерінің қолдауы болып отыр. Түркиядан бастап, Сауд Аравиясы, БАӘ, АҚШ т.б. елдер Сирия президенті Б.Асадтың биліктен кетуін талап етіп отыр.

Зерттеушілердің пікірінше, Сириядағы әлеуметтік-экономикалық жағдай Тунис пен Египетке қарағанда анағұрлым жақсы болған. 2010 жылы Сириядағы ІЖӨ адам басына шаққанда 5,260 долларға тең болған. Жұмыссыздық 2010 жылы 8,4% тен 2011 жылы 15% көтерілгенімен, бұл көрсеткіш Египет пен Туниске қарағанда анағұрлым жақсы болып саналады, өйткені Египеттің өзінде сол кезде 30 жасқа дейінгі жастардың арасындағы жұмыссыздық 50%-ке жеткен. Ресей зерттеушісі Б.В. Долговтың пікірінше (Сирияда екі рет болған) елдің ішкі әлеуметтік-экономикалық жағдайы қандай да бір революцияның шығуына айта қаларлықтай себеп болатындай емес дәрежеде болған [3, с.402].

2000 жылдан бастап Б.Асад билікке келген соң елде «жариялылық және ашықтық» деген принцип бойынша саяси өмірді демократияландыру бағытында қайта құрулар жүзеге асырыла бастады. Нарықтық экономиканы дамыту бағытында жүргізілген жұмыстар экономика мен қаржы-банк секторында жеке меншік бизнестің дамуына мүмкіндік берді. Еркін нарықтың дамуына қолдау көрсетілуінің жағымды тұстарымен қатар жағымсыз жақтары да болды. Атап айтқанда бағаның көтерілуі, жұмыссыздықтың артуы қоғамның топтық жіктелуін тереңдетті, мұның өзі әлеуметтік қарама-қайшылықтардың күшеюіне әкелді.

Осы кезде Сирия қоғамында әр түрлі тәуелсіз саяси қоғамдық ұйымдар пайда бола бастады. Олар қоғамда демократияландыруды одан әрі шынайы жүргізуді талап етті. Шын мәнісінде бір ғана саяси немесе этникалық топ мемлекет басында ұзақ билік құрса, сол топ біртіндеп биліктің барлық артықшылықтарын иеленетін болады, мұның өзі жемқорлықтың қалыптасуына, биліктің барлық мүмкіндігін өз мүддесіне пайдалануға және олардың шынайы қоғамнан алыстауына алып келетіні сөзсіз.

Дегенмен Сириядағы алғашқы наразылық қозғалыстар 2011 жылы халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартуға қатысты талаптармен басталып, соңы азамат соғысына ұласуының негізгі астары бір ғана әулеттің ұзақ уақыт билік етіп, елдегі барлық артықшылықтарды иеленуінде болып отыр.

Сириядағы қақтығыс нақты 2011 жылы күзде жаппай көпшілік сипат алумен басталды. Алғашқы кезде Б.Асад үкіметі қақтығысты армияның күшімен бірден басып тастағысы келді, сөйтіп алғашқы адам шығыны орын алды. Мұның өзі Б.Асадтың билігіне қарсылардың наразылығын одан сайын күшейтті және олардың қарсылығы көрші араб елдерінен қолдау тапты. Сөйтіп Б.Асад билігін құлату нақты мақсат етіп қойлып, елде бірнеше мұсылмандық топтар пайда болып, оған қарсы күрес жүргізді. Бұл қақтығыстың ерекшелігі Б.Асад билігіне қарсы ішкі және сыртқы оппозицияның күресуі болды. Сыртқы оппозиция («Сирия ұлттық Кеңесі», «Оппозициялық және революциялық күштердің Ұлттық Коалициясы») бұл бұрыннан шетелге эмигрантқа кеткен Сирияның бұрынғы саяси элементтері болса, ішкі оппозицияны («Ислам мемлекеті», «Жейш әл Ислам», «Жабхат ән-Нусра» т.б.) Сирияның қазіргі билігіне қарсы топтар құрап отыр.

Сириядағы соғыстың ерекшелігінің тағы бір көрінісі соғысқа АҚШ, Ресей, Түркия және Иранның әскери күштерінің тікелей араласуы мен араб елдерінің елдің ішінде үкіметтік армияға қарсы күресіп жатқан мұсылман топтарына қаржылай көмек көрсетуінде болып отыр.

Қазіргі кезде, соғыстың басталғанына бес жыл өткен кезде Сирия үкіметі әскерлері елдің территориясының басым көпшілігін әлі де болса толықтай өз бақылауына ала алмай отыр.

Сириядағы соғысты тоқтату мақсатында Біріккен Ұлттар Ұйымы мен белді державалар дипломатиялық әдістермен барлық шараларды жүзеге асырып келеді. Осы уақытқа дейін БҰҰ-ның басшылы-

ғымен Сириядағы жағдайды реттеу бағытында бірнеше дүркін келіссөздер жүргізілді. 2012 жылы маусым айында Женева-1 келіссөзі болды, онда келіссөзге қатысушылар (АҚШ, Франция, Англия, Ресей, Қытай) Сирияда өтпелі үкімет құру туралы мәселеге келісті. 2014 жылы қаңтар айында Женева-2 кездесуі өткізілді, оған 39 елдің делегациясы, БҰҰ-ның өкілдері, АЕЛ-ның және ИКҰ-ның өкілдері қатысты. Осы конференциясының аясында екі рет Сирия мәселесі бойынша консультациялар өтті және оның нәтижесінде Сирияға гуманитарлық көмек беру мәселесінің тәртібі келісілді.

Сонымен бірге БҰҰ-ның ұйымдастыруымен Сирия дағдарысын реттеу мақсатында арнайы «Сирияны қолдайтын халықаралық топ» (СҚХТ) құрылған болатын. Оның құрамына АҚШ, Ресей, Ұлыбритания, Франция, Германия, Түркия, Қытай, Египет, Сауд Арабиясы, Оман, Иран, Ирак, БАӘ, Катар, Иордания, Ливан елдерінің сыртқы істер министрлері кіреді. Бұлардың кездесуіне БҰҰ, АЕЛ және ЕО өкілдері де қатысады және осы органды БҰҰ-ның өкілі Стаффан де Мистура басқарып келеді. Олардың жасап жатқан қызметтері біртіндеп жағдайды нақты анықтауға себеп болғанымен, соғысты тоқтатып, белгілі бір шешімге келуге әлі жеткізген жоқ.

БҰҰ және әлемдегі қауіпсіздікке мүдделі мемлекеттер осындай күрделі жағдайларға қарамастан келіссөздер арқылы Сириядағы соғысты тоқтатуға барынша күш салуда. Оған әлем елдері де алаңдатушылық білдіріп, жағдайды реттеуге, көмектесуге ұмтылуда. Солардың бірі біздің еліміз Қазақстан.

Өзінің сыртқы саясаттағы басты принциптерінің бірі әлемдегі бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуді басшылыққа алып келе жатқан еліміз бүгінгі күні Сирияға тек гуманитарлық көмек беріп қана қоймай, осы қақтығысқа қатысушылар арасындағы келіссөзді ұйымдастырушы ретінде қызмет жасап отыр.

Сириядағы қақтығыс басталған кезден бастап Қазақстан да өзінің ұстанымын білдіріп, елдегі соғыс жағдайының тоқтатылып, бейбітшілік орнауы керектігі туралы өзінің ұстанымын білдірді. Сонымен берге Қазақстан Сирияға гуманитарлық көмек те ұйымдастырып келеді. 2012 жылы Қазақстан Ислам Ынтымақтастық Ұйымы арқылы Сирия босқындарына 400 мың доллар қаржылай көмек жасады. Сонымен бірге Сирия мен Түркия шекарасында шоғырланған сириялық босқындарға тағы да дәрі дәрмек, азық түлік жағынан көмек беру үшін 300 доллар қаржы бөлді. 2016 жылы Қазақстан жағы Ресей Федерациясының көмегімен 500 тоннадай көлемдегі азық түлікті Сирияның Тартус провинциясына Иорданиядағы Елшіміз А.Бердыбай жеткізіп берді. Гуманитарлық көмек ретінде ұн, ет консервілері, күріш, макарон т.б. азық түлік түрлері жеткізілді [4].

Ресей мен Түркияның ұсынысымен Астана Сирия мәселесі бойынша келіссөздер жүргізуге лайықты алаң ретінде өзінің қызметін ұсынды. Осыған байланысты келіссөздер 2017 жылы екі кезеңде өтті: 23-24 қаңтар және 15-16 ақпан аралығында. Келіссөзге Ресей, Түркия және Иран елдері өкілдері мен БҰҰ және Иордания өкілдері және бақылаушы ретінде АҚШ өкілі (АҚШ-тың Қазақстандағы елшісі Джордж Крол) қатысты.

Келіссөздің нәтижесінде әскери әрекеттерді тоқтату тәртібі жөнінде бірлескен оперативтік топ құрудың Ережесі келісілді. Оған Сирия басшылығының өкілдерімен қатар соғысушы топтардың да өкілдері кіретін болды. Олардың мақсаттары ең алдымен оппозициялық топтарды террористік топтардан бөлу және соғысты тоқтату үшін өзара сенім шараларын нығайту болып белгіленді.

Құрылған топ бірлесе отырып, әскери іс-қимылдарды тоқтатуға қатысты тәртіпті сақтау бойынша үнемі кеңесіп отырады, сонымен қатар БҰҰ-ның Қауіпсіздік Кеңесінің 2254-ші қарарының орындалуын, Сирия халқына жіберілген гуманитарлық көмекті жеткізуге көмектесетіні келісілді [5].

Астанадағы келіссөздердің ерекшелігі бірінші рет Сириядағы соғысып жатқан оппозициялық топтардың өкілдерінің бәрінің жеке-жеке емес, біріге отырып қатыстырылуы болды. Осыған байланысты қаңтар айындағы кездесуге Сириядан оппозицияның 15 тобының өкілдері қатысты. Одан бұрын Женевадағы келіссөздерде оппозицияның атынан Сирияның шынайы өміріне жақсы араласпаған саяси эмигранттар қатысқан болатын.

Қазақстанда өткен осы келіссөздердің нәтижесіне БҰҰ да, Сирия үкіметі де аса маңыз береді және мұның өзі еліміздің әлемдік саясаттағы бейбітшілікті қамтамасыз етудегі саясатының бір жарқын көрінісі ретінде бағаланады.

Сонымен Сириядағы қақтығысты бейбіт келіссөздер жүргізе отырып шешудің өзі қазір мүмкін болмай отырғандығын көреміз. Себебі исламдық топтардың ішінде үкіметке қарсы топтар ретінде келіссөзге шақыратындай белгілі бір беделі бар топтарды да атап айту қиын. 2015 жылы 29-желтоқсанда АҚШ пен Ресей бір мәселеде келісімге келді, ол Сирияда соғысып жатқан «Ислам мемлекеті», «Әл Кайда» және «Жабхат ән-Нусра» топтарын террористік ұйымдар ретінде мойындауға келісті. Ал оқиғаның алғашқы кезінде билікке қарсы құрылған зайырлы мемлекет құруды жақтаған, сыртқы

оппозициялық топ «Сирияның Ұлттық Кеңесі» (2011 жылы Стамбулда құрылған, сыртқы оппозицияның органы) қазіргі кезде қақтығыста айта қаларлықтай маңызды рөл атқармай отыр және олардың үкіметке қарсы соғыс жүргізіп келе жатқан, эмигранттар мен саяси босқындардан құралған «Сирияның Еркін Армиясына» да ықпалы жоқ. Осылардың бәрін қорытындылай келе оппозициялық топтардың ішінде нақты келіссөз жүргізетіндей беделді топ жоқ десе болады. Дегенмен қақтығысты реттеу керек. Сондықтан 2015 жылы Женевадағы келіссөздерді бастағанда БҰҰ, АҚШ және Ресей арасында осы келіссөздер процесіне қатысатындардың тізімін келісуде біраз қиындықтар туды.

Сириядағы мәселені зерттей келе Батыстың да, Шығыстың да саясаткерлерінің, зерттеушілерінің бірқатары Б.Асадтың билігін қалдыруды жақтайтынын көреміз. Олар билік басына исламдық топтар өкілдері келсе, елде репрессия басталып, адам құқықтарының бұзылуы кеңінен етек алуы мүмкін дейді. Сондықтан исламдық топтардан көрі қазіргі биліктің саяси әрі қатаң тәртіптермен елде белгілі бір тәртіп орнатқаны дұрыс дегенді жақтайды. Екінші бір топ Б.Асадты биліктен кетірсе, елде демократиялық сайлау өткізіп, Сирия халқының өзіне еркіндік беру керек дейді. Мүмкін бұл ұсыныс оқиғаның алғашқы кезінде дұрыс болған болар еді, енді қазір Сирияда демократиялық еркіндікті жақтаушы топтар үкіметпен бірігіп кетіп, алғашқы кездегідей деңгейде өздерінің қарсылықтарын білдіріп отырған жоқ, керісінше исламдық топтар мен террористік ұйымдардың белсенді әрекеттері күшейген жағдайда мәселені осылай шешуге мүмкіндік жоқ сияқты [6].

Жоғарыда айтқандарды қорытындылай келе, Сириядағы мәселені реттеуге БҰҰ және әлемнің белді мемлекеттері қаншама күресіп келе жатқанмен, дәл бүгінгі күні бұл мәселенің әлі де болса нақты шешім таппай отырғанын көреміз. Дегенмен қайта-қайта жүргізілген келіссөздер, оған Сирия үкіметі ғана емес ішкі және сыртқы оппозициялық топтар өкілдерінің қатысуы соғысты тоқтатып, елдегі жағдайды реттеуге барлығының да мүдделі екендігін көрсетеді. Бұл жерде ең бастысы шын мәнінде Б.Асадтың билігін тоқтатып, БҰҰ мен белді державалардың мықты бақылауының нәтижесінде жаңа үкімет құрып, халықты бейбіт өмірмен қамтамасыз ету болып отыр.

Қорытынды. Сонымен бес жыл уақытқа созылған Сириядағы соғыстың тоқтауы және елдің бейбіт өмірге оралуы туралы қандай да бір болжам жасау қазіргі кезде қиын мәселе. Ол үшін ең алдымен осы соғыстың барысын, оған қатысушы ішкі және сыртқы күштердің арақатынасын реттеп алу керек сияқты. Дегенмен Сириядағы қақтығысты шешудің бірқатар мәселелерге байланысты екендігін атап өтуге болады.

Біріншіден, АҚШ, ЕО және араб елдері әлі күнге дейін өздерінің бастапқыдағы мақсаттары Б.Асад билігін жою мәселесін ұстанып отыр. Сол сияқты Ресей және Иран бастаған топтар да Сирияда Б.Асад билігін сақтауға ұмтылып келеді. Осындай жағдайда ең алдымен осы әлемнің белді державаларының өзі өзара нақты келісімге келуі керек екендігі айқын.

Екіншіден, Сириядағы әр түрлі деңгейдегі оппозициялық топтар мен террорлық ұйымдар өзара мәмлеге келіп ортақ ұстанымға келмей қандай да болса әдіспен соғысты тоқтату мүмкін емес. Олардың өздерінің арасындағы алауыздық қандай да бір келісімге келуге бөгет болып отыр десе болады.

Үшіншіден, барлық соғысушы жақтарға сырттан әскери көмек көрсетуді нақты тоқтату керек. Сонда ғана соғысты тоқтатып, қандай да бір келіссөздерді бастауға мүмкіндік пайда болары сөзсіз.

Сонымен қазіргі кезде Сириядағы соғыс халықаралық қатынастарда саяси тұрақсыздық туғызып, аймақтық және әлемдік қауіпсіздік мәселесін тудырып отырғандықтан, соғысқа қатысы бар мемлекеттер ортақ шешімге келіп, Сирияда да, әлемде де бейбіт жағдайды қамтамасыз етуге міндетті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Азимбай Г. Причины и последствия арабских революций последнего времени//www.centrasia.ru/newsA.php?st=1427693760

2 Костюхин А., Киреев С. Причины Арабской весны. От Ливии до Сирии//arguendi.livejournal.com/278990.html

3 Конфликты и войны XXI века. Ближний Восток и Северная Африка. - М.: ИВ РАН, 2015. - 504 с.

4 Астана приветствует достигнутые на встрече по Сирии договоренности//ru.sputniknews.kz/politics/2017

5 Сможет ли Казахстан принести мир в Сирию//https://365info.kz/2016/12/smozhet-li-kazahstan-prinesti-mir-v-siriyu/

6 Долгополый С.Ю. Причины и проблемы урегулирования Сирийского кризиса //www.scienceforum.ru/2013/133/5189

Н.Б. Сейсен¹

¹с.ғ.к., Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры Алматы, Қазақстан

ЖАҢҒЫРТУ – КӨПҰЛТТЫ, КӨПКОНФЕССИОНАЛДЫ ЕЛІМІЗДІҢ ТОЛЫҚҚАНДЫ КЕМЕЛДЕНУІНІҢ БАСТЫ КЕПІЛІ

Түйін

Бұл мақалада, қазіргі заманда дәстүрлі қоғамды саяси жаңғыртуды саясаттану тұрғысынан талдау тарихи, әлеуметтік, рухани, мәдени, саясаттанушылық және өзге де аспектілерін бір жүйеге келтіруге мүмкіндік береді. Жалпы алғанда, мемлекеттің тарихи-саяси тәжірибесі негізінде дәстүрлі қоғамдарда өтетін жаңғыру үрдістерін, оның тенденцияларын, пайда болуын және түрлі жақтарын зерделеуге болады. Сонымен бірге, қоғамның әралуан мәдени – құндылықты аспектілерінің көмегімен аталған уақыт кезеңінде жүзеге асатын саяси үрдістерді, соның ішінде Қазақстан Республикасындағы жалпыадамзаттық демократиялық құндылықтардың таралу үрдістері мен саяси - өнегелік қағидаларын толықтай зерттеу жүзеге асады.

Түйін сөздер: жаңғырту, саяси жаңғырту, жаңа құндылықтар, азаматтық қоғам, көпұлтты, көпконфессионалды

Н.Б. Сейсен¹

¹к.п.н., ассоциированный профессор Казахского Национального педагогического университета имени Абая, кафедры политологии и социально-философских дисциплин, г.Алматы, Казахстан

МОДЕРНИЗАЦИЯ КАК ГЛАВНЫЙ ЗАЛОГ ДОСТИЖЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВА МНОГОНАЦИОНАЛЬНОЙ, МНОГОКОНФЕССИОНАЛЬНОЙ СТРАНЫ

Аннотация

В этой статье дается анализ исторических, социальных, духовных, культурных, и иных аспектов, посвященных политической модернизации, систематизированных с точки зрения политологии. В целом требуется изучение историко-политического опыта процесса модернизации, тенденций и различных сторон традиционных обществ. Вместе с тем, полностью исследуются различные культурно-ценностные аспекты политических процессов в период указанного времени, в том числе и общечеловеческие демократические ценности в Республике Казахстан, а также тенденции распространения политических и нравственных норм и правил.

Ключевые слова: модернизация, политическая модернизация, новые ценности, гражданское общество, многонациональный, многоконфессиональный

N.B. Seysen¹

¹Ph.D., associated professor at the Kazakh National Pedagogical University named after Abay, the Department of Political Science and Social Philosophical Disciplines, Almaty, Kazakhstan

MODERNIZATION AS THE MAIN PRINCIPLE OF ACHIEVING THE PERFECTION OF THE MULTINATIONAL, MULTICONFESSIONAL COUNTRY

Annotation

In this article, there is an analysis of historical, social, spiritual, cultural and other aspects devoted to political modernization, systematized from the point of view of political science. In general, it is required to study the historical and political experience of the modernization process, trends and various aspects of traditional societies. At the same time, the various cultural and value aspects of political processes in the period of the specified time, including universal democratic values in the Republic of Kazakhstan, as well as the tendencies of the spread of political and moral rules are fully explored.

Key words: modernization, political modernization, new values, civil society, multinational, multi confessional

Қазақстан тәуелсіздік алумен қатар социалистік жүйеден бас тартып, нарықтық қатынасқа көшуді бағдар еткеніне ширек ғасырға жуық уақыт болды. Осы кезеңде көптеген іргелі өзгерістер болып,

еліміз әлемдік қоғамдастық талабы тұрғысынан реформалар жасап келеді. Бүкіл әлемде болып жатқан бетбұрыстар жағдайына орай елімізде қоғамды жаңғырту және реформалау үрдістерін саясаттану ғылымы тұрғысынан тыңғылықты айқындаудың қажеттігі қазіргі кезде уақыт талабына айналды. Қоғамның жаңаша дамуына байланысты мәселелер кешенінде күрделі де, қайшылықты сипат алған құндылықтарды зерделеп, саяси жаңғырту мәселелерін сараптау ерекше маңызды орын алады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың еліміз егемендікке ие болған бойда «Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы» атты концептуалды еңбегі жарық көрді.

Саяси жаңғырту, жалпы алғанда, басқарудың осыған дейін қолданылып келген өктемшіл жүйесінен бас тартуды және демократиялық құрылымдар мен элементтерді бірізді қалыптастыруды ұйғарады. Біздің елімізде жаңғырту саяси тұрақтылық пен азаматтық келісім жағдайын сақтаумен жүзеге асырылып жатқандығын айта кеткен орынды. Бұл шындығында, кеңестік заман кейінгі қоғам мен мемлекетті қайта құру үрдісінің маңызды жетістігі. Әсіресе, бұрынғы кеңестік республикалардағы жаңғыртудың қолайсыз үлгілерімен салыстыратын болсақ.

Мемлекетіміздің даму стратегиясын айқындауда ең бірінші кезекте нарықтық экономиканың негізін қлауға маңыз берілді. Мұның өзі сол кезде қлыптасқан объективтік қажеттіліктен туындаған шешім еді [1].

Қоғамды дамытуда жаңа құндылықтар мен бағдарлардың қалыптасуы, жаңа құндылықтардың тұтас жүйесін таңдап алу күрделі де қиын үрдіс. Бірақ бір жағынан, қазіргі заманғы қоғамның құндылықтардың белгілі бір жиынтығынсыз әрекет етуі мүмкін емес, өйткені, құндылықтар қоғам мойындаған тәртіптің критерийлерін анықтайды. Олардың негізінде нормативтік бақылаудың нақты жүйелері, адамдардың жекелей және ұжымдық іс-әрекеттері, қоғамдық институттар қалыптасады. Тек осындай жағдайда ғана қоғамда тәртіп пен барлық қоғамдық субъектілердің құндылықты ынтымақтастығы қамтамасыз етіледі. Мұндай жағдайда, қазіргі заманғы қоғамдағы құндылықтар адамдарды біріктіріп топтастырады.

Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіздігін ала отырып, саяси жүйені демократиялық қайта құру жолына түсті. Бұл қайта құру саяси жүйені тоталитаризмнен демократияға қарай бет бұру, кемелденген азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекетті құру және тағы басқа саяси реформаларды жүзеге асыруды білдіреді.

Қазақстандағы жаңғырту шаралары ең алдымен экономикалық аядан басталғандығын айта кеткен жөн. Алайда, қоғамдық өмірдің аталған саласын сәтті реформалау тиімді саяси жаңғыртуды да қамтиды.

Сөзіміздің дәлелі ретінде төмендегі мысалдарды келтіруге болады. Азаматтық қоғам – бұл кез келген демократиялық мемлекеттің маңызды элементі. Азаматтық қоғамның негізін орта тап өкілдері құрайды, олардың өзі еркін нарықтық қатынастардың дамуына әсер етеді. Сондықтан, жекелей бастамаға жол ашу, шағын және орта бизнестің дамуы орта таптың қалыптасуына алып келеді, сөйтіп, азаматтық қоғамды қалыптастыруға ықпал жасайды. Немесе тағы да бір мысал. Қазақстан экономикасына жеке меншік институтын енгізу дұрыс индивидуализмнің қалыптасуын, мүдделер мен қажеттіліктердің жіктелуін қамтамасыз етеді. Өз кезегінде, бұл шаралар демократиялық саяси мәдениеттің қалыптасуына бағытталады. Осылайша, Қазақстандағы жаңғырту тәжірибесі тиімді экономикалық реформалау қазіргі заманғы қоғамның құндылықтары мен бағдарларының қалыптасуына түрткі болатынын дәлелдейді [2].

Қазақстан Республикасында жаңғыртуды жүзеге асыру үрдісінің басты ерекшеліктерінің бірі – оның біртіндеп дамуы және бірізділігі. Біздің республикамызда жаңғырту қайта құру реформаларының уақтылы және өзекті болуымен байланысты. Жаңғыртудың жалпы үрдісі, ең алдымен, Елбасының Қазақстан халқына Жолдауларында айқындалған кезеңдер бойынша өтуде.

Қоғамның дәстүрлі жүйесінен қазіргі заманғы түріне өту үрдісінің өзі бүркемелен дағдарыстар болуы мүмкін күрделі құбылыс. Аталған жағдайларда Қазақстандағы жаңғырту субъектісі реформалаудың жалпы мақсатынан ауытқымай, жаңғыртуды біртіндеп, көңілге қонымды жүргізуі оң қадам болып табылады. Жаңғыртудың әлемдік тәжірибесінде ақылға салмай, асығыс жасалған өзгерістің, қайта құрудың сәтсіздікке ұшырауының мысалдары аз емес. Қазіргі заманғы қоғамның жаңа құндылықтарын жұртшылықтың барлығы қабылдауы үшін әрине, уақыт қажет. Барлық енгізілетін саяси жаңғыртулар, институттар және саяси шешімдерді қабылдау шаралары тек сөз жүзінде қалмай, шынайы тиімді жұмыс істеуі тиіс. Олардың қызметінде осы ұстанымды сақтау ғана олардың легитимділігін қамтамасыз ете алады. Өз кезегінде, легитимділік өзгеруші қоғам тарапынан жаңа нормалар мен құндылықтарды мойындауды қамтамасыз етеді.

Қазақстан өзінің экономикалық дамуының көптеген көрсеткіштері бойынша бұрынғы кеңестік мемлекеттердің көпшілігін басып озды. Нарықтық экономиканың құндылықтарын мейлінше сәтті жүзеге асыру, жеке тұлғаның мүдделері мен қажеттіліктерін қалыптастырып, олардың жіктелуіне әсер етеді. Нәтижесінде, топтар қолданыстағы басқару жүйесіне өздерінің талап-тілектерін қоя бастайды. Егер басқару жүйесі осы жаңа қажеттіліктерге дер кезінде құлақ асатын болса, ол тиімді де орынды болып шығады. Бұған қоса, басқарудың осындай жүйесі көптеген факторлардың әсер етуімен қоғам және мемлекеттің демократиялық өмірді орнықтыру ұстанымдарын қалыптастыру және дамыту жолы бойынша алға басады.

Біздің елімізде жаңғыртуды жүзеге асырудың нақты мысалы негізінде осы үрдісті қарастыра отырып, бірізді, тепе-тең және дер кезінде реформалау өтіп жатқандығын атап көрсетуге болады. Бұл – Қазақстан Республикасының қайта құру бағдарламасында қамтылған жағымды өзгерістерді құрайды. Белсенді экономикалық реформалау кезінде, демократиялық құндылықтарды енгізу мен дамыту жалғасып, бірізділік, біртіндеп жүру және тұрақтылық пен келісім ұстанымдары сақталатындығын айта кеткеніміз жөн. Бұл Қазақстанда жаңғырту әдістері мен жолдары рационалды таңдалып алынғанын көрсетеді.

Бұған дәлел, Елбасымыздың Болашаққа бағдар, рухани жаңғыру атты мақаласын бұрын және бүгінге дейін ұсынып отырған жаңа идеялары нақты іс жүзінде асырудың жоспары және стратегиялық бағытты айқындайтын жаңа идеялогиялық концепция ретінде қабылдандануы [3].

Көптеген қазақстандық зерттеушілердің пікірінше, азаматтық құндылықты ынтымақтастық жұртшылықтың азаматтық қауымдастыққа бірігуін қамтамасыз етуге бейімді. Осыдан қазақстандық қоғамның жаңа әлеуметтік тарихи жағдайда өзінің тұтастығы мен бірлігін сақтап, нығайтуға ұмтылысы туындайды.

Тоталитарлық қоғамнан қазіргі заманғы нарықтық қоғамға өту үрдісінде Қазақстан қолданыстағы демократиялық жүйелерге көзсіз еліктеу секілді ауруға ұшырамады. Соған қарамастан, біздің елімізде жекелеген елдердің жаңғырту тәжірибесі жеткілікті мөлшерде сәтті қолданылуда. Ең бастысы, демократиялық өмірді орнықтырудың негізгі әмбебап құндылықтары Қазақстан Республикасын дамытудың негізгі мақсатына айналды. Осылайша, белгілі бір ерекше, өзіндік белгілердің болуын мойындай отырып, біздің еліміз әлемдік демократиялық тәжірибені есепке алу арқылы бұрынғы кеңестік кезеңнен кейінгі қоғам мен мемлекетті жаңғыртудың жалпы стратегиясын жоспарлы түрде жүзеге асыруда.

Жалпы алғанда, мынаны атап өткен орынды. Қазақстандық жаңғырту үрдісінің өзіндік ерекшелігі айқын объективті себептерден туындайды. Реформалардың мәні, қарқындылығы, кезектілігі әлеуметтік жүйенің түрлі салаларында белгілі бір ерекшеліктердің болуымен анықталады. Тіптен, бұл себептердің негізінің көлемі өте кең: табиғи және материалдық ресурстар, адам факторы, менталитет, дін, мәдениет және тағы басқа. Осы және басқа да факторлардың бәрі де әрбір нақты елде, соның ішінде, Қазақстан Республикасында да, жаңғыртудың өзіне тән ерекшеліктерін анықтайтын болады.

Қазақстандағы жаңғырту субъектісі елдегі тұрақтылық пен келісімнің сақталуын қамтамасыз ете алғандығын айта кету қажет.

Елімізде көпұлтты және көп конфессиялықтың болуына ерекше көңіл бөлінуі аталған факторлардың айрықша маңызды екенін айқындайды. Жаңғырту саясатының рационалдығы мен бірізділігі бұрынғы кеңестік кезеңнен кейінгі қоғамдағы дау-жанжалдардың жоғары деңгейін айтарлықтай төмендетуге ықпал жасады.

Бұл туралы Н.Ә. Назарбаев саяси жаңғыртудың қазақстандық жолы мына қағидатты ұстанды: «Халықтың көпшілігі қолдаған қазақстандық жол – сызбаны көз жұма көшіре салу емес, өзіндік жолды іздеуге ұмтылу. Мұнда біз басшылыққа алатын басты қағида – қан мен хаосқа толы демократия бізге керек емес. Біздің демократиямыздың негізі – саяси, әлеуметтік және халықаралық тұрақтылық», – деп жазады [4].

Жаңғыртудың әлемдік тәжірибесі реформаларды өте асығыс жүргізу, сәйкес алғышарттардың болмауы, менталитетті және кейбір мәдени ерекшеліктерді елемей реформалау үрдісін сәтсіздікке алып келетінін дәлелдеп отыр. Сондықтан, Қазақстанда жаңғыртуды жүзеге асыру үрдісінде біз осы факторлардың бәрін де ескере алдық және мұның өзі нақты, тиімді нәтижеге жету болып табылады. Өз кезегінде, бұл нәтижелер жаңғырту субъектісін мойындауды және қоғамның өзінің енгізілген құндылықтар мен нормаларды қолдай бастауын анықтайды. Мұның өзі, жаңару үрдісінің жалпы мақсаттары мен жетістіктеріне тікелей алып келеді.

Бүгінгі таңда қазіргі заманғы қазақстандық қоғамның қоғамдық-саяси жүйесін қалыптастыру екі

жолмен анықталады, дәлірек айтқанда, басқарудың ескі құрылымдарын жою, екіншіден, елді дамытудағы өтпелі кезеңге тән, жаңа демократиялық саяси институттар мен құрылымдардың жүйесін құру үрдістері.

Жаңа институттардың құрамындағы идеялар мен құндылықтарды жұртшылық жылы қабылдаған жағдайда ғана олар тиімді жұмыс істейді және белгілі бір деңгейде ықпал ете алады. Ғалымдардың пікірінше, бұқаралық сананың, көңіл-күйінің, құндылықтардың біртіндеп дамуы едәуір дәрежеде, жаңа институттар мен құрылымдардың қарқындылығы мен сипаттарын ғана емес, сондай-ақ, олардың даму үрдістерін де айқындайды.

Демократиялық институттардың жаңа жүйесіне өту жұртшылықтың көпшілігінің сәйкес құндылықтарды, мақсаттарды, әлеуметтік және мәдени-идеологиялық нормаларды қабылдауымен тікелей байланысты.

Сонымен қатар, қоғамдағы құндылықтар мен нормалардың түбегейлі жаңаруы, жаңа сапалы түсініктер мен критерийлерге өту, жаңа дәстүрлердің жинақталуы адамдардың жаңа ұрпақтарының әлеуметтенуі кезінде мүмкін болатындығын мойындау керек. Сонымен, әлеуметтік – саяси санадағы түбегейлі өзгерістер, жаңа саяси институттарды құру ұрпақтан ұрпаққа өту жолымен мүмкін болады.

Қазақстанның дамуының қазіргі кезеңінде саяси жүйені сәтті демократияландыру үшін барлық негізгі алғышарттар қалыптасқан: саяси, әлеуметтік, экономикалық, мәдени, рухани және басқа. Бұған дәлел Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік-экономикалық қайта құрулар болып табылады. Бүгінгі таңда Қазақстан Орта Азия аймағы елдері және ТМД-ға кіруші кейбір мемлекеттер арасында көшбасшы мемлекетке айналды.

Жоғарыда айтылғандарды қорыта келе, біздің ойымызша, келешекте құндылықты өлшемде саяси жаңғырту мәселесін саясаттанушылық тұрғыдан зерттеудің аспектілері мыналар болуы тиіс:

- а) Орталық Азия мемлекеттеріндегі саяси жаңғыртудың ерекшеліктерін зерттеу;
- б) саяси жүйенің транспаренттілігі мен демократиялығын ұлғайту тұрғысынан жаңғыртушылық және транзиттік үрдістерді кешенді, сондай-ақ, мұқият саяси талдау.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Жусупова А.Д. *Ішкі саяси тұрақтылық – Қазақстан қозғамын демократияландырудың басты шарты.* \\ Абай ат. ҚҰПУ. Хабаршы. Әлеуметтік және саяси ғылымдар сериясы №4(56), 2016.

2 Сейсен Н.Б. *Қазақстан Республикасындағы саяси жаңғыртудың жалпыұлттық құндылықтары.* \\ Абай ат. ҚҰПУ. Хабаршы. Әлеуметтік және саяси ғылымдар сериясы №1(45), 2014.

3 Ерлан Қарин: *Елбасының мақаласы - мемлекеттік саяси-идеологиялық құжат* https://baq.kz/kk/news/prezident/erlan_karin_elbasinin_makalasi_memlekettik_saya

4 Назарбаев Н.Ә. *Ғасырлар тоғысында.* – Алматы: Өнер, 1996. - 178 б.

МРНТИ 13.11.21

Г.Р. Абсаттаров¹

*¹кандидат политических наук, и.о. ассоц. профессора кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая
г. Алматы, Казахстан*

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПОЛИТОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ: ОПЫТ, ПРОБЛЕМЫ, ПОДХОДЫ

Аннотация

В статье на конкретных материалах Казахстана рассматриваются актуальные вопросы теоретико-концептуальных основ политологического исследования правовой культуры, которые еще не изучены в социально-политической науке. Правовая культура населения Казахстана – это совокупность всех позитивных компонентов правовой, нравственно-политической действительности казахстанского общества в ее реальном функционировании. Правовая культура казахстанского общества воплощает в себе достижения правовой, нравственно-политической мысли, правовой политики и уровень правовой, политической информированности. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: политика, право, культура, нравственность, государство, общество, теория, концепция, практика, интерес, народ, человек, жизнь, ценность, субъект, принцип, приоритет, регулирования

Ғ.Р. Әбсәттаров¹

*¹саяси ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессорының міндетін атқарушы
Алматы қ., Қазақстан*

ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ САЯСАТТАНУЛЫҚ ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-КОНЦЕПТУАЛДЫҚ НЕГІЗДЕРІ: ТӘЖІРИБЕ, ПРОБЛЕМАЛАРЫ, АМАЛДАРЫ

Аңдатпа

Мақалада әлеуметтік-саяси ғылымында әлі де зерттелмеген құқықтық мәдениеттің саясаттанулық зерттеудің теориялық-концептуалдық негіздерін өзекті мәселесін нақты Қазақстан материалдарында қарастырған. Қазақстан тұрғындарының құқықтық мәдениеті – бұл барлық компоненттердің позитивтік жиынтығы, қазақстандық қоғамның құлықтық-саясатының ақиқаттылығы, оның нақты іске асуы. Қазақстандық қоғамда құқықтық мәдениет өзіне құқықтық жетістіктерді, құлықтық-саяси ойларды, құқықтық саяси деңгейдегі мәліметтерді іске асырады. Сонымен бірге мақалада пікір-талас мәселелерге де көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: саясат, құқық, мәдениет, құлықтық, мемлекет, қоғам, теория, концепция, тәжірибе, қызығу, халық, адам, өмір, құндылық, субъект, принцип, приоритет, реттеу

G.R. Absattarov¹

*¹Candidate of political sciences, acting associated professor of department political and social sciences and philosophical disciplines of Kazakh National Pedagogical University named after Abay
Almaty, Kazakhstan*

THE THEORETICAL CONCEPTUAL BASES OF A POLITICAL SCIENCE RESEARCH OF LEGAL CULTURE: EXPERIENCE, PROBLEMS, APPROACHES

Annotation

On concrete materials of Kazakhstan in article are considered topical issues of theoretical and conceptual bases of a political science research of legal culture which aren't studied in socio-political science yet. The legal culture of the population of Kazakhstan is a set of all positive components of legal moral and political reality of the Kazakhstan society in her real functioning. The legal culture of the Kazakhstan society personifies achievements of a legal, moral and political thought, legal policy and the level of legal, political knowledge. At the same time in article is paid attention to debatable questions also.

Key words: policy, right, culture, morality, state, society, theory, concept, practice, interest, people, person, life, value, subject, principle, priority, regulations

Рассматривая проблемы политологического исследования правовой культуры, прежде всего, следует рассмотреть определение правовой культуры. При этом важнейшим правилом в политологическом исследовании определения правовой культуры является его системное изучение.

Как показывает научный анализ социально-политической литературы, определение правовой культуры еще не было предметом специального исследования в политической науке. Поэтому, на конкретных материалах Казахстана политологическое исследование определения правовой культуры имеет как теоретическое, так и практическое значение.

Политический анализ казахстанской правовой культуры базируется на философской методологии, в которой входят общенаучные методы, методологическое положение других наук, часто научные методы, общие методологические положения социологии, политологии, правоведения и т.д.

Исходя из задач, стоящих перед нашим исследованием, в казахстанской правовой культуре должна быть выявлена ее понятие, ее глубинное основание и отсюда - ее социально-экономическое, политическое содержание и т.д.

Изучение социально-политической системы Казахстана, действующих в ней норм, правил поведения, требований, идеалов позволяет определить сущность нормативных предписаний, выявить их единство или противоречивость в зависимости от решаемых казахстанским обществом задач, их целенаправленность в соответствии с насущными потребностями и интересами народа. Система регулирования поведения казахстанцев включает общественное сознание во всех его формах – политической, правовой, этической, эстетической, философской, патриотической, религиозной, соответствующие им нормы и определенные способы их регуляции.

Во всей казахстанской системе социально-политического регулирования особое место занимает правовое регулирование. Будучи одной из форм социально-политического регулирования, оно имеет особое значение в процессе упорядочения, организации поведения казахстанцев. В связи с этим, надо сказать, что правовое регулирование общественных отношений – политической, моральной, эстетической и т.д. Взаимосвязь этих форм опирается на их взаимодействие, взаимное дополнение, выступающих как части единой целостной системы социально-политического регулирования поведения казахстанцев. Это взаимодействие является одним из существенных условий возрастания эффективности деятельности всей казахстанской системы.

Правовое регулирование в Казахстане включает все виды воздействия правовых норм, в первую очередь, на сознание и в конечном итоге – на поведение граждан как обязательное условие обеспечения согласованных интересов в казахстанском обществе [1].

Следует отметить, что четкое, эффективное функционирование всей казахстанской системы правового регулирования находится в прямой зависимости от уровня, состояния правовой культуры личности казахстанца, социальных слоев, всего казахстанского общества. Каждый из элементов правовой культуры Казахстана выступает как подсистема более общей казахстанской системы. Так, функционирует общая динамическая казахстанская система правовой культуры, все элементы которой выступают в функциональном единстве и т.п.

В связи с этим, мы определим границы правовой культуры населения Казахстана исходя из понимания казахстанской культуры в целом.

В социально-гуманитарной литературе Казахстана имеются большое количество истолкований термина «казахстанская культура», который используется в научном обиходе с конца XX века. За это время в общественной и гуманитарной научной литературе накопились различные подходы к пониманию сущности казахстанской культуры (многонациональной культуры).

Среди разных определений казахстанской культуры заслуживают внимание прежде всего те, в которых отражается связь между преобразованием мира людьми и формированием и развитием самого казахстанского человека, все более полной реализацией его родовой сущности, т.е. гуманистический акцент. В данной концептуальной связке не казахстанский человек есть средство казахстанской культуры, а сама казахстанская культура, содержащая и творящая смыслообразующие основы его жизни, изначально находит в казахстанском человеке, его становлении и развитии, его прогрессирующем «очеловечивании, окультуривании» свою цель. При этом, она «хранит и передает от поколения к поколению и генерирует программы деятельности, поведения и общения людей» [2].

Казахстанская культура есть своеобразный синтез многообразных процессов, форм и результатов жизнедеятельности казахстанского человека и казахстанского общества, представляющих собой собственно многонациональные, многоконфессиональные культурные явления лишь в сугубо определенном специфическом, многообразном отношении. Поэтому суть этого отношения фиксируется в том воздействии, которое оказывается со стороны «процессов», «форм» и «результатов» на совершенствование сущности казахстанского человека. При этом не случайно идея культурного прогресса Казахстана связывается с сохранением и культивированием всего того, что способствует казахстанцам свободно и самостоятельно вкладывать жизненные силы в совершенствование условий и процессов своей жизнедеятельности, в те способы, которые, изменяя окружающую среду, делают ее более «человечной, гуманистической, цивилизованной», более приспособленной и безопасной для казахстанского общежития. Поэтому, поскольку деятельность казахстанского человека невозможна без создания эталонов, норм, стереотипов поведения, организующих его деятельность, то эти нормы, эталоны, стереотипы органически включены в содержание многонациональной казахстанской культуры. Такой подход позволяет полнее раскрыть социокультурно-политический смысл норм и ценностей, их роль в развитии культурно-политических процессов, противоречивость норм, относящихся к различным этапам культурного развития полиэтничного, поликонфессионального казахстанского общества, преемственность норм, ценностей и традиций как способов историческо-политического процесса становления и развития многонациональной казахстанской культуры. При этом культура современного Казахстана – это «культура умеренности, культура достатка, а не роскоши, эта культура рациональности» [3].

Казахстанская культура порождается и развивается в нормативных границах в социально-политическом пространстве. На новых этапах развития возникают новые нормы, отвечающие достигнутому уровню потребностей и интересов казахстанского общества. Надо отметить, что нормативная характеристика – один из важных политических аспектов казахстанской культуры. Ценности и нормы в политическом процессе дают наиболее полное представление о сущности многонациональной культуры

казахстанского общества, положении личности казахстанца в ней, границах и формах ее деятельности, качественной оценке свободы личности казахстанца, ее возможностях культурного творчества и т.д.

В связи с этим, возникает вопрос, каково же сущность правовой культуры Казахстана? Правовая культура населения Казахстана наряду с нормами и ценностями казахстанского права – элемент соционормативной культуры казахстанского общества в целом. Эта система реальных и идеальных элементов, относящихся к сфере действия казахстанского права и их отражение в сознании и поведении казахстанских людей. Правовая культура населения Казахстана – это совокупность всех позитивных компонентов правовой, нравственно-политической действительности казахстанского общества в ее реальном функционировании. Правовая культура казахстанского общества воплощает в себе достижения правовой, нравственно-политической мысли, правовой политики и уровень правовой, политической информированности.

Следует подчеркнуть, что правовая культура Казахстана – чрезвычайно емкое явление. Ее общественная значимость во многом превосходит границы нормативного воздействия казахстанского права на социально-политические отношения, так как, являясь составной частью общечеловеческой культуры, казахстанская правовая культура прямо и косвенно влияет на формирование сознания и деятельность личности казахстанца в самых различных сферах жизни казахстанского общества. Следовательно, не случайно, поэтому к подавляющему большинству казахстанских проблем построения правового государства и гражданского общества вопросы формирования и развития казахстанской правовой культуры имеют самое прямое отношение.

Правовая культура Казахстана как сложное системное образование представляет собой совокупность материальных и духовных достижений в правовой, социально-экономической, политической жизни казахстанского общества. Она выступает как смыслонесущий и смыслопередающий аспект казахстанской, человеческой практики и ее результатов в правовой, политической жизни общества.

В связи с этим следует отметить, что основное назначение правовой культуры Казахстана заключается в осуществлении не отстранения, а присоединения казахстанцев к обществу и общественной деятельности. Она связана с такими ее сущностными чертами как целенаправленность, осуществление властных функций в государстве, обществе, упорядочивающем воздействие на весь спектр социально-политических отношений страны. Правовая культура Казахстана становится реальным инструментом социальных, политических и экономических преобразований, модернизаций, оказывающих существенное влияние на функционирование политико-правовой системы нашего государства и гражданского общества в целом.

Опираясь на результаты имеющихся исследований правовой политики и правовой культуры Казахстана, можно охарактеризовать казахстанскую правовую культуру как степень овладения правом, политикой в действии, в частности, самосознание, ответственность в реализации требований права, политики, творческую ориентацию на общеказахстанские, общечеловеческие ценности и нормы, а также особенности национальной культуры в противоречивых политических, правовых ситуациях, предполагающую в своем высшем проявлении интуитивное политико-правовое поведение, участие в правотворчестве и в разработке государственной политики страны.

Вышеизложенные вопросы показывают, что правовая культура многонационального, многоконфессионального Казахстана – сложнейшее социально-политическое явление, изучаемое с различных позиций, точек зрения. При этом важно заметить, что различные подходы правоведов, социологов, философов и политологов в общем не противоречат, не противостоят друг другу, а наоборот, взаимно обогащают друг друга и четко, ярко иллюстрируют многообразие и богатство сущности правовой культуры, как в Казахстане, так и в современном мире.

В связи с этим следует подчеркнуть, что политологическое определение правовой культуры Казахстана выражает по существу социально-политическую связь и взаимодействие личности, государства и общества [4], и в этом своем качестве такая оценка выступает как системно-политическая характеристика правовой культуры в контексте политического процесса. Правовая культура Казахстана – это определенный характер и уровень деятельности личности казахстанца, в процессе которой она приобретает или развивает свои правовые знания, умения, навыки. Кроме того, правовая культура Казахстана может существовать и как результат культурной деятельности в сфере права, политики, т.е. как совокупность соответствующей степени политико-правовых знаний, умений, навыков личности казахстанца. Этот способ существования правовой культуры Казахстана можно считать ее потенциалом.

Политико-правовая действительность Казахстана реально показывает, что субъекты правовой

культуры стремятся использовать позитивное право в качестве достижения политических целей и решения политических задач, а значит, прилагают усилия к тому, чтобы оказывать влияние на государственную политику в сфере правового регулирования и, при благоприятном стечении обстоятельств, доминировать в ней.

В связи с этим следует сказать, что субъекты правовой культуры Республики Казахстан являются объектами политологического исследования. В научной литературе они еще недостаточно изучены. Чтобы правильно понять субъекты правовой культуры Казахстана, прежде всего, необходимо отметить, что реальные возможности различных субъектов правовой культуры Республики Казахстан не равны, поскольку одни из них могут более или менее влиять на процесс выработки и реализации правовой культуры, в то время как другие его целиком определяют. Например, особое место в системе политики правовой культуры казахстанского общества отводится государству, ибо оно – в нашей стране выступает как самая массовая организация, охватывающая всех граждан, проживающих в его границах-территориях. Оно объединяет вокруг себя самые различные слои населения. В Конституции Республики Казахстан и других своих основополагающих актах оно стремится закрепить себя и представиться как организация всего многонационального казахстанского народа, государство всех и для всех.

Казахстанское государство играет ведущую роль в установлении правовых норм. В то же время оно является самым активным субъектом политики правовой культуры. Оно не только влияет на процесс ее выработки и реализации, но и целиком его определяет.

Политическим субъектом политики правовой культуры выступает и Правительство Республики Казахстан. Его полномочия зафиксированы в ст. 66 Конституции РК. В соответствии с конституционным законом Правительство РК в пределах своих полномочий организует реализацию внутренней и внешней политики Республики Казахстан, в том числе правовой культуры.

В выработке и осуществлении политики правовой культуры государства принимают участие структурные звенья Правительства РК. Так активным политическим субъектом политики правовой культуры государства выступает национальный банк РК.

Особое место в выработке и осуществлении политики правовой культуры государства занимает Министерство юстиции РК. Оно является центральным органом исполнительной власти по проведению государственной политики в сфере юстиции и координации деятельности в этой сфере иных органов исполнительной власти. Это Министерство выполняет задачи по обеспечению прав и законных интересов личности и государства, правовой защиты интеллектуальной собственности, обеспечению исполнения актов судебных органов, исполнению уголовных наказаний и т.д. В этой связи оно наделено соответствующими полномочиями.

В определенной степени участвует в выработке, претворении в жизнь политики правовой культуры государства и Министерство иностранных дел Республики Казахстан.

Политологический анализ нормативной базы страны дает основание сделать вывод о том, что к субъектам правовой культуры Казахстана выступающим от имени государства, могут быть отнесены и другие Министерства, государственные комитеты, комиссии, иные центральные органы исполнительные власти, а также органы государственной власти и управления субъектов Республики Казахстан.

Таким образом, из вышесказанного можно сделать вывод, что политическими субъектами правовой культуры могут выступать от имени государства Парламент, Президент, Правительство в целом и глава Правительства в отдельности, Центробанк, Министерство юстиции, Министерство иностранных дел, другие министерства, государственные комитеты и комиссии, иные центральные органы исполнительной власти, а также органы государственной власти и управления субъектов Республики Казахстан.

Следует сказать, что политика правовой культуры Республики Казахстан вырабатывается всеми теми, кто обладает правом законодательной инициативы: Президентом РК, Парламентом РК, депутатами Парламента РК, Правительством РК, законодательными (представительными) органами субъектов РК, Конституционным Советом РК, Верховным Судом РК. Кроме того, в формировании, реализации политики правовой культуры Республики Казахстан принимают участие политические партии и другие общественные объединения, а также граждане, но не непосредственно, а через официальные каналы и прессу.

Большую роль в данном процессе играют суды, прокурорские, следственные и иные юрисдикционные органы с их богатой правоохранительной, правоприменительной и правоисполнительной практикой. Они нередко существенно корректируют реализуемую ими правовую культуру, как бы

проверяют ее на жизненность и эффективность, выявляют в ней слабые и сильные стороны, вносят необходимые предложения, рекомендации по ее совершенствованию.

Политологический анализ показывает, что правовая культура Республики Казахстан разрабатывается, осуществляется на основе взаимодействия всех субъектов, входящих в политическую, правовую систему казахстанского общества, и получает концентрированное выражение в республиканских целевых программах, доктринах, концепциях развития, в международных договорах Казахстана, в законах и иных нормативно-правовых актах Республики Казахстан, а также в других официальных политико-правовых документах. Правовая культура Республики Казахстан - это деятельность субъектов-государства, политических партий, общественных движений, индивидов и их объединений в Казахстане в сфере правового регулирования, состоящая в выработке и реализации политико-правовых идей стратегического и тактического характера.

Для того, чтобы понять содержание правовой культуры, необходимо рассмотреть принципы правовой культуры как объект политологического исследования.

Понятие «принципы правовой культуры» вошло в научный оборот сравнительно недавно. Сравнительная «молодость» понятия принципы правовой культуры проявляется в отсутствии устоявшегося, общепринятого подхода к его трактовке и применению, что само по себе создает известные сложности, трудности при изучении данного вопроса.

Между тем, как показывает политологический анализ научной литературы, принципы правовой культуры Республики Казахстан еще не были предметом самостоятельного исследования в социально-политической науке, в связи с чем целостного взгляда на эту проблему пока не сложилось. Поэтому, с учетом возникших потребностей в обосновании правовой культуры как феномена политико-правовой действительности и ее особой роли в осуществлении общегосударственной политики, становится вполне очевидным, что разработка принципов правовой культуры Республики Казахстан имеет важное значение.

Чтобы правильно понять политические принципы правовой культуры Казахстана, прежде всего необходимо выяснить термин «принцип» при политологическом исследовании принципов правовой культуры Республики Казахстан мы, с одной стороны, опираемся на лингвистическое понимание слова «принцип», имеющее в переводе с латинского языка различные значения: исходное положение теории, учения; руководящая идея, правило поведения; внутреннее убеждение, взгляды. С другой стороны, исходим из того, что в социально-политической науке под принципами понимаются прежде всего исходные положения, идеи, а также требования, которые лежат в основе политического явления. Именно такой смысл и вкладывается нами в понятие «принципы правовой культуры Казахстана».

В этом контексте принципы правовой культуры Республики Казахстан можно определить как исходные определяющие идеи, установки, составляющие нравственную и организационную основу возникновения, развития и функционирования правовой культуры страны.

Как показывает казахстанский опыт, правовая культура, прежде чем соответствовать своему предназначению, должна иметь систему руководящих идей, начал, то есть систему определенных научных принципов, благодаря которым, она приобретает стабильность, устойчивость, стройность, гармоничность, предсказуемость. Следовательно, принципы в концентрированном виде выражают суть правовой культуры страны. Без опоры на систему руководящих принципов реализация задач правовой культуры Республики Казахстан становится нереальной.

К системе принципов правовой культуры Республики Казахстан, по нашему мнению, можно отнести только те положения, в которых раскрывается главное, магистральное, существенное в ее содержании.

В связи с этим следует сказать, что к общим принципам правовой культуры Республики Казахстан можно отнести: научную обоснованность; реалистичность; объективность; обусловленность потребностями развития народа, общества; предсказуемость; легитимность; демократический характер; справедливость; социальную направленность; гуманизм; гласность; сочетание интересов личности и государства, национального и общечеловеческого; приоритетность прав человека, соответствие международным стандартам. Нам думается, что в этих принципах достаточно четко сформулированы требования казахстанского общества к правовой культуре.

Формирование и реализация правовой культуры Республики Казахстан немислимы без опоры на принцип унитаризма, отражающего государственное устройство Казахстана. Наиболее важным положением является здесь то, что Конституция РК и республиканские законы имеют высшую юридическую силу и прямое действие на всей территории Республики. В этой связи отметим, что

согласно ст.2 Конституции РК: «Сувернитет Республики распространяется на всю ее территорию. Государство обеспечивает целостность, неприкосновенность и неотчуждаемость своей территории».

Надо подчеркнуть, что принцип унитаризма в Казахстане играет особо важную роль в упорядочении, взаимодействии и соотношении республиканских и ведомственных нормативных правовых актов. Он служит предупреждению и разрешению возможных коллизий между ними, преодолению имеющихся расхождений между ними, обеспечению стабильного и гармоничного функционирования единой для всей страны правовой системы, правовой культуры.

Следует сказать, что принцип законности закреплен Конституцией РК. Он утверждает всеобщность требования соблюдения законов и основанных на них подзаконных актов, верховенство и единство закона, равенство граждан перед законом и судом и вытекающую из него неотвратимость юридической ответственности любого лица за совершенное правонарушение, пронизывает все стороны и сферы действия правовой культуры Республики Казахстан, начиная с ее формирования в процессе правотворчества и, заканчивая всеми формами ее реализации.

Одним из принципов, определяющих выполнение правовой культуры Республики Казахстан, своей социально-политической роли является сочетание убеждения и принуждения.

Отметим, что убеждение и принуждение в Казахстане не являются юридическими явлениями и понятиями. В то же время они служат универсальным методом функционирования любой разновидности общественной власти, осуществления всякого социально-политического управления. Они используются во всех разновидностях социально-политических регуляторов-обычаях, нравственных, корпоративных, религиозных и др. социальных нормах и правилах.

Нам представляется важным акцентировать внимание на том, что единство принципов политики, права и правовой культуры Республики Казахстан обусловлено и единством их духовного источника, каковым является общественное сознание, прежде всего, господствующие типы политико-правовой идеологии. В этой связи отметим, что «взаимопроникновение» политики, культуры и права в Казахстане происходит и при формировании правовой культуры, когда в результате целенаправленной деятельности казахстанского государства в сфере политико-правотворчества обеспечивается становление составных компонентов формируемой политики страны. В этой связи правовая культура Республики Казахстан, во-первых, легализует важнейшие идеи правосознания и политического сознания в качестве общеобязательных требований позитивного права и научной политики, а, во-вторых, обеспечивает их практическую реализацию в действующей системе общественных отношений: определяет приоритетные направления политико-правового развития казахстанского общества; вырабатывает оптимальные пути и средства их достижения; обеспечивает планомерную и согласованную деятельность политических, культурных, правотворческих и правоприменительных органов; ориентирует политическую, юридическую практику на единообразное понимание и соблюдение основополагающих политико-культурно-правовых начал; направляет политико-правовоспитательную деятельность государственных органов и общественных организаций на формирование у граждан и должностных лиц основ политического, культурного, юридического мировоззрения.

Итак, вполне очевидно, что принципы в правовой культуре Республики Казахстан отражают воплощенные в ней политические, культурные и юридические идеи. В этом плане значение принципов правовой культуры Республики Казахстан видится, во-первых, в том, что процесс законно-творческой деятельности должен преломляться сквозь призму руководящих идей правовой политики, и политики правовой культуры, поскольку принципы правовой культуры Республики Казахстан не только указывают путь формирования законодательства, но и удерживают его в оперативных рамках, обеспечивая необходимую стабильность и единство общества.

Во-вторых, значение принципов правовой культуры Республики Казахстан заключается в том, что они выступают регулятором правоприменительной, политической деятельности. Практика, ориентируясь на них, осуществляет правоприменительную, политическую деятельность не только в строгом соответствии с буквой закона, справедливости, но и в согласии с духом политико-правовых требований. Руководящие начала здесь служат гарантом правильности применения правовых предписаний и политических, нравственных норм.

В-третьих, эффективность реализации правовой культуры Республики Казахстан в немалой степени зависит и от правильного понимания гражданами основных политических и правовых принципов. Так, результаты политологических исследований показывают, что в сфере массового правосознания, политического сознания при соблюдении политико-правовых предписаний гораздо большее значение имеет усвоение политических, правовых принципов, чем знание конкретных норм.

Как видим, принципы правовой культуры Республики Казахстан тесно переплетены с принципами политики, права, культуры, но при этом выполняют другую роль, имеют иную ориентацию. Эту же мысль можно выразить и так, что единство принципов политики, права и правовой культуры не означает их полного совпадения.

В этой связи, например, можно определить следующие наиболее важные отличительные особенности принципов правовой культуры Республики Казахстан от принципов казахстанского права: во-первых, закрепляются не только в нормах права, но и в директивных документах; во-вторых, определяют не только характер законодательства, но и практику его применения; в-третьих, входят в число «составляющих» принципов права; в-четвертых, отражая принципы права, представляют собой конкретизацию последних применительно к конкретной сфере или виду деятельности.

Политологический анализ единства и различий принципов политики, права и принципов правовой культуры Республики Казахстан через призму характера деятельности последней, позволяет выявить специфические требования, проявляющиеся и в других принципах. Так, поскольку правовая культура Казахстана есть деятельность, то для нее наиболее важным принципом-требованием выступает принцип реализма. Заключение в этом принципе требования, побуждают принимать политико-правовые решения, строго соответствующие реальным и действительным потребностям Казахстана – народа, общества и личности. Иначе говоря, этот принцип обязывает субъектов правовой культуры Республики Казахстан принимать такие программы и определять стратегические цели и тактические задачи, которые могут быть практически реализованы, гарантированно достигнуты. А при игнорировании же принципа – требования реализма превращают политику правовой культуры в утопию, сводит на нет результаты ее деятельности.

Следует сказать, что общей характеристикой принципов правовой культуры Республики Казахстан служит и то важное обстоятельство, что принципы позитивного права должны исходить из принципов правовой культуры, но при этом они конкретизируют и детализируют их, насыщают последние политико-правовой материей.

Итак, вышеизложенные принципы в определенной мере могут способствовать углублению существующего представления о правовой культуре Республики Казахстан. При этом, с учетом изложенных выше суждений можно сделать вывод: во-первых, принципы правовой культуры Республики Казахстан это исходные определяющие идеи, требования, установки, составляющие нравственную и организационную основу возникновения, развития и функционирования казахстанской правовой культуры; во-вторых, основным требованием к результативности правовой культуры Республики Казахстан выступает повышение качества и уровня правовой жизни общества и личности. Это может выражаться в обеспечении гарантированности статуса граждан, в возможности планировать свою жизнедеятельность на перспективу, в согласованности и предсказуемости действий политической власти, и в определении приоритетов правовой культуры Казахстана.

Следует сказать, что «приоритет и принцип правовой культуры» – сходные, но не тождественные понятия, поскольку используются для обозначения разных явлений. С этими понятиями тесно связан термин «приоритетное место в правовой культуре». Слово сочетание «приоритетное место в правовой культуре», по нашему мнению, не совсем удачно, поскольку само по себе слово «приоритет» уже подразумевает соответствующее место, а именно, первое место. В итоге, при упоминании выражения «приоритетное место в правовой культуре» мы имеем дело с тавтологией.

Некоторые исследователи прямо определяют понятию «приоритет» через слово «приоритетное направление правовой культуры». Нам думается, что понятия «приоритет» и «приоритетное направление» правовой культуры не тождественны. Приоритет – это ориентир правовой культуры, ее акцент, первоочередная цель стратегического характера. А приоритетное направление – это самое главное направление правовой культуры. Образно говоря, приоритет лежит вне самой политики правовой культуры, а приоритетное направление является ее составной частью. Правовая культура и ее приоритет соотносятся как деятельность и цель этой деятельности, а правовая культура и приоритетное направление – как целое и его часть.

Оба термина имеют одинаковое право на существование в научной литературе, но, поскольку ими обозначаются принципиально разные явления, употребление их в качестве синонимов вносит терминологическую путаницу, а потому нежелательно.

Более предпочтительным в научном обороте нами видится использование понятия «приоритет правовой культуры». В нашем исследовании речь пойдет именно о приоритетах, прежде всего о политических.

Нам представляется, что наиболее близко по смысловой нагрузке к словосочетанию «приоритет правовой культуры» находится понятие «ориентир правовой культуры».

Ориентир – это "предмет, по которому ориентируются". В свою очередь, одно из значений слова "ориентироваться" – это "устанавливать направление движения".

С учетом этого, замена одного понятия другим представляется вполне допустимой.

Таким образом, стало быть, приоритеты правовой культуры – это наиболее первостепенные ориентиры деятельности государства, общества в сфере политико-правового регулирования.

В связи с этим надо сказать, что к вопросу о приоритетах правовой культуры Республики Казахстан следует подходить очень осторожно, тем более, что взвешенный подход к принятию нормативно-правовых актов подразумевается сам собой. При этом необходимо помнить, что отдельные направления правовой культуры должны быть увязаны воедино, подчиняться единым целям и ориентироваться на одни и те же политико-правовые ценности.

Среди ученых обществоведов Казахстана и других стран СНГ нет единства мнений по поводу того, какие именно из ориентиров правовой культуры следует признать приоритетными, какие расставить акценты.

По вопросу приоритетов правовой культуры Республики Казахстан не сказала еще своего веского слова и политическая наука. Нельзя не видеть, например, того, что некоторые политологи, исследуя конкретную проблему, именно, ее считают наиболее приоритетной, не замечая при этом других, не менее приоритетных. В связи с этим, они предлагают соответствующий комплекс мер, касающийся только исследуемой проблемы, без ее взаимосвязи с другими приоритетами. Кроме того, ряд исследователей Казахстана предпринимают попытки бездоказательного противопоставления одного приоритета другому.

Из этого следует, что в качестве приоритетов правовой культуры Республики Казахстан могут выступать только такие ориентиры, которые в равной мере были бы важны одновременно как для политики, права, правовой политики, правовой культуры в целом, так и для любой отрасли права, правовой культуры, для каждого вида политики, любой сферы политико-правового регулирования.

Представляется чрезвычайно важным отметить, что политика правовой культуры нашей страны в своем потенциале имеет возможности обеспечить формирование правового государства на разработанных ею принципах, с учетом реалий казахстанской действительности. К числу наиболее важных принципов правовой культуры Республики Казахстан можно отнести: легитимность государственной власти; взаимная ответственность государства и личности; разделение властей; высокий уровень законности; единство естественного и позитивного права.

Следует сказать, что политическо-правовая жизнь казахстанского общества настойчиво требует и того, чтобы в поле зрения политики и правовой культуры по формированию правового государства находились вопросы, касающиеся укрепления взаимодействия государственной власти и местного самоуправления. При этом для правового государства «опасно, когда образуется разрыв между правительством и народом. Сила государства состоит в единодушной поддержке политики правительства» [5].

Казахстанская Конституция закрепила основные идеи разумного индивидуализма, признав человека, его права и свободы высшей ценностью, а соблюдение и защиту прав и свобод человека и гражданина обязанностью государства. Это отвечает международно-правовым стандартам. Несмотря на то, что сегодня эти права и свободы защищены слабо, все же приоритет личности, ее автономия и индивидуальность нашли свое отражение в тексте Основного закона.

Вместе с тем, как подтверждает практика, установление баланса индивидуального и коллективного является сегодня одной из насущных задач правовой политики и политики правовой культуры Республики Казахстан, поскольку, с одной стороны, индивид испытывает давление со стороны государства и общества, а с другой – человек, не считаясь с интересами общества, способен причинять вред другим. В ходе этого противоречия продолжается поиск разумного соотношения между индивидуальными и коллективными интересами.

Как видим, в современных условиях задачами и целями политики правовой культуры Республики Казахстан должно стать реальное обеспечение прав человека, а также утверждение солидарности и консолидации общества на основе согласования интересов всего населения страны. Однако решение этой задачи во многом зависит от возможностей установления баланса свободы и равенства как принципов, на которых основаны права человека.

Таким образом, проблема прав человека сложна и многопланова. Главное в ней, сегодня, не только

законодательное закрепление, а создание необходимых условий, гарантий, механизмов реализации прав человека и прежде всего социально-экономических и личных. Именно на это должны быть направлены усилия политики правовой культуры Республики Казахстан, чтобы действовали не только юридические, но и социальные, политические, организационные и иные гарантии прав личности.

Своеобразие современного этапа развития общества позволило казахстанским властям коррупцию, вместе с преступлениями против личности, общества и государства, техногенными катастрофами и др., отнести: во-первых, к числу главных угроз безопасности страны, а, во-вторых, к борьбе с ней - к одной из первоочередных задач государства. В этой связи чрезвычайно важную роль призвана сыграть политика правовой культуры Республики Казахстан как особое средство при осуществлении общегосударственной политики и, в первую очередь, такая ее разновидность, как антикоррупционная политика, представляющая собой систему мер, где ключевую роль играет политическая воля руководства страны и регионов, направленная на борьбу с коррупцией.

Между тем, приходится с сожалением констатировать, что борьба с коррупцией и организованной преступностью, как и сама правовая политика и правовая культура современного Казахстана все еще не приведена в систему и отличается своей непоследовательностью. Поэтому, если искать «корни» коррупции и причины слабых и неэффективных форм и методов борьбы с ней, то следует, прежде всего, обратиться к анализу соответствующей политики государства. Так, практика убедительно подтверждает, что если политика государства проводится без надлежащего правового обеспечения, то она терпит не только неудачи, но и провалы. Из этого и вытекает необходимость более глубокого политологического исследования роли политики правовой культуры в области борьбы с организованной преступностью и коррупцией.

В связи с этим подчеркнем, что коррупция, во всех ее видах, причиняет большой ущерб государству, обществу, личности. Более того, впервые в Казахстане она стала реальной угрозой общественной, национальной безопасности.

Важно акцентировать внимание и на том, что коррупция в Казахстане существует поскольку существует возможность чиновников распоряжаться не принадлежащими им ресурсами, в то время как государственный служащий обязан принимать решения, исходя из целей, установленных правом и государственной политикой. Коррупция начинается там и тогда, когда эти цели подменяются корыстными интересами должностного лица, воплощенными в конкретные действия. К сожалению, термины «чиновник» или «администратор» ассоциируется в сознании казахстанцев как «бюрократ», «коррупционер», а не как «служащий», а тем более «наемный работник».

Итак, поскольку, современная казахстанская коррупция распространилась по горизонтали и вертикали и стремится к захвату новых сфер влияния, то политическая воля борьбы с ней должна быть четко и принципиально выражена в специально разработанной долговременной политике государства, которая сегодня получила в политической, юридической науке свое обоснование как политика правовой культуры. Она вполне может занять свое достойное место в обществе как общенациональная политика вместе с ее составной частью – антикоррупционной политикой государства.

Подводя итоги, в заключении можно сделать вывод, что теоретико-концептуальные основы политологического исследования правовой культуры Казахстана, во-первых, казахстанская правовая культура – установки, составляющие нравственно-социальную основу зрелости казахстанского общества и ее субъектов, принципов и приоритетов; во-вторых, основным требованием к результативности казахстанской правовой культуры выступает повышение качества и уровня социально-правовой жизни общества и личности страны. Это может выражаться в обеспечении гарантий статуса граждан, в согласованности и предсказуемости действий политической власти Казахстана; в-третьих, казахстанская правовая культура по существу выступает выражением, отражением как сущности содержания и функций правового государства, так и результатом осуществления правовой политики Республики Казахстан.

Список использованных источников:

1 *Концепция правовой политики Республики Казахстан с 2010 до 2020 года // Казахстанская правда. -2009, 27 августа.*

2 *Мельник В.А. Современный словарь по политологии. – Минск: Книжный дом, 2004. – С. 186.*

3 *Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания // Мысль. -2017, - №5. – С.4.*

4 *Абсаттаров Г.Р. Сущность правовой культуры населения Казахстана в контексте политического процесса // Вестник КазНПУ. Серия социологические и политические науки. - 2016, - №4. - С.184.*

5 *Кишибеков Д.К. Национальная идея. – Алматы: Дайк-Пресс, 2007. – С.82.*

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

МРНТИ 04.51.43

М.А. Абишев¹, Р.К. Файзулин²

¹д.с.н., профессор АФ СПбГУП,
²старший преподаватель АФ СПбГУП
г. Алматы, Казахстан

РОЛЬ НПО В СОЗДАНИИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Работа посвящена предьстории создания первого не правительственного объединения (НПО) в Республике Казахстан. Показана деятельность Международного Антиядерного Движения (МАД) «Невада-Семипалатинск», которое заложило первые кирпичики в строительство гражданского общества в Казахстане. Текст дает возможность учесть мнения ученых и политиков о состоянии социума в государстве и его роли в построении гражданского общества. Анализ работы определяет приоритет гражданских направлений в стратегии развития демократических реформ. Становление гражданского общества в Казахстане начало оформляться в результате приобретения независимости в процессе радикального реформирования социально-политической системы. Сегодня заложены основы гражданского общества в лице ее основного института НПО. Укрепление структур демократического государства, объявленное приоритетным направлением внутренней политики Казахстана, решающим образом зависит от формирования гражданского общества.

Ключевые слова: неправительственные организации, гражданское общество, демографические реформы, демократия, неправительственный сектор, социальное развитие

М.А. Абишев¹, Р.К. Файзулин²

¹әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор АФ СПбГУП
²аға оқытушы АФ СПбГУП

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМДЫ ҚҰРУДА ҮКІМЕТТІК ЕМЕС ҰЙЫМДАРДЫҢ РӨЛІ

Аңдатпа

Жұмыс бірінші құрылу тарихы арналған Қазақстан Республикасында империялық қауымдастықтар (ҮЕҰ) болып табылады. Қазақстанда азаматтық қоғам құрылысына бірінші кірпіш қаланды, - Ол халықаралық ядроға қарсы қозғалысының (МАД) «Невада-Семей» жұмысын көрсетеді. Мәтін назарға мемлекет қоғамның мемлекетпен азаматтық қоғам құрудағы оның рөлі туралы ғалымдармен саясаткерлердің пікір алуға мүмкіндік береді. Жұмыс талдау демократиялық реформалар даму стратегиясының басым азаматтық бағыттарын анықтайды. Азаматтық қоғамның қалыптасуы Қазақстанда түбегейлі басталуы,ресімделуі сатып алу нәтижесіндегі тәуелсіздік процесінде түбегейлі реформалауды жүзеге асыратын әлеуметтік-саяси жүйе. Бүгін негіздері қаланып, азаматтық қоғам атынан оның негізгі институты ҮЕҰ. Құрылымдарды нығайту, демократиялық мемлекет жариялаған басым бағыт ішкі саясат, шешуші дәрежеде тәуелді азаматтық қоғам қалыптастыру.

Түйін сөздер: үкіметтік емес ұйымдардың, азаматтық қоғам, демографиялық реформалар, демократия, үкіметтік емес сектордың, әлеуметтік даму

M.A. Abishev¹, R.K. Fayzulin²

*¹Doctor of Sociology, Professor of AF SPbGUP,
²senior lecturer at AF SPbGUP*

THE ROLE OF NGOs IN CREATING CIVIL SOCIETY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

The work is devoted to the prehistory of the creation of the first non-governmental association (NGO) in the Republic of Kazakhstan. The activity of the International Antinuclear Movement (IDA) "Nevada-Semipalatinsk" is shown, which laid the first bricks in the construction of civil society in Kazakhstan. The text makes it possible to take into account the opinions of scientists and politicians about the state of society in the state and its role in building civil society. The analysis of work determines the priority of civilian directions in the strategy for the development of democratic reforms. The development of civil society in Kazakhstan is beginning to take shape with the acquisition of independence in the process of radical reforming of the socio-political system. Today laid the foundations of civil society in the face of its basic institution of NGOs. The strengthening of the structures of a democratic state, declared a priority direction of domestic policy of Kazakhstan, is critically dependent on the formation of civil society.

Key words: non-governmental organizations, civil society, demographic reforms, democracy, non-governmental sector, social development

Без неправительственных организаций (НПО) сегодня практически невозможно представить ни одну, мало-мальски важную сферу общественной жизни в демократическом государстве. Они взвалили на свои плечи заботы о тех проблемах, до которых у государства не доходят руки. НПО принимает участие в конкретных социально значимых проектах. [1]

Социологи, психологи, политологи и другие специалисты, имеют острую нужду разобраться в процессах развития общества в его современном состоянии, когда понимание глубинных причин позволит понять реальную ситуацию о состоянии социума в мире, а это, в свою очередь, разрешит проблемы при выборе правильного вектора дальнейшего пути в процессе развития общества. Современные условия выживания общества часто определяются не потребностями граждан своих стран, а планированием своего обогащения транснациональными корпорациями, имеющими «кооперативные связи» с большой политикой. Подтверждением мысли являются слова Эриха Банкхокера, исполнительного директора Института нового экономического мышления (Оксфорд, Великобритания), – «Нужна новая экономика, новое экономическое учение. Оно не должно быть служанкой корпораций и банков – это должна быть экономика масс. Нужен новый социальный контракт (договор между обществом, политиками и бизнесом), новая концепция экономического роста, и... новый идеализм. ...Мы должны вернуть нравственность в центр экономических наук, нравственность всегда была клеєм, на котором держалось общество. Нужно вспомнить, что экономика – это не аморальная машина по перераспределению ресурсов между богатыми, а инструмент для блага большинства» [2]. В такой ситуации, когда мир в лице ученых стал осознавать и понимать причины этого несоответствия, появляется острая необходимость научных обоснований в деле тактических изменений общества. В противном случае, когда не будет понимания среди людей – не будет и их согласия, власть одних будет дружить с властью других против власти третьих. Умение разговаривать, предполагая общение людей для получения всех устраивающего результата, должно в идеале способствовать снижению напряжения между разными людьми в обществе. Высшим уровнем итогов данного процесса должно получиться согласие и между государствами, как организованными структурами общества для решения своих проблем. Но история «развития» обществ мира, когда их «выборные» главы часто стоят на стороне защиты своих интересов, а не тех, кто делегировал им свои полномочия, свидетельствует о многочисленных проблемах при достижении результата.

Гражданское общество, как «область действия частных интересов» (Гегель), своим состоянием характеризует итоговую сумму разнообразных форм и действий социальной активности населения. Обусловленность данного состояния, в идеале, не должна зависеть от деятельности государственных органов. Сила общества, его реальный уровень самоорганизации, проявляются качественно в самостоятельности своих граждан, что является главным критерием в деле разделения функций государства и общества в социальной сфере. Докимасия Древних Афин – тот пример полноценной реалии в демократии общества, который давал гарантию прямой ответственности граждан города за результаты

деятельности выбранного кандидата на государственную должность. Прошедшие времена истории откорректировали механизмы существования общества. Элементы демократии в виде, например, репрезентативного большинства, выбирающего, по мнению немецкого политолога Ральфа Дарендорфа, не путь правления, а только его механизм в виде правительства, не могут быть условием счастья для всех. Принцип большинства небезупречен демократически, т.к. здесь нет обеспечения прав меньшинства на оппозицию. «Демократия – наихудшая форма правления, за исключением всех остальных, которые пробовались время от времени», эти слова Уинстона Леонарда Спенсера Черчилля из речи, которую он произнес в палате общин английского парламента 11 ноября 1947 г. дают малую долю понимания ситуации, когда в обществе возникает потребность оформить некие изменения или коррекцию в самом его существовании. В философии существует несколько иная точка зрения, по которой Человек с его правами и свободами должен быть высшей ценностью, а Государство обязано права и свободы своего человека признавать, соблюдать и защищать.

Стадии развития основ демократии в обществе формируются на основе каркаса его экономической и политической надстроек, с учетом роста благосостояния, культуры и самосознания народа. Процесс формирования гражданского общества может быть реализован только на основе встречного движения самого общества и его государства. Надо отметить, что установление этого, столь необходимого баланса, между государством и обществом в Казахстане произошло не сразу, процесс все еще находится в определенной стадии развития. Начавшиеся в 80-90-е годы XX века реформы в экономической, социальной и политической сферах стимулировали создание общественных объединений для защиты прав и интересов различных социальных групп. Становление гражданского общества в Казахстане начало оформляться в результате приобретения независимости в процессе радикального реформирования социально-политической системы. Сегодня заложены основы гражданского общества в лице ее основного института НПО. Однако, для эффективного функционирования гражданского общества этого недостаточно. Для заполнения их деятельности реальным содержанием, выработки новой гражданской политической культуры, потребуется длительное время. Хотя процесс взаимодействия институтов гражданского общества и государственных органов протекает в контексте поступательного развития, тем не менее, он не приобрел еще системного и поступательного характера. На заре независимости республики наиболее ярким проявлением гражданского самосознания явилось международное антиядерное движение (МАД) «Невада-Семипалатинск», которое ставило своей главной задачей закрытие ядерных полигонов в Казахстане. Именно это движение заложило первые кирпичики в становлении гражданского общества в Республике.

МАД «Невада-Семипалатинск» – это первая неправительственная организация, зарегистрированная в Министерстве Юстиции Республики Казахстана под №0001 28 февраля 1989 года. Началом всему стали протесты людей против ядерных испытаний на Семипалатинском ядерном полигоне. Активисты нового гражданского движения за две недели собрали около 2 миллионов подписей за его закрытие. Народ Казахстана выразил свою гражданскую позицию. Международное антиядерное движение «Невада-Семипалатинск» дало старт развитию институтов гражданского общества в Республике [3].

За 25 лет независимости Казахстан сумел провести политические реформы, позволившие создать новую политическую систему, сформировать институты гражданского общества. Одно из ярких проявлений демократических перемен – динамичный рост числа НПО – многочисленных добровольных объединений граждан, самостоятельно определяющих поиск путей их реализации. Причем сами неправительственные организации дистанцируются от других некоммерческих организаций, так как своей целью ставят, прежде всего, решение социальных и общественных проблем общества. Без НПО сегодня практически невозможно представить ни одну важную сферу жизни людей. Всенародное НПО – движение «Невада-Семипалатинск», смогло повлиять на общественные процессы в стране, впервые в мире применив новую модель отношений – взаимодействие народной и парламентской дипломатии. Усилия Движения и мирового сообщества в области ядерного разоружения принесли ощутимые плоды: пять исторических ядерных супер полигонов мира молчат – Семипалатинский закрыт навсегда, а российский на Новой Земле, американский в Неваде, китайский близ озера Лобнор и на атолле Муруроа (Французская Полинезия) находятся в состоянии действия моратория. Гражданские усилия Движения направлены на то, чтобы противостоять насилию над нашими умами в интересах властных и богатых, политически ангажированных Заказчиков. МАД «Невада-Семипалатинск» ведет активную работу со СМИ, публикует статьи, выступает на радио и ТВ, издает книги, создавая ментальные условия для переосмысления последствий использования ядерного оружия и материалов

для воспроизводства и сохранения полноценной жизни на Земле. Антиядерное движение рассматривается как мощное средство и инструмент активного продвижения и сохранения гуманистических ценностей в наиболее активные функциональные пространства общества – в политику, гражданское общество, СМИ, гражданское право. В настоящее время деятельность Движения направлена на решение важной задачи – здоровье людей и состояние земли в тех регионах, где происходили испытания. Для Казахстана идеалы нераспространения оружия массового уничтожения имеют особое значение. Последствия испытаний на территории республики ядерного оружия отразились как на жизни и здоровье населения, так и на экологическом балансе огромной территории. Широкая общественная поддержка, оказанная МАД «Невада-Семипалатинск», а также увенчавшаяся успехом борьба за закрытие ядерного полигона оказали влияние на формирование политики Казахстана. Республика упрочила рамки стратегической безопасности, включилась в развитую инфраструктуру безопасности и мер доверия, существенно повлияв при этом на психологически и этически важную для населения страны задачу ограничения влияния радиации на здоровье людей и окружающую среду.

Однако истерзанная степь, превратившаяся в зону повышенного риска и угрозу для выживания нуждается в рекультивации и возрождении. Восстановление экологического баланса Семипалатинского региона и здоровья людей, пострадавших от ядерных испытаний, с последующей социальной реабилитацией продолжает оставаться задачей самой неотложной, хотя и необычайно трудной, прежде всего по экономическим причинам. В 1992 году по инициативе МАД «Невада-Семипалатинск» принят закон «О социальной защите граждан, пострадавших в результате ядерных испытаний на Семипалатинском ядерном полигоне», но до сих пор со стороны государства эффективных мер по социальной защите пострадавших не принимается, особенно по части медицинской реабилитации здоровья населения. Поэтому сегодня движение «Невада-Семей» считает необходимым активизировать практическую реализацию проектов, направленных на ликвидацию последствий ядерных испытаний в Казахстане, на реабилитацию здоровья граждан и сохранения национального генофонда, на пресечение любых попыток возобновления ядерных испытаний на казахстанской земле, отводя при этом немаловажную роль процессу оказания соответствующих информационных, консультативных, образовательных и исследовательских услуг в рамках своей работы.

Наряду с международной деятельностью, усилия Движения были направлены на реализацию Программы «Возрождения Земли и Человека», организацию научных исследований, нацеленных на реабилитацию территорий, подвергшихся радиоактивному заражению. При движении создан Проблемный комитет «Радиация. Экология. Здоровье.», который занимается вопросами реабилитации. В настоящее время члены комитета разрабатывают проект решения проблемы улучшения здоровья людей, пострадавших от 40-летних испытаний СИЯП. «Бомба» в генах уже третьего и четвертого поколения продолжает взрываться. Необходимо объединение усилий государства и гражданского общества, профессионалов и общественности, именно так можно добиться успехов, определив дальнейшие задачи и стратегию для принятия законодательных и практических мер. Большой вклад в исследование пагубного влияния радиационного излучения на здоровье людей внесли ветераны движения: академик И.Л. Частников, профессора В.М. Инюшин, А.Б. Бегалиев и другие ученые и специалисты.

Укрепление структур демократического государства, объявленное приоритетным направлением внутренней политики Казахстана, решающим образом зависит от формирования гражданского общества. Речь идет о разнообразных формах взаимодействия граждан, их добровольного участия в общественной жизни. Реализация планов развития гражданского общества позволяет активировать и мобилизовать человеческий и интеллектуальный потенциал страны, повысить легкую ответственность каждого за свою судьбу и судьбу страны, обеспечить прозрачность деятельности власти, создать условия для искоренения коррупции, произвола и проявлений злоупотребления властью со стороны государственной бюрократии, ускоренно достичь высокого уровня жизни каждого гражданина страны, обеспечит соблюдение гарантированных Конституцией Республики Казахстан прав и свобод гражданам государства. Развитие гражданского общества представляет собой перманентный процесс, который основывается на изменениях общественных потребностей, тенденциях мирового развития и времени. А доверие и уважение к власти со стороны общества являются прочным фундаментом для социального мира и согласия, политической стабильности и, следовательно, устойчивого развития нашей страны. В 1998 году Президент страны в своем ежегодном Послании народу Казахстана поставил задачу укрепить институты гражданского общества в лице НПО и впервые озвучил идею необходимости поддержки НПО через систему грантов. Эта мысль была фактором усиления роли

государства для развития значимых проектов в обществе. Идея получила поддержку на Гражданском форуме в октябре 2003 г.

В.А. Малиновский, член Конституционного суда Республики Казахстан, на встрече в январе 2017 года с преподавателями АФ СПбГУП по поводу сил устойчивости государства упомянул о необходимости иметь опору в виде развитого гражданского общества и его элементов, могущих стать в той или иной ситуации либо реальной опорой поддержки власти в ее начинаниях, либо возможностью проявиться в безнадежной апатии к процессу становления страны. Прошедшие годы, на примере поступательной коррекции основ Конституции РК с 1990-х годов по наши дни включительно, дают понимание о сложности взаимоотношений власти и ее видения целей в развитии государства с одной стороны и гражданского общества, и его реакции на изменения Основного закона, с другой. Список изменений затрагивает то время, когда проявлялась определенная потребность в реагировании на ситуацию в мире или республике. К сожалению, сегодня не везде на местах существует понимание и значимость третьего сектора, как важного сегмента гражданского общества и его привлечения к решению социальных проблем.

Известный политический деятель Алтынбек Сарсенбаев отмечал в свое время важность понимания ситуации по поводу гражданской активности и состояния общества: «Казахстанцы не готовы активно бороться против несправедливости. За долгие годы независимости они не научились отстаивать свой выбор, добиваться правильного подсчета голосов. В этом тоже есть вина демократических сил... Надо ломать стереотипы о том, что судьба страны, общества зависит только от судьбы правящего режима. ... Казахстанцам надо думать сейчас, а не тогда, когда наступит время мучительных дилемм. Достаточно будет того, если каждый, делая свою работу ... обратит внимание на общество, начнет в меру своих сил поддерживать общественные инициативы и неправительственный сектор, публично высказываться и артикулировать внимание общества на правильные вещи и ценности» [4].

Сегодня, в процессе построения гражданского общества в Казахстане, одним из приоритетных направлений стратегии развития является необходимость в подлинных демократических реформах, позволяющих людям ощутить свою значимость. Без зрелого гражданского общества невозможно построение правового демократического государства, поскольку именно сознательные и свободные граждане способны создавать наиболее рациональные формы человеческого общежития.

Список использованных источников:

1 Картаев С. НПО и государство: диалог и сотрудничество. – Семипалатинск: Изд-во «Ямьшевские ворота», 2004. - С.8.

2 Режим доступа: URL:<http://m.kp.ru/daily/26639/5/3658582/> (дата обращения 25.09.2017).

3 Абишев М. Ядерная политика Казахстана: вчера, сегодня, завтра. – Мысль, 2014, - №2. - С.15.

4 Режим доступа: URL:<http://ratel.kz> (В.Борейко «Котелок») (дата обращения 25.09.2017)

МРНТИ 04.51.59

Ж.А. Нурбекова¹, З.Ж. Жаназарова²

¹доктор социологических наук, доцент КазНПУ имени Абая,

²доктор социологических наук, профессор КазНУ имени аль-Фараби

г. Алматы, Казахстан

Janaranur@yahoo.com

ИСЛАМСКАЯ ЭТИКА БИЗНЕСА: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

Предпринимательство и менеджмент этики и религии в ее конкретных формах неоднократно затрагивалась в трудах разных исследователей. Влияние религиозной этики на экономику являются актуальными в связи с усилением взаимосвязи духовно-нравственных ценностей личности и ее экономического поведения. Понятие «этика бизнеса» относится к числу категорий, которые заслуженно привлекают внимание ряда исследовательских дисциплин. Еще со второй половины XIX века вопрос о связи религиозных систем с различными типами предпринимательской деятельности привлекал особенное внимание ученых. Ученые отметили, что влияние религиозного сознания на экономическое поведение является обоснованным, прослеживается в мотивации действий религиозного человека. Коран в мусульманском вероучении является источником их морально-

нравственного поведения в разных сферах общественной жизни, включая экономическую. Исламские этические принципы строятся на основе того, что экономическая система поддерживает частную собственность и рыночную конкуренцию.

Ключевые слова: этика бизнеса, религиозная этика, культура общества, имущество, предпринимательская деятельность

Ж.А. Нурбекова¹, З.Ж. Жаназарова²

¹*Абай атындағы ҚазҰПУ-нің әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессоры*

²*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессоры*
Алматы қ., Қазақстан

ИСЛАМ БИЗНЕС ЭТИКАСЫ: СОЦИОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Кәсіпкерлік және менеджмент этика мен діннің, оның нақты нысандары зерттеушілердің әртүрлі еңбектерінде бірнеше рет қайта қозғалды. Діни этика экономикасына өзекті болып табылады. Діни әсерге байланысты рухани-адамгершілік құндылықтарды жеке тұлға және оның экономикалық мінез-құлық өзара байланысын күшейте отырды. "Бизнес этикасы" ұғымы қатарына әртүрлі ғылымдардың санаттарына жатады. Тағы XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап діни жүйелердің мәселелері, түрлі типтері, кәсіпкерлік қызметті тартқан ғалымдардың ерекше назар ында болды. Ғалымдар атап өткендей, діни адам-діни сананың экономикалық мінез-құлық болып табылады. Құран - мұсылман халқының негізгі көзі болып табылады, олардың моральдық-адамгершілік мінез-құлық әр түрлі салаларында қоғамдық өмірді қоса алғанда, экономикалық салаларына қатысты. Ислам - этикалық принциптері негізінде құрылады, сонымен қатар, экономикалық жүйе не қолдап, жеке меншікке және нарықтық бәсекелестікті қолдайды.

Түйін сөздер: бизнес этикасы, діни этика, мәдениет, қоғам мүлкі, кәсіпкерлік қызмет

Zh.A. Nurbekova¹, Z.Zh. Zhanazarova²

¹*Abay Kazakh National pedagogical University,*

²*Al-Farabi Kazakh National University,*
Almaty, Kazakhstan

ISLAMIC BUSINESS ETHICS: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS

Annotation

Entrepreneurship and management of ethics and religion in its specific forms were echoed in the works of different researchers. The influence of religious ethics on Economics are relevant in connection with the strengthening of the relationship of spiritual and moral values of personality and its economic behavior. The concept of "business ethics" refers to the number of categories, which deservedly attract the attention of a number of research disciplines. Since the second half of the nineteenth century the question of the relationship of religious systems with different types of entrepreneurial activities has attracted special attention of scientists. Scientists have noted that the influence of religious consciousness on economic behavior is justified, traced the motives behind the actions of religious people. The Koran in the Muslim creed is the source of their moral behavior in different spheres of public life, including economic. The Islamic ethical principles are based on the fact that the economic system supports private property and market competition.

Key words: business ethics, religious ethics, culture, society, property, business

Предпринимательство и менеджмент этики и религии в ее конкретных формах неоднократно затрагивались в трудах разных исследователей. Т.Парсонс высказывал мысль о том, что поскольку в контрактах существуют «не контрактные элементы», рыночная экономика возникает лишь «при наличии определенной системы нравственности» и успешное функционирование рынка, соответственно, требует формирования определенных конфессиональных комплексов [1]. М.Вебер отмечает необходимость «поддержки» со стороны религии для создания новых форм хозяйствования. Д.Макклеланд подчеркивает то, что «даже бизнесмен, новатор нуждается в более мощном стимуле, чем желание повысить прибыль; чтобы сдвинуть горы рутины и предубеждения, необходима вера» [2].

Влияние религиозной этики на экономику является актуальным в связи с усилением взаимосвязи духовно-нравственных ценностей личности и ее экономического поведения. Наша исследовательская

задача состоит в том, чтобы раскрыть взаимосвязь хозяйственной мотивации человека с этическими канонами ислама.

Предпосылкой социологического исследования является анализ особенностей модернизационных процессов в Казахстане с необходимостью учета духовных и социокультурных факторов. В заявленных государственных приоритетах во главу угла ставятся задачи «необходимости работы по предупреждению пропаганды религиозного экстремизма, в том числе в Интернете и социальных сетях, необходимости формирования в обществе нулевой терпимости к любым действиям, связанным с радикальными проявлениями, особенно в сфере религиозных отношений» [3].

Понятие «этика бизнеса» относится к числу категорий, которые заслуженно привлекают внимание ряда исследовательских дисциплин. Анализ этого понятия носит комплексный характер и является объектом исследования таких наук, как социология, экономика, право, философия, психология и др. Особое значение имеют социологические современные теоретические концепции, т.к. в них выделяются в этике бизнеса такие понятия, как нравственная легитимация, формы общественной солидарности, духовно-нравственные ценности и др.

Российский социолог Н.Н. Зарубина выделяет в этике бизнеса нравственную легитимацию. Она характеризует постсоветское пространство как глубокую и масштабную деструкцию всей системы ценностей и социальных отношений, которая выражается в нарушении хрупкого равновесия индивидуально-достижительного, государственного и коллективного начал в устройстве общества, баланс между которыми всегда был подвижен и неустойчив [4].

Наблюдалась тенденция к абсолютизации индивидуалистических начал в ущерб коллективистским и государственным. Происходило осознание достоинств и недостатков собственной личности, определенный уровень самооценки (5). Первоначально постсоветская перестройка культуры шла в направлении освобождения индивидуалистических, прагматических и достижительных мотиваций и ослабления государственного начала. Целью этой перестройки было восстановление и развитие частной хозяйственной инициативы. Индивид, свободное самовыражение которого резко противопоставлялось государственной советской централизации, воспринимался как главный субъект будущего экономического прогресса: «Движение в этом направлении (к рыночной капиталистической экономике)» охватывает множество различных процессов. Но главный из них – ослабление роли государства как собственника и непосредственного субъекта хозяйствования, развитие частных форм экономических отношений [6]. Эта тенденция зашла настолько далеко, что был поставлен под вопрос сам факт существования неких общих национальных интересов – как в сфере политики, так и экономики.

Что же происходит с человеческим сознанием? В период переломных событий происходила перестройка как общественного, так и личностного сознания. Сразу же вслед за происходящими событиями, человечество, не способное «убежать от самого себя», от опыта, накопленного ранее, от того, что оно знало прежде, что исповедовало, на что ориентировалось, чего хотело достичь и чего избежать, подвергалось мощному воздействию новых общественных потребностей, изменяющихся социальных, экономических и политических отношений. Смена или замена общественных целей вела к сумятице в настроениях и ориентациях людей, к изменению оценок исповедуемых идеалов или, по крайней мере, к их коренной модификации [7].

В общественном сознании произошли кардинальные изменения также в связи с новой постановкой вопроса о роли религии и религиозного сознания в процессе духовно-ценностных и политических изменений. В силу этих обстоятельств актуальность исследования все больше приобретала специфика мышления, умонастроения, общественного сознания, духовной культуры общества. Ислам представлялся религиозной системой и формой общественного сознания, который имел целостную мировоззренческую систему духовных, моральных и общественных ценностей.

Таким образом, после обретения независимости, Казахстан, учитывая многонациональность и многоконфессиональность страны, а также другие объективные факторы, объявил себя светской унитарной республикой, где религиозные объединения и идеологии отделены от государства. В связи с этим первоочередной задачей перед теми, кто закладывал основы нового государства, стояла институционализация всех сфер общества, которая способствовала бы гармоничному и солидарному развитию страны. Ислам стал неотъемлемой частью духовного развития казахстанского общества. Неоспоримо и его влияние на все сферы общества, также и на экономическую систему. Преобразующая роль в экономической системе занимает новый социальный институт – предпринимательство.

Еще со второй половины XIX века вопрос о связи религиозных систем с различными типами предпринимательской деятельности привлекал особенное внимание ученых. Ученые отметили, что

влияние религиозного сознания на экономическое поведение является обоснованным, прослеживается в мотивации действий религиозного человека. Доказательством этому является то, что религия, как свод моральных нормативных предписаний для многих людей формирует единое этическое пространство. Основные религиозные законы и положения ориентируют личность на соблюдение трудовой и предпринимательской этики: справедливая оплата труда, поддержание дисциплины, проявление ответственности, честности. Традиции милосердия и заботы о ближнем формируют и развивают сферы социального обеспечения. Превратились в культурную традицию религиозные основания поведения человека в бизнесе. Они проявляются даже тогда, когда человек не задумывается о корнях своих предпочтений и пристрастий. Эти и другие научные направления в менеджменте, изучающего культурную специфику поведения и управления бизнесом в разных странах в условиях глобализации современного бизнеса, становится особенно актуальным.

Несопоставимость рынков характеризуется различиями в экономическом поведении населения, основанном, в свою очередь, на национальном характере, религии, традициях. Структура рынка в значительной степени определяется влиянием религиозного и социокультурного фактора.

Коран в мусульманском вероучении является источником их морально-нравственного поведения в разных сферах общественной жизни, включая экономическую. В мусульманском мире существует гибкая коммерческая техника, действовали системы векселей, аренды, залога, санкционированные мусульманским правом и воспринимавшиеся мусульманами в общем контексте запретов и предписаний, определенных Аллахом. Таким образом, подчеркивается преимущество этических, нравственных ценностей перед материальными, экономическими благами.

В арабском языке понятие этики выражено как ахлак, что в переводе означает «мотивация, поведение». Мотивация лежит в основе поведения. Мусульманское вероучение направлено на развитие побудительных мотивов к благочестивым действиям и праведному образу жизни. Такое стимулирование происходит как посредством внутреннего убеждения, так и с помощью религиозных обрядов.

Духовное совершенствование и стремление к обретению милости Аллаха, подчиняясь Его наказаниям – данная цель находится в основе каждого человека. Таким образом, этика в исламе организует и упорядочивает все аспекты личностного поведения: нравственная сторона жизни строится на осознании и вере в божественную справедливость, проявление которой неминуемо, в результате чего каждого ожидает либо наказание за бесчестие и произвол, либо вознаграждение за праведность и благородство.

Исламские этические принципы строятся на основе того, что экономическая система поддерживает частную собственность и рыночную конкуренцию. Одновременно строго следит за справедливым распределением благ. Все богатства мира принадлежат Аллаху, который передал их во временное эффективное пользование человеку. Исходя из этого, человек должен бережно и рационально относиться к природным ресурсам, а также сохранять природу для будущих поколений.

Следующий принцип «риба», которые использовали ученые Шариата для обозначения: чего-либо (большого или меньшего), денежного или неденежного, которое должно быть выплачено заемщиком кредитору вместе с основной суммой как условие предоставления ссуды (оговоренное или в текущем порядке) или продления ее срока. Он называется риба ал-кадр или риба ал-наса, а также упоминается как риба ал-кадр или риба ал-наса, а также упоминается как риба ал-Коран, поскольку этот вид риба ясно упомянут в Коране и известен в настоящее время в виде процентов, выплачиваемых по ссуде.

Однако термин риба имеет и более широкое значение и не ограничивается лишь ссудами. Риба скрытно может участвовать в коммерческих сделках, разрешенных исламом, таких как продажа товаров и услуг. Поэтому два вспомогательных значения риба имеют отношение к этим сделкам и относятся к категории риба ал-бай (риба по продажам). Первый из них – риба ал-насиа означает увеличение платы за задержку или отсрочку. Второе риба ал-фадл имеет отношение к купле-продаже предметов потребления. В этом контексте риба ал-фадл обращается к избытку, взятому одной из сторон, торгующих любыми из шести предметов потребления, упомянутых в известном подлинном хадисе.

Существует в хадисе следующая фраза, как «Золото за золото, серебро за серебро, пшеница за пшеницу, ячмень за ячмень, финики за финики, соль за соль, подобное за подобное, оплата производится из рук в руки. Если кто либо дает большее или приносит больше, он имеет отношение к риба. И берущий, и дающий одинаково являются виновными» Понимание нежелательных последствий ссудного процента в кредитных отношениях не только объясняет причины запрета традиционных банковских операций, но и обосновывает создание альтернативной системы, которая соответствовала бы духу ислама. Мусульманские теоретики, доказывая нежелательность и пагубность использования категории ссудного процента в денежно-кредитной системе, приводят следующие аргументы:

- нарушение принципа справедливости. Заемщик должен выплатить заранее оговоренный процент по кредиту даже в случае убытков;
- рост потребительских, государственных и международных долгов;
- нарушение баланса в системе распределения доходов и благ;
- концентрация экономической власти в руках ограниченной категории лиц;
- увеличение темпов инфляции.

Вообще термин «риба», по утверждению М.Т. Степанянц, «приобретает более широкий смысл – запрет на всякое несправедливое увеличение капитала» [8]. По мнению Закарии аль-Барри и ряда других экономистов, порицание и запрещение *риба* может быть одной из форм контроля над «богоугодным и греховным» способами владения имуществом. К исламскому идеалу равенства приблизит общество соблюдение этого предписания. Лишь временными управляющими имущества, что даровал им Аллах, являются владельцы разного вида собственности, напоминает Коран. Ислам не воспрещает людям приобретать состояние и стремиться улучшить свое материальное положение законным путем и приемлемым способом. Абсолютным и истинным владельцем всего сущего в мире остается Аллах, милостью которого право собственности передается во временное пользование человеку. Человек приходит в этот мир с пустыми руками и покидает его подобным же образом. Как испытание человека на предмет его истинных пристрастий и стремлений рассматривает Коран богатство. Этот факт заставляет владельца имущества правильно понимать ценность богатства. Владелец имущества относится к нему как к средству достижения милости Всевышнего посредством расходования его не только на собственные нужды, но и отдавая часть другим. «Он – Тот, Который сделал вас преемниками на земле и возвысил одних из вас над другими по степеням, чтобы испытать вас в том, что Он вам доставил...» [9].

Общее терминологическое определение шариата как совокупности норм и предписаний, обязательных или желательных для соблюдения, установилось в мусульманском воззрении. Шариат – это гибкая система, обращенная к различным проблемам человека и общества, ко всем сторонам бытия. Шариат – это единая система законов, регулирующая хозяйственную жизнь, нормы морали и этики, обряды, и праздники, и многое другое, определяющее поведение верующих и жизнь мусульманской общины. Мусульманское право (фикх) является составной частью шариата [10]. Фикх содержит категории: разрешаемые действия (*халаль*) и запретные действия (*харам*), одобряемые (*мунтахаб*) и порицаемые (*макрух*). Целью любого законодательства, божественного или светского, является регулирование отношений между членами общества, различных его структур и достижение справедливости. Для адептов ислама вечными и неизменными являются нормы шариата. Они закреплены в Коране.

По мнению автора статьи, социологические исследования были и будут в дальнейшем одними из перспективных путей познания реальной картины духовной культуры общества, действенное средство получения более полной и объемной информации о происходящих в обществе процессах, связанных с влиянием религии на сознание и поведение современного человека. Только всестороннее, комплексное, системное изучение явления может привести к научно обоснованным выводам и рекомендациям, если это касается практического решения социальных проблем.

Список использованных источников:

- 1 Parsons T., Smelser N. *Economy and Glencoe*. 1956. - P. 29.
- 2 MacClelland D.C. *The Achieving Society*. Princeton, 1961. - P. 430.
- 3 *Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность»*// *Казахстанская правда* 31.01.2017.
- 4 Зарубина Н.Н. *Социально-культурные основы хозяйства и предпринимательства*. - М., 1998, - С. 128-129.
- 5 Абсаттаров Г.Р. *Управление процессом самовоспитания правовой культуры студенческой молодежи: политологические аспекты*.
- 6 Рывкина Р.В. *Между социализмом и рынком: судьба экономической культуры в России*. - М., 1994. - С.108.
- 7 Тощенко Ж.Т. *Парадоксальный человек*. - М.: Гар-дарика, 2001.
- 8 Степанянц М.Т. *Мусульманские концепции в философии и политике XIX-XX веков*. - М., 1983.
- 9 *Коран 57:5, 7. Пер. И.Ю. Крачковского*. - М., 1991.
- 10 Керимов Г.М. *Шариат. Закон жизни мусульман*. - М., 1999. - С. 3.

A.S. Beimisheva¹, R.K. Nuranova²

«Narxoz» University,
Almaty, Kazakhstan
aigul.beimisheva@narxoz.kz

THE USING OF RESEARCH METHOD «CASE-STUDY»

Annotation

In this article a main problems of using a method of case-study as a basic research method has been observed. Some of scientists noted that using the method of case-study can be possible only on stage of working-hypothesis building. But using the method of case-study could be actual when it is necessary to looking for small people summation with the aim of forward data projection to bigger people complex in future. In this article the outputs of sociological empirical research called «The living standards of the middle class, who has living in cottage town «Jana Kuat» has been showed. It was revealed that the basic number of livers of cottage town «Jana Kuat», people who were influenced by process of surbanization, are people from Almaty city. The research outputs showed that despite of changing of life conditions and place of living, quality of life cannot change.

Key words: case study, suburbanization, quality of life, city, accommodation

A.S. Беймишева¹, Р.К. Нуранова²

Университет Нархоз
Алматы, Қазақстан

«КЕЙС-СТАДИ» ЗЕРТТЕУ ӘДІСІН ПАЙДАЛАНУ

Аңдатпа

Бұл мақалада негізгі зерттеу әдісі ретінде кейс-стади зерттеу әдісінің негізгі аспектілерін сиппатайды. Кейбір ғалымдар кейс-стади әдісін тек гипотеза сатысың құрылыуындағана пайдалану мүмкін деп санайды. Осы әдіс өзекті болып есептеледі, егер үлкен жиынтығы туралы мәліметтерді ықтимал болашақ проекциясы мақсатында адамдардың шағын жинағын шешу үшін қолданса. Мақалада «Жана Куат коттедждік қалашықта тұратын, орта таптың өмір сүруі» атты әлеуметтік зерттеу нәтижелері келтірілген. Олар «Жана Куат» коттедждік қалашықтың тұрғындары, яғни олар сурбанизация әсерінен тап болып, Алматы қаласының байырғы тұрғындары екендігі анықталды. Зерттеудің нәтижелері өмір шарттары және тұрақты тұратын мекен-жайы өзгеруімен орта таптың өмірдің сапасы өзгермейтін екендігін анықтады.

Түйін сөздер: кейс-стади, субурбанизация, өмір сүру сапасы, қаласы, тұру

A.S. Беймишева¹, Р.К. Нуранова²

Университет Нархоз
Алматы, Қазақстан

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО МЕТОДА "КЕЙС-СТАДИ"

Аннотация

В данной статье рассмотрены основные проблемы использования метода кейс-стади в качестве основного исследовательского метода. Некоторые ученые полагают, что использование метода кейс-стади возможно только на стадии построения рабочих гипотез. Использование такого метода становится актуальным, когда существует необходимость рассмотрения небольшой совокупности людей с целью возможного дальнейшего проецирования полученных данных на большую совокупность. В статье приведены итоги социологического исследования «Стандарты жизни среднего класса, проживающего в коттеджном городке «Жана Куат». Было выявлено, что основная часть жителей коттеджного городка «Жана Куат», то есть люди, оказавшиеся под влиянием процесса субурбанизации, являются коренными жителями города Алматы. Результаты исследования показали, что с изменением условий жизни и места постоянного проживания, качество жизни остается неизменным.

Ключевые слова: кейс-стади, субурбанизация, качество жизни, город, проживание

Introduction. During of contemporary Kazakh society transformation, transition from planning economy to market form, a social structure of state has been changed. The social class plays a significant social, political, economic roles in the states abroad.

However, in the modern Kazakhstan, during all period of independent, there are not objective system of assessments and criteria of middle class definition. So why It is difficult to recognize middle class, especially in his strength.

In 2013-2014 the sociological research has been organized in cottage town «Jana Kuat», Almaty Region. The case-study strategy has been selected as a basic research methodology. The main research questions: what is social identification of middle class? What kind of standards of life they have? And what kind of strategy of achievement do they use?

Methods of research. A case-study is research method, that means full and meticulous analyses of personality, situation and institution [1].

Case study – a research strategy, directed on to deep, full and complexly analysis of social phenomena on example of separate, empirical object, happening. The evident benefit of this method is possibility of taking deeper information about latent processes, hidden mechanisms of social relations. Only using this quantitative method can help to repair sphere of non-formal relations between people.

The case-study makes it with more holistic way, due to research strategies include a set of technics and case study, in this point, has more opportunities. The method can identify a necessity of working with more concrete things than with destined types. This option could ensure a better understanding of social reality, uniqueness of each object, in the same time highlight common features for further synthesis [2].

In this way, let’s identify the case-study as the basic research method and define a actuality of research question.

The research outcomes. It was suggested to answer a question: «What is Kazakhstan middle class?» The out comes showed that respondents define parameters of middle class in Kazakhstan across parallel with assessments of middle class in developed western societies.

The middle class – it should be the most powerful layer of society as it should be in other countries. This middle class supported by state, but we have another situation: we have very weak, narrow middle class because of wrong assessment. So why who called as a little secured, they are real middle class, We are a little lower. In my understanding, a normal living include: such a big salary, what can allow, without consider a money, have additional costs. This costs could make me feel such a freeman (Samat, 35, PR-manager).

By respondents, non-objective assessment of conditions and quantity of middle class has been taken because of lack of grounded criteria system of middle class, appropriate to our society. Existing minimum states and ards of life level are the basic for poverty line, could not index of middle class. So why we have a complexity with stratification of middle class.

If account with living wage, what state uses usually, so I can identify myself as billionaire. But in real, I can identify myself as lower than middle. So I am middle class (Valeriy, 35 engineer).

If we will talk about general opinion about middle class’s criteria, so we took a basic (the main) criteria of middle class. This forms you can find in any stratification system.

For recognizing middle class in case of suburbanization, there is have been used a mixed approach. The basic essence of this approach is complex using objective criteria such as professional characteristics, education, estate-incoming characteristic, and self-identification.

Its should be noted the need for self-identification of the middle class as part of civil society. The civic identity is measured by trust insurrounding, participation in public actions, manifestations of solidarity, responsibility for business in the country, willingness to act in the name of her interests [3].

Table. Criteria of middle class

№№	Characteristic	Criteria
1	Economical characteristic	Level of income
		Possibility to save money
		Family budget
		Attitude to credits
		Rationaleconomicalbehavior
		Quality of own things

2	Property characteristic	Real estate
		Having a additional property in the city
		Having a car
		Having a thing of additional using
3	Educational characteristic	Level of education
		Additional education
		Assessment of contemporary education
4	Professional characteristic	Profession
5	Free time	Freetime
		Ability to world trip
6	Social-political activity	Actively participation in town's life

Respondent's Assessment of self-wellbeing and themselves identification with middle class had been place, first of all, by level of income. But there are were some people who could not classify themselves like a middle class by this criteria, but recognize that they live "not worse than others", so they live in the middle.

A multiplicity of financial questions like that is building relations between respondents and interviewers, due to in reality of modern society people, usually, want to hide their real incomes. Another situation: they want to overstate incomes to look like on "suitable level". Therefore, assessment of income was based on more open information about financial opportunities and points of outcomes, also on possibility of households.

«We have good income. We bought this house by payment by installments. We lived all this 5 years in strong economy, because paid 350 000 tenge per months. On May, 2016, we finished our payment and flight on the sea» (Oksana, 33, logistics).

«Now we have income more than average. I can buy fur to my wife on one total salary, for example. It is enough for us» (Andrey, 56, IT).

There respondents had talk about sign if I can't of quality of things that they use and bought as usual. They can venture orientation on more higher quality of life. For many delegates of cottage town, it is very important to have a high level of quality of life, including quality of things, clothes, furniture and etc. Many of respondents did not have the many cheap things, because do not want to buy a fake and want to save money and buy original, with higher quality.

«I think that we are middle class, first of all, by income. We have possibility to buy and using all the necessary, but it should be very good quality. I will never buy a thing, clothing or technic, what have been die after 6 months. How it calls: «I am not so reach to buy something cheap». Two children are going to private kindergarden, plus we have a good baby-sitter. We have good salary. But without any excess» (Janajan, 35, military surgeon).

The world crisis affected on Kazakhstan families too. The respondents talk about attitude of world crisis to families's incomes. Especially, it about business structure.

«Because we have computer business. This kind of business on the most suffered by world crisis. If compare our life during last three year, we can not buy something that we could buy for example, last year (Victoria, 38, business).

The results of the research show that the most residents of the cottage society identify themselves with the middle class, basically, by the criteria of the income. The level of income is an important factor in the formation of the middle class.

The level of education.

One of the criteria of the middle class becomes level of education. Education can also be attributed to the social capital, what, according to the theory of P. Bourdieu, is an indicator of a full-fledged personality. For many respondents, the importance of the education recognized not only in its availability, but also in the possibility / impossibility of its application in the workplace. It should be noted that for the middle class, the importance of education it is not only in having higher education, but also in applying it on practice, in further professional development, obtaining a second higher education, the possibility of education and internships abroad.

«I have higher education. I was graduated from Aktau State University, an economist. Now I get a second education - online marketing. It's an online university in America. Why the USA? Because foreign education, on the one hand, is more valuable, and on the other hand, the lucky case turned up and the company agreed to pay for my education, so everything closed to be as a student. It's about a year and a half to finishing. Taking knowledge is good, of course. Now a direction of marketing is developing very strongly, and this is the

direction that I have not developed very much due to the fact that mostly of my life I worked for public relations, in the press service. Therefore, I would like to develop this direction, that find more opportunities for career growth» (Samat, 35, PR).

The quality of higher education in Kazakhstan is massive and accessible if look from the point of view of payment and other factors. Totally higher education in Kazakhstan creates a situation with oversaturation of specialists with higher education, who can not apply the received knowledge in practice. On the other hand, a quality of higher education remains low. This fact did not be unnoticed by the respondents. Representatives of the middle class argue that only having a diploma of higher education is not an indicator of a person's accomplishments.

«It's hard to assessment by the level of education today. Yes, I, of course, got a higher education, now I get an additional foreign education, but we actually do it nowadays. Every second young man has a diploma, this does not speak about accomplishments, about the education of a person. If you assess by sufficient reading, and so on, I consider myself a fairly educated person» (Samat, 35, PR).

«I have a higher education. I believe that this is not quite to indicate something. Whether a person has a higher education or not, he can makes something, all depends on the person. Nowadays, everything is developing rapidly, everything that teaches to students at the university, it all quickly becomes out of date. The higher education, from my point of view, is an indicator that a person can deal with some things, develop independently» (Vladimir, 26, IT).

Interviewed representatives of the middle class living in the cottage town are not limited to having a diploma of higher education. For this people having aadditional higher education, Master degree become the criteria of success in life, high social status, the possibility of further career growth.

«I have higher education. I graduated in the Energy Institute, Almaty. Now I'm going to study again. On the economic. It will be a master degree. We have own family business, and, at one day, I understand that I need an economic education. I submitted documents to KazEU named after T.Ryskulov. I will study at the master degree» (Oksana, 32, business).

«Higher education. Our company has very well invests in development of employees, they train us (works in airline "AirAstana"). I graduated from the company in Britain. These courses helped me a lot in my work. Spouse is a designer» (Elena, 29, employee of the airline Air Astana).

«I have higher education. Plus additional higher education, including foreign education. Master's degree in the UK. Wife also has a higher education. Received a master's degree in Finance in England. My first education is «International Relations», the second education "International Political Economy» (Aslan, 28, director by corporative sales).

The professional activity of the middle class can be recognized as social capital. Respondents, additionally to the higher education, should be distinguished by an intellectual kind of work, that is not related to physical activity.

As shown in in-depth interviews, the absolute majority of the respondents are engaged in mental labor. Among the respondents were businessmen (namely representatives of small and medium business), teachers, logistics specialists, engineers, IT specialists, military doctors, employees of commercial banks, representatives of travel agencies, PR managers, accountants. A common feature of representatives of all these specialties is the fact that they work in the city. Consequently, they relate their work activity only to the city and work activity in the city.

«I'm a military doctor, a surgeon. Although my second daughter is still very small, I already went to work. I did not sit with any one child in a maternity leave (they have 4 children). Even now. If I were sitting in a maternity leave, I, as a large family, should have received only 54,000 tenge. This is not enough for us. So we took a nanny, and I went to work. My work is very serious, responsible. It's happened that at the time of my graduation, the Ministry of Defense had been need doctors. And all our flow, surgeons sent to work in the army. Many then left, but I stayed. Then I got marry the same military man. I really like my work. If I did not like it would be gone long ago. I became more disciplined, I earn well. And my house is always clean. We, I and my husband, work in one military unit. "(Janajan, 35, military surgeon).

«Now on maternity leave. Before that I occupied in a family company. Family business, with my mother-in-law. Accouter. A husband is the head of the department in the National Bank of Kazakhstan" (Oksana, 32, business).

Residents of the cottage community who work remotely, at home are complete a rare exception.

«I'm engaged in logistics. I am owner of transport company. But I work at home, I have a home office. I have an office, but I have a very flexible schedule - that is, it is convenient for me. My wife is 34 years old. He works in the city.His occupation – installation of elevator equipment» (Oksana, 33, logistician).

Discussion. Leisure as a free time can also be attributed to social capital. The value of leisure in the family, in the household appeared only with the shift to the cottage town. For somebody it is associated with a negative point of view, due to the fact that "JanaKuat" is located in a suburb of the city. For others who makes up the majority, this is the time to devote to their family, family leisure, the possibility of more communication with friends, relatives. Along with this, there is a positive dynamic in the values of family life.

At the same time, almost all respondents note the opportunity, the desire to enjoy the benefits of city life. They sometimes visit a cafe, restaurants, cinemas in Almaty.

«Often, we spend our free time at home. But this is only now. Previously, when we lived in an apartment, we often left the house, went to a cafe, a movie, with friends. Here we often spend time at home, sometimes we bring out children. For the same neighbors. Previously, everything was another. We walk a lot around our neighbors. We have to do it. Children's birthdays, events. Our whole street: we visited, we invited, we invite, we just sit so, bored, call, let's meet and talk. The guests were often called" (Marat, 38 business).

"Leisure is mostly at home, we like to be at home, with our family. With the husband once a month we go to the cinema. We try not to go to cafes and restaurants, we like to be at home " (Janajan, 35, military surgeon).

"While living in the city - constantly went to cafes, cinemas, almost every week. Not now. There are no problems in the city. Because the city is boring. Here we have dogs that we need to take care of. Secondly, it's far to go. To go here, feed, then go back to the city - just unreal. We will still have a lawn, a vegetable garden - we do not leave at all "(Artem, 30, employee of the bank).

So we can conclude, that in the description of the conduct of leisure, there are two existing trends. On the one hand, this is a suburban way of life is provided mainly for large families, with children. For whom the value of leisure is manifested in the possibility of holding it at home, in the circle of friends and relatives. On the other hand, the desire to spend leisure outside the home is facing some problems, for example, a transport problem. In which the destination between the city of Almaty and the cottage town "ZhanaKuat" plays an important role.

The ability to save something is an indicator of prosperity in the household, including the reflection of financial capital.

Interviewed residents of the cottage town noted the possibility of savings, as well as their constant availability. In view of the fact that the cottage community began its existence relatively recently, and the majority of this residents are at the stage of building or arranging a house, the respondents interviewed note the possibility of savings, most of which have a fragmentary facts.

«Before moving to cottage town, we saved money to a separate apartment, but as a result we spent on the house. Now the opportunity to save a money it is the question of main priorities: if you throw a construction site - you can save a little. The question is what to save ... and the construction will be delayed. Only if one more machine" (Artem, 30, employee of the bank).

"Nowadays, I plan to change my car, because it is in 1997 and it's time to rest for it. But we finished paying for house only in May and in June we realized our four-year dream of my children - we went to rest on the sea. Now we are purposefully raising money for the purchase of a new car" (Oksana, 33, logistics).

"We can save. Well, we accumulated everything almost immediately, either in the house or on vacation, or we'll change the car. A last thing that savings were spent on was a car. Wechangedmycar" (Oksana, 32, business).

Conclusion. Thus, it can be concluded that the main features of the middle class are present in the representatives of the cottage town. Standards of life of the middle class, under the influence of the suburbanization process, still had been changed and have qualitative changes. However, even with changes in the way of life and place of residence, the quality of life and self-identification of oneself as a city resident remained unchanged.

References:

- 1 Mustafa A. *Case Study Method: Theory And Practice, Research And Management Approach*. Atlantic, 2008. – 40 p.
- 2 Kozina I. *Case-study: некоторые методические проблемы // Рубеж. – 2004. – С. 177-189.*
- 3 Seysen N.B. *Society and identity: challenges and judgment. // KaNPU after Abai. Bulletin Series of «Sociological and Political sciences». - 2016. - №4(56).*

Ф.М. Султанова¹

*¹кандидат исторических наук, доцент КазНПУ имени Абая
г. Алматы, Казахстан
sultanova_f_m@mail.ru*

ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕМИРЕЧЕНСКОЙ ОБЛАСТИ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВВ. (СОЦИАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ)

Аннотация

В статье рассматривается процесс формирования и развития предпринимательства в Семиреченской области конца XIX - начала XX вв. В рассматриваемый период численность лиц, занимающихся предпринимательством, прежде всего торгово-посреднической деятельностью, начинает стабильно увеличиваться. В конце XIX века изменилась конфессиональная структура населения Казахстана, в котором набирала темпы тенденция повышения численности представителей православной конфессии. Если прежде численность купцов из представителей азиатских народов была ведущей и фактически контролировала всю торговлю в Семиречье, то к началу XX века постепенно, во многом благодаря политике царской администрации, значительно увеличивается слой купцов и мещан из православной конфессии, то есть собственно русских.

Ключевые слова: торговля, промышленность, предпринимательство, купцы, мещане, торговцы, кооператив, налог, переселенцы

Ф.М. Султанова¹

*¹тарих ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ доценті
Алматы қ., Қазақстан*

XIX Ғ. АЯҒЫ – XX Ғ. БАСЫНДАҒЫ ЖЕТІСУ АЙМАҒЫНДА КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ (ӘЛЕУМЕТТІК ТАЛДАУ)

Аңдатпа

Мақалада XIX ғ. аяғы - XX ғ. басындағы Жетісу аймағында кәсіпкерлер тобының қалыптасуы мен даму үдерісі қарастырылады. Қарастырылып отырған уақыт аралығында кәсіпкерлікпен, әсіресе сауда-саттықпен айналысатын жеке тұлғалардың саны тұрақты түрде өсе бастады. XIX ғ. аяғында Қазақстан тұрғындарының конфессионалды құрылымы өзгерді, православие конфессиясы өкілдері санының өсу үрдісі қарқынды түсті. Егер Азия халықтарының өкілдері болып табылатын көпестер саны бұрын жетекші орында болса және Жетісу өңіріндегі сауданы шын мәнінде бақылауда ұстаса, енді XX ғасырдың басында бірте-бірте, көп жағдайда патша әкімшілігінің саясаты нәтижесінде, православие конфессиясына жататын, яғни орыс ұлтынан шыққан көпестер мен мещандар тобы айтарлықтай өсе бастады.

Түйін сөздер: сауда, өнеркәсіп, кәсіпкерлік, көпестер, мещандар, саудагерлер, кооператив, алым-салық, қоныс аударушылар

F.M. Sultanova¹

*¹the candidate of historical sciences, associate professor KazNPU of Abay
Almaty, Kazakhstan*

FORMATION OF ENTREPRENEURSHIP IN THE REGION IN THE LATE XIX - EARLY XX CENTURIES (SOCIAL ANALYSIS)

Annotation

The article discusses the process of formation and development of the business layer in Semirechensk at the end of XIX – beginning of XX centuries. During the reporting period, the number of persons engaged in business, especially trading and brokering, begins to steadily increase. At the end of the nineteenth century the confessional structure of the population of Kazakhstan changed. It gained upward trend in the number of members of the Orthodox faith. If the first number of the merchants of the representatives of Asian nations has been leading and virtually controlled the entire trade in the Semirechensk, by the beginning of the XX century the layer of merchants and burghers of the Orthodox denomination, that is actually Russian, gradually increased because of the policy of imperial administration.

Key words: trade, industry, entrepreneurship, merchants, petty bourgeois, dealers, cooperative, tax, immigrants

Одной из важнейших характеристик колониальной политики царской администрации являлась социальная структура Российской империи, согласно которой коренное население Казахстана относилось к так называемым инородцам. По Всеобщей переписи 1897 г. сословный состав империи представляли дворяне потомственные, личные и чиновные, лица духовного звания, почетные граждане, мещане, крестьяне, казаки, инородцы и иностранные подданные. Перепись относит казаков, более половины мещан и практически всех инородцев к крестьянам на основании того, что все эти сословия получали доходы для существования от занятий сельскохозяйственной деятельностью. В итоге эти суммированные группы населения были отнесены к сельскому и численность его была определена более чем в 90% всего населения империи. Отметим, что предприниматели отдельно в переписи не выделялись, поэтому, используя архивный материал, обзоры и косвенные данные и, сопоставляя их, мы предприняли попытку определить лишь примерную численность предпринимателей в регионе. В каждой сословной группе имелось довольно значительное число лиц, занимавшихся предпринимательской деятельностью.

К концу XIX в. в Казахстане произошли значительные изменения в социальной структуре казахского общества. Полностью были отстранены от политической власти султаны, роль казахской феодальной аристократии была сведена к чисто генеалогическому представительству в родословной. Основное население Казахстана – казахские кочевники были приравнены к сельским обывателям, но даже в официальных документах именовались инородцами и обладали значительно меньшими правами даже по сравнению с крестьянами. Началось расслоение внутри казахского общества, выразившееся в рождении национальной буржуазии.

Таким образом, политические и экономические процессы конца XIX - начала XX века привели к разрушению традиционного казахского общества и формированию чрезвычайно сложной и пестрой социальной структуры в Казахстане. При этом коренному населению Казахстана отводилось в созданной Российской империей иерархии последнее место. Трудно представить себе более издевательское название, официально признанное и употребляемое в Российской империи, как инородец. С этого периода и до обретения суверенитета Республикой Казахстан казахское население сначала было превращено во второсортное на своей территории, а затем и вовсе стало меньшинством на своей исторической территории.

Таким образом, исходя из существовавшей в Российской империи сословной системы, постоянное население Семиреченской области разделялось на городское, сельское, казачье и кочевое; первое подразделялось на купцов и мещан, второе – на русское и инородческое.

В исследуемый период начинает стабильно увеличиваться численность лиц, занимающихся предпринимательством, прежде всего торгово-посреднической деятельностью. Стоит сказать, что к 1897 г. в Казахстане насчитывалось от всех предпринимателей края 76% торговцев и торговых посредников [1]. Такое положение в Казахстане сохранялось до первой мировой войны.

К большому сожалению, ни в одном источнике нет точных данных о численности предпринимателей в Казахстане, так как они были приписаны к разным сословиям. Данные всеобщей переписи населения 1897 года, который считается самым точным и достоверным источником, также не содержат сведения о численности предпринимательского слоя. Поэтому судить о количестве предпринимателей можно лишь приблизительно, опираясь на единичные архивные свидетельства.

По собранным сведениям через Городскую Управу следует, что в конце XIX века в г. Верном насчитывалось местных постоянных купцов 1 гильдии - 5, 2 гильдии - 78, временно торгующих по свидетельствам на мелочный торг - 509, итого: 672 купца. Кроме того, имелись конторы значительных кяхтинских купцов и других лиц, а именно: Молчанова и Швецова, Лутникова и Коковина, Токмакова с Корзухиным, Шишмаковым, Переваловым и Синициным, Фридланд, Иванова, Кузнецова ныне Клименко, Московского 1 гильдии купца Ахунджанова, 5 Китайских фирм. Также в 1884 году была открыта контора Российского общества по страхованию и транспортировке товаров.

По области в 1884 г. насчитывалось из привилегированных сословий: 890 купцов и 10.594 мещан. В 1885 г. несколько уменьшилась численность купцов и довольно значительно увеличилась численность мещан, соответственно, 887 купцов и 12.165 мещан.

По сведениям администрации Семиреченской области «в течение 15 лет с учреждения области и образования крестьянских поселений водворилось в оных 18.035 душ обоего пола крестьян, в городах же области поселилось 1260 душ купеческого сословия и 9474 душ мещан [2].

Анализ приведенных данных показывает, что цифры о численности купцов в области достаточно сильно разнятся. По нашим подсчетам в области имелось около девятьсот купцов.

По количеству свидетельств, выданных на торговую деятельность можно судить о численности купцов в Семиречье. Так, анализ количества выбранных свидетельств и сумм выплаченного налога отражают решительное преобладание в крае торгового капитала. К тому же большинство промышленных предприятий принадлежало купцам и торговым фирмам.

В течение 1887 г. в области было взято торговых документов: 1 свидетельство годовое по 1-й гильдии, свидетельств по 2-й гильдии - годовых 354, полугодовых 26, свидетельств на мелкую торговлю годовых 784, полугодовых - 166; промышленных свидетельств - 160 годовых и 19 полугодовых, свидетельств на развозочную торговлю - 191 годовых и 109 полугодовых, свидетельств на разносочную торговлю - 83 годовых и 14 полугодовых, приказчиных свидетельств 1-го класса - 240 годовых и 50 полугодовых, 2-го класса - 301 годовых и 61 полугодовых. Кроме того, было выдано свидетельство для членов купеческих семейств по 2-ой гильдии 67, ярмарочных свидетельств - 2, билетов к свидетельствам по 1-ой гильдии 14 годовых и 2 полугодовых, билетов к свидетельствам по 2-ой гильдии - 531 годовых и 39 полугодовых, билетов к свидетельствам на мелочную торговлю - 380 годовых. Всего поступило с торговых документов в доход казны 51.065 руб. [3]. Следовательно, в целом, в 1887 г. насчитывалось 3233 человека, занимающихся той или иной предпринимательской деятельностью.

Существующий порядок оформления торговых документов сохранялся до 1898 г., когда было принято новое положение о промысловом налоге. Поэтому в дальнейшем имеются сведения только о свидетельствах, выданных купцам 1 и 2 гильдии, годовых и полугодовых свидетельствах. Следовательно, судить об увеличении и уменьшении численности предпринимателей области можно лишь условно. По нашим подсчетам по числу выданных документов численность купцов в Семиреченской области в 1899 году была следующей.

Таблица 1 - Численность купцов по Семиреченской области по количеству выданных документов в 1899 г. [4]

Род документов	1-й гильдии	2-й гильдии	Годовых	Полугодовых
Сословных Купеческих Свидетельств	2	82	-	-
Свидетельства на торговые Предприятия	-	-	4575	586
На промышленные Предприятия	-	-	322	21
На личные Промысловые занятия	-	-	670	92

Из приведенных данных следует, что по роду выданных документов наибольшее количество предпринимателей работало в сфере торговли, довольно большое количество занималось личными промыслами. То есть, о деятельности в сфере промышленного производства говорить было еще рано. Как показывают, источники в начале 60-х годов XIX в. торговой деятельностью занимались, в основном приезжие купцы 3-й гильдии и крестьяне. Главным образом это татарские, а так же узбекские, русские купцы 3-й гильдии, остальную незначительную часть торговцев составляли мещане, казаки, служилые люди.

Территория Семиреченской области раньше всего стала очагом коммерческого предпринимательства для азиатских купцов.

С начала 60-х годов XIX в. некоторые купцы оставались для ведения торговли на 6 и более месяцев, вопреки запретам проживать здесь без особого разрешения начальства. С этого времени начинается процесс заселения азиатскими купцами территории Казахстана, как места, выгодного для торговых оборотов, на постоянное место жительства.

Говоря в целом о предпринимателях из общего числа купцов и мещан, то среди них было больше русских. Так, по ведомости о населении по сословиям за 1898 г. имелось:

Купцов - русских - 7 муж., 3 жен.; татар - 28 муж., 18 жен.; дунган - 4 муж., жен. не было; сартов - 22 муж., 20 жен. Всего: 61 мужчин и 42 женщин.

Мещан - русских - 358 муж., 304 жен.; татар - 74 муж., 66 жен.; дунган - 13 муж., 14 жен.; других народностей - 2224 муж., 2145 жен. Всего: 2672 мужчин и 2529 женщин [5].

В 1899 г. в Семиреченской области имелось 941 купцов, среди которых было: русских - 151 муж., 146 жен.; татар - 179 муж., 160 жен.; дунган - 31 муж., 15 жен.; сартов - 131 муж., 89 жен.; других народностей - 16 муж., 23 жен. Всего: 508 мужчин и 433 женщины. Итого 941 обоого пола [6].

Следовательно, численность купцов из татар и сартов была самой крупной в области, их общее число составляло 559 мужчин и женщин. Число русских купцов было почти вдвое меньше.

Из 5201 мещан 662 были русскими. Число мещан из татар и дунган насчитывало всего 167.

Что касается данных о количестве купцов, и купленных ими торговых документов, необходимо подчеркнуть, что в официальных источниках, «купеческое сословие касается только русских, татарских, азиатских купцов. Часто купцы из коренного населения в эту графу не попадали. Следовательно, в самом деле, их число было гораздо больше.

В целом, торговцы-казахи составляли небольшой процент в общей массе торговцев. Байство так же не отличалось многочисленностью. Так, по некоторым подсчетам, оно составляло 8-12% казахского населения.

Хотя купцы из казахской среды не успели отделиться в самостоятельную группу населения, казахи довольно активно участвовали в торговле. Торговля у казахов считалась неплохим промыслом, особенно в среде богачей и лиц, склонных к купеческой наживе. Но казахские торговцы в этом смысле были лишь посредниками между сбытом скота и продуктов скотоводства, с одной стороны и русским потребителем и настоящим скотовладельцем - с другой. Бедняки- казахи не могли отлучиться на базар или ярмарку, чтобы сбыть какую-либо продукцию, которая поступала по невероятно низким ценам в руки посредников, наживавших на этом громадные барыши.

В прессе того времени неоднократно содержались призывы к коренному населению развивать предпринимательскую деятельность. М. Сералин в статьях в журнале «Айкап» выступал за развитие инициативы, энергичности, предприимчивости, видя в этом жизнеспособность нации. «Только при их наличии можно выжить как народ, быть равными с другими народами», - пишет он [7]. В Обзоре Семиреченской области имеются сведения о 4.256 казахах, занимавшихся различного рода ремеслами, среди которых наиболее распространенными являлись: сапожное - 1.068 чел., кожевенное - 901 чел., кузнечное - 725 чел. и седельное - 368 чел. Кроме того, в сельскохозяйственных кооперативах в начале XX в. также встречаются казахи. Так, по данным Правлений члены кооперативов в Семиреченской области по национальному составу разделялись таким образом: русские составляли - 83,6% от всего числа членов кооператива; казахи - 13,2%, дунгане - 1,5%, татары - 1,0%. То есть, в начале века казахи становятся второй по численности национальной группой в кооперативах.

Достаточно сильно было развито предпринимательство среди уйгурских и дунганских хозяйств. Например, в 1911 году 5,2% уйгурско-дунганских хозяйств имели промышленные заведения. Это были: 114 мельниц, 19 кузниц, 114 маслобоек, кожевенно-дубильный завод, 106 лавок, 12 харчевен и 9 рисовых круподерок. Все заведения являлись мелкими, кустарного типа. Из данных, приведенных далее в таблице можно сделать вывод о развитии предпринимательской деятельности в уйгурско-дунганской среде.

Как мы видим, в уйгурско-дунганской среде стало развиваться предпринимательство, помимо кустарей и ремесленников заметно увеличилось число собственно предпринимателей и торговцев.

Этот вывод подтверждается данными, приведенными в Обзоре Семиреченской области за 1912 г. «Джаркентско-дунганская волость почти вся живет в городе Джаркенте и его пригородах. Большая часть ее населения занимается садоводством, огородничеством, разными кустарными промыслами и мелкой торговлею. Сельским хозяйством занимается меньшая часть, причем только культура риса имеет промышленное значение, посевы же пшеницы и других хлебных растений производятся в ограниченных размерах и в пределах собственных потребностей» [8].

Торговцы, предприниматели, ремесленники и кустари являлись весьма типичными для городских дунган, хотя огородничество, как вид промысла на арендованной земле, также играло большую роль. Торговцы и предприниматели составляли значительную "часть" городского дунганского населения. Большею частью это были мелкие лавочники, но среди них имелись и известные купцы, как Гагазы в Верном, Люлюза Матанью в Пишпекке и другие, которые имели крупные магазины и промышленные предприятия.

Экономические меры, предпринятые царской администрацией, способствовали дальнейшему развитию предпринимательства среди уйгуров и дунган. Так, в 1891 г. кончился льготный десятилетний срок по взысканию поземельных податей с уйгуров и дунган. Было произведено их землеустройство и наложены оброчные поземельные подати. Как были высоки эти подати, можно видеть из следующей справки, составленной по данным П.Румянцева. «В 3-х волостях Джаркентского уезда (Джаркентско-таранчинская, Аккентская и Чарын-Аксуйская) общий размер платежей на надел составлял 4,1 руб., на наличное хозяйство - 4,5 руб., в двух волостях Верненского уезда (Малыбаевской и Карамской) - 5,8 руб. на надел» [9].

Уйгуры Аксуйской волости Джаркентского уезда арендовали у казахов на 1 год под пашню 685 десятин земли за 117 руб. (или хлебом 420 пудов), это обходилось по 17 коп. за десятину. В

Малыбаевской волости Верненского уезда аренда земли у казахов на 10-15 лет обходилась уйгурам по 3,5 руб. за десятину, иначе говоря, 20-30 коп. в год. Самые максимальные арендные ставки за десятину экспедицией Румянцева зафиксированы в Кетменской волости. Там селение Кульджат арендовало у казахов 447 десятин по 47 коп. за десятину, селение Тегермен - 264 десятины за хлеб и деньги в приблизительной оценке 1 руб. 30 коп. за десятину. Причем цена хлеба экспедицией была принята 70 коп. за пуд. Этот расчет явно преувеличен.

Таким образом, царская администрация не только превратила переселенцев в поставщиков сельскохозяйственных продуктов для внутреннего рынка Семиречья и Казахстана, но и рассчитывала с их помощью наладить вывоз хлеба в цинский Китай. Всего лишь через 2 десятка лет после поселения уйгур и дунган в Семиречье один из участников оккупации Илийского края писал: «В кульджинских переселенцах мы встретили людей труда, трезвой и честной жизни. В экономическом смысле они представляют значительную производительную силу. Огромные равнины, оставшиеся с древних времен пустынными под палящим солнцем, эти обнаженные степи, которые человек торопился скорее миновать, чтобы стряхнуть тоску, до того они давили его своими мертвенностью и унынием, теперь как бы ожили от векового сна и превратились в цветущие нивы. Там в настоящее время вы видите все сокровища земледельческой культуры: селения, оживление, присутствие народа, зеленеющие ярко, почти тропической зеленью сады, манящие вас под свою благодатную тень. Воздух пропитан ароматами полевых цветов» [10].

Русский купеческий капитал хлынул в районы сосредоточения уйгур. Переселенцы нуждались в продуктах обрабатывающей промышленности и сами располагали (после укрепления своего хозяйства на новых местах) излишками сельскохозяйственных продуктов.

Под покровительством властей русские купцы охотно вели торговлю с переселенцами - уйгурами. Этому немало способствовало то, что почти все переселенческие поселки уйгур были расположены вдоль трактов, связывающих Семиречье, с одной стороны, с Восточным Туркестаном и Цинским Китаем, а с другой стороны, со Средней Азией и Центральной Россией.

Значительное хозяйственное значение в это время приобрели основанными переселенцами-уйгурами город Джаркент. Здесь открылись магазины и лавки русских и среднеазиатских купцов. Он же явился перевалочным пунктом на путях следования их в цинский Китай. Здесь же в начале XX века было 65 местных купцов (уйгур), производивших торговые операции. Тут же шныряли 153 алыпсатара (перекупщика). Самым влиятельным купцом был известный Вали Ахун Юлдашев. Он имел «большое, с многочисленными оборотами торговое дело в Кульджеи с Кульджей, - писал, о нем П.Румянцев, - принимает поставки хлеба, фуража и мяса в войска» [9, С.59]. Его многочисленные арбакеши - возчики, ездили не только в Семиреченские города и ярмарки, но и курсировали по линии Джаркент - Кульджа и Джаркент - Ташкент.

В районы поселения уйгур Россия поставляла те же товары, что ранее привозились в Илийский край. Однако на новых местах уйгуры прекратили кустарное производство тканей - маты, дабы и других изделий. Они были вытеснены более дешевыми фабрично-заводскими изделиями. Одновременно широкое развитие получили ремесла. Сапожники, портные, кузнецы, слесари, жестянщики и многие другие профессионалы работали на рынок, сбывая продукцию своего труда.

Купец-феодал Вали-Ахун Юлдашев помимо торговли также использовал уйгуров Джаркентского уезда на издольщине. В его руках из общего количества 734 земельных наделов горожан города Джаркента было сосредоточено 622 надела, т.е. четыре пятых всей земли. Юлдашеву же принадлежала вся оросительная сеть между реками Усеком и Хоргосом. Как известно, кто в Средней Азии владел водой, тот владел и землей. Юлдашев же захватил не только земли горожан, но и почти все наделы земледельческих районов уйгур - переселенцев Джаркентского участка.

И таких как он было немало, они опирались на значительное количество байсемизов («толстых богачей»), эксплуатировавших уйгурское крестьянство. Они обычно овладевали землей уйгуров «за налоги». Только в Семиречье в отличие от России, уйгуро - дунганскому крестьянству противостоял феодал из купцов, сам арендовавший или берущий в свои руки за налоги. Но, получив эту землю, он строил на ней не капиталистическое хозяйство, а полуфеодалное основанное на кабальной издольщине и других видов кабалы.

О роли торгово-ростовщического капитала в дунганских деревнях и городских слободках говорят и такие факты (сведения на 1913 год). В дунганском селении Сокулук имелось более 69 торговых заведений с оборотом в 30 тыс. руб., в селе Каракуруз имелось более 10 торговых заведений. По архивным данным в 1913 году в Пишпекедунганские купцы, торговцы и богатые мещане владели

более чем 50 магазинами, сотнями маслобоек и рисорушек. Почти 80% маслобоек в городе Пржевальске принадлежали дунганским купцам и торговцам [11].

Что касается внешней торговли, то торговля с Тарбагатайской областью находилась в руках русских, татар и сартов; несколько русских купцов участвовали в торговле с Илийской областью; торговлю с Восточным Туркестаном вели исключительно сарты, преимущественно Кашгарские.

Дунганские купцы занимали господствующее положение в торговле через Кульджу. Дунганские купцы Мамийло, Шэньсянгу, Мачангу вместе с русскими и уйгурскими купцами держали в своих руках торговлю в городе Верном. В г. Пржевальске дунганские дома Мачжинфу, Маэрфу, Машанло и др. являлись главными поставщиками зерна и растительного масла на рынки Туркестана. Они же являлись крупными скототорговцами.

Приведенные данные говорят о том, что дунганские купцы и торговцы играли не последнюю роль в посреднической торговле области с Туркестаном, Россией и провинцией Синьцзян. В некоторых городах - Пишпек, Токмаке, Пржевальске и Джаркенте дунганские купцы играли первостепенную роль в торговле фабрично - заводскими товарами из России, в свою очередь, они поставляли продукты сельского хозяйства для русских рынков. Это способствовало распространению изделий русских фабрик и заводов и вытеснению изделий городских и сельских кустарей области.

Среди предпринимателей встречались и иностранные подданные, к примеру, итальянцы. Так, в составленном 22 октября 1912 года списке торгово-промышленных предприятий г. Джаркента, принадлежащих иностранным лицам, значится следующее. «Согласно ему в городе действовали Отделение мануфактурных товаров Торгового дома в Кульдже Кашгарского сарта «Хусаин Ахун Мусабаев с Братьями», подданного Китая, которое имело в местном отделении восемь служащих; и аптека, содержанием которой являлся итальянский подданный Эдуард А.Моско» [12].

На рубеже XIX-XX вв. в результате дальнейшего углубления процесса общественного разделения труда значительное развитие получают торговля, промыслы и ремесла. В основном, преобладали промыслы и ремесла, так или иначе связанные с системой аграрного производства.

В городской среде развитие получает торговля, которая среди уйгуров носила как меновой - в основном с казахами, так и денежный характер. Преобладала розничная торговля - посредством лавок и торговли в разнос. Широкое хождение в среде торговцев получили маклерство, скупка перепродажа продукции, особенно шерсти. Крупнейшим торговцем был Вали-Ахун Юлдашев купец 1-ой гильдии.

Таким образом, к концу XIX в. изменилась конфессиональная структура населения Казахстана, в котором набирала темпы тенденция повышения численности представителей православной конфессии. Политика христианизации, проводимая царским правительством оказала значительное влияние на изменение конфессиональной и национальной структуры предпринимателей.

Список использованных источников:

- 1 *Общий свод по империи результатов переписи, произведенным 28 января 1897 г. Т.2. - СПб., 1905. (Подсчет наш). - С. 235.*
- 2 ЦГА РК. Ф.64. Оп.1. Д.60. Л.1,2.
- 3 *Обзор Семиреченской области за 1887 г. - Верный, 1888 г. - с. 13.*
- 4 *Обзор Семиреченской области за 1899 г. - Верный, 1900, - с.24-25.*
- 5 *Обзор Семиреченской области за 1899 г. - Верный, 1900, Ведомости.*
- 6 ЦГА РК. Ф.41. Оп.1. Д. 100. Л.77.
- 7 *Айқап. 1912. №3.*
- 8 *Обзор Семиреченской области за 1912 г. - Верный, 1914г., - с. 50-52.*
- 9 *Румянцев П.П. Материалы по обследованию..., т. V, ч. V, - с. 15-16, 97,98,156, 204, 260.*
- 10 *Сушанло М. Дунгане Семиречья, - Фрунзе, 1959, - с. 37.*
- 11 *Юсупов И. Участие дунган в установлении Советской власти в Семиречье. - Фрунзе, 1959. - 160 с.*
- 12 ЦГА РК. Ф.44. Оп.1. Д.4083. Л.13.

Zh.Zh. Davletbayeva¹, Zh.K. Rysbekova², Ye.K. Zharov³

¹Head of Scientific centre on research of anti-corruption of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, candidate of sociological science
dzhuldyz@mail.ru

²Deputy Head of Scientific centre on research of anti-corruption of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, candidate of law science

³Leading expert of Scientific centre on research of anti-corruption of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, master of economics
Almaty, Kazakhstan

PREVENTION OF CORRUPTION AS A FACTOR IN ENSURING THE SOCIO-ECONOMIC STABILITY OF THE STATE

Annotation

To study the basic prerequisites of the impact of the corruption on socio-economic indicators. Methods: economic-statistical analysis, extrapolation method, structural and monographic analysis, expert evaluation method. Conclusions: there is a clear correlation between the level of the perception of corruption and the level of competitiveness of the country. The influence of corruption on the level of inflation has been studied. The relationship between corruption and indicators of social development, such as the quality of life of the population and the quality of the services provided, is examined and identified. It is proved that one of the causes of poverty and social inequality is a high level of corruption. Application / Improvements: The obtained research results can be used by governments as a recommendation in the establishment of anti-corruption policy.

Key words: Level of corruption, correlation, socio-economic indicators, inflation, competitiveness, quality of life

Ж.Ж. Давлетбаева¹, Ж.Қ. Рысбекова², Е.К. Жаров³

¹Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелерін зерделеу жөніндегі зерттеу орталығының басшысы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты

²Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелерін зерделеу жөніндегі зерттеу орталығы басшысының орынбасары, заң ғылымдарының кандидаты

³Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелерін зерделеу жөніндегі зерттеу орталығының жетекші сарапшысы, экономика магистрі
Алматы қ., Қазақстан

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ МЕМЛЕКЕТТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерге сыбайлас жемқорлық әсерінің негізгі алғышарттарын зерттеу. **Әдістері:** экономика-статистикалық талдау, **экстраполяция әдісі, құрылымдық және монографиялық талдау, сарапшылық бағалау әдісі. Тұжырымдар:** Елде сыбайлас жемқорлықты қабылдау деңгейі мен баскелестікке қабілеттілік деңгейінің арасындағы анық тәуелділік байқалады. Инфляция деңгейіне сыбайлас жемқорлықтың әсері зерделенді. Сыбайлас жемқорлық және халықтың өмір сүру сапасы мен көрсетілетін қызметтер сапасы сынды әлеуметтік даму индикаторларының арасындағы байланыс қарастырылды және анықталды. Кедейлік пен әлеуметтік теңсіздіктің себептерінің бірі – сыбайлас жемқорлық және сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегияларды жүзеге асыру құралдарын жеткіліксіз қолданылуы екендігі дәлелденді. **Қолдану/жақсартулар:** Зерттеу-

ден алынған нәтижелердің практикалық маңызы бар және сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты жүзеге асыруда үкіметпен ұсыным ретінде қолданылуы мүмкін.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық деңгейі, корреляция, әлеуметтік-экономикалық көрсеткіш, инфляция, бәсекеге қабілеттілік, өмір сүру сапасы

Ж.Ж. Давлетбаева¹, Ж.К. Рысбекова², Е.К. Жаров³

¹руководитель Исследовательского центра по изучению вопросов противодействия коррупции Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, кандидат социологических наук

²заместитель руководителя Исследовательского центра по изучению вопросов противодействия коррупции Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, кандидат юридических наук

³ведущий эксперт Исследовательского центра по изучению вопросов противодействия коррупции Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, магистр экономики г. Алматы, Казахстан

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ КОРРУПЦИИ КАК ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Аннотация

Исследование основных предпосылок влияния коррупции на социально-экономические показатели. Методы: экономико-статистический анализ, метод экстраполяции, структурный и монографический анализ, метод экспертных оценок. Выводы: прослеживается четкая зависимость между уровнем восприятия коррупции и уровнем конкурентоспособности страны. Изучено влияние коррупции на уровень инфляции. Рассмотрена и выявлена связь между коррупцией и индикаторами социального развития, такими как качество жизни населения и качество предоставляемых услуг. Доказано, что одной из причин бедности и социального неравенства является высокий уровень коррупции и недостаточное использование инструментов реализации антикоррупционной стратегии. Применение/улучшения: Полученные результаты исследования имеют практическую значимость и могут быть использованы правительствами в качестве рекомендации при реализации антикоррупционной политики.

Ключевые слова: уровень коррупции, корреляция, социально-экономические показатели, инфляция, конкурентоспособность, качество жизни

Introduction

Corruption has a detrimental effect on all spheres of society: the economy, the social sphere, politics. The negative consequences of the corruption include not only prevention the progressive gradual development of the society, but also pose a serious threat to the interests of the country's national security. The types of the negative impact of corruption on the socio-economic development of the country are summarized in Table 1.

Table 1. The impact of corruption on socio-economic development

Economic sphere	<ol style="list-style-type: none">1. Aggravation of the economic development2. Violation of the competitive business mechanisms3. Decrease in the attractiveness of the economy for foreign investors4. Increase in inflation5. Increased costs and, consequently, reduced productivity6. Inefficient allocation and expenditure of public funds and resources
Social sphere	<ol style="list-style-type: none">1. Decreased quality of services (education, health)2. Strengthening of property inequality3. Increasing social tension4. Lack of the equal opportunities for people5. Unwillingness of foreign states to provide humanitarian assistance6. The growth of organized crime

The socio-economic nature of corruption is demonstrated in a way that it is a reason for a decline in the quality of human capital, inefficient functioning of political institutions, undermining macroeconomic stability, etc. For example, corruption is an important factor in the socio-economic downturn in many near and far abroad countries, in particular, such as Russia, Kyrgyzstan, Ukraine, Uzbekistan, as well as Afghanistan, Venezuela, India, Paraguay and others.

Main points

In order to clarify the relationship and interdependence between the level of perception of corruption and certain socio-economic parameters of the country's development, we consider the following hypotheses.

Hypothesis №1. The impact of corruption on the economic sphere, in particular on the level of competitiveness, inflation and investment.

In order to understand exactly how corruption affects economic development, it is necessary to analyze the relationship between the main macroeconomic indicators correlating with the level of corruption. The initial data were taken: "Corruption Perceptions Index 2016" by Transparency International, "Global Competitiveness Index 2016-2017" of the World Economic Forum (hereinafter - GCI) and inflation indicators of the world. By means of the correlation analysis, the correlation between the Corruption Perception Index and such indicators as Global Competitiveness Index and inflation level (data used for 2015-2016) is examined.

In order to ensure a complete correspondence of the data obtained during the research and the actual situation, a representative sample was made of the general number of countries with different levels of perception of corruption.

Table 2. Basic macroeconomic indicators correlating with the level of corruption

Country	CPI	GCI	Inflation, %
Denmark	90	5,3	0,4
Sweden	88	5,5	0,8
Singapore	84	5,7	-0,8
Netherlands	83	5,6	0,2
UK	81	5,5	0,5
US	74	5,7	1,3
Japam	72	5,5	0,70
France	69	5,2	0,3
Poland	62	4,6	-0,8
Lithuania	59	4,6	1,5
CzechRepublic	55	4,7	0,5
Malaysia	49	5,2	2
China	40	5,0	2,3
Indonesia	37	4,5	3,8
Armenia	33	4,1	4,60
Kazakhstan	29	4,4	8,5
Russia	29	4,5	5,4
Turkmenistan	22	-	11
Nigeria	18	3,4	15,3

Source: composed by the authors on the basis of [1, 2, 3]

Corruption and competitiveness

In order to determine the relationship between the indices, figures were constructed based on the data in Table 2. Each point in the figure corresponds to one country. The trend line in the picture shows the tendency of the competitiveness index change depending on the corruption perception index calculated from statistical data (the larger the index, the lower the level of corruption).

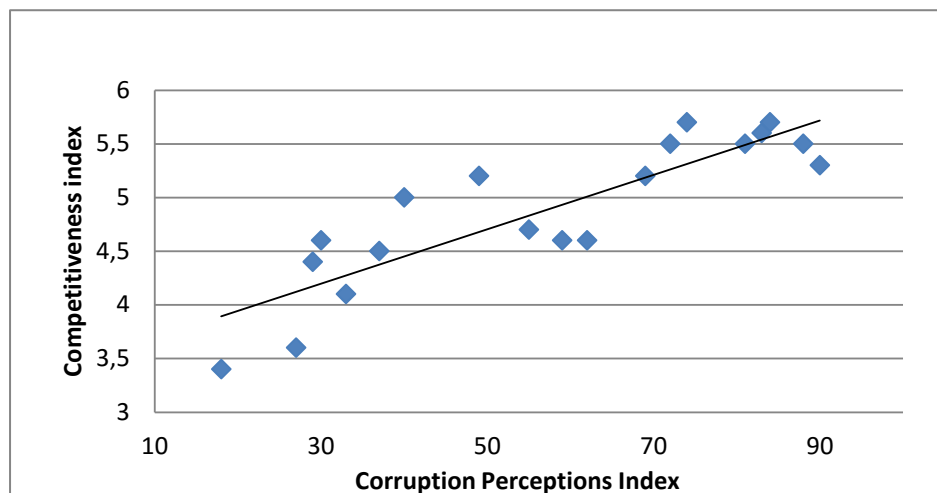

Figure 1. Corruption and competitiveness

Source: composed by the authors on the basis of [1, 2]

From the analysis of the data shown in Table 2 and Figure 1, it follows that in the world there is no country with a very high level of corruption and, at the same time, a high level of competitiveness, as well as no countries with low levels of corruption and low competitiveness. The correlation coefficient between the level of corruption and competitiveness is very high, and is equal to 0.91 (the maximum possible value is 1). The presented results confirm the fact that corruption is a key factor in reducing the competitiveness of the state.

Countries with low perceptions of corruption, such as Denmark, Finland, Sweden, Norway and Singapore, traditionally are ranked high among the most competitive countries in the world in accordance with the GCI. It should be noted that among the countries of the post-Soviet space and Eastern Europe, Kazakhstan demonstrates one of the stable positions in the global ranking of competitiveness, positioned on the 53rd place. Nevertheless, corruption is one of the main obstacles to the further growth of competitiveness of Kazakhstani enterprises and the economy as a whole.

Dependence of the level of inflation on corruption

The following figure shows the dependence of the inflation rate of the countries of the world on the index of perception of corruption. It should be noted that practically in all countries of the world with a low level of corruption the level of inflation is also very low.

It should also be emphasized that there are both direct and indirect links between inflation and corruption. Corruption affects all types of inflation - administrative, inflation of costs, inflation of price and salary growth and demand inflation. So, for example, natural monopolies by bribing government officials can lobby for higher tariffs for their services, thereby creating administrative inflation. In turn, the significant costs of bribing government officials are reflected in the growth of production costs, which consequently leads to an increase in prices for many types of goods and services.

A certain correlation between the level of corruption and inflation is also traced in Kazakhstan. In particular, according to international organizations, corruption increases the cost of goods and services in Kazakhstan by almost 50% [4], which affects the entire population of the country. Despite the economic crisis, this figure is constantly rising, which leads to a high level of inflation. Therefore, in 2015, the inflation rate for the past 10 years reached its maximum, and amounted to 13.6%, in 2016 the inflation rate varied at 8.5% [3].

In the current situation, it is necessary to strengthen work on eliminating administrative barriers, establishing effective state control and stimulating a competitive business environment.

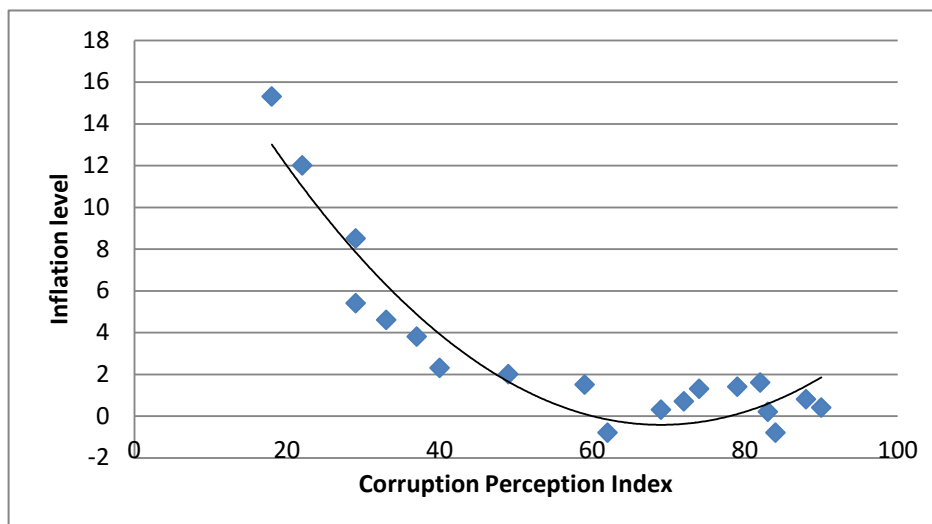

Figure 2. Dependence of the level of inflation on corruption

Source: composed by the authors on the basis of [1, 3]

Hypothesis №2. The impact of corruption on the social sphere, in particular on the quality of services provided and the level of social inequality and poverty.

The main manifestation of the negative social impact of corruption is a deterioration in the quality of life of the population, which is visible in poor socially important services and in strengthening property inequality. As a consequence of the above, the social tension of the population is growing, which is a threat not only to the economy, but also to the political stability of the country.

Reduced quality of services (education, health).

The negative impact of corruption on education and health is expressed in three main trends.

1. Corruption increases the costs of providing education and health services. In spite of the fact that formally many types of these services are fully or largely financed by the state, in reality, consumers of these services very often have to pay for them themselves. Thus, according to the organization CIET (Community Information, Empowerment, Transparency International), in various countries of the world, the number of students who are forced independently and illegally to pay for their education varies from 10% to 86% [5]. The illegal increase in the cost of public services reduces the demand for them, which leads to a decline in education and health of the population.

2. Corruption can directly reduce the amount of services provided by the state: plundering and selling medicines, medical equipment, various kinds of materials and equipment necessary for organizing the educational process is a common practice in most countries of the world. In addition, budget funds allocated for education and health can be misused by the government officials.

3. Corruption worsens the situation with the quality of services provided. For example, when school teacher position is given to an insufficiently competent person for the appropriate payment (a situation quite common in some developing countries), the quality of educational services is reduced.

Corruption, inequality and poverty

Corruption contributes to the increasing public inequality and increase in the number of people living below the poverty line. There is the list of explanations for this.

First, corruption negatively affects the indicators of economic growth, and the smaller the growth, the higher the poverty level.

Secondly, corrupt government officials may not use the budget funds allocated for the implementation of social programs that society really needs. For example, funds allocated for improving the health care system can be invested in another project, since such use of budget funds is more attractive for corrupt civil servants.

Thirdly, a high level of inequality in income distribution, in fact, is a self-sustaining phenomenon: a relatively small proportion of rich people in the society can significantly influence the decision-making process of public authorities (both legislative and executive), and thus contribute to further strengthening of inequality.

Fourth, corruption has a negative impact on public education programs, therefore, people with low incomes

are do not have sufficient opportunities to increase their capital, and, accordingly, the prospects for future income growth [6].

The experts' research confirms the conclusions presented above, they show that corruption affects the incomes of the poorest part of society to a greater extent. The increase in corruption by one standard deviation reduces the income growth of 20% of the poorest members of society by 7.8% per year [7].

The most known statistical indicator of the uneven distribution of income in society, the wages of various population groups is the Gini coefficient. The Gini coefficient varies from 0 to 1 (or 0-100%), The closer its value to zero, the more evenly the income is distributed. The adjusted Gini coefficient for the regions of the world is shown in Fig. 6th.

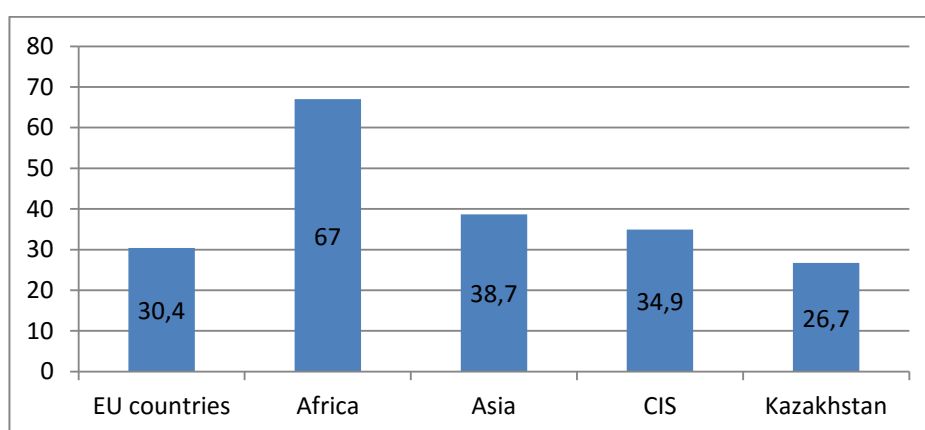

Figure 6. Gini coefficient, %

Source: composed by the authors on the basis of [8]

From the data presented, it can be concluded that countries with the lowest level of perception of corruption (EU countries) have the lowest Gini coefficient, and accordingly the even distribution of income among the population. To a society with high inequality, the Gini coefficient was determined by countries with a high level of corruption - mostly in Africa. Kazakhstan in this rating takes a fairly good position, better than the CIS countries, Asia and Africa.

Conclusion

Summing up the results of the conducted research, it can be concluded that there are stable interconnection and interdependence between the examined socio-economic indicators and the level of perception of corruption in various countries of the world. However, there are countries, where this dependence is not clearly traced.

For example, despite the high level of corruption perception (according to Transparency International estimates), Kazakhstan demonstrates good results in social and economic development, it is sustainable economic growth, increased inflow of foreign investment, improvement of the quality of education and health, and improvement of the people's well-being. These results are confirmed by high positions in the ratings of international organizations, such as theWorld Bank, theWorld EconomicForum, theLegatum Institute and others.

Obviously, this is not the limit point, and there is a huge unrealized potential in socio-economic development in the country. In this regard, further fight against corruption and simultaneously improving the country's position in the rating of the Corruption Perceptions Index may become an additional step that is necessary for the country's further economic growth.

References:

- 1 Transparency International (2016) *Corruption Perceptions Index 2016*. URL:https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016 (data obrashhenija: 30.08.2017).
- 2 World Economic Forum (2016) *The Global Competitiveness Report 2016-2017*. URL:http://reports.weforum.org/pdf/gci-2016-2017-scorecard/WEF_GCI_2016_2017_Scorecard_GCI.pdf (data obrashhenija: 15.09.2017).
- 3 *Kak s dobrom dobrat'sja* (2015) *Infljacija v stranah mira. Spisok*. URL:<http://kakdobratsyado.ru/inflyatsiya-v-stranah-mira-spisok/> (data obrashhenija: 10.09.2017).

4 *Abed, George T. and Hamid R. Davoodi «Corruption, Structure Reform, and Economic Performance in the Transition Economies», International Monetary Fund Working Paper, WP/00/132.*

5 *Corruption: The Invisible Price Tag on Education, CIET Media Release, October 12, - N.Y.: CIET International.*

6 *Seisen N. Modernization and values: national questions / Kazahskij nacional'nyj pedagogicheskij universitet imeni Abaja: vestnik, Serija «Sociologicheskie i politicheskie nauki», №2(58), 2017, - S. 21-26.*

7 *Gupta, Sanjeev, Hamid Davoodi, and Erwin Tiongson, «Corruption and the Provision of Health Care and Education Services», International Monetary Fund Working Paper, 2000, WP/00/116.*

8 *The World Only (2016). Neravenstvo v cifrah. Indikatory sostojaniya mira. Kojefficient Dzhini. URL: <http://theworldonly.org/neravenstvo-v-tsifrah-indikatory-sostoyaniya-mira-kojeffitsient-dzhini> (data obrashhenija: 02.09.2017).*

МРНТИ 04.51.65

Б.И. Иманбекова¹

¹*саяси ғылымдарының докторы, Қазақ Мемлекеттік Қыздар Педагогикалық Университетінің қоғамдық-гуманитарлық пәндер кафедрасының меңгерушісі*

Алматы қ., Қазақстан

imanbekova.66@mail.ru

ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС МЕНЕДЖМЕНТІНІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада әлеуметтік жұмыстың мамандық ретінде дамуымен қалыптасуы және қоғамдағы орнымен рөлі қарастырылған. Әлеуметтік жұмыстың теориялық тұрғыдан зерттелуімен қатар қолданыстағы функционалдық қызметі мен практикалық өзіндік ерекшеліктері талданған. Сондай-ақ мақалада ХХІ ғасырдағы әлеуметтік жұмыс менеджментінің көп қырлы екендігіне, қоғамдағы әлеуметтік қызмет көрсету саласының ауқымы кең екендігіне, әлеуметтік қызметкерлерге қойылатын заманауи талаптармен міндеттерінде күрделілігіне жете тоқталған. Жахандану жағдайында әлеуметтік жұмыс мамандығының өзектілігі артып, жылдан жылға қоғамдық қажеттілікке ие болып әр салада жаңа кәсіби қызмет түрлерінің жаңа бағыттарының пайда болғандығы айтылады.

Түйін сөздер әлеуметтік жұмыс, әлеуметтік қызметкер, креативті, жаңғыру, қоғам, адам, мүмкіндігі шектеулі адамдар, жаңа технологиялар

Б.И. Иманбекова¹

¹*доктор политических наук, ЖенПУ*

г. Алматы, Казахстан

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ МЕНЕДЖМЕНТА СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ

Аннотация

В данной статье рассматривается становление и развитие социальной работы как специальности и ее значение и роль в обществе. Несмотря на изученность социальной работы с точки зрения теории, отмечаются особенности функциональных задач и практического применения. Таким образом, автор акцентирует внимание на том, что в 21 веке менеджмент социальной работы разносторонен, широк спектр оказания социальных услуг в обществе, сложны современные задачи, которые ставятся перед социальными работниками. В условиях глобализации специальность социальной работы оправдывая свою актуальность, из года в год, выполняя все новые важнейшие общественные задачи, вбирает с каждой сферы общества новые направления деятельности. В данной статье также рассматриваются виды и сферы деятельности социальных работников. К примеру делятся на социальный педагог-психолог, этнолог, социальный аниматор, специализированный социальный работник, социальный работник работающий с мигрантами, с детьми девиантными поведением, также с детьми группы риска, пенитенциарных учреждениях и т.д.

Ключевые слова: социальная работа, общество, модернизация, социальная стратификация, социальные задачи, социальное партнерство

*B.I. Imanbekova*¹

*¹doctor of political Sciences, Kazakh State Women's Teacher Training University
Almaty, Kazakhstan*

SOME QUESTIONS OF MANAGEMENT OF SOCIAL WORK

Annotation

In this article a development of social work as specialty and its meaning and role in society has been observed. In spite of scrutiny of social work in theory, there are some features of practice using and functional tasks. So why, the author notes that in 21 century management of social work diversified, a social service is very variously. There are difficult tasks of social workers. In globalization condition, specialty of social work is very important. It performs a new public tasks, connected with all public sphere to new directions. This article also examines the types and areas of activity of social workers. For example, they are divided into social teacher-psychologist, ethnologist, social animator, specialized social worker, social worker working with migrants, children with deviant behavior, also with children a risk group, penitentiary institution, etc.

Key words: social work, society, modernization, social stratification, social objectives, social partnership

Қазіргі кезеңде әлеуметтік жұмыс қоғамдық ғылымдар жүйесіндегі әлеуметтік-гуманитарлық білімнің өзіндік жеке дербес саласы болып табылады. Әлеуметтік жұмыс - ХХІ ғасырдағы шығармашыл, креативті, қайырымды, батыл жүректі адамдардың мамандығы. Бұл мамандық иелері өзіндік әрекеттерімен ақыл-ой білімдерімен адамдардың басына түскен әртүрлі проблемалардың түйінін тарқатуға көмектесетін, кәсіби тұрғыдан ақыл-кеңес беретін, олардың мұң-мұқтажын тиісті мемлекеттік органдарға жеткізетіндігімен ерекшеленеді. Жахандану жағдайында әлеуметтік жұмыс бірнеше мамандықтар жиынтығынан тұратын жүйелі кәсіби қызметтің бір түрі ретінде қалыптасып отыр. Мамандық ретінде функционалдық қызметі сан салалы кешенді әлеуметтік саланың барлық аспектісін қамтитын болғандықтан жауапкершілігіде өте жоғары. Дамыған елдерде әлеуметтік қызметкерлер қоғамның әлсіз топтарына көмек көрсету үшін арнайы мемлекеттік органдардан лицензия, сертификаттарға ие болғаннан кейін ғана, оларға қамқорлық жасауға заңды түрде тіркеліп ашық түрде өз жұмыстарын жүргізеді. Әлеуметтік жұмыстың теориялық тұрғыдан даму тарихына келетін болсақ, әр қоғамда әлеуметтік жұмыстың өзіндік түрлері болған деп айтуға болады. Қазақ қоғамында мазмұны жағынан әлеуметтік жұмысқа келетін қызметтің формалары көп болған, ол тамыры тереңде жатқан ұлттық дәстүрлерге негізделген. Мүмкіндігі шектеулі, жарымжан адамдарға қол ұшын созу қазақ халқына жат нәрсе емес. Ұлттық салт дәстүрдің өзінде көптеген қайырымдылық жасаудың түрлері көп болған. Ол «асар жасау», «жылу жинау» сияқты ауыл аймақ болып мұқтаж адамдарға көмектесіп отырған. Бұл жұмыстарды ұйымдастыруды ауыл ақсақалдары атқарған. Өркениетті елдерде бұл мамандықтың дамуы ерте басталған.

Халықты әлеуметтік қолдау мемлекет тарапынан заңдастырылып, кәсіби қызметтің бір түрі ретінде көптеген тармақтарға жіктелген, халық арасында беделді сыйлы мамандық болып есептелген. Әлеуметтік қызметкер болу кез келген адамның қолынан келе бермейді бұл жұмыспен қайырымды, мейірімді адамдар айналысатын жұмыс ең алдымен көмекке мұқтаж жандарға шын мәнінде қамқор бола алатын адамдар айналысуы тиіс.

Анықтамалық әдебиеттерге сүйенсек әлеуметтік жұмыс мамандық ретінде ХІХ ғасырдың ортасында пайда болған. Әр елде өздік әртүрлі атауларға ие болғанына қарамастан атқаратын функционалдық қызметі ортақ қоғамның әлжуаз топтарына көмек беру болған. Қоғамның даму тенденциясына сәйкес әлеуметтік жұмыс әр дәуірде әртүрлі мәдениет ықпалында жүзеге асырылған /1/. Біздің елімізде әлеуметтік қорғау мен әлеуметтік қызмет көрсету мемлекетіміздің дамуының ұзақ мерзімді стратегиялық бағыттарында үлкен өзектілікке ие. Соңғы жылдардағы ұлттық экономикамыздағы елеулі өзгерістер, қоғамның жаңғыруы әлеуметтік салаға түбегейлі жаңашылдық алып келді. Мұндай өзгерістер әлеуметтік жұмыстың жаңа тармақтарына, сан салалы қырларына көптеген өзгерістермен толықтырулар енгізді. Жалпы әлеуметтік жұмыс менеджменті де өзгеріске ұшырады. Қазақстандағы балалар, жастар, егде адамдар, мүгедектер отбасы халықтың әртүрлі әлеуметтік топтарына қатысты мемлекеттік бағдарламаларда әлеуметтік жұмыстың да көкейкестілігі арта түсті. «Қазақстан-2050» даму стратегиясында да басты міндет халықтың әл-ауқатын арттыру, тұрмыс деңгейін көтеру болып белгіленді. Қоғамның әлжуаз топтарына оның ішінде көмекке мұқтаж адамдарға қол ұшын беретін кәсіби маман иесі дайындау негізгі міндеттердің бірі болды. Осы мақсатта біздің елімізде әлеуметтік жұмыс мамандық ретінде дамып қалыптасып келеді. Ғылыми әдебиеттердегі әлеуметтік жұмыс

ұғымының теориялық тұрғыдан зерттелуіне көз жүгіртсек, түп-төркіні көне Грекияда пайда болған деген болжамдар айтылады. «Филантропия» грек тілінен аударғанда «адам баласына деген махаббатты көрсету» деген ұғымды білдіреді. Әлеуметтік жұмыс мамандығының тарихы да тереңде жатыр. Алғашқы дерек әлеуметтік жұмыс туралы 1750 жылы тіркелген /2/. Вавилионда әділдіктің кодтары кедейлерге қамқорлық адамдарға жан жылуын сыйлау, адамдарды бір біріне көмек қолын созу міндетті деген азаматтық актілер жасалынған. Ежелгі Римде қоғамның әлжуаз топтаына көмек көрсету халық дәстүрі ретінде пайда болған. Бірте бірте қоғам дамуымен бірге әлеуметтік жұмыста өзінің даму эволюциясынан өтіп ХХІ ғасырда әлеуметтік қызмет көрсетудің ерекше түрі ретінде қалыптасқандығын атап айтуға болады /3/. Қазіргі кезеңде әлемнің көптеген елдерінде әлеуметтік жұмыстың жаңа салалары мен бағыттары қалыптасып келеді. Олар жаңа технологияларға негізделген қызмет көрсетудің түрлері әлеуметтік диагностика, әлеуметтік профилактика, әлеуметтік терапия, әлеуметтік реабилитация, әлеуметтік бейімделу, әлеуметтік қорғау, әлеуметтік қамсыздандыру, әлеуметтік қамқорлық көрсету. Қазіргі таңда әлеуметтік жұмыс теориясы гуманитарлық ғылымдар жүйесі интегративті және қолданбалы бағыттарындағы әлеуметтік білімдердің жеке дара саласына жатады. Әлеуметтік жұмыс мамандығы көптеген ғылым салаларымен оның ішінде педагогика, қолданбалы психология, тарих, әлеуметтану сияқты қоғамдық гуманитарлық пәндерімен тығыз байланысты. Қай қоғамда болмасын әлеуметтік жұмыс халыққа кәсіби қызмет көрсетудің ерекше түрі ретінде мемлекеттің әлеуметтік экономикалық саясатының құрамдас бір бөлігі болып табылады. Қазақстандық қоғамда да әлеуметтік жұмыс саяси жүйедегі әлеуметтік өзгерістерді жүзеге асыруға адамдық өзара қарым-қатынастар мәселесін шешуге бағытталған бірден – бір қажетті мамандық болып табылады.

Қазақстанда ХХ ғасырдың 90-жылдарынан бастап әлеуметтік жұмыс жеке бір сала болып қалыптасты. Әлемдегі саяси-әлеуметтік өзгерістер Қазақстанның да әлеуметтік өміріне елеулі ықпал етті. Осыған байланысты кәсіби шеберлігі жоғары әлеуметтік қызметкерлермен әлеуметтік жұмыс мамандығына біздің елімізде де қажеттілік туындады. Қазақстан Республикасында әлеуметтік саланың басты мақсаты әлеуметтік қызметтің сапалық және сандық сипаттамаларын анықтаумен халықтың әлеуметтік қорғау мәселелерінің түйінін тарқатудан тұрады. Осы саланың қызметкерлерін дайындау мақсатында еліміздің бірнеше оқу орындарында әлеуметтік қызметкерлер дайындайтын факультеттер ашылды. Әлеуметтану және Әлеуметтік жұмыс мамандарын дайындайтын отандық оқу орнының бірі - Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті болып табылады. Әлеуметтік жұмыс мамандағы бойынша он жылдан астам жас мамандар дайындап келеді. Бүгінде мамандықтың қабырғасы қатайып, бұғанасы бекіді. Осы мамандықты бітірген түлектеріміз республикамыздың түкпір-түкпірінде әртүрлі мемлекеттік салаларда қызмет етіп жүр. Түлектеріміздің басым көпшілігі жергілікті халыққа қызмет көрсету орталықтарында, әртүрлі деңгейдегі халықты әлеуметтік бейімдеу орталықтарында әлеуметтік қамсыздандыруда зейнетақы қорларында маман кадрларымыз жемісті еңбек етуде. Сондай-ақ халықаралық әлеуметтік серіктестік орнату мақсатында өркениетті елдердің белгілі оқу орындарымен келісімшарт жасалып, тәжірибе алмасу ауқымы да кеңейіп келеді. Студенттер мен магистранттар үшін АҚШ-тың Миссисипи мемлекеттік университетімен тәжірибе алмасу туралы келісімге қол қойылған. Польшаның Силезия университетімен екі жақты әріптестікке қол жеткізілген. Бұл мамандықтың функционалдық қызметі сан-салалы Адам өмірі тақтайдай тегіс болмайтыны айдан анық, дегенмен қоғамдағы саяси-әлеуметтік өзгерістер, қаржылық дағдарыстарда адам өміріне айтарлықтай әсер етеді. Мұндай саяси жүйедегі елеулі өзгерістерде өз орнын таба алмай қалатындар да бар. Мысалы, әлеуметтік және психологиялық қақтығыстар, стрестік жағдайлар; алаяқтардың арбауына түсіп қалу, несиені төлей алмау; жақын адамынан айырылу; отбасындағы кикілжіндер; кедейшілік пен жоқшылық және алкогольизм мен нашақорлық, ата-ана қатыгездігі және т.б. Осындай жағдайларға тап болған адамдар әлеуметтік жұмыс маманының көмегіне жүгінеді. Әлеуметтік қызметкер өз алдына келген адамды барынша оптимистік тұрғыда тәрбиелеуі керек. Ең алдымен индивидтің ерекшеліктерін зерттеп әлеуметтік көмек түрін анықтайды. Әлеуметтік көмектің түрлері де сан алуан болып келеді. Осындай көмек көрсетудің ең маңыздысы әлеуметтік ақпараттық коммуникативтік функциясына келетін болсақ, ол әлеуметтік көмекті қажет ететін адамдар туралы мәлімет жинау және оны қарастыратын мемлекеттік органдарға осы мәліметтерді жеткізу. Сондай-ақ әлеуметтік алдын алу /профилактикалық/ әлеуметтік құқықтық, психологиялық, педагогикалық, медициналық болып бөлінеді. Әлеуметтік жұмыстың басқа да механизмдері арқылы адамдарға кері әсер ететін жағдайлардың алдын алу және оларды болдырмау әрекетін жасау, жеке тұлғаның қоғамдағы тәртібін реттеуде осы қызмет саласының бір парасына кіреді. Әлеуметтік жұмыс мамандығын тәмамдаған маман көрсететін көмек те әр алуан. Соның бірі әлеуметтік-психологиялық көмек түріне келетін болсақ, болашақ маманның

азаматтық-патриоттық, адамгершілік қабілетін, өмірлік позициясының белсенділігін қалыптастыру да кіреді. Әлеуметтік қызметкердің кәсіби әрекетінің объектісі- жеке тұлғалар, отбасылар, топтар, әлеуметтік қызмет көрсетуді қажет ететін адамдар қауымдастығы, қарттар, жастар, мүмкіндігі шектеулі балалар мен ересек адамдар кіреді. Әлеуметтік жұмыс мамандығының қазіргі кезеңде елімізде қолданыс аясы кең аудандық, қалалық халыққа қызмет көрсету орындары, адамдарды қалыптаты өмірге бейімдеу және сауықтыру орталықтары, емханалар мен ауруханалар, демалыс орындары, балалар қалашықтары, балабақшалар мен балалар үйлері тағы да басқа мекемелер кіреді. Әлеуметтік жұмыс мамандығына да қойылатын талап пен біліктілік қажеттілігі де жоғары. Ең алдымен маман кәсіби шеберлігі жоғары, жан-жақты коммуникабельді болуы керек. Бұл мамандықтың басты ерекшеліктерінің өзі сол бірнеше қызметтің түрі кіретін әмбебап кешенді маман иелерінің тоғысында тұрған жаңа қызмет саласының бірі болғандықтан қойылатын талапта өте ауқымды. Өз мамандығын жақсы көретін маман ғана әлеуметтік қызметкер бола алады. Әлеуметтік қызметкер ең алдымен кәсіби қызметтегі теориялық білімін практикада қолдана білуі тиіс, елдің әлеуметтік-экономикалық мәселелерін, мемлекеттің әлеуметтік қамқорлығын адамдарға көмек беруде қолдана білуі керек. Әлеуметтік қызметкер қоғамдағы заманауи жаңалықтармен өзгерістерді меңгерген бәсекеге қабілетті, жоғары квалификациялық, фундаментальды білім деңгейі кең, креативті, күнделікті ауыспалы еңбек нарығына біліктілігі жоғары маман болуы тиіс. Әлеуметтік қызметкерлер түрлері де өте көп. Әлеуметтік педагог-психолог, этнолог, әлеуметтік аниматор, мамандандырылған әлеуметтік қызметкер дейміз оның ішінде қоғамның әртүрлі әлеуметтік топтарымен жұмыс жүргізетін мамандар саласы болып та бөлінеді. Мысалы босқындар мен және мигранттармен жұмыс жүргізетін әлеуметтік қызметкер, девиантты мінез құлықты балалармен жұмыс жүргізетін, тәуекел тобына жататын балалармен жұмыс жүргізетін, пенитенциарлы мекемелермен жұмыс жүргізетін әлеуметтік қызметкер тағы да басқа түрлері өте көп. Қазақстандағы әлеуметтік жұмыс мамандығын игерген кадрларға қойылатын талап, еліміздің мемлекеттік тілін, ресми қарым-қатынас тілін және ағылшын тілін білу міндетті болып табылады. Сонымен қатар Қазақстан Республикасының заңдарымен құқықтық жүйенің негіздерін және әлеуметтік жұмыскердің кәсіби-этикалық нормаларын білуде басты шарттардың бірі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 *Энциклопедия социальной работы.* - М., 2010.
- 2 *Жуков В.И Социальная работа и социология.* - М., 2011.
- 3 *Антология социальной работы. 2т - М., 2012.*
- 4 *Фирсов М.В., Студенова. Теория социальной работы.* - М., 2012.

МРНТИ 11.01.11

Н.Б. Сейсен¹

¹с.ғ.к., Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЛЫҚ САЯСАТЫНЫҢ КЕЙБІР ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мемлекеттің салық алуы оның ежелден қалыптасқан функцияларының және мемлекеттің өмір сүруінің қоғамның саяси, әлеуметтік, сондай-ақ, экономикалық жағынан гүлденуінің бірден-бір белгісі. Тарихта бірде-бір мемлекет салықсыз өмір сүрген емес, себебі мемлекетке өз қызметін жүзеге асыру, қоғамның қажеттілігін қамтамасыз ету үшін қажетті ақша қаражаты керек, ол жеткілікті түрде салық жинау арқылы қамтамасыз етіледі. Салық саясатын қалыптастырудағы ғылыми көзқарас оның қоғамдық даму заңдылықтарымен сәйкес келуін, қаржы теориясының қорытындыларын тұрақты есепке алып отыруды қажет етеді. Бұл талаптың бұзылуы экономикадағы үлкен зардаптарға әкеп соқтырады. Оған Батыс пен біздің елдің тарихы дәлел бола алады. Осылайша салық саясаты қаржы саясатының маңызды буыны, ол заң шығарушы билік белгілеген, атқарушы билік жинайтын салықтың және оның әдістері мен принциптерінің құрылымының жиынтығын білдіретін, қоғамның барлық өмірлік салаларын қамтитын салық жүйесі арқылы жүзеге асырылады.

Түйін сөздер: салық саясаты, экономика, нарықтық экономика, қаржы саясаты, салық жеңілдіктері

Н.Б. Сейсен¹

¹к.п.н., ассоциированный профессор Казахского Национального педагогического университета имени Абая, кафедры политологии и социально-философских дисциплин
Алматы, Казахстан

НЕКОТОРЫЕ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ

Аннотация

Издревле сформировавшаяся налоговая функция государства является знаком общественного, политического, социального, а также экономического процветания. В истории нет ни одного государства, которое существовало без налогообложения, так как для осуществления своей деятельности государству требуются денежные средства, необходимые для обеспечения потребностей общества. Научный подход в формировании налоговой политики, в соответствии с общими закономерностями общественного развития, требует постоянного учета финансовой теории квалифицированными специалистами. Нарушение этого требования ведет к большим последствиям в экономике. Об этом свидетельствует история Запада и нашей страны. Таким образом, важным звеном налоговой политики, как части финансовой политики, являются установленные законодательная власть, исполнительная власть и его структуры, представляющие собой совокупность принципов и методов сбора налога, налоговая система, включающая все жизненные сферы общества.

Ключевые слова: налоговая политика, экономика, рыночная экономика, финансовая политика, налоговые льготы

N.B. Seysen¹

¹Ph.D., associated professor at the Kazakh National Pedagogical University named after Abay,
the Department of Political Science and Social Philosophical Disciplines
Almaty, Kazakhstan

SOME TOPICAL PROBLEMS OF TAX POLICY

Annotation

The recently formed tax function of the state is a sign of social, political and economic prosperity. In history there is no single state that existed without taxation, since in order to carry out its activities the state requires the money resources necessary to meet the needs of society. The scientific approach to the formation of tax policy in accordance with the general laws of social development requires the constant accounting of financial theory by qualified specialists. Violation of this requirement leads to great consequences in the economy. This is evidenced by the history of the West and our country. Thus, the important part of the tax policy, as part of the financial policy, is the established legislative authority, the executive branch and its structures, which represent a set of principles and methods for tax collection, a tax system that includes all necessary spheres of society.

Key words: tax policy, economy, market economy, financial policy, tax benefits

Мемлекеттің экономикалық саясатының бір аясы салық саясаты болып табылады. Салық салу аясында мемлекет экономикалық мәселелерді өзінің міндеттері және өзін ұстау жөніндегі мәселерді ғана әзірлеумен айналысып қоймай, сонымен қатар өте ауқымды әлеуметтік және саясат тұрғысындағы мәселелерді шешуге атсалысатын саясатты да жүргізеді. Бұл жөнінде Елбасымыз Н.Назарбаев экономиканы дамыту үшін «... таяудағы жылдарда біз назарымызды экономиканың нақты секторына, оны сауықтыруға, фискалды және монетарлық қатаң шектеулер жағдайындағы өсу мен күшті әлеуметтік саясатқа аударамыз» деген болатын [1]. Салық саясатының қағидалары мемлекеттің жалпы экономикалық бағдарламасына негізделеді және онымен өте тығыз байланысты болады. Экономикалық бағдарламаны әзірлеу ісі салық саясатының алға қоятын талаптарын, оның принциптерін ескере отырып жүзеге асырылады.

Қазақстанның мемлекеттік егемендік алуы елдің өмір сүруі беріктігінің басты кепілі ретінде, ол ішкі және сыртқы сала мен жұмылушылық ресурстарына байланысты, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесін көкейтестілендіре түсті. Бұл орайда, Қазақстанды стратегиялық дамытудың негізгі бағыттарының доминанты барлық әлеуметтік-саяси салалардың тұрақты әрі тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етуші саяси-экономикалық жүйенің қауіпсіздігі болып табылады.

Қазақстан осыдан 25 жыл бұрын тәуелсіздік алып, экономикалық және әлеуметтік жедел жанарудың дербес жолына түсті. Біздің мемлекет үшін бұл жылдар бойы қалыптасқан дәстүрлі байланыстан қол үзіп, әлемдік аренаға шығу кезеңдерді әрине, оңай болған жоқ.

Кейінгі жылдардың тәжірибесі көрсеткендей, Қазақстан осы уақыт ішінде өзінің табиғи мүмкіндіктерін барынша пайдалана білді. Әсіресе, оған саяси басшылықтың дәйекті, сындары зор ықпал етіп, еліміз дамудың сара жолына түсті.

Қазақстанда дамудың 2030 жылға дейінгі стратегиялық бағдарламасы қабылдады. Әлемнің ең серпімді дамыған елдердің қатарына қосылу ниеті біртіндеп жүзеге жалпы ішкі өнімді жыл сайын 9-10 пайызға өсіруге мүмкіндік береді.

Алдағы міндеттердің ауқымы одан да зор. Қазақстан халықаралық сарапшылар тарапынан жоғары бағаланған, экономикалық дамудың қазақстандық үлгісі кейіндік берді [2].

Осынау ел тарихындағы қоғам дамуының сындары кезеңде мемлекеттің салық саясатының дамуы мен қалыптасуы бірнеше кезеңдерінен өтті. Мемлекет қазынасын толтыруда маңызды міндет атқаратын салық біртіндеп нарық жағдайына сәйкес әлемдік жүйеге бейімделе түсті. Әрине, осының барлығы бір сәтте жүзеге асырылған жоқ. Жалпы нарықтық экономикадағы қайта құрулар арқылы өмірімен бірге жаңарып отырады.

Мемлекет саясатының маңызды буындарының бірі, біздің әрқайсымыздың қоғам алдындағы үлкен жауапкершілігімізді айқындайтын салық заңдылығының Қазақстанның дамуының әр кезеңіндегі өз ерекшеліктері бар. Кейінгі жылдары еліміздің салық жүйесінде едәуір өзгерістер болды. Ол дамуымыздың бүгінгі мазмұн-сипатын айқындау қажеттілігінен туындап отыр. Енді алдымен осы өзгерістерді сараптан өткізіп көрелік.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының индустриялық-инновациялық дамуын жүзеге асыру стратегиясының негізгі бағыттарының бірі экономикалық шикізаттық бағыттан кетіп, оны одан ырықтандыру және жаңа технологияларды дамыту арқылы бәсекелестікке қол жеткізу болып отыр.

Аталған мақсатқа қол жеткізу үшін салық саясатына үйлестіру керек, яғни экономикалық дамытуда мемлекеттік ынталандыру әдістерінің құрамдас бөлігі болып есептелетін салық салу жүйесіне инвестициялық белсенділікті қолдауға бағытталған өзгерістер енгізу қажеттілігі туындады.

Соңғы уақытта салық заңдылығына енгізілген өзгерістер елдің инвестициялық ахуалының тартымдылығын күшейту, амортизациялық саясатын жетілдіру, қосылған құн үлесі жоғарғы өндірістің дамуын және отандық кәсіпорындарының тауар өндірісі процесін, халықаралық сапа стандарттары мен экологиялық менеджменттік талаптарына сәйкес сертификаттануға және жедел өндіруге ынталандыру мақсатын көздейді.

Салық - мемлекеттің суверенитетінің сипаты болып табылады. Олар осы сипаты негізінде мемлекеттік мүліктен және қарыздар табысынан ерекшеленеді. Салықты іздеу мемлекеттің тәуелсіз құқықтарының бірі болып табылады. Салықтар біржақты ереже негізінде тағайындалады, бұл әртүрлі кедергілер тудырады.

Қазіргі заманғы экономистердің анықтауы бойынша, салықтық саясат қаржылық саясаттың бір бөлігі болып табылады. Салық саясаттың мазмұны және мақсаты жоғары биліктің қолындағы қоғамның және әлеуметтік топтың әлеуметтік-экономикалық құрылысымен түсіндіріледі.

Экономикалық дәлелденген салық саясаты салықтық жүйе арқылы ақшалай қаражаттарды орталықтандырудың оптамальды бағыттарын қарастырады.

Батыстық экономистер салықтық саясатты жеке алып қарастырмайды, сонымен бірге салықтың мемлекеттің әртүрлі қызметтерін және тапсырмаларын шешуді қамтамасыз ететін мемлекеттік шығындарды құраушы ретінде зерттейді.

Олар мұндай саясатты дискреционды фискалдық саясат деп атайды. Бұл саясат жұмысбастылық деңгейін, өндіріс көлемін, инфляция темпін өзгертуге бағытталған үкіметтің арнайы шешімдері нәтижесінде мемлекеттік бюджеттің сальдосының, салығының, мемлекеттік шығын мөлшерінің мақсатты өзгеруіне бағытталады.

Сонымен бірге дискрециондық емес фискалды саясат – жиынтық табыстың циклдық тербеліс нәтижесінде аталған мөлшерлердің автоматты түрде өзгеруі. Бұндай саясат жалпы ұлттық өнімнің өсу (кему) кезеңінде мемлекеттік бюджеттегі таза салықтық түсімдердің жоғарылауын (төмендеуін) ұсынады.

Осы жағдайда таза салықтық түсімдер мемлекетпен төленген трансферттер сомасы мен бюджеттік салықтық түсімдер мөлшері арасындағы айырмашылықты көрсетеді.

Мысалы, Юткина Т.Ф. салықтық саясаты салықтық заңдылықтарды мақсатты түрде қолдануды анықтайтын басқару және билік органдарының құқықтық қызметтердің кешені ретінде анықтайды.

Салықтық саясат басқару және билік органдарының ғылыми дәлелденген, экономикалық мақсатты, тактикалық және стратегиялық құқықтық қызметтерінің жиынтығы ретінде қоғамдық игіліктің өсуін

және ұдайы өндіріс қажеттілігін қамтамасыз етуге қабілетті. Салықтық саясатты жүргізу тек қана құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуді, салықтық төлемдерді төлеушілерді іздестіруді жүзеге асырмайды, сонымен қатар салық салу әсерімен қалыптасатын шаруашылық-экономикалық қатынастарды жан-жақты бағалауды жүзеге асырады. Сонымен салықтық саясат – бұл салықтық заңдылықтарды автоматты көшіруді жүзеге асыру ғана емес, оларды жүзеге асыру.

Даму есебінен жүргізілген салықтық саясат – бұл ағымдағы салықтық тактика емес, салықтық стратегия. Егер мемлекет қоғамдық, корпоративтік, жеке экономикалық мүдделерді үйлестіруге тырысатын болса, онда салықтық тактика мен стратегия бір-бірінен ерекшеленеді. Ағымдағы кезеңге салық салуды үйлестіру бойынша мемлекет жетекшілігімен қабылданған тактикалық қадамдар көбіне экономикалық дәлелденбеген. Бұл тек салықтық стратегияны жүзеге асырылуына бөгет болмайды, сонымен бірге мемлекеттің барлық экономикалық курсы деформациялайды.

Салық аймағындағы ресейлік атақты экономист Черник Д.Г. салықтық саясатты экономиканы мемлекеттік реттеудің негізгі құралы ретінде және жеке меншік кәсіпкерліктің дамуына қаржылық ықпал етуші сипатында қарастырылады.

В.М. Соколинский өз жұмысында салықтық саясатты қаржылық құралдар әдісінің және формаларының жиынтығы ретінде қарастырады. Мұнда екі түрлі қарама-қайшылық бар. Біріншіден, экономикалық субъектілердің қаржылық ресурстарын алуды қамтамасыз етсе, екіншіден, бұл кезде олардың іскерлік белсенділігін төмендетуге жол бермейді.

Экономикалық сөздіктерде берілген термин келесідей сипатталады: «Салықтық саясат – салық салуға тікелей немесе жанама қатысы бар салықтық заңдылықтардың және басқа да заңдылық актілердің, кез-келген мемлекеттің Ата заңында анықталған салықтық қатысушылардың міндеттері мен құқықтарын атқару кезінде стратегиялық және тактикалық қызметтерді жүзеге асыруы». Бірақ, ең қысқа анықтама «Дамыған елдердің салықтық жүйесі тізімінде» келтірілген, яғни салықтық саясат – салық аймағында мемлекетпен жүргізілген шаралар жүйесі [3].

Жоғары дамыған салықтық қатынастар жағдайында салықтық саясат халық табысының көбеюі, аумақтық-экономикалық дамуы, өндіріс құрылымының өзгеруі мақсатында халық табысының таратылуы үшін мемлекетпен қолданылады. Салықтық саясат міндеттері келесідей:

- өзінің қызметтері мен міндеттерін орындау үшін қажетті қаржылық ресурстармен мемлекетті қамтамасыз ету;
- толықтай халық шаруашылығын реттеу үшін қажетті жағдайлар жасау;
- халық табысының нарықтық қатынастар үрдісімен арадағы келіспеушіліктің пайда болуын болдырмау.

Салықтық саясатта мемлекеттің салыстырмалы қабілеттілігі пайда болады. Мемлекет салықтық саясатты өзгерту арқылы және салықтық механизмді тиімді басқара отырып, экономикалық тұрақты дамуға және оны ұстап тұруға мүмкіндік алады. Салықтық реттеу елдің шаруашылық өмірін жақсартады. Салықтық шаралар базисті қатынастарда салық саясаты мен салық механизмінің арасындағы іс-әрекеттерді тиімді, универсалды құралы ретінде қарастырылады. Мұндай реттеудің басты мақсаты – компанияның ішкі және сыртқы, әсіресе инвестициялық қызметі үшін жалпы салықтық климатты құру, сонымен қатар капитал қозғалысының аймақты және салалық бағытын ынталандыру үшін преференциалды салықтық жағдайды қамтамасыз етеді. Салықтық саясат салық салуды басқарудың ұйымдас-тырушылық-құқықтық әдістері мен нормаларының жиынтығын қосатын салықтық механизм арқылы жүзеге асырылады. Мемлекет өзінің салықтық механизміне салықтық заңдылықтармен бекітілген құқықтық нысан береді және оны реттеп отырады. Міне, тек осы кезде ғана өндірістік қатынастардан салықтардың қорғалуын қамтамасыз етеді.

Сонымен, қазіргі кезеңде дамыған мемлекеттердің тәжірибесін пайдалана отырып, өндірісте бәсекелестікке қабілеттілігі бар экономика секторына айналдыру қажет. Ол өз кезегінде, рационалды, дұрыс бағытталған мемлекеттік салық саясатынсыз болуы мүмкін емес.

Өйткені, қазіргі қоғамның негізгі мәселесі, ол халықтың тұрмыс деңгейін көтеру, адамдардың әлауқаты мен өмір сүру жағдайын ұдайы жақсарту түсу - мемлекетіміздің әлеуметтік-экономикалық саясатының басым бағыты.

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың халыққа арнаған “Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік” атты Жолдауда ұлттық экономикамызды технологиялық жаңғыртуды, іскерлік ортаны түбегейлі жақсартуды, макроэкономикалық тұрақтылық пен адам капиталы сапасын жоғарылатуды, ұлттық қауыпсіздікті қамтамасыз ету мен сыбайлас жемқорлықпен күресу – дамудың бес негізгі басымдығы ретінде белгіленген [4].

Еліміздің деңгейін орта және онан арғы кезеңдерде жаңа белеске шығарудың Елбасы белгілеп берген келесі басым бағыты – бұл дамудың индустриялық-инновациялық ұстанымы, Қазақстан экономикасының ашықтығын, мемлекетаралық интеграцияны күшейтуді қамтамасыз ету. Индустриялық-инновациялық даму стратегиясын жүзеге асырудағы түпкі мақсат – мемлекетімізді шикізаттық кіріп-тарлықтан арылту. Бұдан туындатын негізгі міндеттер: экономикадағы құрылымдық өзгерістерді байсалды жүргізу, өнім сапасын халықаралық стандарттар деңгейіне көтеру, оларды өндіруді, әсіресе, ұқсатуды әлемдік жаңа технологиялық әдістерге негіздеу. Дамудың индустриялық-инновациялық бағытын нақты жүзеге асыруда қаржыландырудың, яғни қажетінше тиімді инвестициялар таратудың алатын орны ерекше.

Қорыта келе, біздің қоғам дамудың жаңа сатысына көтерілді. Бүгінгі таңда біз өркендеудің осы талап үдесінен көріне білуіміз керек. Алдағы жылда Қазақстанды әлемнің ең бәсекеге қабілетті 30 мемлекеттің қатарына ендіру міндетін алға қойған Елбасы Н.Назарбаевтың айрықша ұстанымы бізді осыған жетелейді. Ол еліміздің бүкіл дүниежүзілік сауда ұйымына енуіне байланысты салық және қаржы заңдылықтарын халықаралық нормаларға сәйкестендіру міндетін алға қойды. Бұл біздің әлемдік өркениет жолымен ілгері дамуымыздың кепілі болып табылады деген сөз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Назарбаев Н.А. *Критические десятилетия*. – Алматы: Атамұра, 2003. - С. 45.
- 2 Сейсенова Н.Б., Сейсенова А.Б. *Қазақстан Республикасының салық саясаты ұлттық және жалпыұлттық мәселелері. Монография*. – Алматы, 2011. - 259 б.
- 3 Порохов Е. *Правовые основы налогового планирования* \\\ *Мысль*. - 2009. - №8. - С.8-12.
- 4 Назарбаев Н.Ә. «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік»

МРНТИ 04.51.47

С.Джанкадыров¹
¹Абай атындағы ҚазҰПУ
dss_kaz@mail.ru
Алматы, Қазақстан

ОЙШЫЛДАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК КӨЗҚАРАСТАРЫ

Аңдатпа

Сөз өнері - қазақ жыраулар мен ақындар ауызша халық шығармашылығы болды, мазмұны мен мәні қудалана-тын мақсаттардың негізгі көрсетуші мәні болып табылады. Шығармалардың тақырыбы сәйкес жаңа кезеңдердегі даму, бұрын болмаған проблемаларды, саясат, әлеуметтік өмірдің жаңа құбылыстар саласындағы, шаруашылық қажеттілігін дамыту, рухани мәдениет, қарым-қатынас, мәдениет көрші тайпалар мен халықтар туралы сөз қозғалды. Ақындардың мұраларына талдау жүргізіле отырып, қазақ хандықтарының кезеңіндегі өлең жүйесіне дәлелді мысалдар келтірілді.

Түйін сөздер: сөз өнері, прозаическая сөз мәселелері, саясат, қазақ хандығы

С.Джанкадыров¹
¹КазНПУ имени Абая
г.Алматы, Казахстан

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ МЫСЛИТЕЛЕЙ

Аннотация

Словесное искусство казахских жырау и акынов выросло на почве устного народного творчества и органически было связано с ним как по объекту отражения, так и по содержанию и существу преследуемых целей. Тематика произведений приводилась в соответствии со злобой дня новых периодов развития, в меру возникновения отсутствовавших ранее проблем политики, социальной жизни, новых явлений в сфере хозяйствования, потребностей развития духовной культуры, отношения проникновения в степь культуры соседних племен и народов. Анализ наследия акынов эпохи казахских ханств свидетельствует о том, что самым надежным средством воздействия на умы людей кочевого общества был стихотворный слог. Прозаическая речь, не связанная со стихом, вскоре превращалась в форму обыденного словоупотребления и, за редким исключением, утрачивала свое первоначальное содержание.

Ключевые слова: словесное искусство, прозаическая речь, проблемы политики, казахские ханства

S.Zhankadyrov¹

¹Abay Kazakh National pedagogical University
Almaty, Kazakhstan

SOCIOLOGICAL VIEWS OF THINKERS

Annotation

The verbal art of the Kazakh zhyraus and akyns has grown on the basis of folklore and organically was associated with him as the object of reflection, and content and substance of the objectives pursued. Themes of the works cited in accordance with the topic of the day new periods of development, the extent of occurrence of previously unavailable issues of politics, social life, new phenomena in the economy, the needs of the development of spiritual culture, the relationship of penetration into the steppe culture of neighbouring tribes and peoples. Analysis of heritage Akyns era of the Kazakh khanates suggests that the most reliable means of influencing the minds of people of nomadic society was a poetic style. Prosaic speech, which is not connected with the verse, soon turned into a form of everyday usage and, with rare exceptions, has lost its original content.

Keywords: verbal art, prose speech, problem, policy of the Kazakh khan

Қорқыт ақын және жазушы (VIII ғ.), ақылды ойшыл, қиын жағдайға душар болғандарға ақыл-кеңес берді және ол соғысқа аттанатын батырларға жеңіс тілеп, батасын берген. Қазақ халқында Қорқыттың аты қобыз жасағандығымен жария болды М.О. Әуезов «Мұны көрген Қорқыт өзінің жалғыздығынан шырғай ағашынан бірінші қобзын жасап, оған ішектер тартып, өзінің толғандырған ойлары мен сезімін суреттей отырып, қобызда ойнады. Бұл әуенге ол өзінің барлық жанын салды. Осылайша оның керемет әуендері барлық әлемді жаулап, оларды баурап алды», - деп жазды [1]. Қорқыттың әуендері мен мотивтер халық арасында ең көп тарағандардың бірі болып табылады. Олардың ішінен «Қорқыттың мотиві», «Саймақты сары өзен», «Бозайғыр» және т.б. Қорқыттың дүниетанымы ежелгі, зорастрийлік ұстанымдар сараптасы болды да, пұтшылдық пен исламның жаңа сенімімен бірікті. Дәстүрлер Қорқыттың, мифологиялық тақырыптар мен коллективті бейнедегі өмірді сүюіне әсер етті.

Әл-Фарабидің қайырымды қала және қоғамды толығымен қамтамасыз ету қажеттілігі кейінгі қоғамдық ойдың қалыптасуына үлкен әсерін тигізді. Адамдар өздері әсер ететін қоғамда өмір сүреді, сондықтан да оның қалыптасуы үшін заңдар мен ережелерді басқару қажет. Оларға табиғатынан барлық нәрсеге қол жеткізу мүмкіндігі бірдей бөлінген, сондықтан да басқарушылардың іс-әрекеттері бірінші дәрежелі маңызға ие, олар нақты философиямен қанаттандырылып, қоғамды қайырымдылыққа алып келуге ықпал жасады.

Адам «таза парак» сияқты, қоғам оған не жазғысы келсе соны жазады. Онда жақсы құндылықтар мен нормаларды қалыптастыру қажет, сол кезде ғана басқарушы-философтар жақсы жағдаймен, географиялық ортамен және өзін-өзі белсенді тәрбиелеу мүмкіндігіне қол жеткізеді. Адам мінез-құлқының нормаларын өзі қалыптастырады. Айта кетсек, барлық сапалар іс-әрекеттің шектеуіне тәуелді. Осылайша, аса батылдық шектен шығуға, ал оның жетістеушілігі қорқақтыққа алып келеді. Қолы ашықтықтан сарандыққа, ақылдылық - сайқымазақтық және қалжыңдық сезімі жоқ болуына, адалдықтан - күдік пен қулық, достықтан - жалпылдаушылық пен менмендікке ауысып отырады, сондықтан да, бақытқа жету адам үшін жоғары мақсат болып табылды. Нақты бағытталған іс-әрекет үлкен жетістікке қол жеткізуге ықпал етті [2].

Қоғамның құрылымы адамның биологиялық организміне ұқсас әлеуметтік организм. Басқарушының қызметі адам емдейтін дәрігердің қызметімен бірдей десек те болады. Бірақ басқарушы денені емес, жанды емдейді. Қоғам – ойшылдың айтуы бойынша қажеттіліктер мен еңбек бөлінісі десе де, ол адамдардың рухани қауыдастығы.

Қоғамдық өмірді зерттеу - илм ал-мадания (қала-мемлекет) әл-Фарабидің ғылыми мұрасындағы негізгі орынға ие болады. Қоғам құрылымы теориясына ол бірқатар еңбектерін арнады, соның ішінде «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары жайлы трактат», «Бақытқа жету кітабы». «Бақыт жолын көрсету» атты еңбегі оның жан-жақты жүйесінің қорытынды бөлімі болды.

Әл-Фараби қоғам өмірінің мәселелерін зерттеу барысында келесі сұрақтарды қарастырды:

1. Қоғам жайлы ғылымның объектісі мен пәні анықтау;
2. Философия тұрғысынан әлеуметтік бірлестіктердің түрлері мен құрылымы, пайда болуы мен құрамы;
3. Қала – мемлекет, қалалық бірлестіктердің өмірі мен еекшеліктері, мемлекет және оны басқарудың түрлері;

4. Адамның қоғамдағы орны мен міндеттері, еңбек іс-әрекеті, құндылығы және тәрбиесі;
5. Мемлекеттік бірігудің мақсаты, бақытқа жетудің жолдары мен тәсілдері.

Үлкен өмірлік көзқарастары мен өмірлік ақпараттары, идеалдық қоғам нормалары, саясат, ғылым мен мәдениет салалары туралы мәліметтер Жүсіп Баласағұнның энциклопедиялық туындысында қарастырылған.

«Құтадғу білік» (Благодатное звание) еңбегінде адамдардың өмір сүруінің тәжірибелік бағыттары анықталған, нақтырақ айтсақ, министрге, топ басшысына, хатшыға, елшіге және т.б. қажетті сапалары суреттелген.

Ол әртүрлі жіктерге тән адамдардың қоғамдағы мінез-құлқының тәртібін, қоғамның әлеуметтік иерархиясын игеруде маңызды орынға ие болатын басшы мен бағынышты арасындағы қарым-қатынас немесе адамдық қарым-қатынастың ережеге сай құрылымын құрудың қажеттілігін толығымен сипаттап береді. Мұнда өзіндік адам философиясы мен қоғам қалыптасады, яғни қоғамда өмір сүретін әлеуметтік шындық өз орнын табады.

Әлемді бағындыру үшін білімнің мәнділігі жайлы мәліметтер Баласағұнның тезистерінде зерттелген. Макрокосмос (әлем) және микрокосмос (адам) мәселесі Баласағұн адам мен дүниетанымдық ойлаудың негізі болды. Біз байқап отырған әлемдік үйлесімділік негізінде әділ қоғамды құруымыз қажет, осыдан келіп ғылым мен білімнің фундаменталдық рөлінің маңыздылығы айқындалады.

Білімді өмірге енгізуіміз керек, яғни, қараңғы бұқараны білім нәрімен сусындаруымыз қажет. Олар білім бұл - элексир, ақыл – керемет сарай екендігін ойламайды, оған ұмтылмайтын әрбір адам еріксіз өзін-өзі шеттетеді. Таным жолында қайырымдылыққа жетеді, ол тақсырды да, ойшылды да, шенеунікті де адам сүйгіштікке бағыттайды. Таным мәңгілік өмір сүретін қайырымдылық жолына жетелейді. Алайда, бұл өмірде жиі сенімсіздікпен қарайсын, себебі уақыт сондай немесе достар қатыгез болуы мүмкін.

Өмірдің мәнін түсінуде адамды тәрбиелеу мен қалыптастыру үлкен мағынаға ие. Егер құдай бүкіл әлемнің жаратушы болса, онда ана мен әке ұрпақты жалғастырушы ретінде өздерінің балаларын тәрбиелеуі қажет. Ата-ананың негізгі мақсаты – балаларына өткенді ғибадат ету мен ата-бабаларын сыйлаудың қажет екендігін санасына жеткізу. Олар балалар үшін қоғамда да күнделікті өмірде де үлгі болуы тиіс.

Махмұд әл-Қашғари өзінің саяси мәселелер қатарымен түркі халықтары орналасқан барлық облыс аймақтарында болды. Сол кездегі салжұқтарға тиеселі болған Бағдад қаласына Қашқари кітап жазу туралы ой түйген болатын. Онда түркі халқына жан-жақты сипаттама берілді, оның менталитеті, әдет-ғұрпы, географиялық орналасуы, соның ішінде тіл мәселесіне баса назар аударылды.

Махмұд әл-Қашғаридың «Дуани лұғат ат-түрік» атты атақты кітабында түркі энциклопедиясы туралы мәлімет берілген. Онда тарихи-мәдени, этнографиялық және лингвистикалық ақпараттар жайлы толығымен жинақталған. «Диван» ал-Қашғари – түркі мәдениетінің ескерткіші, XI ғасырдағы түркі халқының дүниені қабылдауы, этикалық құндылықтары мен нормаларын сипаттаған болатын. Кітапта ежелгі зорастрлік-шамандық өмірді танумен қатар жаңа идеологияның элементтері – исламның суфизм сияқты ағымдары да қарастырылған.

Махмұд әл-Қашғари адамның рухани-құндылықты негізіне баса назар аударатын түркі халқының қоғамдық өмірінің бағытын зерттеген. Құдай мен адамның, индивид пен дүниетанымның, жан мен тәннің, рух пен жүрек ұғымдары түркілердің іс-әрекеттері мен қызығушылықтары ретінде адамгершілікке біріктірілді. Бұл мораль мен адамгершілік бастауды осы халық өкілдерінің өмірінің бастамасы болды. Адам өміріндегі барлық өмірлік іс-әрекеттер адамгершілік позициясынан бағаланды.

Оған түркілердің табиғатқа жақын екендігі және онымен бірге екендігі көмектесті. Қазақ халқының қалыптасуы өзін-өзі сақтау мен өз ұрпағын жалғастыру мәселесі, халықтың өзара қолдауына үлкен мән берді, бұл моральдық қарым-қатынастың алғашқы базасы болды.

Махмұд «Дуани лұғат ат-түрік» еңбегінде ғасырлар бойы ұжымдық өмір тәжірибесімен сақталған түркілердің дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарының, үлкендерді сыйлаудың мағынасы туралы жазады.

Түркі этносын, оның ерекшеліктері мен пайда болуын тану жас ұрпақты туған жер мен Отанды сүйуге, яғни патриоттыққа тәрбиелеу үшін ана тілін зерттеуге деген қажеттілікті туғызды.

Махмұд тіл дегеніміз барлығының бастамасы деп білді, яғни ол тәрбиенің басы, байланысқан сөзді тіспен де ажырата алмайсың, дұр ыс айтылған сөз ғылым мен білімді тануға алып келеді дейді. Бұл барлық түркі тілдерінің астарында сақталған сөздерді, ақылдылықты түсінуге бағытталған.

Қазақстандағы суфистік философияның қалыптасуы ұлы ойшыл Қожа Ахмет Ясауидің есімімен байланысты болды. Қожа Ахмет Ясауи өзінің көзқарасы бойынша суфист болды, аскетизм мен шектеуді ислам ішіндегі мистиканы зерттеуші.

Суфизмдегі негізгі болып тұрмыстық бірлік табылды, ол үш деңгейден – абсолюттен, есімдер мен архетиптен, феноменалдық әлемнен көрінеді. Абсолют – бұл құдай, шындық, бір ғана нақты шынайылық, әлем құдайдың көлеңкесі, ал оның арасындар есімдер тұрады, олар абсолютті және материалдық тұрмыс арасында болады. Осы «атақты есімдер» құдайдың модустары мен атрибуттарын көрсететін теологиялық категориялары және философиялық ұғымдары болып табылады. Мұнда неоплатонизмнің әсері байқалады, идеялар иерархиясы болады, олар өз бетімен шынайылыққа ие бола алмайды, тек қана біршама жоғары идеялардың пайда болу формасы ретінде ғана қызмет атқарады, ал олар болса, өз кезегінде одан да жоғары болып көрінеді.

Әлемдегі барлық өмір сүрушілер құдайға қатынасы жағынан екінші рет пайда болғандар. Бұл неоплатонигінен келген, біріккен тұрмыс триадасында өз ішінде болады, кейіннен өз шеңберінен шығып, соңынан қайтып өзіне оралады.

Бұл қайта орал қалыптасқан адаммен жүзеге асырылады, ол – құдайдың туындысы, оның қорытындысы болып табылады. Ол өзінде құдайдың туындысы ретінде оның мөріне ие болады. Сондықтан да адам универсумның ең қалыптасқан тіршілік иесі, ал басқалары Құдайдың атрибуттарының, көптеген аспектілерінің бірі ғана. Адам құдай туындыларының барлық формаларын өзіне жинақтайды, тіршіліктің барлығы сонда интеграцияланады да шынайы әлемді біріктіреді. Әлем макрокосмос болса, ал адам – микрокосмос.

Бұл адамға барлық тұрмыстың өлшемі болуға мүмкіндік береді, ол тек қана микрокосмос қана емес, ол құдай мен әлемнің арасындағы бірлікті қамтамасыз етеді. Тұрмыстық бірлік идеясы, құдайлық субстанция барлық тіршіліктің имманентті себебі болады, ол өмірлік, сонымен бірге, күнделікті қозғалыста және ол әртүрлі формаларда пайда болып отырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Ауэзов М.О., Соболев Л. Эпос и фольклор казахского народа // Литературный критик. 1939. - №10-11.*
- 2 Орынбеков М. Философские воззрения Абая. - Алматы: «Білім», 1995.*

**ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ
ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ
СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ
JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS OF KAZAKHSTAN AND ABROAD**

МРНТИ 02.15.51

Р.Б. Абсаттаров¹, И.А. Рау²

*¹член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор,
зав. кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая
г.Алматы, Казахстан*

*²доктор философских наук, профессор Академии ведущих кадров Бундесфера
г.Гамбург, Германия*

**НЕМЕЦКИЕ МОНАРХИ РОССИИ (ПСЕВДОРОМАНОВЫ) И НЕМЕЦКОЕ
ПРИВИЛЕГИРОВАННОЕ МЕНЬШИНСТВО В РОССИИ:
ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ**

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы немецких монархов России и немецкого привилегированного меньшинства в России, которые еще недостаточно изучены в социально-политической науке. В статье более подробно рассматриваются российские монархи германской династии и положений немецких колонистов, привилегия представителям немецкой национальности в России и их особенностям. В статье отмечается, что при явно неодобрительном отношении широких слоев населения России к привилегированным немцам, их отношение к рядовым, трудящимся немецким семьям было, в целом, положительным. Вместе с тем в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: власть, император, наследник, государство, привилегия, народ, население, война, отношение, чиновник, армия, губернатор, парламент

Р.Б. Абсаттаров¹, И.А. Рау²

*¹ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы
ҚазҰПУ-нің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі
Алматы қ., Қазақстан*

*²философия ғылымдарының докторы, Бундесфердің жетекші мамандар
Академиясының профессоры
Гамбург қ., Германия*

**РОССИЯНЫҢ (ЖАЛҒАН РОМАНОВТАР) НЕМІС МОНАРХИЯСЫ ЖӘНЕ
РОССИЯДАҒЫ ЕРЕКШЕ ПҰРСАТТЫ НЕМІС АЗШЫЛДЫҚТАРЫ:
САЯСИ МӘСЕЛЕЛЕР**

Аңдатпа

Мақалада әлеуметтік-саяси ғылымында әлі де жете зерттелмеген, Россияның неміс монархиясы және Россиядағы ерекше пұрсатты неміс азшылдықтары мәселелері қарастырылған. Мақалада герман әулетінен шыққан россиялық монархиялар және неміс қоныс аударушылардың жағдайы, артықшылықтарды пайдаланушы неміс ұлтынан шыққан өкілдері мен олардың ерекшеліктері нақтылай қарастырылған. Мақалада Россияның қалың көпшілік халқы пұрсатты немістерді ұнатпаған қарым-қатынаста болғаны, ал, қарапайым еңбекші неміс отбасыларына дұрыс қарым-қатынаста болғаны атап жазылған. Сонымен қатар дискуссиялық мәселелерге де көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: билік, император, мұрагер, мемлекет, пұрсат, халық, тұрғын, соғыс, қарым-қатынас, чиновник, әскер, губернатор, парламент

R.B. Absattarov¹, I.A. Rau¹

¹Corresponding member of NAS RK, Doctor of Philosophy, professor,
manager of department of political and social sciences and philosophical disciplines of Kazakh National
Pedagogical University named after Abay
Almaty, Kazakhstan

²Doctor of Philosophy, professor of Academy of the leading shots of Bundesfer
Hamburg, Germany

THE GERMAN MONARCHS OF RUSSIA (PSEUDO-ROMANS) AND THE GERMAN EXCLUSIVE MINORITY IN RUSSIA: POLITICAL AFFAIRS

Annotation

In article are considered the questions of the German monarchs of Russia and the German exclusive minority in Russia which are still insufficiently studied in socio-political science. In article in more detail are considered the Russian monarchs of the German dynasty and provisions of the German colonists, privilege to representatives of the German nationality in Russia and their features. In article it is noted that at obviously disapproving attitude of a general population of Russia towards exclusive Germans, their attitude towards privates, the working German families was, in general, positive. At the same time is paid attention to debatable questions too.

Key words: power, emperor, successor, state, privilege, people, population, war, relation, official, army, governor, parliament

Вместо эпитафии

«Но после смерти Петра началась эпоха дворцовых переворотов, и за несколько десятилетий элита ... честь утратила. Главным для неё стали богатство и близость к власти, хотя настоящая задача элиты - это формирование стратегии, принципов существования всего общества. И когда элита отказывается от своего гражданского призвания, в конце концов она получает народный бунт» [1]. А.Иванов, автор этих слов, забыл добавить, что самая верхушка элиты - императорский Дом с 1761 года и до его бесславного конца в феврале 1917 года - стояла на лжи, на незаконном присвоении чужого имени. О какой чести для такой верхушки могла идти речь?!

Монаршеский Дом с украшенной фамилией и некоторые им облагодетельствованные лица

С традиционной династической исключительностью резко порвал ещё Пётр Первый. Он связал Дом Романовых с мелкими немецкими владетельными дворами узами родства, которые в конце концов привели к полному онемечиванию российской императорской фамилии. Он же установил правило гласившее «дабы назначение наследника ... было всегда в воле правительствующего государя». Но сам он умер, не успев изъяснить своей последней воли. И началась «эпоха» дворцовых переворотов и господства женских «персон», «калифов на час» [2]. Таким был провозглашённый императрицей Елизаветой ещё в манифесте 1742 года «яко по крови ближайший к императрице», «наследник престола» пресловутый «голландский чёртушка» Карл, сын Анны Петровны, принцессы Гольштинской, дочери Петра Первого, занявшего в 1761 году императорский престол под именем Петра Третьего [3].

И с 1761 года Россией правила германская династия фон Гольштейн-Готторпов, присвоив фамилию вымерших Романовых. И привилегированные немцы, жившие в стране или приглашённые, оставались вплоть до Первой мировой войны, любимыми детьми монархии [4]. По преданию, знаменитый «покоритель» Кавказа Ал. Петр. Ермолов ответил Александру Первому, спросившему, какой бы генерал хотел получить награды, ответил: «Произведите меня в немцы!», что было, по нашему мнению, одной из причин его отставки в 1827 году.

В 1730 году умер царь Пётр Второй - последний мужчина из Романовых. Это отмечено, например в словаре Брокгауза: «Пётр II Алексеевич, император (с 1727), Петербург 23.10.1715 - Москва 29.1.1730; сын наследника престола Алексея Петровича, наследовал трон за Екатериной I 17.5.1727. С ним вымер Дом Романовых по мужской линии» [5]. Потом правила Елизавета Петровна, дочь Петра Первого, не имевшая детей. С ней вымерла и женская линия Дома Романовых [6]. Правда несколько ранее, в 1899 году, этот словарь (Брокгауз - Ефронь, т. 27, стр. 49-50) сообщил в статье «Романовы» много интересного об этой династии до 1655 года со ссылкой на множество оригинальных источников. О дальнейшей истории «Романовых» эта статья умалчивает.

Престол она завещала Карлу Петеру Ульриху фон Гольштейн-Готторпскому, сыну своей сестры Анны, которая тоже была дочерью Петра Первого. Её выдали замуж в германскую землю за эрцгерцога Карла Фридриха фон Гольштейн-Готторпа. Она перешла в лютеранство, стала эрцгерцогиней фон Гольштейн-Готторп и, родив мужу наследника, через три месяца умерла. Отец умер, когда сыну было одиннадцать лет и он занял голштинский престол [7]. И именно его, являвшегося третий год эрцгерцогом Гольштейна, Елизавета определила в российские императоры.

Анна Петровна была помолвлена с Карлом Фридрихом в ноябре 1724 года, незадолго до смерти императора Петра Первого. В заключённом брачном договоре Анна Петровна вместе с женихом под присягой отказывались от всяких притязаний на российский престол - за себя и своё потомство. Этот договор недвусмысленно выражал волю Петра Первого, а Елизавета Петровна её нарушила [8].

О первом российском монархе германской династии на троне России нелюбезно писал В.О. Ключевский во многих местах: «герцог голштинский, известен в нашей истории под именем Петра III»; «Не оплакивало её (умершую Елизавету-авт.) только одно лицо, потому что было не русское и не умело плакать: это - назначенный ею самой наследник престола - самое неприятное из всего неприятного, что оставила после себя императрица Елизавета... на русском престоле Пётр стал ещё более голштинцем, чем был дома». «Он не знал и не хотел знать русской армии», "боялся всего в России, называл её проклятой страной». «Он завёл особую голштинскую гвардию из всякого международного сброда, но только не из русских своих подданных: то были большей частью сержанты и капралы прусской армии, ...» ... сволочь, - по выражению княгини Дашковой, - состоявшей из сыновей немецких сапожников". "Сбродной голштинской гвардии Пётр отдавал во всём предпочтение перед русской, называя последнюю янычарами". «Прусский вестовщик (информатор - авт.) до воцарения, пересылавший Фридриху II в Семилетнюю войну сведения о русской армии, Пётр на русском престоле стал верноподданным прусским министром» [9]. Павел I, сын этого императора и сам император (1796-1801), ввёл в армию те же порядки, что и его отец. Это хорошо видно на полотне А.Бенуа «Парад при Павле I» (1907). Здесь солдат, даже ушедший с парадного плаца (левая нижняя часть картины), прусским парадным шагом По воцарению Пётр III облачился в прусский военный мундир и никогда не снимал пожалованный ему королём ордена Чёрного Орла на ленте. Пётр уже и до этого носил в перстне портрет Фридриха II, другой портрет держал под постелью. При всех набожно целовал бюст короля, а во время одного парадного обеда во дворце встал, в присутствии иностранных министров, на колени перед портретом Фридриха II и назвал его «своим государем».

При Елизавете Фридрих II был в отчаянии от побед русских на полях сражений. Но Пётр III быстренько заключил с ним 5 мая 1762 мир. И он отказался от всех территориальных завоеваний России, в том числе от Восточной Пруссии, уже принявшей русское подданство. Но и этого Пётр считал малым для обожаемого короля и он присоединил свои войска к прусским, чтобы действовать против австрийцев, недавних союзников России. Населению Пруссии возмещались убытки, понесенные из-за присутствия русских войск. Прусские офицеры, отпущенные из плена, получали щедрое денежное вознаграждение. Ну как же патриотам России его было не убить? И в 1762 году Карл Пётр Ульрих (император Пётр III) был убит по поручению собственной жены Екатерины Алексеевны (тоже немка - урождённая Софья Фредерика Августа Анхальт-Цербстская /1729-1796/) с помощью русской гвардии, Г.Г. и А.Г. Орловых и др.). Екатерина Алексеевна стала императрицей Екатериной II. Карл Нессельроде сорок лет являлся министром иностранных дел России 1822-1856, госканцлером с 1845: и не знал по-русски! Он не любил русских, «зато боготворил немцев» /князь П.В. Долгоруков/ [10]. А.С. Грибоедов был у него одним из служащих. А предки Грибоедова были думные дяки - высокие государственные чиновники. Нессельроде - главный виновник дипломатической изоляции России во время Крымской войны (1853-1856). Эта изоляция была одной из немаловажных причин поражения России в этой войне. Но и до сих пор пишут, что «военная и экономическая отсталость России обусловили её поражение» [11]. Неужели Турция того времени, которая и была инициатором войны, была менее отсталой в экономическом и военном отношениях чем Россия, которая билась её до этой войны на всех фронтах? Это были победы в Молдавии, Валахии, на Кавказе, уничтожение турецкого флота в сражении при Синопе и др.

Сопоставление судеб двух военных, которых по их заслугам перед Россией и сопоставить то сложно, даёт ещё один показательный пример отношения царского двора к привилегированным немцам в России. Александр Васильевич Суворов (1730-1800) после своих блистательных побед, после своей великой и пожизненной военной службы был отправлен в отставку за нелестный отзыв о прусских порядках в армии и особенности своего юмора. И эта критика, и особенности его юмора и

поведения никак не вписывались в повадки прочих царских, в особенности - немецких, сановников. Особенности характера Суворова описаны во многих источниках, на которых мы не будем останавливаться, но укажем лишь на суворовскую манеру обращения с людьми, запанибратскую зачастую. Как писал о полководце его адъютант и биограф Е.Фукс: «Странности, особенности или так называемые причуды, делали Князя загадкой, которая не разрешена и поныне...» [12].

А немец Беннигсен «... изволивший пойти на русскую службу? Только за участие, под началом А.В. Суворова, в Польской компании 1794 года был произведен в генерал-майоры, награждён золотой в бриллиантах шпагой с надписью «За храбрость», получил другие награды и - главное! - получил тысячу с лишним крепостных!» [13]. Современные немецкие источники представляют читателю Беннигсона Левина, русского графа с 1813 года (через 13 лет после смерти Суворова). Сообщается, что он как генерал на русской службе воевал против Наполеона 1, руководил битвами при Эйлау (Пруссия) и Фридланде (Пруссия) в 1807 году. В 1812 году был начальником военного штаба при Михаиле Илларионовиче Кутузове, ученика А.В. Суворова [14].

Беннигсен, сообщают далее немецкие источники, успешно воевал в 1812 году против наполеоновского маршала Мюрата и был командиром российской резервной армией в битве народов при Лейпциге в 1813 году. После этой битвы он в этом же году стал графом. Похоронен в Германии (селение Бантелен в округе Хильдесхайм, земля Нижняя Саксония). Но странным образом немецкий источник забыл упомянуть о том, что в битве при Фридланде в которой русскими войсками руководил Беннигсен, он пережил позорные страницы своей военной жизни. Битва закончилась разгромом русской армии, бегством раненного Беннигсена и его штаба с поля боя, громадными людскими и материальными потерями, сдачей города Кёнигсберга и захватом французами Тильзита [15].

К Первой мировой войне значительную часть командного состава вооружённых сил страны составляли российские немцы. «Между 1900 и 1914 годами две трети офицеров в званиях от подпоручика до полковника были либо крестьянского, либо разночинного происхождения. 23 процента выпускников юнкерских училищ составляли выходцы из крестьян, а ещё 20 процентов - разночинцы. Их наиболее многочисленные коллеги были остзейские немцы, которых было до четверти от общего числа офицеров... Из шестнадцати командующих армиями в 1914 году семеро носили немецкие имена, один - голландское, один был болгарин. У семерых были русские имена, хотя двое из них по происхождению были поляками» [16].

Российские привилегированные немцы чувствовали себя на месте и в среде казачьего начальства. М.А. Газенкамф был с 1885 по 1903 годы наказным атаманом Астраханского казачьего войска. П.Ф. Унтербергер был с 1905 по 1910 годы наказным атаманом Приамурского и уссурийского казачества, А.Е. Эверт был с 1912 по 1914 годы был наказным атаманом Забайкальских казачьих войск.

Примечательной фигурой из ряда привилегированных немцев был **Пётр Андреевич Клейнмихель**, граф (с 1839), генерал от инфантерии (с 1841) ставший главноуправляющим путями сообщения и публичными зданиями империи (1842-1855). Клейнмихель до того никогда не видевший ни паровоза, ни вагона, был назначен Николаем Первым руководить строительством железной дороги между Петербургом и Москвой и благодаря этому упомянут в поэме Некрасова «Железная дорога». Он не раз обвинялся в расточительстве казённых денег. Только на содержание занимаемого им дома он получал до 200 тысяч рублей ежегодно. Напомним, что в России того времени человек, имевший доход в 8 тысяч рублей в год, считался небедным. Имея 400 тысяч крепостных душ (мультимиллиардер по нынешнему), он не нашёл нужным помочь семье на похороны умершего обнищавшего мелкого чиновника. И этот-то Клейнмихель получил все российские ордена, включая орден Св. Апостола Андрея Первозванного с бриллиантовыми знаками. Наконец-таки он был уволен со службы «за злоупотребления», но прожил в роскоши и "благодати" до глубокой для тех времён старости.

О Виленском губернаторе Вале Викторе Владимировиче (наст. Карл-Конрад-Вильгельм) исследователь В.И. Федорченко сообщил много хорошего, и вместе с тем то, что в 1901-1902 годах он распорядился сечь (наказывать розгами) политических заключённых в виленской тюрьме. В Вильно на него было после этого совершено покушение и он был ранен в руку и ногу. Но Вале настолько сохранил присутствие духа, что лично задержал одного из террористов [17].

Граф С.Витте, председатель Совета министров, отзывался о блистательном русском дипломате, авторе многих исторических трудов, Николае Чарыкове так отзывался о его деятельности: «Чарыков, человек недурной, порядочный, весьма ограниченный, склонный к занятиям нумизматикой и другими подобными нервно-успокоительными делами, но никоим образом не обладает тою светлостью ума и талантливостью, которые требуются от деятельности дипломата». Крайне надменная и даже уничижи-

тельная характеристика. Витте в немалой степени способствовал увольнению Чарыкова с дипломатической службы и преводу его в Сенат (Леонидов В. Балканский маг. В НГ - EX LIBRIS, 19.01. 2017. История, стр. 15).

В истории Казахстана тёмный след оставил привилегированный российский немец О.Эссен, назначенный 1817 году оренбургским военным губернатором. Остановимся на этом подробнее, используя данные исследований госпожи, доктора Г.Б. Избасаровой [18].

При военном губернаторе Г.С. Волконском отец будущего хана Младшего жуза Шергазы - второй сын Айшуака, внук хана Абулхаира - принадлежал к той группе чингизидов, которых поддерживала российская администрация как потомков Абулхаира, инициатора присоединения Младшего жуза к России.

Отец Шергазы - Айшуак Абулхаиров, был избран ханом 14 ноября 1805 года и в своём письме оренбургскому военному губернатору Г.С. Волконскому от 17 февраля 1805 года просил освободить его от звания хана в связи со слабым здоровьем и преклонным возрастом [19]. Его старший сын Жанторе был утверждён в звании хана Младшего жуза императором Александром Первым 3 сентября 1805 года, но в 1809 году был убит султаном Каратаем Нуралиевым в борьбе за власть.

В ноябре 1809 года, после смерти Жанторе хана, Айшуак и его сыновья Шергазы, Альгазы и Токе в своём прошении на имя императора, просили назначить ханом Младшего жуза султана Шергазы. По предложению оренбургского военного губернатора Волконского от 22 августа 1812 г. Шергазы и занял этот пост. И официальное возведение Шергазы ханом было чрезвычайно торжественным на уровне предписанного государственного церемониала (пушечные выстрелы, дефилирование конницы, дорогие подарки от императора и др.).

И всё было бы, как полагается по закону и обычаям если бы в 1817 году военным губернатором не был бы назначен немец О.Эссен, много меньше, если вообще, знавший и уважавший местные традиции и обычаи. Он не только сразу невзлюбил Шергазы, но и был инициатором ликвидации ханской власти в Младшем жузе. Все многочисленные жалобы Шергазы императору на незаконные действия губернатора не имели воздействия.

И, наконец, 31 января 1824 года на заседании Азиатского комитета МИД был принят документ "Утверждённое мнение Комитета азиатских дел", упразднивший ханскую власть в Младшем жузе. А Шергазы был приглашён на присутствие в Оренбургскую пограничную комиссию с унижительным для его достоинства жалованьем 150 рублей в год (далее вы, любезный читатель, сможете сравнить этот годичный «оклад» бывшему хану с денежной помощью, оказывавшейся царской казной каждой семье первых немецких колонистов).

Официальные лица Германии уже по ходу Первой мировой войны подчёркивали многовековую «немецкость» императорского Дома. Министр иностранных дел Германии фон Ягов в меморандуме на имя Кайзера от 2 сентября 1915 года писал, что «... русская раса, частично славянская, частично монгольская, является враждебной по отношению к германско-латинским народам Запада, несмотря на влияние западной цивилизации, открытое для неё Петром Великим и германской династией, которая последовала за ним» [20].

Русско-немецкие и русские писатели и историки о привилегированных немцах России

Первую заметную работу о положении привилегированных немцев в России, вышедшую в свет в 1844 году, написал российский немец, путешественник и литератор, друг А.С. Пушкина Филипп Вигель, от которого и идёт выражение «Россия захвачена немцами». У Александра Герцена (его мать - немка Луиза Гаак) в статье «Русские немцы и немецкие русские» у него есть слова «правительствующая у нас Германия». Это из отрывка: «Собственно немецкая часть правительствующей у нас Германии имеет чрезвычайное единство во всех семнадцати или восемнадцати степенях табели о рангах. Скромно начинаясь подмастерьями, мастерами, гезелями, аптекарями, немцами при детях, она быстро взползает по отлогой для неё лестнице - до немцах при России, до ручных Нессельроде, цепных Кляйнмихелей, ...Беккендорфов, ... Адлербергов». В «Былое и думы», в главе LVII: «Немцы в эмиграции» автор вспоминает и известного тогда немецкого политика Руге: «Руге писал мне, что Россия один грубый материал, дикий и неустроенный, которого сила, слава и красота только оттого и происходят, что германский гений ей придал свой образ и подобие». А Руге, считавший русскую «высокую» культуру привнесённой немцами, был прогрессивный, по тем временам, человек, бывший младогегельянец, политик и публицист, соратник Маркса в издании «Немецко-французского ежегодника» /1844/, позднее - радикальный демократ и член Франкфуртского парламента /1848-1849/, после

разгона парламента эмигрировавший в Англию. В этой же работе (глава XXVI) Герцен даёт неприглядное описание немцев на государственной службе «нечто лемуновское, долговязое, нерасторопное тянущееся. У них мозг действует медленно, не сразу схватывает и долго работает, чтоб дойти до какого-нибудь заключения».

Немцев-администраторов на русской государственной службе и дух немецкого чиновничества критикует и Ф.М. Достоевский. Вот описание одного из губернаторов-немцев: "Андрей Антонович фон Лемке относился к тому фаворизированному (породой) племени, которого числится по календарю несколько сот тысяч и которое, может и само не знает, что составляет в ней всю своей массой один строго организованный союз. И, уж разумеется, союз не предумышленный и не выдуманный, а существующий в целом племени сам по себе, без слов и без договору, как нечто нравственно обязательное, и состоящий во взаимной поддержке всех членов этого племени одного другим всегда, везде и при каких бы то ни было обстоятельствах. Андрей Антонович имел честь воспитываться в одном из тех высших русских учебных заведений, которые пополняются юношеством из более одарённых связями или богатством семейств ...учился довольно туго ... карьера его устроилась. Он всё служил по видным местам, и всё под начальством соплеменников... умел войти и показаться, умел глубокомысленно выслушать и замолчать, схватил несколько весьма приличных осанок, даже мог сказать речь, даже имел некоторые отрывки и кончики мыслей, схватил лоск новейшего необходимого либерализма" (Ф.М. Достоевский. «Бесы», часть вторая. Глава четвёртая).

Изрядно досталось российским немцам и от историка, немца Михаила Константиновича Лемке в его книге «250 дней в царской ставке (25 сентября 1915 - 2 июля 1916) (Петербург, 1920, Государственное издательство)». Лемке указывает на то, что простой народ знал немцев, главным образом с «начальственной» стороны, как наполнявших управленческую административную и государственную прослойку. Немцев-колонистов он знал в меньшей степени, поскольку те жили отдельными селениями». «Указывал Лемке и на то, что «Романовы-Гольштейн-Готторпы» «не одарены умом и сердцем».

Историк Евгений Тарле в своей монографии «Наполеон» прямо указывал на Россию как на "вотчину семьи Глдьштейн-Готторпов, присвоивших себе боярскую фамилию вымерших Романовых" [21].

Первые немцы - переселенцы по приглашению императорского Дома

С началом 1764 года по городам немецких микространств ходили глашатаи, приглашавшие от имени императорского Дома желающих переселиться в Россию на свободные земли и на весьма выгодных условиях: дорога будет им оплачена российской казной, они въедут в уже готовые дома, получают бесплатно землю, беспроцентную ссуду, не будут призываться на воинскую службу, не платят налогов и торговать беспроцентно. Любопытно, что когда-либо хозяйствовавший человек, да и не хозяйствовавший, понимал - условия сказочные, да и гарантирует сама императрица.

О внешнем виде типичного дома немца-колониста можно прочесть у Гоголя при описании дома Собакевича: «...посреди виднелся деревянный дом с мезонином, красной крышей и тёмносерыми или лучше, дикими стенами, - дом вроде тех, как у нас строят для военных поселений и немецких колонистов» [22]. Более подробно создание домов для переселяющихся немцев описано у Игоря Плева: «С ранней весны 1764 в местах, определённых под первые пять колоний, работали бригады плотников из различных близлежащих русских сёл. Так, на строительстве домов в колонии Шиллинг (Сосновка) было задействовано 60 плотников из государственных крестьян села Новые Бураны. Дома в колонии Антон (Севостьяновка) строили 27 человек из Керенского уезда. ... К 1768 году было построено 3453 дома, и в течении того же года ещё 998 домов» [23].

Приглашённым предоставлялась свобода вероисповеданий, они могли из перечисленных местностей поселиться там, где пожелают, самостоятельно решать общие дела своих поселений, получали в полное владение на семью тридцать десятин земли бесплатно, с правом передачи по наследству, но без права продажи. Проезд колонистов до места проживания оплачивала русская казна. На время переезда семье переселенца предоставлялись так называемые «кормовые» деньги (около 20 рублей). Каждая семья получала крупную ссуду в 200 рублей, две лошади при стоимости каждой от 8 до 9 рублей и одну корову стоимостью от 5 до 6 рублей. С точки зрения среднего русского крестьянина это были громадные суммы: ведь только за одни "кормовые" деньги можно было бы купить не менее 3 коров! Местные власти отвечали за обеспечение прибывших орудиями труда, семенами, предметами домашнего обихода и кухонную утварь, вплоть до ложек! (Немец, очевидно, такие списки составлял). Там, где климатические и почвенные условия позволяли разводить сады, переселенцам выдавались саженцы плодовых деревьев [24].

Исследователь Б.И. Гурко отмечал: «В то время как русский крестьянин ежегодно десятками тысяч переселялся в далёкие тундры Сибири, наши западные окраины ... наводняются немецким пришельцем, мирно, но стойко и неуклонно отодвигающий наши этнографические границы к востоку» (Гурко В.И. Устой народного хозяйства России. Сб., 1902, стр. 56). В эти же времена десятки тысяч россиян вообще покидали Российскую империю (старообрядцы и др.). В годы Первой мировой войны Германия не оставляла вне поля зрения немецких колонистов в России. Сотрудники министерства иностранных дел подготовили для министра доклад, в котором два миллиона немцев-колонистов были выделены как этническая группа с самым высоким уровнем рождаемости в Европе [25].

Невольно вспоминается озвученная примерно в 1906 году провидческая этническая стратегия египетских братьев-мусульман: они тогда утверждали, что можно исламизировать Европу безо всяких войн, а через «животы наших женщин», т.е. путем высокой деторождаемости у традиционных семей мусульман, а это в настоящее время и происходит во всей Западной Европе.

Странное поведение православных государей

Определённый в наследники Карл Петер Ульрих (Пётр III) принял православие. Сделавшись самодержцем он и по закону стал главой Русской Православной Церкви и имел право назначать епископов, обер-прокурора Святейшего Синода, менять по своему усмотрению состав Синода. На фоне этих прав его поведение к православию было явно вызывающим, даже вздорным: любой маломало умный человек, а не только император, не стал бы так себя вести. Во время церковных служб он задорно щеголял пренебрежением к православным обрядам. С.М. Соловьёв, создатель 29 томного сочинения «История России с древнейших времён», полагал, что у Петра III было намерение «переманить религию нашу». Василий Осипович Ключевский полагал что этот монарх специально публично дразнил русское религиозное чувство «высовывая язык священнослужителям» и смеясь над ними. По ряду свидетельств он собирался, да не успел заставить священников бриться и одеваться как пасторы у него на родине.

Пётр III запретил домовые церкви, а Екатерина оставила в силе это запрещение, существенно ограничивавшее возможности влияния православия на народное сознание. Павел Первый стал гроссмейстером католического Мальтийского ордена. Александр Первый, будучи наследником, имел в духовниках православного протоирея, который действительно брился. Одевался он не как пастор, но не как священник, а носил светское платье. Заняв престол, Александр Первый в одном из писем делился с другом мечтами поселиться на берегу Рейна, молиться то католическому, то протестантскому Богу. Александр Первый пригласил баронессу Кюденер проповедовать в России иллюминатство, осуждаемое православием [26]. Александр Первый охладел к иллюминатству, когда узнал, что его приверженцы отрицают принципы монархизма.

Николай Первый ненавидел евреев и ввёл для еврейских мальчиков с 8-9 лет и старше рекрутскую повинность - их забирали в будущие солдаты. У Герцена в «Былое и думы» описана ужасная сцена пешего «перегона» толпы таких жалких детей-рекрутов на дальние расстояния. Когда умер Николай Первый, берлинская пресса сообщала «умер наш император» [27]. Об утяжелевшемся положении православной церкви при Александре Третьем писал А.И. Солженицын. И этот православный монарх, ещё будучи наследником, вступил в Копенгагене под руководством датского короля, будущего тестя, в Массонское Всемирное братство. С соизволения Николая Второго в Петергофе была создана масонская ложа мартинистов [28] «Звезда и крест», о которой заботится датский король.

Монарх стал членом этой противной православию ложи и для него «вызвали дух его отца». Есть многие свидетельства о том, что Николай Второй увлекался спиритизмом, который осуждается православием как тяжкий грех. По русский говорил с акцентом.

В февральские дни 1917 года царю довели до сведения: или отречение, или будет обнародовано, что он - фон Гольштейн-Готторп, а никакой не Романов. В этом случае его и его свиту могли бы арестовать генералы-русаки: версия обстоятельств Февральской революции 1917 года, требующая тщательного и всестороннего научного изучения, расследования, которое, надеемся впереди [29].

В названии статьи мы не случайно поставили определение «немецкое привилегированное меньшинство». Далёко не все немцы в России и затем в СССР благоденствовали подобно первым переселенцам или тем, кто имел прямую и косвенную поддержку германского императорского Дома и его администраторов на местах. Подавляющее большинство российских советских немцев были рядовые труженики, работники колхозов, совхозов и заводов, зарабатывавших своё благополучие упорным трудом старательностью, дисциплинированностью, законопослушностью, упорядоченной семейной жизнью и другими положительными гражданскими качествами.

Слова благодарности

Мы благодарим руководство журнала "Современная научная мысль" за информационную поддержку и господина И.Гергенрёдера за возможность ознакомиться с его интересным и поучительным трудом «Донесенное от обиженных» (Изд. Эдита Гельзен 2012), доступ к которому получить не так-то просто в силу малотиражности издания. Приведенные им факты, некоторые из которых мы приводим в данном тексте, и системы аргументации, опирающейся на них вполне убедительны, хотя и создаётся впечатление, что *всем немцам* на Руси и *всегда* было хорошо. Достаточно лишь указать на поголовное выселение Автономной Республики немцев Поволжья с колоссальными жертвами для этой национальности. Отметим, что при явно неодобрительном отношении широких слоёв населения России к привилегированным немцам, их отношение к рядовым, трудящимся немецким семьям было, в целом, положительным. Тема требует дальнейшего исследования и доведения до широкой публики его результатов: и сегодня ещё изредка мы слышим сообщения, что хоронят одного из «Романовых», которые на деле-то давно вымерли и по мужской, и по женской линиям.

Список использованных источников:

- 1 Иванов А. Элита без чести. Интервью в НГ-ЕХ LIBRIS. - 1.12.2016 г. – С.2.
- 2 Энциклопедический словарь русского библиографического института Гранат. – Москва, 1934. Т. 36, часть третья. – С.201, 203, 205.
- 3 Статью "Романовы" там же. - С.193-221.
- 4 Федорченко В.И. Дом Романовых. Энциклопедическая биография. Красноярск БОНУС 2003, - Москва: ОЛМА-ПРЕСС 2003. - С.42-72; Российский императорский Дом и герцоги Шлезвиг-Гольштейн-Готторбские. – С. 74; Российский императорский Дом и Гессенский Великогерцогский Дом; - С. 94; Российский императорский Дом и Вюртембергский Королевский Дом. - С. 114; Российский императорский Дом и Баденский Великогерцогский Дом. - С. 124; Российский императорский Дом и Саксен-Кобург-Готские династии.
- 5 Brockhaus Enzyklopädie. F.A. Brockhaus, Mannheim, 1986. В более позднем издании "Der Grosse Brockhaus in einem Band. Gütersloh/München 2010, - S. 782 о Петре Втором не сказано ни слова.
- 6 Kazimierz Waliszewski. La dernière des Romanov. - Paris 1902 (Последняя из Романовых).
- 7 Подробно о Гольштейне того времени см.: Gerhard Köbler. Historischen Lexikon der deutschen Länder. 2016, Verlag C.H. Beck.
- 8 Федорченко В.И. Императорский дом. Выдающиеся сановники. Энциклопедия биографий. - Красноярск: БОНУС; - Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2000. Т. 2. -С. 563; У Брокгауза: Пётр III, император (1762), герцог фон Гольштейн-Готторп Карл Петер Ульрих, Киль, 21.2.1728 - Ропиа 17.7.1762; Bertelsmann Volkslexikon. Verlag Gütersloh 1956. - S. 1386.
- 9 Княгиня Дашкова Екатерина Романовна (1744-1810). Участница убийства Петра III и воцарения на престол жены Петра III Екатерины II. С 1769 более 10 лет проживала за границей, где встречалась с Ф.А. Вольтером, Д.Дидро, А.Смитом и другими учёными. В 1783-1796 годах директор Петербургской АН и Президент Российской Академии. По инициативе Дашковой создан и выпущен толковый словарь русского языка "Словарь Академии Российской", части 1-6, 1789-1794. Оставила после себя "Записки".
- 10 Нессельроде Карл Васильевич /настоящ. - Карл Роберт, 1780-1862/, граф, почётный член Петербургской АН с 1833 года. Принадлежал к англиканской церкви. Подробности см.: Игорь Гергенрёдер. Донесенное от обиженных. - Изд. Эдита Гельзен, 2012. – С. 152-153.
- 11 Российский энциклопедический словарь. Книга 1. – Москва, 2001. – С.775.
- 12 Анекдоты князя Италейского, графа Суворова-Рымникского. Изданные Е.Фуксом. - СПб., 1827. - С. 25-26. О том же говорили другой биограф полководца Н.Полевой, и Ф.М. Достоевский, сообщавших, по преданию своих предков - дальних родственников, о самых диковинных повадках полководца Суворова. Подсокорский Н.Суворовская легенда в творчестве Ф.М. Достоевского. В: Вопросы литературы. 2011, Сентябрь-Октябрь. - С. 446.
- 13 Гергенредер Игорь. Донесенное от обиженных. Изд. Эдита Гельзен, 2012. – С. 89.
- 14 Мы полагаем, что он, скорее, был "приставлен" царём к Кутузову для присмотра: сам-то Кутузов был о Беннигсене невысокого мнения.
- 15 Торопов А. Мировая история войн. Энциклопедия. - Москва: ЭКСМО, 2003. Битва при Фриланде, - стр. 677-678.
- 16 Уткин А.И. Первая мировая война. – Москва, 2001. – С. 99; См. так же: Торопов А. Мировая история войн. Энциклопедия. – Москва, 2003. – С.758-777.
- 17 Федорченко В.И. Императорский дом. Выдающиеся сановники. Энциклопедия биографий. Т. 1. - С. 257-258; Т. 2. - С.476, 591-592.
- 18 Шергазы Айшуаков - последний хан Младшего жуза казахов. В: Вопросы истории. 2016 - №11 – С. 98-106.
- 19 Материалы по истории Казахской ССР (1785-1828). - Москва-Ленинград, 1940. Т. 4. - С. 225.
- 20 Российский энциклопедический словарь. – Москва, 2001. Т. 1. – С. 690.

- 21 Тарле Е.В. Наполеон. - Ростов - на - Дону: Феникс, 1996. - С. 306.
22 Гоголь Н.В. Мёртвые души. Глава пятая.
23 Igor Pleve. Einwanderung in das Wolgagebiet: 1764-1767 Göttingen 1999. - S. 44-45.
24 Там же. - S. 32, 45, 46.
25 Уткин А.И. Первая мировая война. – Москва, 2001. - С. 222.
26 Иллюминаты - приверженцы одноимённого тайного просветительского ордена масонов. Членство в этом ордене приписывалось Гердеру, Гёте и другим знаменитостям. См.: Das Zeit Lexikon. Hamburg 2005, Bd. 6. - S. 594-595.
27 Уткин А.И. Первая мировая война. – Москва, 2001. - С. 14.
28 Martin von Tours, 316 - 8.11.397. Hünemann W. Sankt Martin - der Reiter Barmherzigkeit. Mitterbiberach 1996.
29 Некоторые детали этого до сих пор не вполне ясного поворота российской истории см.: Гергенрёдер Игорь. Донесенное от обиженных. – С. 297-311; См. так же: Ольденбург Сергей. Царствование императора Николая II. – Москва, 2016, Центрполиграф, книга четвёртая "Мировая война 1914-1917".

МРНТИ 02.15.51

Р.Б. Абсаттаров¹, И.А. Рау²

¹член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор,
зав. кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая
г.Алматы, Казахстан

²доктор философских наук, профессор Академии ведущих кадров Бундесфера
г.Гамбург, Германия

О ПРИРОДНОМ И ВНЕПРИРОДНОМ В ЧЕЛОВЕКЕ: СОЦИАЛЬНО-СИСТЕМНЫЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы природного и внеприродного в человеке. В статье более подробно рассматриваются определение человека, неизменность природы человека, единое человечество и единство его составляющих и другие вопросы. В статье отмечается, что человек осознает себя и размышляет о своем прошлом и будущем, о своей смерти и др. Он создает духовные конструкции – абстракции и развивает соответствующий символизм, важнейшим продуктом которого является язык. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: человек, чувство, эмоция, разум, добро, зло, права, свобода, культура, единство, сознание, природа, государства, общества

Р.Б. Абсаттаров¹, И.А. Рау²

¹ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы
ҚазҰПУ-нің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі
Алматы қ., Қазақстан

²философия ғылымдарының докторы, Бундесфердің жетекші мамандар Академиясының профессоры
Гамбург қ., Германия

АДАМ ТАБИҒАТЫ МЕН ТАБИҒАТЫНАН ТЫС ТУРАЛЫ: ӘЛЕУМЕТТІК-ЖҮЙЕЛІЛІК ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада адам табиғаты және табиғатынан тыс туралы өзекті мәселелер қарастырылады. Мақалада адам анықтамасы, адам табиғатының өзгеруін, адамзат бірлігін және оның құраушыларының бірлігін және басқа да мәселелер нақтылай қарастырылған. Мақалада, адам өзін жете түсінетіні және өзінің өткенімен келешегі туралы ойлайтыны, өзінің өлімі және басқалары атап айтылған. Ол рухани конструкция жасайды – абстракция және сәйкес келетін символизм, ең қажетті өнім болып табылады. Сондай-ақ дискуссиялық мәселелерге көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: адам, сезім, эмоция, парасат, жақсылық, құқық, бостандық, мәдениет, бірлік, сана, табиғат, мемлекет, қоғам

R.B. Absattarov¹, I.A. Rau²

¹Corresponding member of NAS RK, Doctor of Philosophy, professor, manager of department of political and social sciences and philosophical disciplines of Kazakh National Pedagogical University named after Abay
Almaty, Kazakhstan

²Doctor of Philosophy, professor of Academy of the leading shots of Bundesfer
Hamburg, Germany

ABOUT NATURAL AND EXTRA NATURAL IN THE PERSON: SOCIAL AND SYSTEM ANALYSIS

Annotation

In article are considered topical issues of natural and extra natural in the person. In article explicitly are considered definition of the person, the invariance of human nature, uniform mankind and unity of his components and other questions. In article it is noted that the person realizes himself and ruminates about the past and the future, the death, etc. He creates spiritual designs – abstractions and develops the corresponding symbolism which major product is language. At the same time is paid attention to debatable questions too.

Key words: person, feeling, emotion, reason, good, evil, rights, freedom, culture, unities, consciousness, nature, states, societies

К определению человека

Не было, пожалуй самой древности мыслителей-философов, которых бы не занимала проблема "человек" и которые не полагали бы, что есть нечто, единое всем людям и определяемое как "природа человека", как нечто, образующее сущность любого человека. Примечательным при этом было, что философы не определяли, что есть "природа" и что есть "сущность". Предполагали, вероятно, что это само собою понятно на основе своего естественного национального языка. Но этих естественных языков было множество и все они были разные, репрезентировали разные мировоззрения. Берём, например, пять атрибутов (пять постоянств) человека у Конфуция: человеколюбие (жень), справедливость (и), благопристойность (ли), разумность (чжи), искренность (синь) [1]. Вряд ли эти "постоянства" наличествуют у всех людей всех народов и всех времён.

Предположение что люди во все времена своего развития имели нечто общее, требуют серьёзного обоснования. В частности антропологи и культурологи указывают на основе исследования первобытных сообществ на такое разнообразие нравов, ценностей, систем общественного порядка, порою прямо противоположных, что трудно предположить что-то единое для них, что можно определить единой природой человека. В то же время мы понимаем наскальные "рисунки" людей этих радикально отличающихся от нас культур, отдалённых от нас на 30 000 и более лет. Главный аргумент наличия общечеловеческой природы, что существа Homo sapiens имеют единые морфологические, анатомические, психологические и нейробиологические признаки. Эти признаки надёжно отличают человека от других приматов как телесно, так и психически. Но главные отличия язык и культура.

Человек осознаёт себя и размышляет о своём прошлом и будущем, о своей смерти и др. Он создаёт духовные конструкции - абстракции и развивает соответствующий символизм, важнейшим продуктом которого является язык. Человек имеет чувство пропорциональности, красоты, гармонии и способен соответственно этому чувству преобразовывать действительность. Люди обладают верой и религиозным чувством. Человек обладает морально-нравственными свойствами. Когда характеризуют поведение животных как "доброе" или "злое" ("злая собака"), то это принципиальная ошибка, базирующаяся на том, что поведение животных временами похоже на моральное или совестьливое, стыдливое и т.д. Многочисленные и достаточно элементарные научные опыты показывают, что животные вообще не понимают людей "по людски" [2]. Человек - культурное существо, т.е. создатель и продукт культуры.

У всех млекопитающих наблюдаются многие формы борьбы, но редко, в отличие от жизни насекомых, они завершаются убийством соперника (как индивидуального, так и коллективного). А издевательство над побеждённым противником и садистское удовольствие от его мучений встречаются только у человека. Этому утверждению противоречит удивительный факт: в "пещерных" рисунках 30 000-летней и более давности обычны сцены борьбы человека с животными или животного с животным, но нет сцен борьбы между людьми. Удовлетворяющего нас объяснения этот факт (мы его можем подтвердить на основе собственных наблюдений наскальных рисунков в заповеднике "Гобустан" /Азербайджан/) пока не нашёл.

Имеются специфически человеческие чувства, эмоции и страсти: нежность, любовь, ненависть, нарциссизм, но и такие как садизм, мазохизм и др. При этом человек остаётся и животным; нам важно было указать на то, что его отличает от всех остальных живых существ. Некоторые исследователи (А. Maslow и др.) указывают на отличительные потребности человека: потребность в любви, в уважении, в самоосуществлении, в понимании его другими и т.д.

Важным признаком человека является снижение детерминированности его поведения инстинктами и увеличение роли осознанного поведения, хотя и роль инстинктов в его жизни продолжает оставаться существенной, и никогда не будет иной, пока человек остаётся телесным существом. Другой признак человека - большой головной мозг, в особенности новообразования его (Neokortex), которые в три раза больше, чем у родственных гоминидов и в которых имеется фантастически большое число связей между нейронами. Головной мозг человека необходимо понимать как целое, как систему и поведение человека, пусть и осознанное, не может быть объяснено указанием на данные от отдельных частей головного мозга. Этими данными могут быть объяснены реакции отдельных частей тела человека, а не его поведение в целом. Для объяснения, хотя бы гипотетического, этого поведения нужно включение множества других факторов, социальных и культурных, главным образом.

Человек есть единственное живое существо, которое не только знает объекты, но и знает, что знает. Человек осознаёт свою отдельность от природы и от других людей, он осознаёт что его силы и знания ограничены и он точно знает, что он уйдёт из этого мира природы и людей. Роль материнства у человека иная, чем у иных млекопитающих. У последних материнство имеет одну функцию - продолжение и расширение вида. У людей материнство - основа морали и, тем самым, человечности. Приходится констатировать, что перечисление свойств человека, которых нет у других живых существ, лишь приближает нас к понятию "природа человека". А она, как и любая природа, не только бесконечна, но и бесконечно противоречива. Мы полагаем, что было бы правильно говорить о "природном в человеке", а не о природе человека, т.к. выйдя из природы, человек все более перестаёт быть ею, хотя никогда с нею не порвёт в силу своей телесности. Будем пока придерживаться традиции.

Примем, как ориентир, юридическое определение человека, более или менее приемлемое для современных государств: человек есть живое существо, имеющее права человека или часть неотъемлемых прав его. Такой подход не учитывает ответственности носителя прав человека, необходимость реализации принципа - "нет прав без ответственности". Если носитель прав (ребёнок, психически нездоровый человек и др.) не могут нести ответственности, спасают "заместители" ответственности (родители, руководители и члены лечебных заведений и др.).

Определение человека, которое дают общеупотребительные словари и энциклопедии не могут удовлетворить даже самого непритязательного читателя. Например: "Живое существо, обладающее мышлением, речью, способностью создавать орудия и пользоваться ими в процессе общественного труда" [3]. Известен и автор определения человека как (*Homo faber*), как существа, создающего искусственные органы - орудия труда, инструменты - это знаменитый Бенджамин Франклин [4]. При таком определении все неродившиеся дети, дети до двух лет, душевнобольные и многие другие человеческие существа - не люди. Однако же, может быть, в таком определении и заложена необходимость строгого различия понятий "человек" и "человеческое существо". Вопрос только в том, кто и как, на основе каких критериев будет их различать и какие правовые последствия от этого грядут. Советские немцы, как и люди бывшего СССР прекрасно уяснили, к чему приводят такие "различения", когда человек признаётся "неполноценным" или психически "ненормальным".

Несколько слов о неизменности природы человека

Пара слов к тезису о том, что природа человека не меняется. С тем, чтобы правильно этот тезис обсудить, одобрить или критиковать его необходимо прежде всего выяснить целый ряд вопросов, на которые современная наука не даёт однозначные, не оспариваемые признанными авторитетами этих наук, ответы. Таких вопросов много, а ответов мало, даже если оптимистически предположить, что таковые могут быть [5].

Перечислим некоторые из этих вопросов: Что есть человек? Ни одна наука и ни одна философия однозначного и общепринятого ответа на это не даёт. Ответ даёт юриспруденция, юридическое определение человека через права и обязанности. Но и её ответ различен от страны к стране, от культуры к культуре, от религии к религии и т.д.

Что есть природа человека, т.е. самое существенное и устойчивое в человеке? Биологическая природа? Психическая природа? Социальная природа? Интеллектуальная природа? Духовная природа?

да? Биология человека отличается от биологии других организмов с момента зачатия: статистически показано, что зачатый от насилия отличается существенно от зачатого по взаимной любви. И это связано с влиянием внешней *социальной* среды уже на внутриутробно развивающегося будущего человека. Меняются мироощущение, миропонимание и мироосвоение человека и его понимание самого себя. Стремительно меняется общество и вместе с этим фундаментальные ценности его.

Тезис, о том, что природа человека не меняется весьма сомнителен по отношению к большинству этих взаимосвязанных вышеперечисленных его "природ". В то же время ясно, что, например, математико-логические формы выражения человеческого интеллекта и оформления его достоверных знаний со времён жизни известных ныне мудрецов, философов и учёных у них и у наших современников одни и те же хотя и серьёзно различаются их мировоззрения. Есть неизменное и совершенно необходимое для человеческого существования в любой из указанных "природ". Эта тема заслуживает отдельного и подробного рассмотрения, что мы здесь делать не будем, но отдельные её аспекты будут затронуты в дальнейшем изложении.

Общих трактовок человека множество и мы здесь касаемся только некоторых, наиболее проявленных в **философии жизни** и в религии. Вопрос о месте человека в животном мире, о том, насколько человек остаётся **животным** с момента рождения и до самой смерти имеет фундаментальное значение для стратегий воспитания, образования и преподавания. В философском плане это вопрос о том, какое место занимает "животность" во всей жизни, в том числе и в сознательной жизни, человека.

Не меньшее место в этом плане занимает мировоззрение человека, его отношение к природе, мировому целому, к Богу. В особенности это касается подрастающего поколения, склонного к радикализму. С античных времён мыслители выделяли **разум и язык** как главные отличия человека от животного и главные каналы педагогического воздействия на него. При этом оставались, часто остаются и поныне, недооценёнными чувственно-эмоциональные пути такого воздействия [6].

С **Платона** в западной философии начинается последовательное проведение дуализма в понимании человека: в последнем соединены тело животного и богоподобная душа. Настоящий человек - это "внутренний человек", т.е. разумная часть трёхсоставной души человека. Дуализм Платона имеет нормативные, этические и политические последствия. "Внутренний человек" должен через надлежащее воспитание стать господином всего человека. На таких людей опирается любое государство [7]. При таком подходе проблемой остаётся раннее детство (до трёх лет), когда и разум, и язык ещё только проявляются. Очевидно, что в этот период жизни ребёнка решающую роль в воспитании играют другие факторы и механизмы.

Аристотель подчёркивал телесно-духовное единство человека. Так, специфическая форма его тела, прямохождение, связанная с этой свободой рук, высоко развитое тактильное чувство (Tastsinn) соответствуют разумности человека, разумности его деятельности и поступков. Аристотель указывал на то, что человек, в противоположность животному, "... способен различать между добрым и плохим, между правом и его отсутствием или нарушением. Общность этих способностей и представлений и создаёт основу для семьи и государства", имеющихся только у людей, только им принадлежит созданная ими самими "вторая природа", т.е. культура [8]. Антидуалистическая установка Аристотеля способствовало акцентированию его внимания на человека как на социальном и коммуникативном существе, которое "по природе своей стремится к сообществу" [9].

Вызывает возражение положение **Аристотеля** о том, что именно рассудок позволяет человеку быть общественным существом, "политическим животным" ("Zoon politikon"), т.е. приобщиться к культуре, к упорядоченным общественным отношениям, ценностям и нормам общества. У человека в период раннего детства, да и в первые годы школы решающую педагогическую роль играют внерациональные, внеразумные факторы. Исходя из своего понимания природы человека Аристотель защищал естественность рабства для определённых групп людей и этот подход был воспринят многими мыслителями вплоть до 18-го века. В Древней Греции исключениями были стоики, отстаивавшие равенство всех людей; в эпохе Возрождения такими были Эразм Роттердамский и Томас Мор.

Надо упомянуть и том, что и рассудок и язык в древности большинством философов и мудрецов понимались крайне, если учитывать нынешний уровень знаний об этих явлениях, упрощённо. Это понимание у большинства людей господствует и поныне в *обыденном сознании и общении*, которое почти ничего не говорит о *действительной, потенциальной природе* человека. Исключение - сказки, мифы, фантазии. А действительная природа отдельного человека заключается в том, *что может он из себя сделать*. А действительная природа **человечества** заключается в том, что оно *может сделать из себя и окружающей природы*. А может человечество, при его дальнейшем неограниченном развитии, образно говоря, всё, вплоть до самоуничтожения.

И в **классическом гуманизме** и в идеалистических философских системах 18-го и 19-го веков преобладало рационалистическое рассмотрение человека и педагогика ориентировалась на него прежде всего как на **рациональное существо**. Идеальной целью воспитания выступало совершенное телесно-душевно-духовное ("leiblich-seelisch-geistige Vervoll-kommnung") существо, сознательно руководящееся разумом. Строго дуалистическое рассмотрение человека проведено Рене Декартом (Descartes) [10] и привело к педагогическому парадоксу: единство духа ("Res cogitans") и тела ("Res extensa") в человеке антагонистично, а педагогика требует воздействия и на душу, и на тело человека одновременно. С этой точкой зрения большинства рационалистов перекликаются воззрения мыслителей, понимающих человека как **существо культуры**, создателя и создания культуры: человек как animal symbolicum (Cassirer); трое фундаментальных антропологических законов (Plessner) [11].

Механический материализм резко ограничивал возможности гуманной педагогики, рассматривая человека как своего рода бездушный механизм. Наиболее всесторонне концепция механистического материализма была изложена в работе Жульен Офре де Ламетри (de La Mettrie) "Машино-человек" ("L'homme machine", 1748) [12], в которой функционирование человеческого организма уподоблялось работе хорошего часового механизма. Ясно, что гуманистическая педагогика, не учитывающая особенностей человеческой психики, духовности и душевности или трактующая последние механистически (в более мягком варианте - физиологично), невозможна. Однако на этой механистической основе возможна иная "педагогика", педагогика-дрессировка, когда готовят бездушных исполнителей чужих приказов (наёмники, бойцы спецслужб и члены других организаций, для которых размышления и переживания во время исполнения заданий, означали бы их собственную смерть).

У **Канта** все основные проблемы философии соотносятся с вопросом: что есть человек. Что я могу знать? Что я должен делать? На что я могу надеяться? Всё это касается отдельного человека и всех людей вместе взятых. В его анализе моральных антиномий Кант пытается дать ответ на вопрос, что *может и должен сотворить из себя как свободное, деятельное существо*. **Гегель** даёт ответ на этот вопрос, утверждая что человек сам является автором своей истории, а все люди вместе - авторы истории человечества, цель которой - *достижение правового равенства всех людей*.

В **философии жизни** интерес к **смыслу, цели и ценности жизни** рассматривается наиболее, по сравнению с остальными философскими течениями всесторонне и интенсивно. Постановкой и попытками разрешения указанной проблематики это течение имеет прямой выход на педагогику. В особенности это заметно на основе произведений **Шопенгауэра, Ницше, Дильтея и Бергсона**. Они усилили внимание мыслителей к проблемам жизни, чувственного и внерационального, теоретического и практического (в повседневной практике деятельности и общения) освоения мира человеком, вопросам творчества, соотношения животного и социального в человеке. Философы этого направления внесли много нового в понимание значимости для науки изучения индивидуально-неповторимого в творческих процессах, положительной (В.Дильтей /Dilthey/) и отрицательной (Л.Клагес /Klages/) ролей духовного и душевного в жизнедеятельности организма человека и его психики. Они сделали многое для возможности создания материалистической этики ценностей (materiale Wertethik), оказали сильное влияние на развитие социологии, культурологии, психологии, эстетики, художественной литературы и поэзии (Г.Кайзерлинг /Keyserling/, Л.Клагес), педагогики [13]. Здесь мы остановимся кратко лишь на двух представителях философии жизни.

Шопенгауэр и Ницше о природе человека [14]

Сначала несколько общих замечаний по философии Шопенгауэра в интересующем нас плане. В этом же плане философия Ницше во многом совпадает с воззрениями великого немецкого пессимиста. Шопенгауэр отрицал историческое развитие и любой **прогресс** в движении общества. **Познание** мира, общества и человека, их явлений, имеет **инструментальный характер** и обслуживает телесные потребности человека. Познание сущностей мира ("unmittelbare anschauliche Erkenntnis der ewigen Ideen, zu der nur das Genie gelangt") доступно лишь отдельным **гениям** посредством чистого, лишённого всякого интереса **созерцания** и необычной силы воображения. Обычные же люди не выходят за пределы представлений: "Быть **объектом для субъекта** и быть нашим представлением - одно и то же. Все наши представления являются объектами субъекта, а все объекты субъекта есть наши представления" [15].

Незаинтересованное созерцание реализуется в искусстве, представляющее, начиная от архитектуры, через изобразительное искусство и поэзию, отражение сущностей мира - идей. Высшим искусством Шопенгауэр считал **музыку**, которая есть непосредственное отражение самой мировой воли.

Его морально-педагогические воззрения в целом несут печать пессимизма относительно возможностей и будущего человека и общества и относительно возможности **прогресса** в истории. Его пессимизм и мировоззренческое обоснование: в противовес известному тезису оптимиста и "гармониста" Лейбница скептик Шопенгауэр считал, что человек попал в худший из возможных миров и его жизнь есть череда **страданий**, а история никаких доказательств прогресса человечества не предоставляет [16]. Относительно страданий человека философ говорит особенно жёстко: "каждая большая телесная или душевная боль говорит нам, что мы заслужили; она не могла бы овладеть нами, если бы мы её не заслужили" [17].

Господствующие телесные **потребности человека** и его **инстинкты** никогда не находят полного и постоянного удовлетворения, вызывая никогда не прекращающуюся неудовлетворённость краткими радостями жизни (как пелось в одной из советских песен - "радости скупые телеграммы"). Как только мы чего-либо достигли, мы уже этим не удовлетворены и хотим иного или большего. Или же, когда у нас есть всё, что душа пожелает, нас охватывает скука, а жизнь меж тем идёт к концу. И никакой друг, никакое товарищество нам здесь не помогут. Так в обществе идёт конкуренция всех со всеми, то лучшего всего надеяться только на себе преследовать **эгоистически** свой интерес. Человек поэтому несправимо виноват [18].

Эгоизм Шопенгауэр считал основной, главной движущей пружиной ("Haupt- und Grundtriebfeder") живых существ, растений, животных и человека. Она состоит в стремлении к отсутствию боли, недостатков и нужды в чём-либо, к "возможно большей сумме благополучия" ("größtmöglichen Summe von Wohlsein"). Человек-эгоист всем хотел бы наслаждаться, всё иметь, но так как это невозможно, то хотя бы всем владеть [19].

Наряду с биологически-психологическим объяснением эгоизма через инстинкт самосохранения Шопенгауэр даёт и теоретико-познавательное его объяснение. Он базируется на том "что каждый дан себе *непосредственно* /выделено Шопенгауэром - авт./, другие же лишь *опосредованно*, через представление о них в его голове." Это означает, что Шопенгауэр вслед за Христианом Вольфом объясняет **эгоизм** как форму **солипсизма**: "**вследствии присущей каждому** существенной субъективности каждый сам является целым миром: ибо всё объективное существует лишь опосредованно, как простое представление субъекта, так что всё постоянно зависит от самосознания. Эгоизм и моральность "исключают друг друга" [20]. **Эгоист** для получения даже небольшой выгоды, готов другим принести непоправимый вред. Да пусть и мир весь пропадёт, лишь бы только я и мой интерес сохранялся - вот высший принцип поведения эгоиста, писал Шопенгауэр ("Pereat mundus, dum ego salvus sim") [21]. Большинство людей, повторял мыслитель, несправимо завидующие люди. И особенно они **завидуют** успешным и талантливым. И поэтому они с удовольствием замечают и отмечают недостатки и успешных и промахи великих людей, выдающихся политиков и т.д.

Спасти от притязаний собственного тела с его психикой и от других людей можно лишь в **аскетизме** и отшельничестве, т.е. символическим бегством из мира [22]. Естественный эгоизм человека лишь иногда и ненадолго смягчается **состраданием** к другим людям и к животным. **Сострадание** есть, по Шопенгауэру, основание морали. Но оно ничего не меняет в животной-хищнической природе человека. Большинство людей не могут сами преодолеть свои склонности к низости, подлости, нечестности, недобросовестности, суевости, неговорчивости, неумению уважать чужое мнение [23].

Никакая педагогика и религия **исправить человека** не могут, а только временно смягчить при помощи государственного насилия, сострадания и морально-религиозного увещания. Поэтому судьба и отдельного человека, и человечества незавидна. Из необходимости противостояния животности человека и нужно **сильное государство** и строгие законы [24].

Люди чести есть, но их мало. И никакие невзгоды, никакие страдания не могут их лишить чести. Это они могут только сами, поддавшись минутной слабости, потеряв самообладание, "потеряв себя". Но этого падения, этой "измены самому себе" они никогда себе не прощают [25]. Им, людям чести, утверждал Шопенгауэр с опорой на буддизм, санскритскую литературу, христианский мистицизм, ближе чем другим людям бывает и мысль о добровольном уходе из жизни не только духовно, как при аскезе, но и физически. Природа равнодушна к жизни или гибели как человека, так и всего живого [26].

В своей "**этике сострадания**" (нем. проф. Горг Моор /Georg Mohr/) Шопенгауэр много мягче, человечнее, очевидно под влиянием индийской философии, чем это могло бы показаться [27]. Наряду с главным, с волей к жизни, человек имеет ещё одну движущую причину - моральную, сострадание к другим. Человек должен был бы сделать мотивом своих поступков положение "никому не вреди, помогай всем сколько ты можешь" ("Neminem laeda; into omnes, quantum potes, juva"). Более того,

утверждает мыслитель-философ, это категорический императив этики. Из него вытекают добродетели справедливости и любви-жалости к человеку. В то же время человека, детей надо и наказывать: нет воспитания без **наказания** [28]. В своей специальной работе об основаниях морали Шопенгауэр указывает на то, что современные ему моралисты мало пишут о действительных основаниях морали, но предпочитают ссылаться на абстрактное "Достоинство человека" [29]. Опираясь на Шеллинга, Шопенгауэр настаивает на примате **воли** в самосознании ("Primat des Willens im Selbstbewußtsein"; отсюда, в частности, многие его жесткие оценки морали человека [30]. В то же время Шопенгауэр полагал, как до него и Спиноза, что воля человека, его "Я" ("das Selbst"), не вполне свободна, что сказывается и на степени ответственности человека [31]. Учение о **морали и нравственности** предназначено у него, главным образом, для обоснования деятельности, а не для оценки её ("Satz vom zureichenden Grunde des Handelns" /prinsipium rationis sufficientis agendi/) [32]. Ницше пытался показать, что Шопенгауэр не мог обосновать свободную **деятельность** человека: он лишь продемонстрировал, что по существу своему человек, как носитель воли, **свободен**, а в реальной деятельности - никогда ("Freiheit also so oder so zu sein, nicht so oder so zu *handeln*" /выделено Ницше - авт./" [33].

И Ницше полагал, что эгоизм неустраним из поведения человека. Человеческое действие без эгоистической компоненты так же невозможно как и существование птицы феникс, утверждает Ницше [34] и опирается при этом не только на собственные размышления, но и на мнения **Лихтенберга (Lichtenberg)** и **Ларошфуко (La Rochefoucauld)**. Правда и первый, и второй отмечали и наличие бескорыстных побуждений во многих действиях человека как социального существа. Если бы человек был только животным, то с мнением Ницше можно было бы, с некоторыми оговорками, согласиться. Но человека, всё поведение которого полностью определялось бы мыслью о собственной пользе, т.е. было бы только эгоистичным, мы не встречали. Такой человек был бы духовным уродом, больным, в психическом отношении - инвалидом.

Ницше полагал, что у всех людей, рождённых здоровыми, есть определённый **талант**, но у все они, с одной стороны, очень и очень разные, а с другой - разновеликие. Все эти разные способности и таланты обществу и человечеству нужны. Однако далеко не у всех хватает выдержки, энергии, настойчивости свой талант реализовать, и большинство людей остаётся лишь потенциально талантливыми. И здесь громадное поле деятельности для воспитателей [35]. Ницше полагал, что природа человека неизменна, и дана раз и навсегда и то поэтому создание нового человека, как то мечтали социалисты, невозможно и что плохие, "низкие" люди неисправимы.

В **экзистенциализме** важнейшее определение человека - его свобода. Через неё человек есть самоопределяющееся (потенциальное) существо: он сам определяет, кем, когда и как он будет. С точки зрения педагогики в таком понимании *ценна идея самоответственности человека* за всё, или почти за всё, что происходит в его жизни. В то же время воспитание и образование молодого поколения, да и взрослых невозможны без **дисциплин**, элементов **принуждения**, признания, **хотя** бы и на время, непоколебимых **авторитетов** и многого другого, что ограничивает свободу отдельного человека. Явно не в пользу педагогики звучит тезис экзистенциализма о том, что наличие человека в мире вообще не имеет никакого смысла, что индивидуальная жизнь не имеет никакого глубокого смысла. Экзистенциалистским воззрениям о свободе человека противостоит структурализм, что мы поясним на примере положений Мишеля Фуко /**Foucault**/. Он отмечает, что представление о *человеке как автономном субъекте своей жизни* - это специфический продукт заблуждений 19 века. Нет такого человека, который бы не принял на себя определённую роль в обществе, но одновременно у него есть свобода менять эту роль, стремится к этому изменению. Человек, с одной стороны, продукт общества, навязывающего ему роль, но ни один человек не сводится к этой своей роли. Никакие исторические обстоятельства не отнимают у нас возможности свободных действий [36].

Педагогическая ценность религиозных аспектов рассмотрения человека

Во всех религиях человеку (наряду с Богом), его воспитанию и обучению уделяется особое внимание. Как творению Бога ему придаётся исключительная, по сравнению со всеми остальными живыми существами, ценность. Жизнь человека бесценна и может быть отнята только Богом или с его согласия, по его "поручению". Человек, наделённый разумом и волей поставлен *ответственным хозяином над животными, растениями и всей природой*. Экологическая ценность такого понимания человека несомненна.

Все эти положения, имеющиеся и в христианстве, и в исламе, равно и то, что в мировых религиях утверждается равенство людей перед Богом, их братство как детей божиих могут быть эффективно

использованы в педагогике, в воспитательных мероприятиях. Мировые религии утверждают единство человека: тела и души; его веры и знаний; его свободной воли (свободы-ответственности) и необходимости подчинения законам и авторитетам; взаимодополняемость мужчины и женщины; вековечной ценности создания семьи и рождения детей. Полноценное воспитание подрастающего человека без рассмотрения этих вопросов невозможно.

Мировые религии немыслимы без рассмотрения вопросов рождения и смертности человека. Большинство религий склоняется к тому, что к **младенцу внутри утробы матери** следует относиться как к человеку и что **родившийся ребёнок - человек**. С научной точки зрения, только что родившееся человеческое существо лишь юридически является человеком. Фактически же это существо ещё станет, при соответствующих условиях, под влиянием других людей и общества в целом, человеком. Подход религии к этому вопросу педагогически предпочтителен: младенец внутри утробы матери, и, тем более, уже родившийся – человек [37]. Дискуссионной остаётся гипотеза выдвинутая Когеном (Н.Сohen), согласно которому религия укоренена в самом разуме человека, неотрывна от него, хотя и не является особым видом сознания [38]. Это гипотеза сближает её автора с христианским толкованием человека как образа божия (**imago dei**), в котором (в образе) главную роль играют разум и безусловное достоинство (Würde) человека. Религиозные стратегии обоснования абсолютной ценности достоинства человека имеют ту привилегию, что они и ссылаются на Абсолют - на Бога и на им созданный моральный порядок, на неизменность этого порядка, его всеобщую и непреходящую действительность [39]. Религии способствуют сознательному отношению к **смерти**, к **похоронам**, сохранению **памяти о предках** и об ушедших из жизни близких людях, культурной преемственности, без которой нет целостности истории. Рассмотрение и этих вопросов содержит громадный педагогически-воспитательный и познавательный потенциал [40]. Указать надо и на то, что верующий человек никогда не чувствует себя полностью одиноким.

Мы рассматриваем человека как телесно-душевно-духовный организм. К душевной жизни относится весь поток нетелесных переживаний человека, помыслов, чувствований, приятных и неприятных болевых ощущений. **Душевное** не пространственно, не протяжённо, хотя оно и длится во времени [41]. Но душевная жизнь, свободная от пространственных ограничений, не абсолютно свободна: она связана с жизнью тела и тем самым - с жизнью природы. И, далее, вера, знание, правосознание, добротворение, любовь, честь, способность к уважительному отношению к возрасту, опыту, посту опосредованы для индивидуальной души внешним, но не природным, а социальным, а не изобретены ею самой. Душевное есть отношение человека к морально-нравственным, религиозным и интеллектуальным **ценностям**. Дух человека связан с его целеполаганием, волей, деятельностью и вовсе не исчерпывается мыслящим самосознанием. В основе его лежит энергия личности, не выражаемая в словах, но более в деятельности.

Нестираемые следы далёкого прошлого

99% своего исторического развития человечество (Homo Sapiens) провело как собиратели и охотники - деятельность, сформировавшая соответствующие качества тела человека. Переход к цивилизованному состоянию породил новые качества. Примерно двадцать-тридцать тысяч лет генетическая оснащённость человека и способности его тела существенно не менялись. Они остались примерно теми же и в ядерный век и в век интернета.

Если бы мы усыновили мальчика, жившего тридцать тысяч лет, то он вполне мог бы окончить школу и сдать экзамен на права водителя. Естественное изменение организмов, их селекция - весьма медленный, по сравнению с жизнью отдельного человека, процесс. И чтобы изменить гены и основные инстинкты в поведении человека требуется смена многих сотен поколений.

И сегодня ещё примерно каждый третий житель Земли с европейской культурой панически боится вполне безобидных домашних пауков (генетическая память людей - пещерных жителей); большая, чем у дам, склонность современных мужчин к супружеским изменам тоже генетически связана с повадками пещерных джентельменов, стремившихся максимально раздать свою сперму [42].

Другой исследователь Уильям Ф.Аллманн (Allmann) показывает, что "пещерные" люди не могли не быть весьма кооперативными существами: поодиночке в течении многих десятков тысячелетий выжить было бы невозможно. Это качество и сегодня отражается в моральных представлениях большинства людей: индивидуализм и эгоизм ими не одобряются, а коллективизм и альтруизм приветствуются [43].

Индивидуализм широко распространился в современном обществе: примерно 25% современных

немцев живут в одиночестве (Single-Leben) и примерно столько же обращаются к психиатрам по поводу различных недугов, одной из причин которых является и это **одиночество**. Американские исследователи, психиатр Рандольф М.Нессе (Nesse) и биолог Джордж Уильямс (Williams) отмечали, что самое большое наказание членов современных обществ западной культуры - это нарастающая социальная изолированность всё большего количества их от других людей реальных людей и малых реальных сообществ (дружеских, соседских и др.) в пользу сообществ виртуальных. Наряду с этим нарастает "сидячий" образ жизни детей и молодых людей, связанного с визуализацией (интернет, телевидение и др.) не только отдыха, но и трудовой деятельности целых слоёв населения [44].

Это нарастающее противоречие между человеческим организмом, несущим нестираемые следы далёкого прошлого и постоянно изменяющимися потребностями стремительно изменяющегося технико-технологического настоящего, разрешается сегодня более или менее успешно только представителями элитных слоёв общества (качественная пища, диета, спорт, "аристократическое" воспитание и др.).

Единое человечество и единство его составляющих

В мире животных единство вида, "свой" животные определяются через внешний вид, запах, окраска, издаваемые звуки, типичное поведение и др. Элементы такого определения имеются и у людей, но главную роль играют социальные и культурные факторы. Так представления "свой" или "чужой" зависят не просто от цвета кожи человека. Так долгое время отношение к "жёлтым" японцам было снисходительным если не пренебрежительным пока они не победили русских в войне 1905 (первое их переосмысление в Европе) и пока они не построили индустриальную державу. Это же касается отношения людей европейской культуры к китайцам, корейцам и др.

Единство человечества состоит в **схожих** организменных, психических и социальных свойствах составляющих его отдельных людей и их групп. Оно возникло тогда, когда возник современный тип человека с его организменными, психическими и наиболее простыми социальными свойствами, со времени своего возникновения принципиально не изменившегося. Ныне оно состоит в едином мировом рынке производителей и потребителей, услугами которого прямо или косвенно пользуются или испытывают его влияние все люди планеты. Оно состоит в неустанном стремлении технического совершенствования материальных сторон культуры, которое нигде не ведёт к совершенствованию фундаментальных основ нравственности, морали, эстетических и иных сторон духовности человека. Единство **нынешнего** человечества состоит в едином будущем: или погибнуть в результате экологической, технологической или военной катастрофы, или миновать её и продолжать свою историю.

Наибольшие научные дискуссии современности относительно биологического, психологического и интеллектуального единства человечества начались со статьи "Race" a Social Myth" [45]. С этого времени ряд известных учёных отрицает само существование рас, другой ряд признаёт их существование, третий склонен к тому, что в одних отношениях следует признавать существование расовых отличий (например в медицине), а других (в ментальных, политических и др.) – нет [46].

Никто не может, конечно, отрицать что большие и относительно компактно проживающие группы людей различаются по цвету кожи, форме волос, размерам и формам черепа, по физиогномике и метаязыку. Но эти различия, говорят противники существования рас, не влияют на психические, ментальные и социальные свойства отдельных представителей этих больших групп людей. При этом исходят из более общего положения: **телесность человека не влияет на его психику и духовность**; особенности телесности человека не влияют на особенности его психики и духовности. Последние два утверждения чаще всего подвергаются критике защитниками существования рас. Если бы представители различных групп людей были равны во всех отношениях и в любых условиях, то **единое человечество** было бы дано вместе с в возникновением современного типа человека. Но это не было бы **единством** этих различных и долгое время достаточно изолированных друг от друга групп. Должны были появиться разнообразные и устойчивые связи между ними для того, чтобы появилось **единство человечества**.

Представления о том, что среди людей есть и не вполне люди, т.е. не вполне такие как мы или существенно не такие как мы, или принципиально не такие как мы в некоторых отношениях и т.д., идут к нам из глубокой древности, сохраняются и в современном обществе даже среди высокоинтеллектуальных людей. Так, рабы, кое-где и крепостные, а так же и низшие касты и "варвары", "нецивилизованные" народы в разных государствах и культурах длительное время считались не вполне людьми (Китай, Индия, древние Греция и Рим, Европа до распространения идей просвещения и

концепций прав человека). Так в протофилософии Китая даосский образец "правильного" человека были "совершенно мудрые". Остальные - тоже люди, но не вполне. Многим мыслителям несправедливо приписывали расизм, хотя на деле они говорили об исконном физическом, моральном, волевом, интеллектуальном **индивидуальном неравенстве** людей [47] или о нациях разного уровня цивилизационно-культурного развития, обусловленного исторически [48]. Идеи расизма связаны не только с биологически-организменными особенностями разных групп людей, но обусловлены и исторически, и социально. Яркий пример последнего - **социальный расизм** большевиков России по отношению к "кулакам" и "буржуям", которые планомерно уничтожались миллионами уже после гражданской войны.

Хотелось бы обратить внимание на то, что **рационалисты** согласны в том, что все люди: 1) обладают способностью к сознательным рассудочным действиям и эта способность является неотъемлемой стороной существа человек; 2) эта способность у всех людей одна и та же; нет разных сознательных рассудков у разных представителей и поколений рода человеческого; что этот рассудок *должен быть* (кому должен?) и у других возможно существ, обладающих сознанием. 3) поэтому эти разные представители человечества и разные поколения планеты Земля способны понимать друг друга [49]; 4) на этих основаниях-предпосылках и есть смысл говорить о единстве человечества.

Все эти утверждения небесспорны и для их детального обсуждения и критики потребуется не статья даже, а отдельная книга или несколько их. Укажем пока лишь только на то: 1) что в повседневной жизни большинство людей, *действуют в основном сознательно - рассудочно, а автоматически, на основе привычек, традиций, норм, правил*. В ряде "примитивных" сообществ такое действие основное; 2) что якобы универсальная формальная логика (любимое оружие рационалистов) в поведении людей многих "примитивных" культур не работает или работает далеко не всегда и не в главном; 3) что мы-то, люди европейской культуры, "понимаем" представителей других культур и поколений, но понимают ли они нас так же как мы их; 4) что понятие "единство человечества" в отличие от понятия "единое человечество" исторично: единство человечества становится.

И немецкая рационалистическая классическая философия достаточно мучительно разбиралась с проблемами единого человечества и его единства. У **Канта** дикий человек через рассудок и труд достигает цивилизации "... от низшей ступени животного состояния... до высшей ступени человечества" [50]. В другом месте Кант пишет: "Человечество в своих наибольших достижениях представлено в расе белых людей. Жёлтые индийцы уже менее талантливы. Негры же ещё далее ("sind weit tiefer") и наиболее далека часть американского сообщества" [51].

Гегель кантовскую точку зрения принимает и развивает. Коренное население Америки, пишет он, слабо и обречено на исчезновение. "Негры ... нация детей", в "азиатской расе дух пробуждается". Благоклонен Гегель к "кавказской расе": "Только в кавказской расе дух приходит к абсолютному единству с самим собой ... Прогресс мировой истории ... начинается с кавказской расы" [52]. Резюме по взглядам Гегеля: расы существуют издавна и они различаются существенно.

Маркс и Энгельс пятидесятых годов 19-го века в своих оценках рас и наций, особенно славян, вовсе не были интернационалистами, как их и поныне представляют публике [53]. Этим оценкам мы посвятим отдельную статью.

От взглядов Гегеля, Маркса и Энгельса существенно отличаются воззрения Ханны Аренд (Hannah Arendt), которая указывает на то, что расы существовали всегда и различались по немаловажным признакам, но в последние столетия границы между ними всё более стираются и в чистом виде они существуют только в некоторых регионах планеты, например в Африке и в Австралии отдельными изолированными группками [54].

Мнением этого выдающегося гуманиста современности мы и завершим наш краткий обзор ответов на этот замысловатый с точек зрения идеологической и политической вопрос.

Список использованных источников:

- 1 *Философы из Хуайнани/Хуайнаньцы*. – Москва, 2004. – С.45-46.
- 2 *Скажите своей любимой собаке ласковым голосом, с улыбкой на лице "Подойди ко мне, Дружок, я тебя кулаком по голове ударю", и она подойдёт, радостно виляя хвостом и ожидая лакомства.*
- 3 *Современный толковый словарь русского языка*. - Санкт-Петербург: Норинт, 2001. – С. 920. *Схожее см.: Российский энциклопедический словарь. Книга 2. – Москва, 2001. – С. 1762.*
- 4 *Erich Fromm. Anatomie der menschlichen Destruktivität. Hamburg 1997, Rowohlt Verlag. - S. 250.*
- 5 *У Достоевского "Человек великая тайна есть". Великая потому, что не разгадать её во веки.*
- 6 *У Хайдеггера в "Бытие и ничто" человек есть языковое существо. Человек есть инструмент языка, а не наоборот. Что человек есть и что он делает происходит под действием языка. Язык играет решающую роль в*

самооценке человека. Со всем этим можно согласиться, но с тем условием, что мы согласны с хайдеггерским пониманием языка, а мы с этим пониманием несогласны. Человек есть существо намного более широкое, чем языковое: языковая способность есть лишь один из существенных признаков человека наряду со многими другими. Например со способностью мыслить. А тождественность мышления и говорения или мышления и писания вовсе не доказана.

- 7 Respublika, - 589 b.
- 8 Аристотель. Политика, 1253a, 1332a 38ff.
- 9 Там же, 1253 a. 3f.
- 10 Descartes R. Die Prinzipien der Philosophie. - Leipzig, 1922, I, I § 28.
- 11 Cassirer E. Versuch über den Menschen. Frankfurt/M 1990, - S. 51; Plessner H. Die Stufen des Organischen und der Mensch. Einleitung in die philosophische Anthropologie. Frankfurt/M 1981. In: Gesammelte Schriften, Band IV, - S. 383-425.
- 12 La Mettrie. Der Mensch eine Maschine. Leipzig 1965, - S. 133.
- 13 Thurner R. Lebenphilosophie und Existenzphilosophie. - München, 2002. - S. 95.
- 14 Во Франкфурте на Майне существует Международное общество Шопенгауэра, основанное в 1911 г. Паулем Дойссеном /Deussen/ и др.). Архив Ницше в Веймаре.
- 15 Schopenhauer A. Schriften zur Erkenntnislehre. In: Schopenhauer A. Sämtliche Werke. Herausgegeben von J.Frauenstädt. Leipzig 1916. Band 1, VII, - S. 27; Die Welt als Wille und Vorstellung. Band 1, §2 - здесь субъект определяется как "Носитель мира" ("Träger der Welt").
- 16 Schopenhauer A. Die Welt als Wille und Vorstellung. Stuttgart/Frankfurt am Main 1980, Band 2, S. 747; то же в одном томе, - Leipzig 1938, - S.214 ff.
- 17 Schopenhauer A. Welt als Wille und Vorstellung. Leipzig 1859. Band II, S. 666; Hauser Dominik. Das Noumenon und das Nichts. Zur Atemporalität der Willensfreiheit bei Kant und Schopenhauer. Würzburg 2015, Königshausen und Neumann, - S. 173.
- 18 Schopenhauer A. Die beiden Grundlagen der Ethik: Über die Freiheit des menschliches Willens. Über das Fundament der Moral. In: Sämtliche Werke. Herausgegeben von Löneysen. Bd. III. Frankfurt am Main 1986, - S. 619.
- 19 Atzert Stephan. Im Schatten Schopenhauers. Nietzsche, Deussen und Freud. Beiträge zur Philosophie Schopenhauers, Band 19. Würzburg 2015, Verlag Königshausen und Neumann, - S. 233.
- 20 Schopenhauer A. Preisschrift über die Grundlage der Moral. Hamburg 1979. Herausgegeben von H. Ebeling, - S. 94 (§14), 95, 102 (§15), 103 (§ 16).
- 21 Arthur Schopenhauer. Philosophie für den Alltag. Leipzig 2008. Manuskriptum Verlagsbuchhandlung, - S. 29.
- 22 Schopenhauer A. Die Welt als Wille und Vorstellung. Stuttgart/Frankfurt am Main 1980, Band 1, - S. 515.
- 23 Schopenhauer A. Eristische Dialektik oder die Kunst Recht zu behalten. - Zürich, 1983. Hoffmans Verlag. - S. 9-12, 89.
- 24 Neidert R. Die Rechtsphilosophie Schopenhauer. - Berlin, 1966.
- 25 Schopenhauer A. Eristische Dialektik oder die Kunst Recht zu behalten. - Zürich, 1983. Hoffmans Verlag. Kunstgriff 2. Exempel 2. - S. 30-31.
- 26 Schopenhauer A. Die Welt als Wille und Vorstellung. Stuttgart/Frankfurt am Main 1980, Band 1, - S. 11, 528; Schopenhauer A. Sämtliche Werke. - Leipzig 1979. Band II, - S. 77.
- 27 Более молодой современник Шопенгауэра Фридрих Гёлдерлин (1770-1843), высоко ценившийся и Гегелем, предвидел многие мысли Шопенгауэра. Так он писал, критикуя как и Шопенгауэр, принцип индивидуализации что отделившись, обособившись от мира человеческое "Я" жаждет вернуться в этот мир, слиться с ним. Трагедия же в том, что оно уже не может этого самостоятельно сделать. См.: Hölderlin F. WW und Briefe - Frankfurt am Main 1969, Band 2, - S. 591 ff.
- 28 Schopenhauer A. Eristische Dialektik... 1983, - S. 52.
- 29 Schopenhauer A. Preisschrift über die Grundlage der Moral. In: WW in 5 Bänden, herausgegeben von L. Lütkenhaus. Zürich 1988, Band III, - S. 522. Ныне так же абстрактно кто ни попадя ссылается, дабы продемонстрировать свой "гуманизм", на "права человека".
- 30 Schopenhauer A. Die Welt als Wille und Vorstellung II. In: WW in 5 Bänden, herausgegeben von L. Lütkenhaus. - Zürich 1988, - S. 232 ff.
- 31 Schopenhauer A. Preisschrift über die Freiheit des Willens. In: SW. - Zürich, 1977. Band 6.
- 32 Schopenhauer A. Über die verfälschte Wurzel des Satzes vom zureichenden Grunde. In: Sämtliche Werke. Wiesbaden 1972. Band VII, - S. 29, 52, 60, 74. В особенности § 52.
- 33 Nietzsche F. Menschliches, Allzumenschliches. Zweites Hauptstück. Zur Geschichte der moralischen Empfindungen. Fragment 39; Anaconda, - S.152.
- 34 Nietzsche F. Menschliches, Allzumenschliches. Drittes Hauptstück. Fragment 133; Anaconda, - S. 196.
- 35 "Jeder hat angeborenes Talent..." - писал Ницше. Там же, Fragment 263; Anaconda, - S. 261.
- 36 Foucault M. Histoire de la sexualité, II, L'usage des plaisirs. Paris 1984; Histoire de la sexualité, III, Le souci de soi. - Paris, 1984.
- 37 Nüsslein-Volhard C. Wann ist der Mensch ein Mensch? Embriologie und Genetik im 19. und 20. Jahrhunderten. Heidelberg 2003, - S. 170.

- 38 Cohen H. *Der Begriff der Religion im System der Philosophie*. In: WW, Band 10, - S. 121 ff.
- 39 Spaemann R. *Über den Begriff der Menschenwürde*. In: *Über den Begriff der Menschenwürde*. In: E.-W. Böckenförde/R. Spaemann (Hrsg.). *Menschenrechte und Menschenwürde. Historische Voraussetzungen - säkulare Gestalt - christliches Verständnis*. - Stuttgart, 1987, - S. 302.
- 40 Сборнику статей: *Leben und Tod in den Religionen*. Hg. v. G. Stephenson. Sonderausgabe. – Darmstadt, 1997; *Gelebte Trauer. Vom Umgang mit Angehörigen bei Sterben und Tod*. Hg. v. P. Fässler. Weibel- Mainz, 2003.
- 41 Сравни, например: Ильин И.А. *Собрание сочинений*. – Москва, 1996, Т. 1, *Основы христианской культуры*, - стр. 313.
- 42 Robert Wright. *Diesseits von Gut und Böse*. München 1996, Limes Verlag, - S. 15-25. Точку зрения этого учёного подтверждают и исследования немецкого генетика Фридриха Шварцфисера /Schwarzfischer/ из Мюнхена. См. *Die Zeit. Wissen*. Jörg Blech. *Patienten aus dem Pleistozän*, 14.02. 1997, - S. 42.
- 43 William F. Allmann. *Mammutjäger in der Metro*. Berlin 1996, Spektrum Akademischer Verlag.
- 44 Randolf M. Nesse, George C. Williams. *Why We Get Sick*. – München, 1997, Verlag C.H. Beck.
- 45 *Times*, 18. Juli 1950.
- 46 *Stellungnahme zur Rassenfrage*. In: *AG gegen Rassenkunde* (Hg.), *Deine Knochen - Deine Wirklichkeit. Texte gegen rassistische und sexistische Kontinuität in der Humanbiologie*. - Hamburg/Münster 1998, - S. 198.
- 47 Friedrich Nietzsche. *Die fröhliche Wissenschaft*. Köln 2009, Anakonda Verlag, - S. 37-39, 184, 193, 199, 206, 215, 336. Идея "сверхчеловека" идёт через всю философию древнего Китая, Индии, Греции и вплоть до наших дней (Лукиан, Гердер, Гёте, Ницше и др.).
- 48 Там же, стр. 115, 192 и др. Сам Ницше называл себя "европеец" (стр. 295-298).
- 49 Представители такого подхода не принимают во внимание роль эмоций и метаязыка (мимика, жесты, мелодвижения и др.) во взаимопонимании людей.
- 50 Kant I. *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlichen Absicht*. In: *WW in 10 Bänden*. – Darmstadt, 1968, Bd. 9, - S. 43.
- 51 Kant I. *Physische Geographie*. ...In: *Kant's GS*, hg. v. d. Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften. - Berlin, Leipzig, 1923, Band IX, - S. 316.
- 52 Hegel G.W.F. *System der Philosophie. 3. Teil. Die Philosophie des Geistes*. In: *Hegel G.W.F. SW in 20 Bänden*. - Stuttgart, 1929, Bd. 10, - S. 73 ff.
- 53 *Neu Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*. 1849, N 301.
- 54 Arendt H. *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*. – München, 1968, - S. 322 f.

МРНТИ 04.91.09

Е.А. Харьковщенко¹, Ж.А. Нурбекова²

¹заведующий кафедрой религиоведения Киевского национального университета имени Т.Шевченко,
доктор философских наук, профессор
г. Киев, Украина

²доцент кафедры Казахского национального педагогического университета имени Абая,
кафедры политологии и социально-философских дисциплин, доктор социологических наук
г. Алматы, Казахстан
Janaranur@yahoo.com

«ТОРГОВЫЙ ДУХ» В ПРОТЕСТАНТСКОЙ ЭТИКЕ КОНЦЕПЦИЙ КАПИТАЛИЗМА И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ В СОВРЕМЕННОМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ

Аннотация

Актуальными являются вопросы становления и функционирования современного капитализма, а также роли и места реформации и протестантской этики в современном обществе. Возросшее значение этих проблем, в первую очередь связаны с формированием культуры и этики хозяйственного мышления и деятельности в рыночных процессах, во-вторую, с пересечением объективной логики социальных преобразований с субъективными устремлениями авангардных социальных групп предпринимателей. Видоизменение характера и форм капитализма выявляет различные воздействия предпринимательской инициативы в новом социальном порядке. Повсеместное внедрение элементов Четвертой промышленной революции: автоматизация, роботизация, искусственный интеллект, обмен «большими данными» в условиях ускоренной технологической модернизации экономики у предпринимателей связано с формированием культуры и этики хозяйственного мышления и деятельности в рыночных процессах современного Казахстана.

Ключевые слова: современный капитализм, рыночный процесс, социальные преобразования, предприниматели

Е.А. Харьковщенко¹, Ж.А. Нурбекова²

*¹Тарас Шевченко атындағы Киев ұлттық университетінің Дінтану кафедрасының меңгерушісі,
философия ғылымдарының докторы, профессор
Киев, Украина*

*²Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті, саясаттану және
әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының доценті, әлеуметтану ғылымдарының докторы
Алматы, Қазақстан*

«САУДА РУХЫ» КАПИТАЛИЗМНЫҢ КОНЦЕПЦИЯЛЫҚ ПРОТЕСТАНЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ КӘСІПКЕРЛІКТІҢ БЕЙНЕСІ

Аңдатпа

Қазіргі заманғы капитализмнің қалыптасуы мен жұмыс істеуі, сондай-ақ қазіргі қоғамдағы Реформация және протестанттық этиканың рөлі мен орны маңызды. Бұл мәселелердің, бірінші кезекте, нарықтық үдерістерде экономикалық ойлау мен қызметтің мәдениеті мен этикасын қалыптастыру, екіншіден, әлеуметтік трансформацияның объективті логикасын кәсіпкерлердің авангардтық әлеуметтік топтарының субъективті ұмтылыстарымен қиыстырумен байланыстырады. Капитализмнің сипаты мен формаларын өзгерту кәсіпкерлік бастаманың жаңа қоғамдық тәртіптегі әр түрлі әсерлерін көрсетеді. Төртінші Индустриалды Революцияның элементтерін кеңінен енгізу: кәсіпкерлер арасында экономиканы жеделдетілген технологиялық жаңғырту жағдайында автоматтандыру, роботтандыру, жасанды интеллект, «үлкен деректер» алмасу қазіргі заманғы Қазақстанның нарықтық үрдістерінде экономикалық ойлау мен қызмет этикасын қалыптастыруға байланысты.

Түйін сөздер: қазіргі капитализм, нарықтық процесс, әлеуметтік өзгерістер, кәсіпкерлер

Е.А. Kharkovschenko¹, Zh.A. Nurbekova²

*¹Manager of the Department of religious studies of the Kyiv national University named after
Taras Shevchenko, doctor of philosophical Sciences, Professor
Kiev, Ukraine*

*²dozent of the Department of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Department of
political science and socio-philosophical disciplines, the doctor of sociological Sciences
Almaty, Kazakhstan*

«TRADE SPIRIT» IN THE PROTESTANT ETHIC CONCEPTS OF CAPITALISM AND ITS REFLECTION IN THE MODERN ENTERPRISE

Annotation

Topical issues of formation and functioning of modern capitalism and of the role and place of the reformation and the Protestant ethic in modern society. The increased importance of these issues, primarily associated with the formation of culture and ethics of the economic thinking and activities in market processes, and secondly, with the intersection of the objective logic of social change with the subjective aspirations of the avant-garde of social groups of entrepreneurs. Modification of the nature and forms of capitalism highlights the various impacts of business initiatives in the new social order. The widespread introduction of elements of the Fourth industrial revolution: automation, robotics, artificial intelligence, the exchange of "big data" in the context of accelerated technological modernization of the economy of entrepreneurs is associated with the formation of culture and ethics of the economic thinking and activity in the market processes of modern Kazakhstan.

Key words: modern capitalism, the market process, social transformation, entrepreneurs

В Казахстане обеспечение вклада малого и среднего бизнеса в ВВП государства к 2050 году должно быть не менее 50% [1]. Необходимой предпосылкой социологического осмысления капитализма в его культурно-исторической целостности как профессионального "призвания", как цели жизни аскетического протестантизма является М.Вебер [2, с. 95]. Через призму собственной парадигмы и идеально-типических понятий: "хозяйственное мышление", "дух капитализма", буржуазный "этнос" М.Вебер также и осмыслил роль и функции капиталистических предпринимателей. Предприниматели были носителями определенного социального действия (капиталистической деятельности) и

определенного "духа", причем не в абстрактно-социологическом плане, а предметно, в своих конкретно-типологических характеристиках. Это социологическая концепция капитализма в его широком культурно-историческом значении является актуальной в современном социуме как для развития рынка, так и для дальнейшего совершенствования предпринимательства в Казахстане.

«Торговый дух», «предпринимательскую этику» необходимо рассматривать в связи с трансформацией системы ролей и статусов, обусловленных институционализацией статуса предпринимательства в казахстанском обществе.

Институционализация предпринимательства и вместе с ним «Торговый дух» в казахском обществе начинает свое развитие с древнейших времен. Экономическим очагом древнейшего времени была Центральная Азия. Создание единой торговой системы Шелкового пути способствовала росту городов, развитию ремесленного производства, которые ориентировались на рынок, что приводило к появлению товарно-денежных отношений взамен натурального обмена. Была введена сложная система прямых и косвенных налогов, государственных монополий, откупов и повинностей. Был заключен торгово-дипломатический союз Тюркского каганата в Византии. Одним из древних и важных очагов производства шелка, которое дало название Великому Шелковому пути, наряду с Китаем, является Центральная Азия. По Центральной Азии (Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан, Восточный Туркестан (Западный Китай) проходили основные торговые пути между Китаем и Византией [3].

Развитие древнего торгового пути наложило определенный отпечаток на этнокультурный менталитет и социально-психологический микроклимат казахского общества через внедрение определенного социального действия (капиталистической деятельности) и определенного капиталистического «духа», «Торгового духа». И этому является доказательство того, что в VI веке китайский паломник Сюань Цзань оставил в своих записях восторженные воспоминания о большом городе Тараз, населенном купцами из разных стран, имеющие о большом размахе торговли, каков был на Великом Шелковом пути. Не только письменные источники, но археологические материалы являются подтверждением дальнейшего развития капиталистических отношений в казахском обществе, не рынком единым славились города, но и также развитием ремесленного дела, швейного производства, изготовлением украшений, деревообработкой и др.

О развитии финансовой системы также эти источники подтверждают. Так, в 1347 г. в Гулистане хан Жанибек встречался с венецианскими купцами, по их просьбе выдал грамоту на открытие торговой фактории и заключил договор. Таким образом, была развита торговая и финансовая система. Подтверждением также является «Кодекс Куманикус» - первый документ, который на Великом Шелковом пути сыграл огромную роль в сближении тюркских и европейских народов, который можно считать первым тюрко-латинским торгово-экономическим словарем [4]. Итак, Великий Шелковый путь стал своеобразным прообразом Всемирной торговой организации, где развивалось предпринимательство, товарно-денежные отношения, таможенное дело, финансовая система, государственная система, строительство караван сараев, возникновение новых городов с участием иностранцев.

С точки зрения М.Вебера, именно такой "авантюристический" тип, характерный для античности, средних веков и особенно периода первоначального накопления был присущ для того времени. Был он обусловлен конкретно-историческими обстоятельствами и социально-экономической политикой государства.

Затем переход к более совершенным формам общественного устройства, развитие частной собственности, усиление процесса капитализации, рыночных преобразований в обществе, дифференциации социальной структуры общества привело к существованию на территории Казахстана: Западно-Тюркского, Тюркешского, Карлукского каганатов. Государство огузов, караханидов, кимеков, кыпчаков имели смешанную экономику. Племена скотоводов соседствовали с племенами землевладельцев, степь и город дополняли друг друга.

Формирование капиталистических отношений в Казахстане, разложение традиционного хозяйства датировано 19-20 вв. Все больше закреплялись идеально-типические понятия: "хозяйственное мышление", "дух капитализма", буржуазный "этос" в веберовском понимании. Этим подтверждением является появление и внедрение трех форм торговли: разъездно-меновая, ярмарочно-периодическая и стационарная. Торговые обороты ярмарок составляли 60-70 млн. рублей. В Северном Казахстане действовали американские, немецкие, английские фирмы, связанные торговыми отношениями с местными купцами и промышленниками. Быстрое увеличение торговых операций и грузооборота в Омске и Петропавловске привело к открытию в этих городах бирж и контор частных коммерческих банков. Социально-экономическое положение в Казахстане характеризовалось усилением социальной

дифференциации общества. Укрепление «Хозяйственного мышления», «этоса» в веберовском понимании давало возможность расширения все больше рыночных отношений, что приводит к росту числа казахских купцов.

В середине 60-х годов XIX века усиливается роль Казахстана как богатейшего рынка сбыта и дешевого источника сырья. В конце XIX века колонизаторская направленность аграрной политики царизма привела к образованию новых форм хозяйства. Усилилась социальная дифференциация общества. Была развита обедневшая прослойка общества, которая уходила в новую форму производства - промышленность, а также усиливалась роль социально-профессиональной группы предпринимателей: купцы, торговцы, ростовщики. Развилась транзитная торговля за счет выстроенных железнодорожных линий. В частности, Кульджинский договор 1851 г., предусматривающий торговые связи с Китаем, усиливал систему торговли, который внедрял элементы частного предпринимательства и ростовщичества.

Сделаем выводы. Во-первых. С возникновением Великового Шелкового пути и ко второй половине XIX – начала XX вв. экономика Казахстана стала развитой. В казахском обществе более интенсивно проникли и укрепились капиталистические отношения, которые круто сломали привычный уклад жизни людей. В связи с этим, в казахском обществе резко возрос интерес к поведению и психологии людей в сфере хозяйственной жизни.

Во-вторых. Веберовская концепция универсальности капитализма снимает рамки разделения общества по религиозному, национальному и др. принципам. В этом смысле, продолжает М.Вебер, "капитализм" и "капиталистические предприятия с достаточно рациональным учетом движения капитала существовали во всех культурных странах земного шара... в Китае, в Индии, Вавилоне, Египте, в средиземноморских государствах древности, средних веков и нового времени" [2, с. 49]. Отмирание религиозных корней, форм этих идей и норм приводит к тому, что в новом своем посястороннем утилитарном облики они глубоко укоренились в культурных пластах и ценностях, пронизав все сферы человеческой деятельности. Казахстанское общество также развивалось в рыночных отношениях, произошло законодательное обеспечение рынка, диверсифицировалась экономика, произошло развитие инвестиционной деятельности, укрепились и совершенствовались финансово-кредитная система, произошло развитие внешнеэкономической деятельности.

Также и культурные предпосылки капиталистического развития стали конституционными элементами современной культуры, пронизывая все ее духовные ценности, в том числе и ценности социально-политической этики. Веберу было важно в процессе изучения эволюции аскетического рационализма "установить степень культурного значения аскетического протестантизма в его отношении к другим пластическим элементам современной культуры" [2, с. 207].

Культурным значением аскетического протестантизма и рационализма в рыночных отношениях казахстанского общества является, в первую очередь, вопросы этнического предпринимательства. Впервые эти вопросы были рассмотрены в начале XIX века немецким историком В.Зомбартом, который предполагал возможность существования явной предрасположенности отдельных народов к занятию предпринимательством по причине наличия особых "нравственных" сил [5, С. 166-173]. Сегодня сложилось несколько основных направлений в изучении этнического предпринимательства. Многие исследователи солидарны в выделении "этнического разделения труда", проявлением которого служит концентрация отдельных этнических меньшинств в некоторых профессиях и секторах экономики [6]. В.Авксентьев предлагает термин "этнопрофессионализм", который представляет собой этносоциальный феномен и является одним из элементов традиционализма [7]. Факт "этнических различий" в предпринимательской деятельности как внутрисрасовых, так и в пределах отдельных наций, признает В.Радаев [8]. Большинство ученых склонны считать, что этническая специализация может трансформироваться при определенных внешних и внутренних условиях.

Важными внутренними и внешними условиями этнического предпринимательства являются, на наш взгляд, условия ведения бизнеса, социальное самочувствие, восприятие населением предпринимателей, национальные признаки. Системное моделирование этнического предпринимательства в Казахстане становится возможным благодаря накопленному массиву социологических исследований, которые показывают:

- функционирование предпринимательской деятельности в определенной среде образует особую социальную целостность, в которой органически связываются духовные, этические начала с утилитарными и технологическими сторонами;

- предпринимательская деятельность легитимирует сложившуюся систему хозяйственной

деятельности; регулирует взаимоотношения хозяйствующих субъектов; сплачивает хозяйствующие коллективы через выполнение определенных действий заданных культурой, которые в то же время имеют хозяйственное или технологическое значение.

Одним из мифов, противостоящих рыночной ценностной ориентации, является утверждение о генетической обусловленной неспособности казахов (русских, беларуссов, якутов) к предпринимательской деятельности. Здесь и ссылка на отсутствие рыночного капиталистического опыта; и абсолютизация общественного разделения. Некоторые ученые утверждают мысль о неспособности потомков кочевников к купле-продаже. Анализ показывает, что эти мнения не верны. У казахов принято приветствовать друг друга «мал-жан аман ба?». Здесь «мал» употребляется не только в смысле скота. А.Кунабаев призывал народ к умножению богатства: «Жалға жүр, жат жерге кет, мал тауып кел. Малың болса сыйламай тура алмас ел».

Определение «мал» переводится с казахского как «собственность, капитал». «Мал» (множественное число амвал) – собственность, имущество (у оседлых арабов – «деньги», «достояние», у бедуинов – «верблюды, скот»). Источники средневековых авторов, мал делится на четыре категории: «немой» (драгоценные материалы, деньги), «говорящий» (рабы, скот), товары и недвижимость. В более узком смысле мал - финансы, денежные средства. В некоторых случаях мал означает налоги в деньгах в отличие от натуральных. В той или иной форме мал вошел во все языки мусульманских народов.

Средства, вложенные в производство или торговлю, назывались рас ал – мал (главные средства, капитал) в отличие от прибыли (галла, рибх). Так же назывались себестоимость изделия в отличие от продажной цены, в которую входит и прибыль [9].

А.Кунабаев также говорил об аморальных способах накопления капитала. Речь идет о том, что воровством, обманом, хитростью нельзя накопить капитал, т.к. это ведет к потере чести и совести.

Следовательно, предпринимательство как действие и феномен всегда этноконфессионально. В условиях трансформации современного казахстанского общества доминируют постмодернистские тенденции развития хозяйства. Особенностью функционирования хозяйственной деятельности в этот период является опора не столько на западные рыночные ценности: индивидуализм, обезличенный труд, свободная конкуренция, накопительство, сколько опора на этнические ценности: солидарность, творческий созидательный труд, справедливая легитимная собственность.

В-третьих. Новые веяния экономической жизни того времени нашли отражение в работах многих ученых, которые усматривали в развитии рыночных отношений исторический шанс для своего народа преодолеть вековую отсталость и приобщиться к мировой цивилизации. Они считали, что только рыночные начала способствовали разделению труда, развитию наиболее прогрессивных форм хозяйства, земледелия и совершенствование ремесленно-кустарного производства обеспечивали свободу предпринимательства. Пропаганда предпринимательских идей среди казахского населения внесли, издававшиеся журналы «Айқап» и газета «Казак». Такие просветители, как А.Байтурсынов, А.Букейханов, М.Дулатов видели в развитии рыночных отношений подъем товарно-денежных отношений, перехода к интенсивному скотоводству, призывали местных предпринимателей занять достойную нишу на национальном рынке, где большую роль отводили кооперативному предпринимательству.

И те, и другие факторы, доказывающие становление и дальнейшее развитие капиталистических отношений в казахстанском обществе позволяют нам правильно интерпретировать и воспринимать ряд фундаментальных положений М.Вебера в его концепции капитализма. Так, М.Вебер понимал, что "авантюристический" тип, характерный для античности, средних веков и особенно периода первоначального накопления, может проявляться и в новейшее время, но, опять-таки, не в чистом виде, а в виде господствующей тенденции в общем развитии "современного" капитализма. Таким образом, естественно – исторический ход капиталистического развития казахстанского и формирования предпринимательства к парадигме рыночного развития, в которой центральной фигурой вновь является предприниматель и его «торговый дух», приобретает свою актуальность в современном социуме. Капитализм становится "современным" не только в результате обуздания " авантюристических" иррациональных устремлений, но, прежде всего, сращиванием экономически рациональных процессов с новым "духом", а, следовательно, преодолением прежнего "духа" традиционализма.

Новый «дух» присущ нынешней казахстанской молодежи. Особенности социального, политического, экономического положения молодежи Казахстана преломляются в специфических для нее психологических чертах. Молодой человек страстно жаждет найти себя, определить свое место в жизни, выбрать из громадного форм множества форм деятельности ту, которая максимально соответствовала бы склонностям, индивидуальности молодого человека. Сделать это становится сложно, т.к. значи-

тельно расширились его пределы. Это касается и образа жизни, и выбора профессии, юридически значимых ориентаций, нравственного идеала. Проблема выбора неизбежно рождает раздумья, сомнения и колебания. Казахстанская молодежь ищет формулу, которая бы позволила осмыслить и соответствующее существование, и свое право и обязанность, и перспективы развития общества [10].

Список использованных источников:

- 1 *Заявление Главы государства по ежегодному Посланию народу Казахстана. // Казахстанская правда. 31 января 2017 г.*
- 2 *Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990.*
- 3 *Абсеметов М. Торговли и таможенное дело на Великом Шелковом пути // World discovery. - 2004. - №1(4). – С. 110.*
- 4 *Джунусбаев С. Социально-экономическое положение Казахстана в конце 19 - начале 20 вв. // Поиск. - 2005. - №1(2). - С. 199.*
- 5 *Зомбарт В. Буржуа. Этюды по истории духовного развития современного человека. - М., 1924.*
- 6 *Rarton V. Mauritius: the Problems of a Plural Society. - London, 1965. - P. 19, 20. 4. Horowitz D. Ethnic Groups in Conflict. University of California Press. 1985. - P. 108.*
- 7 *Авксентьев В.А. Феномен этнопрофессионализма и этнические процессы на Северном Кавказе // Проблемы населения и рынки труда России и Кавказского региона. - М.-Ставрополь, 1998. - С. 90.*
- 8 *Радаев В.В. Этническое предпринимательство: мировой опыт и Россия // Полис. 1993. - №5, - с. 80.*
- 9 *Ислам. Энциклопедический словарь. – М., 1991. - С. 158.*
- 10 *Абсаттаров Г.Р. «Правовая политика и воспитание правовой культуры: казахстанский опыт». Издательство «Ұлағат», 2016. - 188 с., С. 177.*

ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ

МРНТИ 11.07.21

Н.А. Антанович¹

*¹кандидат политических наук, доцент кафедры политологии юридического факультета
Белорусского государственного университета
г. Минск, Беларусь
ninaant@rambler.ru*

ИЗМЕРИТЕЛЬНЫЕ ИНДЕКСЫ В ДЕСКРИПТИВНОМ АНАЛИЗЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ И ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация

Цель статьи – провести сравнительный анализ индексирования рейтинга Республики Беларусь с применением наиболее известных индексов демократизации, эффективности государственного управления, стабильности/нестабильности государств. В статье дана краткая характеристика следующим индексам по группам: индексы демократизации (индекс «Полития» и индекс демократизации «Свобода в мире»); индексы эффективности государственного управления (индекс человеческого потенциала, индексы качества государственного управления ООН и Всемирного банка, Фонда Бертельсмана, индексы экономической свободы, глобальной конкурентоспособности, открытости правительства); индексам нестабильности, «хрупкости» государств (индекс недееспособных государств, индексы хрупкости государств, индекс политической нестабильности). Проведенный дескриптивный анализ демонстрирует, что прослеживается динамика улучшения позиций Республики Беларусь по следующим индексам: ИЧР, индикаторам качества управления Всемирного банка, индексу развития электронного правительства ООН. По индексам «хрупкости» государств Беларусь не отнесена к разряду нестабильных государств. Сделаны выводы о значимости и ограничениях индексного анализа государств в современной политологии.

Ключевые слова: дескриптивный политический анализ, ранжирование государств, индексный анализ государств, индексы демократизации и политической свободы, индексы эффективности государственного управления, индексы стабильности/нестабильности государств, качественные и количественные шкалы

Н.А. Антанович¹

*¹саяси ғылымдарының кандидаты, Беларусь мемлекеттік университеті,
заң факультеті саясаттану кафедрасының доценті
Минск қ., Беларусь*

САЯСИ ПРОЦЕСТЕР МЕН МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫ ДЕСКРИПТИВТІ ТАЛДАУДАҒЫ ӨЛШЕМДІК КӨРСЕТКІШТЕР

Аңдатпа

Мақаланың мақсаты – Беларусь Республикасының өлшемдік рейтингіне демократияландыру, мемлекеттік басқаруды тиімділендіру, мемлекеттің тұрақтылығы/ тұрақсыздығы сынды танымал көрсеткіштерді қолдану есебімен салыстырмалы талдау жүргізу. Мақалада келесідей топтық көрсеткіштерге сипаттама берілген: демактариландыру көрсеткіштері («Полития» көрсеткіші және «Әлемдегі еркіндік» көрсеткіші); мемлекеттік билікті тиімділендіру көрсеткіші (адами қарқын көрсеткіші, БҰҰ және Әлемдік банк, Бертельсман қорының мемлекеттік басқару сапасы көрсеткіштері, экономикалық еркіндік, жаһандық бәсекелестік биліктің ашықтығы көрсеткіштері); тұрақсыздық, мемлекеттің «сыңғыштығы» көрсеткіштері (қабілетсіз мемлекеттер көрсеткіші, мемлекеттің сыңғыштық көрсеткіші, саяси тұрақтылық көрсеткіші). Жүргізілген дескриптивті талдаулар Беларусь Республикасының ұстанымдарын жақсарту динамикасы келесі көрсеткіштер бойынша жүргізілетінін көрсетеді: ИЧР, Әлемдік банк басқару сапасы көрсеткіші, БҰҰ электронды үкімет көрсеткішін дамыту. «Сыңғыштық» көрсеткіші бойынша Беларусь тұрақсыз мемлекеттер қатарына жатқызылмады. Қазіргі саясаттанудағы мемлекеттердің көрсеткіштік талдауларының маңызы мен шектеулері бойынша қорытындылар жасалынды.

Түйін сөздер: дескриптивті саяси талдау, мемлекеттерді саралау, мемлекеттерді көрсеткіштік талдау, демократияландыру және саяси еркіндік көрсеткіштері, мемлекеттік басқаруды тиімділендіру көрсеткіші, мемлекеттік тұрақтылық/ тұрақсыздық көрсеткіші, сапалық және сандық өлшемдер

N.Antanovich¹

¹ candidate of political Sciences, Professor of political science at the law faculty of the
Belarusian state University
Minsk, Belarus

DESCRIPTIVE ANALYSIS OF MEASURING INDEXES IN THE FIELDS OF THE POLITICAL PROCESSES AND GOVERNANCE

Annotation

The aim of the article is comparative analysis of the state-ranking for Belarus using the following indexes: indexes of democratization, governance efficiency/ effectiveness, political stability/instability. Descriptive analysis was done on groups of indexes: indexes of democratization (Polity IV and «Freedom in the World»); indexes of public administration efficiency/ Governance Indicators: (Human Development Index, Worldwide Governance Indicators, Sustainable Governance Indicators, E-Government Development Index, Index of Economic Freedom, Global Competitiveness Index); indexes of political instability (Failed States Index, Fragile States Index, State Fragility Index, Political Instability Index). Descriptive political analysis shows the improvement of Belarus's position on the following indexes: HDI, Governance Indicators of the World Bank, the UN E-government development index. According to Failed States Index, Fragile States Index, State Fragility Index, the Republic of Belarus is not related to the category of fragile instable states. The conclusions about the significance and limitations of the index in state-ranking analysis were done.

Key words: Descriptive political analysis, states-ranking, indexes, indexes of democratization and political freedom, indexes of public administration efficiency/ Governance Indicators, indexes of political stability / instability, qualitative and quantitative scales

Известными аналитическими центрами разработаны десятки индексов, ранжирующих страны мира по различным основаниям. Измерительные индексы представляют собой относительные величины, характеризующие динамику совокупностей признаков, состоящую из несоизмеримых непосредственно единиц или частей такой совокупности. Множество индексов, отражающих со сравнительных позиций состояние политических систем различных стран мира, автор данной статьи предлагает разделить на следующие основные группы: 1) индексы демократизации и политической свободы; 2) эффективности государственного управления; 3) стабильности/ нестабильности и «хрупкости» государств; 4) политических рисков.

Помимо самих разработчиков индексов (по большей части западных авторов), исследованием и интерпретацией индексного анализа государств занимались ученые стран постсоветского пространства: Попова О.В., Миронюк М.Г., Тимофеев И.Н., Ваславский Я.И., Максимова Е.Н., Даховник Л.Л., Токарев А.А. и др. В 2014 г. вышел справочник «Индексы развития государств мира» под редакцией Ю.А. Нисневича.

Цель статьи – провести сравнительный анализ индексирования рейтинга Республики Беларусь с применением наиболее известных индексов демократизации, эффективности государственного управления, стабильности/нестабильности государств.

Исторически первыми стали индексы демократизации, разработанные в западных странах (главным образом в США) в 1960-е гг. В индексах политической демократии Ф.Катрайта, К.Боллена, Д.Нейбауэра акцент был сделан на функционировании ключевых институтов политической системы (формирование законодательной и исполнительной власти, свобода прессы, свобода оппозиции, правительственные санкции). Указанные индексы учитывали такие переменные, как политическое участие и политическая конкуренция, разработанные Р.Далем. Наибольшую известность получили индекс «Полития» и индекс демократизации «Дома свободы» (Freedom House).

Индекс «Полития» рассчитывают с начала 1970-х гг. Вклад в его разработку внесли Т.Гарр, Г.Экстайн, М.Маршалл, К.Джеггерс. В настоящее время реализован проект «Полития IV» (проект Центра за систематический мир – Center for Systemic Peace). Индекс «Полития» ранжирует страны по категории политического режима от неограниченной монархии (с оценкой – 10) до консолидированной демократии (с оценкой +10). В зависимости от полученных баллов, страны подразделяются на «автократии» (от -10 до -6), «анократии» (от -5 до +5) и «демократии» (от +6 до +10). «Анократия» означает политический режим, при котором власть на определенной территории обладает атрибутами государственности, но в реальности поделена между конфликтующими группами [1]. Согласно данным за 2010 г., к автократиям отнесены Беларусь (-7 баллов), Казахстан (-5 баллов), Россия (-4 балла). К демократиям – Норвегия (+10), Польша (+10), Украина (+6), Армения (+5) [2].

Основы индекса демократизации «Свобода в мире», разработанного «Домом свободы» (Freedom House) в 1973 г., заложены Р.Гастилом. Государства ранжируются на «свободные», «частично свободные» и «несвободные» по шкале в 7 баллов с применением метода экспертных оценок. Консолидированные демократии получают от 1 до 2,5 баллов, неконсолидированные демократии 3-5, а авторитарные режимы 5,5-7 баллов. В отчете за 2016 г. первые позиции в ряду «консолидированных демократий» заняли Финляндия, Исландия, Норвегия, Сан-Марино, Швеция с рейтингами свободы 2 балла. Грузия и Украина (3), Армения (4,5) – «частично свободные», Казахстан (5,5), Россия (6), Азербайджан и Беларусь (по 6,5) отнесены к «несвободным государствам». Самые низкие позиции заняли Северная Корея, Узбекистан, Сомали, а замыкает рейтинг «Свобода в мире, 2016» Сирия [3]. Индекс демократизации Дома свободы подвергается серьезной критике: «Ранжирование, базирующееся на восприятии исследователей без опоры на объективные показатели (экономические, демографические и пр.), может привести (и зачастую приводит) к идеологизации рейтинга» [4, с. 41]. Российский политолог В.Г. Иванов применил понятие «рейтинговой власти», утверждая, что она служит «легитимации неолиберальной идеологии», «глобалистскому видению мировой иерархии», защите «конкретных национальных интересов» [5, с.4]. Кроме того, в рассмотренных индексах демократизации смешиваются количественные и качественные переменные (т.е. не всегда учитывается специфика качественных и количественных шкал).

Количество организаций, именующих себя неприбыльными, занимающихся «измерением демократии» и ранжированием государств на этой основе, постоянно растет. К примеру, организация «Мировой аудит» (World Audit) рассчитывает комплексный индекс демократического аудита (Democracy Audit), по которому первые места заняли Дания и Финляндия, Беларусь занимает 119 место, Казахстан – 137, Россия – 132, Украина – 68 [6]. Ассоциация ранжирования демократии (Democracy Ranking Association) рассчитывает глобальный рейтинг демократии. Первые пять мест занимают Норвегия, Швейцария, Швеция, Финляндия, Дания [7]. Отметим также проект Гарвардского университета под руководством П.Норрис – Международные данные о демократии (Democracy Cross-National Data). Названные организации являются вторичными, поскольку используют данные Дома свободы, Международной амнистии, Трансперенси Интернэшнл, а также ООН, Всемирного банка.

Вторая выделенная нами группа – индексы эффективности государственного управления. В методологии политического анализа эффективности государственного управления ключевое место занимают: индекс человеческого развития (ИЧР), показатели качества государственного управления ООН и Всемирного банка, индексы экономической свободы, глобальной конкурентоспособности, открытости правительства, восприятия коррупции; индекс развития электронного правительства ООН.

В основу расчета ИЧР положены не субъективные оценки экспертов, а показатели, взятые из официальных источников. ИЧР позволяет осуществлять сравнительные исследования, выступает в качестве инструмента оценки эффективности социально-экономических программ, определения приоритетов социальной политики. Согласно Отчету ООН по ИЧР за 2016 г. Россия заняла 49-е, Беларусь – 52-е, Казахстан – 56-е, Украина – 84-е места соответственно. Первые места заняли Норвегия, Австралия, Швейцария, Германия, Дания, Сингапур, Нидерланды [8, p.202-204].

По мнению специалистов ООН, эффективность государственного управления определяется уровнем политической стабильности, контролем над коррупцией, качеством государственного регулирования и подотчетностью власти гражданам. Специалисты Программы развития ООН определили составляющие «качественного управления» («good governance»): верховенство права; равенство, инклюзивность, отсутствие дискриминации; участие граждан в принятии государственных решений; консенсус в достижении общественного согласия; оперативность административных процедур; прозрачность, подотчетность; результативность и эффективность – органы власти производят результаты, соответствующие общественным ожиданиям, рационально используя ресурсы [9]. Всемирным Банком с 1996 г. разрабатываются индикаторы качества государственного управления (Worldwide Governance Indicators – Governance Research Indicator Country Snapshot). Специалисты Всемирного банка Д.Кауфманн, А.Краай и М.Мастрucci обобщили шесть показателей качества государственного управления, которые рассчитываются по шкале от 1 до 100 процентов: подотчетность государственных органов и учет мнения населения; политическая стабильность и отсутствие насилия; качество государственных услуг, их независимость от политического давления; качество государственного регулирования; верховенство закона; контроль над коррупцией [10].

Выводы Всемирного банка при расчете индексов снабжаются ссылками на источники данных. Таковыми являются официальные статистические данные государственных органов, данные аналити-

ческих центров: «Дома свободы», Фонда Бертельсмана, Фонда «Наследие», проекта «Всемирное правосудие», Службы опросов Гэллага, аналитического отдела журнала «Экономист», организации «Репортеры без границ», Группы по изучению политических рисков, обзоров по оценке среды ведения бизнеса и оценки Всемирным банком государственной политики и институтов (World Bank Country Policy and Institutional Assessment). Подчеркнем, что ряд из названных аналитических центров опирается на экспертные оценки и идеологически фундированный подбор экспертов, что влияет на объективность итоговых результатов индексов.

В таблице 1. представлен сравнительный анализ рангов Беларуси, Казахстана, России и Германии по агрегированным индикаторам качества управления за 2005, 2010, 2015 гг. Данные приведены в процентах.

Таб. 1. Ранги Беларуси, Казахстана, Российской Федерации и Германии по агрегированным индикаторам качества управления за 2005, 2010, 2015 гг. (%) по данным индикаторов качества государственного управления Всемирного Банка [11]

Индикаторы качества управления	Годы	Беларусь	Казахстан	Российская Федерация	Германия
Подотчетность государственных органов и учет мнения населения	2005	3,37	19,23	27,88	93,75
	2010	7,11	15,17	25,12	92,42
	2015	8,87	16,75	19,21	95,57
Политическая стабильность и отсутствие насилия/терроризм	2005	57,0	52,17	12,56	74,88
	2010	40,76	61,61	18,96	72,51
	2015	47,62	42,86	12,86	70,00
Качество государственных услуг, компетентность госслужащих	2005	12,20	34,63	38,05	90,73
	2010	11,0	40,67	39,71	92,34
	2015	37,5	50,96	48,08	94,23
Качество государственного регулирования	2005	5,88	44,61	49,51	91,67
	2010	11,48	40,67	40,19	93,78
	2015	14,9	53,85	32,21	93,27
Верховенство закона	2005	10,53	24,88	20,57	93,3
	2010	15,17	32,70	26,07	91,47
	2015	24,04	41,35	26,44	92,79
Контроль над коррупцией	2005	19,51	15,61	23,90	93,66
	2010	27,14	16,67	14,29	93,33
	2015	45,67	24,52	19,23	93,27
Среднее арифметическое всех индексов за 2015 г. (расчет автора статьи)	2015	29,77	38,38	26,34	89,86

Сравнительный анализ показывает, что ранги Беларуси по всем шести индикаторам качества управления возрастают. Расчет среднего арифметического индикаторов демонстрирует, что более высокий рейтинг по качеству государственного управления имеет Республика Казахстан. Но результаты Беларуси, Казахстана, России значительно уступают Германии, которая является одной из лидирующих стран по качеству государственного управления (нижняя строка таблицы 1).

Под эгидой Фонда Бертельсмана с 2009 г. рассчитываются индикаторы устойчивости государственного управления (Sustainable Governance Indicators) по следующим агрегированным показателям: 1) реализация государственной политики в экономической, социальной и экологической областях; 2) качество демократии (электоральный процесс, доступ к информации, гражданские права и политические свободы, верховенство права); 3) качество госрегулирования (функциональность и подотчетность населению исполнительной власти). Каждый из показателей делится на отдельные индикаторы, которым приписываются весовые коэффициенты. По успешности реализации государственной экономической, социальной и экологической политики за 2016 г. лидируют Швеция, Дания, Норвегия, Швейцария, Финляндия, Германия. По качеству демократии за 2016 г. – Швеция, Финляндия, Дания, Норвегия, Германия, Швейцария. По качеству госрегулирования доминируют Норвегия, Финляндия, Дания, Швейцария, Новая Зеландия, Люксембург, США [12].

В рамках проекта «Всемирное правосудие» (The World Justice Project) с 2015 г. составляется индекс «Открытое правительство». Он состоит с учетом следующих критериев: общедоступность законов и

правительственных данных, степень простоты их изложения; право на получение информации о деятельности органов власти, доступность информации о государственных проектах для общественности; гражданское участие; механизмы подачи жалоб и обращений о предоставлении государственных услуг, о выполнении государственными служащими своих обязанностей. В рейтинг включены 102 страны. Методология разработана Хуаном Карлосом Ботеро и Алехандро Понсе [13]. Добавим, что в ряду почетных членов совета проекта «Всемирное правосудие» бывшие госсекретари США Мадлен Олбрайт и Джеймс Бейкер, экс-президент США Джимми Картер; бывший премьер-министр Италии Джудлиано Амато; Шери Блэр и др.

Верхние позиции в индексе «Открытое правительство, 2015» заняли Швеция (1), Новая Зеландия (2), Норвегия (3); нижние три – Мьянма (100), Узбекистан (101), Зимбабве (102). Данные гласят, что менее половины (40%) респондентов по всему миру, знают о принимаемых законах, реализуют свое право на доступ к государственной информации. Беларусь получила 78 место, Россия – 67, Казахстан – 85, Украина – 43, Молдова – 46 [14].

ООН раз в два года публикует отчеты по развитию электронного правительства (E-Government Development Index). Согласно отчету за 2016 г. «Электронное правительство в поддержку устойчивого развития», Беларусь заняла 49-е место, Казахстан – 33-е, Россия – 35-е, Украина – 62-е. Верхние позиции в рейтинге заняли Великобритания, Австралия, Республика Корея, Сингапур, Финляндия, Швеция. Последнее – 193-е место – заняла Сомали [15].

Косвенным образом качество государственного управления оценивают индексы экономической свободы, глобальной конкурентоспособности, восприятия коррупции. Так, по индексу восприятия коррупции «Transparency International» за 2016 г. Грузия на 44-м, Беларусь – 79-м, Россия, Казахстан, Украина – 131-м местах. Наименее коррумпированными признаны Дания, Новая Зеландия, Финляндия, Швеция, занявшие первые четыре места [16].

Индекс экономической свободы (Index of Economic Freedom) разрабатывается с 1995 г. Фондом «Наследие» (Heritage Foundation) совместно с «Wall Street Journal». Применяется четыре группы переменных, составляющих индекс: 1) верховенство права (гарантии собственности, борьба с коррупцией); 2) ограничения исполнительной власти; 3) эффективное госрегулирование (свобода предпринимательства, рынка труда, ценообразования); 4) открытость рынка (свобода торговли и инвестиций; финансовая свобода). Страны подразделяются на следующие группы: «свободные», «в основном свободные», «частично свободные», «частично не свободные», «репрессированные». За 2016 г. первые позиции заняли Гонконг, Сингапур, Новая Зеландия, Швейцария, Австралия, Канада; Армения – 54, Казахстан – 68, Россия – 153, Беларусь – 157, Украина – 162 места в рейтинге из 178 стран [17].

С 2004 г. для Всемирного экономического форума (World Economic Forum) рассчитывается индекс глобальной конкурентоспособности (Global Competitiveness Index), который основан на статистических данных и результатах опроса руководителей ТНК. В рейтинге 2016–2017 гг. из 138 стран Россия заняла 43-е место, Казахстан и Украина на 53-м и 85-м местах соответственно. Первые десять мест заняли: Швейцария, Сингапур, США, Нидерланды, Германия, Швеция, Великобритания, Япония, Гонконг, Финляндия [18]. Для Беларуси индекс не рассчитывался.

В отдельную группу автор данной статьи выделяет индексы нестабильности, «хрупкости» государств. Систематическое изучение индексов позволило сделать вывод, что различные аналитические центры разрабатывают индексы почти с идентичными названиями, что вносит путаницу в их разграничение. Так, индекс недееспособных государств (Failed States Index) с 2005 по 2014 гг. рассчитывали журнал «Международная политика» (Foreign Policy) и аналитический центр Фонда за мир (Fund for Peace). С 2014 г. индекс недееспособных государств переименован в индекс хрупкости государств (Fragile States Index) и его рассчитывает американский Фонд за мир (<http://fundforpeace.org/fsi/>).

Индекс практически с таким же названием – State Fragility Index – рассчитывают специалисты Центра за систематический мир под руководством М. Маршала (<http://www.systemicpeace.org/>). Ниже, в таблице 2 представлено сравнение характеристик двух указанных индексов.

Таб. 2. Сравнение индексов нестабильности государств

State Fragility Index Центра за систематический мир	Fragile States Index Фонда за мир
Учитывает два ключевых критерия: эффективность государства и легитимность власти. Указанные критерии включают ряд харак-	Применяют Инструмент системной оценки конфликтов (Conflict Assessment System Tool). Индикаторы «хрупкости государства» разделены в три группы: социальные, экономические и политические.

<p>теристик: безопасность, наличие вооруженных конфликтов, региональные эффекты, тип политического режима, добыча и потребление нефти [19]. Наиболее нестабильными признаны Конго, ЦАР, Южный и Северный Судан, Афганистан, Бурунди, Йемен, Сомали. Наиболее стабильными – Великобритания, Тайвань, Швеция, Испания, Южная Корея [20, p.45, 50-55].</p>	<p>1. К социальным отнесены: демографическое давление; наличие беженцев и/или вынужденных переселенцев; наличие недовольных социальных групп; гражданские столкновения; устойчивая миграция и «утечка мозгов». 2. Экономические индикаторы: ухудшение состояния экономики и бедность. 3. Политические и военные индикаторы: легитимность власти; соблюдение/ нарушение прав человека; качество общественных услуг; усиление групповых и/или клановых элит; развитие аппарата насилия; внешняя интервенция. Всего в шкале 12 показателей, которые оцениваются от 0 до 10 (максимальная «хрупкость» государства) [21, p.12-13].</p>
---	---

По данным за 2016 г. самыми нестабильными («хрупкими»), согласно Fragile States Index, признаны Сомали (показатель 114 баллов из 120 баллов максимальной нестабильности), Южный Судан, Центрально-африканская Республика (ЦАР), Йемен, Сирия. Наиболее устойчивые в мире государства – Финляндия (18,8 баллов), Норвегия, Новая Зеландия, Дания, Швейцария, Австралия. Казахстан занял 113 место (66,5 баллов), Беларусь – 92 место (73,9), Украина – 85 (75,5), Россия – 65 (81,0) [21, p.19-22]. Данные выглядят удивительно, к примеру, по близости баллов Беларуси и Украины, на территории которой имеют место вооруженные столкновения, гибель мирных жителей. Обратим внимание на то, что результаты ранжирования государств согласно State Fragility Index и Fragile States Index разнятся.

Помимо выше указанных, существует еще и индекс политической нестабильности (Political Instability Index). Его расчетом занимался аналитический отдел журнала «Экономист» в период 2007-2010 гг. Уровень нестабильности рассчитывался по неравенству доходов, продолжительности государственности, степени коррупции и доверия государственным институтам, этнической фрагментации и дискриминации меньшинств, дестабилизирующим событиям, типу политического режима и политической фракционности, региональному положению государства. Также учитывались динамика ВВП и доходы на душу населения, экономические риски, уровень безработицы [22]. В указанном индексе применялся Целевой обзор политической нестабильности (Political Instability Task Force – PITF).

Целевой обзор политической нестабильности – это проект, созданный в 1994 г. по заказу правительства США (дирекции Центрального разведывательного управления). Задача проекта заключалась в объяснении политической нестабильности и возможного разрушения государств. Основные разработчики: М.Маршалл, Т.Гарр, И.Хафф. В число разработчиков входили специалисты из университетов Дж. Мэйсона, Гарварда, Стэнфорда. Систематизация фактов нестабильности постоянно совершенствовалась и с 2001 г. стала опираться на четыре группы данных: революционные столкновения, этнические войны, неблагоприятные изменения режима, геноцид и так называемый «полицид» (politicide – политические репрессии и преследования) [23].

Индексы политической нестабильности и «хрупкости» государств связаны с изучением политических рисков, т.е. различных угроз как для конкретного государства, так и иностранных фирм-инвесторов. Термин «политический риск» связан с оценками коммерческих рисков. Есть множество аналитических проектов по оценке политического риска: атлас политических рисков (The Political Risk Atlas) Британского агентства Маплкрафт (Verisk Maplecroft), руководство по международным рискам (International Country Risk Guide) Группы изучения политических рисков (Political Risk Services Group), глобальный обзор условий ведения бизнеса и индикаторов риска Всемирного банка (Global Insight Business Conditions and Risk Indicators). Информация по индексам политического риска, как правило, предоставляется на коммерческой основе. В данной статье мы не ставили цели специально рассмотреть индексы группы политических рисков.

Несмотря на то, что ранжирование государств мира вызывает много обоснованных вопросов и сомнений, но оно привлекает интерес научного сообщества, СМИ, а также определенное внимание со стороны официальных институтов. К примеру, Управление информации Министерства иностранных дел Республики Беларусь подготовило доклад «Беларусь: международные рейтинги», в котором рассмотрен ряд индексов. В частности приводится следующая информация: «Согласно исследованиям международной компании SecDev, Беларусь заняла 4-ю позицию в мире среди стран с самыми доступными пакетами «интернет плюс цифровое телевидение IPTV»... Беларусь заняла 47-е место в рейтинге эффективности систем здравоохранения, опубликованном американским агентством Bloomberg. В данном рейтинге Беларусь опередила США и Россию, которые заняли 50-е и 54-е места» [24]. Информацию о динамике различных индексов также можно найти на сайте информационного агентства БЕЛТА (Белорусское телеграфное агентство – <http://www.belta.by/>).

Выводы.

В статье был проведен дескриптивный сравнительный анализ динамики рейтинга Республики Беларусь и стран-соседей по индексам демократизации, эффективности государственного управления и «хрупкости» государств. Проведенный анализ демонстрирует, что прослеживается динамика улучшения позиций Республики Беларусь по следующим индексам: ИЧР, индикаторам качества управления Всемирного банка, индексу развития электронного правительства ООН. Также следует отметить, что Республика Казахстан имеет серьезные позиции по индексам качества государственного управления, экономической свободы, глобальной конкурентоспособности. По индексам «хрупкости» государств Беларусь не отнесена к разряду нестабильных государств. С другой стороны низкие рейтинги отводят Беларуси такие организации, как «Дом свободы», Ассоциация ранжирования демократии, «Всемирное правосудие» и т.п., опирающиеся на экспертные оценки. Рейтинги, составленные на основе экспертных оценок, несут отпечаток субъективизма. Несовершенство многих индексов проистекает из высокой вероятности ангажированных оценок экспертов, из попыток охватить как можно больше показателей и, как следствие, смешивание качественного и количественного типов шкалирования. Интегрирование количественных и качественных показателей через весовые коэффициенты остается проблемным. Сходные индексы (с почти одинаковыми названиями) дают разнящиеся результаты. В значительной степени высказанные замечания касаются группы индексов политической свободы, где даются «режимные характеристики» государств.

Результаты проведенного анализа свидетельствуют, что наибольший интерес для властных институтов представляет группа индексов эффективности государственного управления по следующим причинам: ведущие индексы данной группы составляются ООН и Всемирным банком; данные для их построения привлекаются из широкого круга источников, включая официальную статистику конкретных государств; данные индексы могут использоваться в качестве инструмента определения приоритетов развития и оценки эффективности социально-экономических программ. Индексы нестабильности, «хрупкости» государств также являются значимым источником информации для официальных властей, поскольку могут дополнить информацию о вызовах и угрозах стабильности политической системы.

Список использованных источников:

1 *Political Regime Characteristics and Transitions, 1800-2010* Monty G. Marshall. Center for Systemic Peace (CSP) [Electronic recourse]. – 2005-2014. – Mode of access: <http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm> – Date of access: 12.01.2017.

2 *Index of Polity*. Center for Systemic Peace (CSP) [Electronic recourse]. – 2005-2014. – Mode of access: <http://www.systemicpeace.org/polity/> Date of access: 12.01.2017.

3 *Freedom in the World 2016*. Freedom House [Electronic recourse]. – 2016. – Mode of access: <https://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2016> Date of access: 12.01.2017.

4 Миронюк, М.Г. Универсальные сравнения с использованием количественных методов анализа (Обзор прецедентов) / М.Г. Миронюк, И.Н. Тимофеев, Я.И. Ваславский // *Полис*. – 2006. – №5. – С. 39-58.

5 Иванов, В.Г. «Рейтинговая сила» (“Charts Power”) как инструмент политического и экономического влияния: концептуальный анализ, стратегии использования и модели противодействия: автореф. дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.01 / В.Г. Иванов; Рос. ун-т дружбы народов. – М., 2016. – 66 с.

6 *Democracy audit*. Democracy table, June 2017 – [Electronic recourse]. – 2017. – Mode of access: <http://www.worldaudit.org/democracy.htm> – Date of access: 25.09.2017.

7. *Democracy Ranking of the Quality of Democracy, 2016 – Electronic recourse*. – 2017. – Mode of access: <http://democracyranking.org/wordpress/rank/democracy-ranking-2016/> – Date of access: 25.09.2017.

8 *Human Development Report 2016*. Human Development for Everyone. – New York, Published for the United Nations Development Programme (UNDP), 2016. – 271 p. – [Electronic recourse]. – Mode of access: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf. – Date of access: 12.05.2017.

9 *What is Good Governance?* // UNESCAP United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific [Electronic recourse]. – 2009. – Mode of access: <http://www.unescap.org/pdd/prs/ProjectActivities/Ongoing/gg/governance.asp> – Date of access: 12.05.2017.

10 *Governance Matters 2009: Worldwide Governance Indicators 1996-2008*. (Governance Matters VIII: Aggregate and Individual Governance Indicators, 1996-2008) // *The World Bank Group* – [Electronic recourse]. – 2009. – Mode of access: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/4170/WPS4978.pdf?sequence=1&isAllowed=y> – Date of access: 14.05.2017.

11 *Worldwide Governance Indicators*. The World Bank Group. – [Electronic recourse]. – 2017. – Mode of access: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#reports> – Date of access: 24.09.2017.

12 *Policy Performance*. Sustainable Governance Indicators, 2016. [Electronic recourse]. – 2016. – Mode of access: http://www.sgi-network.org/2016/Policy_Performance – Date of access: 14.05.2017.

13 *The World Justice Project (WJP) 2015 [Electronic recourse].* – 2016. – Mode of access: <http://worldjusticeproject.org/open-government-index/> – Date of access: 14.05.2017.

14 *The World Justice Project 2015. Report. [Electronic recourse].* – 2016. – Mode of access: http://worldjusticeproject.org/sites/default/files/ogi_2015.pdf – Date of access: 14.05.2017.

15 *UN E-Government Survey 2016 [Electronic recourse].* – 2016. – Mode of access: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2016> – Date of access: 14.01.2017.

16. *Corruption Perception Index, 2016. [Electronic recourse].* – 2016. – Mode of access: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016 – Date of access: 24.09.2017.

17 *Economic freedom. Country Rankings. Heritage Foundation. [Electronic recourse].* – 2016. – Mode of access: <http://www.heritage.org/index/ranking> – Date of access: 14.05.2017.

18 *GCI – Global Competitiveness Index [Electronic recourse].* – 2016. – Mode of access: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index/competitiveness-rankings/> – Date of access: 14.05.2017.

19. *Global Report 2017 Conflict, Governance, and State Fragility.* By Monty G. Marshall, Gabrielle C. Elzinga-Marshall. – USA, Center for Systemic Peace, 2017 – [Electronic recourse]. – 2017. – Mode of access: <http://www.systemicpeace.org/vlibrary/GlobalReport2017.pdf> – Date of access: 24.09.2017.

20 *State Fragility and Warfare in the Global System 2015 [Electronic recourse].* – 2015. – Mode of access: <http://www.systemicpeace.org/warlist/warlist.htm>: – Date of access: 14.05.2017.

21 *Fragile States Index 2016. The Fund for Peace, 2016. – 24 p.* <http://library.fundforpeace.org/library/fragilestatesindex-2016.pdf> [Electronic recourse]. – 2016. – Mode of access: – Date of access: 14.05.2017.

22 *Political Instability Index: Vulnerability to social and political unrest. 2009.* http://viewswire.eiu.com/index.asp?layout=VWArticleVW3&article_id=874361472 – Date of access: 14.05.2017.

23 *Political Instability Task Force. Internal Wars and Failures of Governance, 1955-2006.* By M.G. Marshall, T.R. Gurr, B. Harff. [Electronic recourse]. – 2016. – Mode of access: http://www.gpanet.org/webfm_send/47 – Date of access: 14.05.2017.

24 *Беларусь: международные рейтинги. Управление информации Министерства иностранных дел Республики Беларусь [Электронный ресурс].* – 2016. – Режим доступа: <http://mfa.gov.by/upload/123/january%202016.pdf> – Дата доступа: 14.05.2017.

**ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ
ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTISTS**

МРНТИ 10.67.57

M.M. Koishibayev¹

¹PhD-student, L.N. Gumilyov Eurasian National University

Astana, Kazakhstan

koishibaevmanarbekjanian@gmail.com

REORGANIZING THE SYSTEM OF SOCIAL SERVICES IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article deals with the reformation of the system of providing special social services to vulnerable segments of the population as an integral part of the implementation of the Action Plan to Ensure Rights and Improve the Quality of Life of Persons with Disabilities in the Republic of Kazakhstan. The main trends of this reform are the disaggregation of residential institutions, their allocation near the place of residence of disabled people, and the creation of home conditions in such institutions. The article accentuates the increased role of the non-public sector in providing special social services and in delivering various types of rehabilitation. The article reviews Kazakhstan's classification of facilities of special social services and the main challenges of support and care for the elderly and disabled at such institutions. Information is given on the regulations governing the facilities and organizations that provide special social services, which have arisen since the beginning of the reformation of this field; information is also provided on the requirements and necessary conditions for establishing such institutions, their number and types. Data are also provided on the grounds for the provision of special social services, and recipients of these services.

Key words: facilities of special social services, rehabilitation of disabled people, special social services, grounds for providing special social services, standards of requirements for social services

M.M. Қойшыбаев¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ саясаттану кафедрасының докторанты

Астана, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДА ӘЛЕУМЕТТІК СЕРВИС ЖҮЙЕСІН ҚАЙТА ҰЙЫМДАСТЫРУ

Аңдатпа

Мақалада басқару жүйесі, қызмет көрсету, толықтыру принциптері, Қазақстандағы мүгедектер мен қарттарға арналған интернат мекемелері санының өзгеруі талданады. Адам құқығы өкілінің баяндамасынан алынған осындай мекемелердің көптеген кемшіліктері туралы мәліметтер келтірілген. Сонымен қатар, мақала Қазақстан Республикасында мүгедектердің құқықтарын қамтамасыз ету және өмір сүру сапасын жақсарту үшін арналған іс-шаралар жоспарын жүзеге асыратын бөлігі ретінде, халықтың әлеуметтік тұрғыдан әлсіз топтарына әлеуметтік қызмет көрсету жүйесін реформалауға арналған. Аталған реформаның негізгі беталысы – интернат мекемелерін үлкейту, мүгедектер тұратын орынға ыңғайлау, үй жағдайларын жасау болып табылады. Мемлекеттік емес сектордың арнайы әлеуметтік қызмет көрсету аясындағы және осы жүйедегі мекемелердің оңалту түрлерін өткізудегі өсіп келе жатқан рөлі атап көрсетіледі. Арнайы әлеуметтік қызмет көрсету мекемелердің қазақстандық классификациясы және сол мекемелердегі қарттар мен мүгедектерді қарау және қызмет көрсетудегі негізгі мәселелері қарастырылады. Осы саланы реформалаудың басында пайда болған арнайы әлеуметтік қызмет көрсететін мекемелер мен ұйымдардың қызметтерін реттейтін, оларды жасайтын талаптар мен қажетті шарттар, саны, түрлері мен үлгілері, нормативтік құжаттары бойынша ақпарат беріледі. Арнайы әлеуметтік қызмет көрсету негіздері бойынша, осы қызметті алушылар бойынша мәліметтер көрсетілген.

Түйін сөздер: арнайы әлеуметтік қызмет көрсету мекемелері, мүгедектерді оңалту, арнайы әлеуметтік қызметтер, арнайы қызмет көрсету үшін негіздеме, әлеуметтік қызметтерге қойылатын талаптар стандарты

М.М. Койшибаев¹

*¹докторант кафедры политологии ЕНУ имени Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан*

РЕОРГАНИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО СЕРВИСА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье анализируется система управления, принципы функционирования, комплектования, изменения количества интернатных учреждений для престарелых и инвалидов в Казахстане. Приводятся данные из доклада Уполномоченного по правам человека о характерных недостатках подобных учреждений. Также статья посвящена реформированию системы оказания специальных социальных услуг уязвимым слоям населения, как составной части реализации Плана мероприятий по обеспечению прав и улучшению качества жизни инвалидов в Республике Казахстан. Основными тенденциями этой реформы являются разукрупнение интернатных учреждений, приближение их к месту жительства инвалидов, создание в них домашних условий. Подчеркивается возрастающая роль негосударственного сектора и в сфере предоставления специальных социальных услуг, и в проведении различных видов реабилитации. Рассматриваются казахстанская классификация учреждений специального социального обслуживания и основные проблемы содержания и обслуживания престарелых и инвалидов в них. Дается информация по нормативным документам, регулирующим деятельность учреждений и организаций по оказанию специальных социальных услуг, которые возникли с началом реформирования этой сферы, требованиям и необходимым условиям их создания, по их количеству, типам и видам. Рассматриваются основания предоставления специальных социальных услуг, потенциальные получатели этих услуг.

Ключевые слова: учреждения специального социального обслуживания, реабилитация инвалидов, специальные социальные услуги, основания предоставления специальных социальных услуг, стандарты требований к социальным услугам

One of the directions of the Action Plan to Ensure Rights and Improve the Quality of Life of Persons with Disabilities in the Republic of Kazakhstan for 2012-2018, which continues to be implemented currently, is the reformation of the system of social services and provision of special social services. The basis and example for the reformation has been the positive experience of post-socialist states of Central Europe (Poland, Czech Republic, Slovakia, Hungary) in this area and the model of social services for the population of the developed countries of Western Europe and North America.

Over the first two decades of the history of the Republic of Kazakhstan, retirement homes and adult disability homes remained the main stationary institutions in the social assistance system. Together with the nation, residential care homes for the socially vulnerable have experienced the difficulties of the transition to market relations, and the formation of the state. Their daily operations were affected by economic difficulties that led to inadequate financing of the social sphere [1]. The existing network of care homes of the country encompasses several types of institutions:

Neuropsychiatric nurseries admit persons with mental chronic diseases who are in need of domestic assistance and medical care, regardless of whether they have relatives who are obligated to care for them.

Neuropsychiatric nurseries admit disabled persons of 1st and 2nd group older than 16 years as referred by departments of social protection of the regions, cities of Astana and Almaty.

Retirement homes and general disability homes admit single people of retirement age as well as 1st and 2nd group disabled persons older than 18 years from among single people.

Retired people and disabled people are transferred from a general type residential care home to a neuropsychiatric nursery based on a medical statement of a medical commission of a psychiatric facility and instruction of a superior organization.

In her work "Social and labor rehabilitation of the disabled in the Republic of Kazakhstan (theoretic and legal aspect)", Mezhibovskaya writes that a positive role of social facilities in the chain of rehabilitation measures is widely recognized. Social facilities for the disabled operate not just to create favorable housing conditions and maintain well-being of the disabled but also to preserve their effective practical activities in the conditions of disrupted social communications [2, p. 58].

According to the Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, in 2014, 93 retirement and adult disability homes existed in the Republic of Kazakhstan. Over nineteen thousand people were hosted in them.

	Number of care facilities	Number of residents
Republic of Kazakhstan	93	19205
Akmola Region	9	1127
Aktobe Region	2	679
Almaty Region	8	1762
Atyrau Region	2	421
East Kazakhstan Region	15	2644
Jambyl Region	4	958
West Kazakhstan Region	7	1086
Karagandy Region	10	2345
Kostanay Region	10	1557
Kyzylorda Region	3	500
Mangystau Region	2	341
Pavlodar Region	5	1227
North Kazakhstan Region	5	1569
South Kazakhstan Region	6	1464
Astana	2	557
Almaty	3	968

Source: Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan

According to articles 51 and 52 of the Budget Code of the Republic of Kazakhstan dated April 24, 2004, social assistance for the retired and disabled is the responsibility of the local governments of the regions, and the cities of the republican significance and the capital. Care homes are established, reorganized and liquidated by decisions of akims in coordination with the Ministry of Social Protection of the Republic of Kazakhstan.

By the order dated March 19, 2008, numbered 72, the Minister of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan approved the Rules for using pension payments and state social benefits for disabled people living at public medical and social institutions. Such Rules indicate the right of a guardian (a head of a medical and social institution) to withdraw from the bank account of a person under ward ship not more than 30% of the amount that is monthly deposited into the bank account of such person. With this money, a guardian purchases medicines, items of sanitary hygiene and medical aid if there is none at the institution. Human rights organizations have repeatedly pointed out that this provision contradicts other regulations in the field of providing services to people with disabilities, which prescribed full state provision of disabled people at such institutions.

In addition, the reports of the Human Rights Ombudsman in the Republic of Kazakhstan have emphasized potentially high vulnerability of people at care homes and their forced dependence on the administration of such facilities. The Office of the Ombudsman lists the main deficiencies that have been typical for such facilities for many years in the country. In particular, the following problems were noted:

A large number of persons under care makes it difficult to provide effective rehabilitation assistance, and in orphanages this creates problems with ensuring appropriate care for each child;

Persons with disabilities staying at care homes are isolated from the outer world and are deprived of the adequate access to information;

Care homes are weak at using activities that would promote labor rehabilitation of the disabled. Residents may not work actively and fruitfully and enjoy their rights to labor;

Low salaries lead to high turnover and lack of qualified workforce, which makes it impossible to arrange rehabilitation measures;

The buildings of care homes are not adapted for independent movement of persons with disabilities. Due to inadequate funding, buildings are not repaired in time and are not in a proper condition. The facilities are poorly equipped with special auxiliaries;

The system of residential care facilities is closed and hardly in contact with public organizations dealing with issues of the disabled; the system does not cooperate with national and international non-governmental organizations protecting the rights of persons with disabilities [3].

The Law of the Republic of Kazakhstan dated December 28, 2008 "On Special Social Services" has become a regulatory and legal framework for reforming the system of social services, which originated as early as the implementation of the Program for the Rehabilitation of the Disabled for 2006-2008. Its very first article provides the following definition: "Special social services are a set of services that provide a person

(family) in a difficult life situation with the conditions for overcoming existing social problems and aim to create equal opportunities for them to participate in society." This law specifies the types and grounds for providing special social services, assessment and determination of the need for special social services.

The grounds for receiving such services are the following:

- 1) disability;
- 2) social alienation;
- 3) social deprivation;
- 4) difficult social background [4].

In 2009-2011, the Government developed and approved the standards of requirements for social services provided to persons with disabilities and senior citizens, which establish the content of each type of service, scope of services and the rules of provision of such services that must be applied by social protection authorities, social organizations and associations, other legal persons – irrespective of their organizational and legal forms – involved in providing social services to lonely senior and disabled persons. The Government also identified the rules of assessment and determination of the need for special social services, the list and the amount of special social services provided on a free and paid basis.

In parallel, there is work underway to break down the existing care homes and found small-capacity homes. Given the current queue nationwide, especially in relation to specialized care homes, it is possible to transfer mental patients to newly created specialized small capacity care homes. Specialized care homes are opened in cities of medium and small size; the quality of special assistance to senior and disabled persons is improving with conditions being enhanced and made to feel like home.

Small care homes operate in the form of territorial centers that provide services at home and day care services. Social service centers are being established, which are organized according to a modular principle. Depending on the needs of the clients, various modules of social services are used: domestic, medical, psychological, pedagogical, labor, cultural, economic and legal.

In her work already mentioned above, by proposing to create new types of social facilities for the disabled, Mezhibovskaya emphasizes that one of the most important social rehabilitation objectives faced by the care homes for young people with disabilities is, from her point of view, to establish social communications both among the residents and with healthy people outside such care homes. This will lay the basis for the social therapy, which must encompass, among others, such elements as comfort in rooms, being able to self-serve, self-management, mode of work (five day stay, day care), organizing micro- and macro-teams, individualized cultural therapy, psychotherapeutic skills of the personnel, providing leave [2, p. 66].

The official bulletin of the Statistics Committee "Organizations providing special social services" for 2015 provides data on the number of institutions of various types and the number of disabled residents thereof:

In-patient type organizations – healthcare facilities (organizations) to be used for round-the-clock or temporary (up to three months) stay for service recipients in a hospital environment. There were 228 such organizations nationwide;

Semipermanent type organizations – day care centers, territorial and rehabilitation centers, and other organizations intended to render special social services, in the environment of a long-term or temporary stay (up to 6 months) for service recipients in the organization. The number of semi-permanent facilities across the country was 60 institutions;

Temporary stay type organizations are designed for round-the-clock temporary residence (up to one year) or temporary stay (at night). In 2015, there were 48 institutions of this type [5].

According to the Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan, following the implementation of the first phase of the Action Plan to Ensure Rights and Improve the Quality of Life of Persons with Disabilities, the ratio of the number of different new types of institutions of the social service system has also changed [6].

The new phenomenon for the social services of the country is the social service centers that may consist of several divisions, including daytime stay, social assistance at home, social rehabilitation, etc.

Most often, day care centers are established at Kazakhstan's social service centers. Analyzing the work of day care units in similar Russian centers, Dementyeva N.F. and Starovoitova L.I. write that day care units of the Social Adaptation Centers can be considered as rehabilitation departments, which represent medical, social and labor rehabilitation activities to varying degrees. It is necessary to change the status of such units, to intensify the emphasis on a truly rehabilitative impact, to redirect the administrators of the center's activities and, in particular, the day care units towards the rehabilitation approach [7, p. 139].

	Until 2009	After 2009
Social adaptation centers for homeless		25
Day care/day time stay units		50
Care homes	93	105
Rehab centers for the disabled	11	21
"Assistance at home" units	449	512
NGOs that provide special social services		81

Source: Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Kazakhstan

According to the Ministry of Social Protection of the Republic of Kazakhstan, in 2015, out of those living (receiving a service) at social service organizations, the following numbers had disabilities:

Group 1(18 years and older) – 3188; group 2 (18 years and older) – 13320; group 3 (18 years and older) – 352.

The disabled of age 16-17: group 1 (16-17 years) – 230; group 2(16-17 years) – 287; group 3(16-17 years) – 352 [5].

Reformation of the social services system aims to build a market of social services with a developed infrastructure. A prerequisite for the development of such a market is the improvement of the methodology for the formation of a social contract, with public associations mandatorily engaged in the provision of social services to single citizens, including those living in social protection facilities.

In 2003-2005, Kazakhstan implemented a program of state support to non-governmental organizations in the form of financing from the budget, in 2005 Kazakhstan adopted the Law "On State Social Contract", and competitions for socially significant projects in which non-governmental organizations participate have been held since 2006.

At present, 51 out of 60 institutions that provide special social services are owned by the state (republican - 1, municipal - 50), nine are privately owned, including five owned by public and religious associations. Licensing and accreditation of such institutions are entrusted to social protection authorities, which adjust their requirements in order to stimulate the interest of non-governmental associations and businesses in this field [5].

As the market of social services is formed, it will be possible for Kazakhstan to use technologies of social vouchers long used in developed countries. Under this system, a consumer who has a state subsidy for receiving social services in the form of a voucher freely determines which service provider to approach. The voucher system expands the freedom of choice for a consumer, contributes to the growth of the quality of services through market competition [8]. However, Kazakhstan still has to solve the problem of insufficient attractiveness of the sphere of social services to the population for small and medium-sized businesses and create a competitive market environment.

Also, the factors influencing the quality of social services provided to the population by social service institutions include the conditions of accommodation at such institutions, the staffing of institutions by specialists and their qualifications, and the availability of the requisite technical equipment. The Ministry of Social Protection has developed qualification requirements for social workers in the field of social protection of the population, and the rules for attestation of social workers in the social sphere.

Thus, it can be stated that in the Republic of Kazakhstan, as in other post-Soviet states, the continuing adoption of international best practices and the reformation of the system of social services for the population and provision of special social services is taking place as part of a gradual transition from a paternalistic model of social policy to a policy of social partnership. In the context of the social partnership policy, the state broadly engages public associations and businesses in resolving socially important tasks, while remaining the main agent of social policy, retaining a coordinating and controlling role, resorting to economic methods of regulation that should contribute to the formation of the social services market.

References:

1 Esetova G.K. *Some peculiarities of social policy in the Republic Kazakhstan // Bulletin of the Kazakh national pedagogical university after Abai. Series of «Sociological and Political sciences».* – 2012. - №1(32). – p. 99-101.

2 Mezhibovskaya I.V. *Social and labor rehabilitation of the disabled in the Republic of Kazakhstan (theoretic and legal aspect).* – Almaty: Baspa, 1997. – p. 128.

3 *Reports of the Human Rights Ombudsman in the Republic of Kazakhstan for 2006 and 2014 [e-resource]* – Access is free: <http://www.ombudsman.kz>.

4 Kurmanov A.M., Abdikalikova K.A., Akashev R.D. *Social assistance in Kazakhstan*. – Astana: Printing House, 2013. – p. 222.

5 The official bulletin of the Statistics Committee of the Ministry of National Economy "Organizations providing special social services" for 2015[e-resource] – Access is free: <http://stat.gov.kz/>.

6 Official website of the Ministry of Labor and Social Protection of the RoK [e-resource] – Access is free: <http://convention.enbek.gov.kz>.

7 Demytyeva N.F., Starovoitova L.I. *Social work in the facilities of the social and rehabilitation profile and medical and social expert assesment: handbook for students of higher vocational education*. – M.: Akademia Publishing House, 2013. – p. 272.

8 *Social contract as the tool of social policy. Review of international experience*. – Minsk: UN/UNDP Representative Office in the Republic of Belarus, 2009. – p. 64.

МРНТИ 21.15.45

Б.Пернехан¹

*¹Казахский Национальный Педагогический университет имени Абая,
магистрант 2 курса, специальность: «Религиоведение»
г. Алматы, Казахстан
ms.balnura@mail.ru*

КОНФУЦИАНСТВО – ГОСУДАРСТВЕННАЯ РЕЛИГИЯ КИТАЯ

Аннотация

В данной статье рассмотрена роль конфуцианства в Китае, влияние учения на умы современных китайцев, а также теория возрождения конфуцианской религии в качестве официальной государственной, предусматривающей тотальную «конфуцианизацию» всех сфер семейной, общественной и политической жизни. Современные тенденции развития человека, общества, культуры обуславливают потребность современности в традиционном. Конфуцианское наследие демонстрирует жизнеспособность и стойкость в качестве духовного, культуuroобразующего и идентификационного фактора жизни китайского общества. В научном мире континентального Китая стала активно обсуждаться тема возрождения конфуцианства в контексте трансформации современного общества. Некоторые китайские мыслители видят будущее конфуцианства в качестве системообразующей религии. Акценты в дискуссии о конфуцианстве сместились в сторону осмысления значения конфуцианских этико-религиозных ценностей в современном китайском обществе и государстве. Китайские мыслители стремятся соединить элементы конфуцианской культуры с существующей социополитической системой Китая. В Китае исторически конфуцианство было тесно связано с государством и на протяжении длительных периодов выступало фактически в качестве государственной религии. У современных конфуцианцев есть веские исторические основания надеяться на восстановление статуса данного философско-религиозного учения в качестве государственной религии.

Ключевые слова: конфуцианство, китайская цивилизация, традиционная культура, государственная религия, государственная идеология Китая, современное китайское общество, традиционное и современное

Б.Пернехан¹

*¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті 2-ші курс магистранты,
мамандығы: «Дінтану»
Алматы, Қазақстан*

КОНФУЦИАНДЫҚ – ҚЫТАЙДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ДІНІ

Аңдатпа

Бұл мақалада Қытайда конфуциандықтың рөлі, Кон-фу-цзы ілімінің бүгінгі қытай халқының санасына әсер еткені, сондай-ақ жалпы барлық салаларды, әлеуметтік және саяси өмірді, отбасыны «конфуцианизациялау», Кон-фу-цзылық теориясының жандануы және оны ресми мемлекет дін ретінде жариялауы қарастырылған. Адам, қоғам, және мәдениет дамуымен байланысты қазіргі уақытта Қытай тенденциялары дәстүрлі ілімнің қажеттігін туғызады. Конфуциандық Қытай қоғамның рухани, мәдени-факторларын анықтап, оның өмір ретінде өміршеңдігі мен беріктігін көрсетеді. Құрлықтық Қытай ғылыми әлемі қазіргі қоғамның трансформациясы контекстінде Конфуциандықты жаңғыру тақырыбын белсенді талқылай бастады. Кейбір Қытай ойшылдар діннің тірегі ретінде Конфуциандықтың болашағын қарастырады. Конфуцианизм туралы пікірталастардағы басымдық қазіргі заманғы қытайлық қоғамда және мемлекетте конфуциандық этикалық және діни құндылықтардың мәнін түсінуге ауысты. Қытай ойшылдары конфуциандық мәдениеттің элементтерін Қытайдың қазіргі әлеуметтік-саяси жүйесімен

байланыстыруға тырысуда. Қытайда тарихи конфуцианизм мемлекетпен тығыз байланысты және ұзақ уақыт мемлекеттік дін ретінде әрекет етті. Қазіргі конфуцианттар осы философиялық және діни ілімнің мемлекеттік дін ретінде мәртебесін қалпына келтіруге үміттенетін тарихи себептерге ие.

Түйін сөздер: Конфуциандық, қытай өркениеті, дәстүрлі мәдениет, мемлекеттік дін, Қытай мемлекеттік идеологиясі, қазіргі заманғы қытай қоғамы, дәстүрлі және қазіргі

B.Pernekan¹

*¹Kazakh National Pedagogical University named after Abay, second year master student
specialty: "Religious Studies"
Almaty, Kazakhstan*

CONFUCIANISM IS A STATE RELIGION OF CHINA

Annotation

This article discusses the role of Confucianism in China, the influence of the teachings on the minds of today's Chinese people, as well as the revival of Confucian theory of religion as the official state providing a total "confucianization" of all spheres as family, social and political life. Modern trends of development of human, society, and culture cause the need of traditional. The Confucian heritage demonstrates the viability and durability as a spiritual, culture-factor identification in modern Chinese life. In the scientific world there actively began a discussion regarding revival of Confucianism in the context of the transformation of modern society in China. Some thinkers see the future of Chinese Confucianism as the backbone of religion. The accents in the debate about Confucianism shifted towards understanding the meaning of Confucian ethical and religious values in modern Chinese society and the state. Chinese thinkers are trying to connect the elements of Confucian culture with the existing socio-political system of China. In China, historically Confucianism was closely associated with the state and for long periods of time acted as a state religion. Contemporary Confucians have strong historical reasons to hope for the restoration of the status of this philosophical and religious teaching as a state religion.

Key words: Confucianism, Chinese civilization, traditional culture, the state religion, the state ideology of China, modern Chinese society, traditional and modern

Введение. Древнейшая философская система и одно из трех главных религиозных учений Востока возникло в Китае на рубеже VI-V вв. до н.э. Конфуцианство всегда оказывало сильное влияние на китайское общество и неотделимо от образа жизни китайцев. «Кон-фу-цзы и Мудрец и Великий Учитель, и Философ одновременно, и осозная это многие люди понимали, что его учение, его предписания-постулаты помогают до сих пор человеку быть прежде всего Человеком».

В основе конфуцианства лежит учение Кун-цзы (что означает «мудрый учитель Кун»). Иезуитские монахи-миссионеры, переведившие его труды в XVII в., дали ему имя Кон-фу-цзы.

Родился Кон-фу-цзы в 551 г. до нашей эры в царстве Лу в Куфу (современная провинция Шаньдун). Отец Кон-фу-цзы Шулян Хэ был храбрым воином из знатного княжеского рода. Он умер, когда мальчику было 3 года, и молодая мать посвятила всю жизнь воспитанию мальчика. Ее постоянное руководство, чистота личной жизни сыграли большую роль в формировании характера ребенка. Уже в раннем детстве Кон-фу-цзы отличался выдающимися способностями и талантом предсказателя. Кон-фу-цзы родился с беспредельной восприимчивостью к учению, пробужденный ум заставлял его читать и, самое главное, усваивать все знания, изложенные в классических книгах той эпохи, поэтому впоследствии о нем говорили: «Он не имел учителей, но лишь учеников» [1].

Слава о нем распространилась далеко за пределы соседних царств. Признание его мудрости достигло такой степени, что он занял пост Министра правосудия – в те времена самую ответственную должность в государстве. Он сделал так много для своей страны, что соседние государства стали опасаться царства, блестяще развивавшегося усилиями одной личности. Клевета и наветы привели к тому, что правитель Лу перестал внимать советам Кон-фу-цзы. Кон-фу-цзы покинул родное государство и отправился в путешествие по стране, наставляя правителей и нищих, князей и пахарей, молодых и стариков. Везде, где он проходил, его умоляли остаться, однако он неизменно отвечал: «Мой долг распространяется на всех людей без различия, ибо я считаю всех, кто населяет землю, членами одной семьи, в которой я должен исполнять священную миссию Наставника» [2].

Основная часть. Фундаментальную роль во всей истории этической мысли Китая сыграли взгляды Кон-фу-цзы, которые изложены в книге "Лунь юй" ("Беседы и высказывания"), составленной его учениками. На протяжении многих веков эта книга оказывала значительное влияние на мировоззрение и образ жизни китайцев. Ее заучивали наизусть дети, к ее авторитету апеллировали взрослые в делах семейных и политических. Опираясь на традиционные воззрения, Кон-фу-цзы развивал

патриархально-патерналистскую концепцию государства. Государство трактуется им как большая семья. «Власть императора ("сына неба") уподобляется власти отца, а отношения правящих и подданных – семейным отношениям, где младшие зависят от старших» [3].

В целом добродетель в трактовке Кон-фу-цзы – это обширный комплекс этико-правовых норм и принципов, в который входят правила ритуала (ли), человеколюбия (жэнь), заботы о людях (шу), почтительного отношения к родителям (сяо), преданности правителю (чжун), долга (и) и т.д. Вся эта нормативная целостность, включающая в себя все основные формы социально-политического регулирования того времени, представляет собой единство моральных и правовых явлений.

«Философско-теологическую основу конфуцианства составляет шесть главных положений:

1. Традиционно религиозное представление о Небе («Тянь»). Это – великое начало, верховное божество, которое диктует свою волю человеку.

2. Учение об «исправлении имен», смысл которого состоит в том, что каждый должен соответствовать своему назначению и быть послушным.

3. Культ предков, который стал главным содержанием религиозной жизни в Китае.

4. Большое значение придается ритуалу, этикету, неписаным правилам. В соответствии с этим, было разработано учение об идеальном человеке, «благородном муже».

5. Важное место занимала педагогика, содержанием которой было, прежде всего, хорошее знание «старого», китайской традиции, почитание старых учителей, послушание учителю, что и избавит от ошибок.

6. Учение о середине: цель жизни – постижение сути вещей, постижение сути вещей возможно с помощью знания, знание поможет изменить природу сердца и совершенствовать тело.

Идеи Кон-фу-цзы сыграли огромную роль в духовной жизни Китая и его последующей истории, проникли в кровь и плоть китайской культуры» [4].

Во II в. до н. э. в эпоху Хань Кон-фу-цзы был признан «подлинным властелином», а его учение обрело статус официальной идеологии. В IX веке конфуцианство одержало верх над буддизмом, а в XI веке – над даосизмом. Так долгое время официальной идеологией Китая оставалось конфуцианство. Революция в начале XX века привела к краху последней феодальной династии Китая, подорвала господствующие позиции конфуцианства в обществе. В течение нескольких десятилетий конфуцианство жестоко преследовалось. Конфуцианские классические книги перестали играть роль «идеального образца» в социально-политической жизни общества. Несмотря на это, влияние конфуцианства не исчезло, а, напротив, усилилось. Прошло время, и китайское общество вновь обратилось к учению Кон-фу-цзы и его последователей.

Методы исследования. Теоретический анализ и обобщение научной литературы, периодических изданий об истории конфуцианства из архивов библиотек.

Китайские, американские, российские исследователи отмечают, что в государственной идеологии Китайской Народной Республики возрождаются идеи Кон-фу-цзы. В научном мире континентального Китая стала активно обсуждаться тема возрождения конфуцианства в контексте трансформации современного общества. Некоторые китайские мыслители видят будущее конфуцианства в качестве системообразующей религии [5].

Для них конфуцианство выступает ядром, определяющим самобытность китайцев, основы их самосознания и менталитета.

Дискуссия. Акценты в дискуссии о конфуцианстве сместились в сторону осмысления значения конфуцианских этико-религиозных ценностей в современном китайском обществе и государстве. Китайские мыслители стремятся соединить элементы конфуцианской культуры с существующей социополитической системой Китая [6]. В настоящее время широкую известность получила теория возрождения конфуцианской религии в качестве официальной государственной, предусматривающей тотальную «конфуцианизацию» всех сфер семейной, общественной и политической жизни. Конфуцианские религиозные ценности рассматриваются в качестве фундаментальных установок, обуславливающих самосознание китайского общества. Так, известный конфуцианец Цзян Цин 蒋庆 (1953 г.р.) ратует за возрождение конфуцианства в качестве современной государственной религии. В мировой истории и современном состоянии обществ феномен государственной религии широко распространён.

«Государственная религия – религиозная идеология и деятельность, утвержденная государством в качестве обязательной или наиболее предпочтительной для подданных нормы публичной религиозной жизни. В государственной религии религиозные ценности совмещаются с этактистскими (франц. *etat* – государство), образуя синкретическое религиозно-этактистское мировоззрение...» [7].

В древности и Средневековье существование государственных религий, опиравшихся на сращивание государства и религии, было типичным явлением общественной жизни (Египет, греческие города-государства, Римское государство, Византия, Япония, Китай и т.д.). В новой и новейшей истории Европы распространение государственных религий резко сузилось, хотя и в XXI в. в некоторых европейских странах сохраняются государственные религии, – например, лютеранство в Норвегии, англиканство в Англии, пресвитерианство в Шотландии.

В Китае исторически конфуцианство было тесно связано с государством и на протяжении длительных периодов выступало фактически в качестве государственной религии. У современных конфуцианцев есть веские исторические основания надеяться на восстановление статуса данного философско-религиозного учения в качестве государственной религии.

В качестве одного из направлений развития в данном русле Цзян Цин выдвигает проект «конфуцианизации деревни». Он предлагает программу по «реконструкции деревни», суть которой заключается в следующем тезисе: «одна деревня – одна школа». Согласно этой программе, сформированной в рамках конфуцианского «единения политики и религии» и других религиозно-этических норм, директор школы выступает главой деревни, в круг его обязанностей входит не только решение административных вопросов, но и вопросы просвещения всего населения, т.е. внедрение конфуцианских ценностей, начиная от отдельной семьи и заканчивая всей деревней в целом. Такая программа, по мнению Цзян Цина, способствует «конфуцианизации деревни» с акцентом на «конфуцианизацию семьи». Согласно конфуцианской традиции, директор школы, он же глава деревни, выступает «отцом, правителем и мудрецом», деревня расценивается в качестве «общего храма предков», а семья – «личного храма предков». В этой программе по «конфуцианизации деревни» современный мыслитель усматривает залог успешного возрождения конфуцианских религиозных ценностей, в этом, по его мнению, заключается ядро «конфуцианизации» Китая. Он против западных ценностей свободы, демократии, материализма и т.п., поскольку они убивают морально-этическую сущность человека. Конфуцианство же реализует человеческую сущность, но не через претворение в жизнь его свободы, а путем выявления его благомыслия и возврата к его «индивидуальной природе» (синти 性体) [8].

Цзян Цин говорит о духовной составляющей жизни современного человека. Помимо удовлетворения материальных нужд, человеку присуща потребность в духовном – в религии и вере. Ценности и смыслы, определяемые религиозной традицией, способны сделать жизнь каждого разумной, слаженной и психологически комфортной. Возрождение конфуцианской религии даст возможность современному китайцу жить осмысленно и гармонично, когда жизнь материальная и духовная сбалансированы между собой. Исследователь понимает конфуцианскую религию в ее тесной связи с политической составляющей конфуцианской традиции, полагая, что между ними существует тесная, неразрывная связь, обусловленная историческими, культурными и мировоззренческими факторами. Поэтому современная конфуцианская религия, по его мнению, напрямую восстановит легитимность и символичность политической системы Китая, а также цивилизационную принадлежность государства. В таком воскрешении конфуцианской религии мыслитель видит залог восстановления общественной этики и морали, единения и интеграции общества, возрождения национального духа китайского народа.

Цзян Цин считает, что, когда христианство встретилось с китайской культурой, проявился дух западной культуры, христианская вера вступила в столкновение с национальным духом Китая, т.е. с конфуцианством. Это столкновение – не только конфликт двух типов вероубеждений, но и конфликт двух типов национальных духов [9].

Результаты. Конфликт двух типов вероубеждений можно разрешить путем исправления вероучения отдельного человека, а конфликт двух типов национальных духов не решить путем обращения в другую веру. Национальный дух составляет душу народа, его самобытность, представляет собой фундаментальный символ существования народа. Национальный дух китайского народа неотделим от конфуцианства. Вопросы национального духа находятся в тесной связи с вопросами вероубеждений. Конфуцианец заявляет, что не надо отделять веру каждого от целостного национального духа. Если произойдет разделение, т.е. если допустить изменение веры каждого отдельного человека, тогда погибнет национальный дух, погибнет народ как самобытная форма культуры. Если все китайцы будут исповедовать христианство, тогда будет невозможно сохранить целостный национальный дух китайского народа, поскольку он должен опираться на традиционную культуру. Традиционная культура, и конфуцианская религия в том числе, обладает ресурсами, способными дать человеку в его повседневной жизни духовную стабильность и комфортность. Поэтому китайцам нет необходимости обращаться к христианству.

Согласно этой точке зрения, китайский национальный дух определяет специфичность китайской культуры и формируется в рамках конфуцианской традиции. Эту специфичность в человеческом аспекте определяют известные конфуцианские моральные ценности и принципы (жэнь, ли, сяо и др.), в политическом – правление совершенного правителя, или добродетельное правление (ван дао 王道). Мораль и добродетельное правление действуют на основе поучения и наставления и исходят от Неба.

Вывод. Дискуссия о специфике конфуцианской религии демонстрирует перенос религиозных акцентов с западных стандартов на особенности локальных религиозных феноменов. Так Ли Шэнь считает, что неправильно оценивать конфуцианство с точки зрения отсутствия в нем тех или иных западных (христианских) атрибутов, поскольку частичные особенности не могут быть сущностными, – например, понятия рая и ада, а также религиозной организации подобно христианской. Своё доказательство конфуцианской религии Ли Шэнь строит на анализе четырех спорных вопросов о конфуцианской религии: Кон-фу-цзы и сверхъестественное, конфуцианский шанди, потусторонняя жизнь в конфуцианской религии, конфуцианская религиозная организация и жертвоприношения [10].

Большинство религиоведов считают, что в отличие от христианства, возникшего в силу исторических обстоятельств вне рамок государственной организации, конфуцианская религия всегда существовала в рамках государственного управления, поэтому сложная иерархическая государственная система, собственно, и выступала религиозной организацией конфуцианства. Подобно строгой государственной иерархии, конфуцианская религия предусматривает не равные религиозные права. Конфуцианец являлся посредником между мирским и священным, он был ядром религиозной системы и в то же время активным участником социальной и государственной структуры.

Современные тенденции развития человека, общества, культуры обуславливают потребность современности в традиционном. «Способность к тем или иным трансформациям, то или иное отношение к модернизации и реальное умение преобразовывать действительность определяется как внешними обстоятельствами, так и внутренними чертами этноса. Реальная история этноса, его образ жизни, формы и характер производства, менталитет, привычки, традиции, стереотипы поведения и т.д. определяют его умение успешно встраиваться в текущую действительность и в ней строить свой завтрашний день». [11] Конфуцианское наследие демонстрирует жизнеспособность и стойкость в качестве духовного, культурообразующего и идентификационного фактора жизни китайского общества. В 21 веке конфуцианство возрождается как государственная идеология Китая. За последние несколько лет национальные исследования фокусируются на конфуцианстве, а изучение традиционной культуры стало популярным среди чиновников, ученых, студентов и широкой общественности. По всему миру уже созданы сотни институтов Конфуция. Его наследие отражается даже в решении вопросов мира.

Список использованных источников:

- 1 Конфуций. Сост. В.В. Юрчук – 5-е изд. – Минск: Современное слово, 2006. – 384 с. - С. 9.
- 2 Масперо А. Религия Китая. – СПб.: Наука, 2004. – 375 с. - С. 113.
- 3 Конфуций. Уроки мудрости. Сочинения. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 958 с. – С. 376.
- 4 Артемьев А.И. Религиоведение: основы общего религиоведения, история религий, религии в Казахстане. В 2-х томах. – Том 1. – Алматы, 2011. – 324 с. – С. 309.
- 5 Забияко А.П., Хаймурзина М.А. Интерпретация религии китайскими мыслителями в контексте развития религиоведения в КНР (вторая половина XX – начало XXI вв.). Статья вторая // Религиоведение. – 2013. – №3. – С. 65-66.
- 6 Забияко А.П., Хаймурзина М.А. Интерпретация религии китайскими мыслителями в контексте развития религиоведения в КНР (вторая половина XX – начало XXI вв.). Статья вторая // Религиоведение. – 2013. – №3. – С. 65.
- 7 Забияко А.П. Государственная религия. Религиоведение. Энциклопедический словарь - М., 2006 - 545 с. - С. 540.
- 8 Цзян Цин. Конфуций Китая: официальный сайт фонда Конфуция КНР. 2001-2010. http://www.chinakongzi.org/rjwh/ddmj/jiangqing/200708/t20070829_2444445_3.htm [Время обращения 28.02.2017 г.].
- 9 Цзян Цин. Конфуций Китая: официальный сайт фонда Конфуция КНР. 2001-2010. http://www.chinakongzi.org/rjwh/ddmj/jiangqing/200708/t20070829_2444445_3.htm [Время обращения 28.02.2017 г.].
- 10 Ли Шэнь. 李申宗教论(Теория религии). – Пекин, 2006. – 399 с. - С.171.
- 11 Азырханова А.А. Модернизация и традиционное общество // Хабаршы. Вестник. Серия «Социологические и политические науки». №2(46), 2014 г. – С. 55.
- 12 Wilson A.T. Confucianism: the imperial cult. Encyclopedia of religion. Edit by Lindsay Jones. – 2 ed. – USA: Thomson Gale, 2005. – P. 1910-1911.

13 Яблоков И.Н. Религиоведение: Учебное пособие. – М., 2004. - 317 с. – С. 286.

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ FOR THE AID TO THE TEACHER

МРНТИ 02.15.51

Р.Б. Әбсаттаров¹, Ә.Е. Шалтыков²

¹ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі
Алматы қ., Қазақстан

²саяси ғылымдарының докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының профессоры
Алматы қ., Қазақстан

ТҮЛҒАНЫҢ ӘЛЕМІНЕ САЯХАТ

Аңдатпа

Мақалада әлеуметтік-саяси әдебиеттерде жете зерттелмеген Ілияс Жансүгіровтың дүниетаным мәселелері жайлы қарастырылады. Мақалада І.Жансүгіровтың тағдыры мен тарихы және оның қоғамдық-саяси өмірге көзқарасын нақты қарастырған. Сонымен қатар, мақалада оның халықтардың достығын нығайтудағы рөлі атап көрсетілген. Мақалада ойшыл-ақын І.Жансүгіров көркем шығармаларындағы қазақ мәдениетінің ерекшеліктері мен әлеуметтік-саяси мәселелеріне көңіл бөлінген. Сондықтан, поэзия, музыка, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, тіл әлеуметтік-саяси процес жүйесіндегі мәселелері зерттелген. Сондай-ақ дискуссиялық мәселелерге көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: саясат, мәдениет, халық, күрес, поэзия, поэма, талант, тұлға, өмір, білім, билік, сана, құқық, бостандық, халықтар достығы

Р.Б. Абсаттаров¹, А.И. Шалтыков²

¹член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор, зав. кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая
г.Алматы, Казахстан

²доктор политических наук, профессор кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая
г.Алматы, Казахстан

ПУТЕШЕСТВИЕ В МИР ЛИЧНОСТИ

Аннотация

В статье рассматриваются мировоззренческие вопросы Илияса Жансугурова, которые еще недостаточно изучены в социально-политической литературе. В статье рассматриваются подробно история и судьба И.Жансугурова и его взгляды на общественно-политическую жизнь. Вместе с тем, в статье показано его роль в укреплении дружбы народов. В статье уделено внимание особенностям и социально-политическим проблемам казахской культуры в художественных произведениях поэта-мыслителя И.Жансугурова. При этом исследованы вопросы поэзии, музыки, обычаи, традиции, языка в системе социально-политических процессов. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: политика, культура, народ, борьба, поэзия, поэма, талант, личность, жизнь, знание, власть, сознание, права, свобода, дружба народов

R.B. Absattarov¹, A.I. Shaltykov²

¹*Candidate of political sciences, acting associated professor of department political and social sciences and philosophical disciplines of Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty, Kazakhstan*

²*Doctor of political sciences, professor of department political and social sciences and philosophical disciplines of Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty, Kazakhstan*

TRAVEL TO THE WORLD OF THE PERSONALITY

Annotation

In article are considered the world outlook questions of Iliyas Zhansugurov which are still insufficiently studied in socio-political literature. In article are considered the history and destiny of Iliyas Zhansugurov and his views to social and political life in detail. At the same time, in article it is shown his role in strengthening of friendship of the people.

In article is paid attention to features and socio-political problems of the Kazakh culture in works of art by the poet-thinker I. Zhansugurov. At the same time there are investigated questions of poetry, music, customs, traditions, language in the system of socio-political processes in the article. Also is paid attention to debatable questions.

Key words: policy, culture, people, fight, poetry, poem, talent, personality, life, knowledge, power, consciousness, rights, freedom, friendship of the people

Қашанда арыстарын ардақтай білетін атажұрт елім деп еміреген, халқым деп қабырғасын қайыстырған қайран ұлдарын ешуақытта ұмытпайды. Бес арысымыз – Сәкен Сейфуллин, Ілияс Жансүгіров, Бейімбет Майлин, Тұрар Рысқұлов, Сұлтанбек Қожановтардың артында қалған қалың ел өзінің ардақты перзенттерін әруақытта еске алады, олардың қазақ алдындағы айбынды еңбектерін мақтанышпен айтады, ұрпақтан ұрпаққа жалғасар мәңгілік ғұмырдың тағылымына табынады. Олардың әрқайсысы қайталанбас, жеке-жеке шоқтығы биік заман тұлғалары, саяси қайраткерлері бола тұра, өздерінің өмірлерін бір мүдде, бір мақсатқа арнаған, мемлекет, қоғам ісіне бірге араласып, бір мақсаттың туын көтеріп, бір кезеңде құрбандыққа шалынды. Олардың тағдыры – елдің тағдыры. Бес арысымыздың өмір жолын айту – ол халықтың тағдырын сөз қылу, тарихи шындықты тұтас көру деген сөз. Біздің бүгінгі тәуелсіздігіміз осы тарихты тануға тікелей байланысты: өткенді білмей, болашақты анықтау мүмкін емес. Ал, болашағы анық емес елді егеменді деп айтуға әсте болмайды.

Екі жарым ғасырдай отарлау саясатының құрбаны болған қазақ халқы жерінің құнарынан, елінің еті тірі ұлданынан айырылып, бодандықтың қасіретін шекті. Міне, осындай қажеттілікті сезгендей, халқымыз талантты ерлерді дүниеге топ-тобымен әкелді. Ел үшін, жер үшін ештеңеден тайынбайтын, табанды да зиялы қауым, жаңа тұрпатты саяси күрескерлер дүниеге келді.

Солардың бірі – алаш баласына аты мәлім ақын, соңына салиқалы мол мұра қалдырған қаламгер, ойшыл, барша жұртқа жақсы танымал Ілияс Жансүгіров.

Қазақтың маңдайына сыймай кеткен аяулы ақыны, саяси қайраткері, отыз жетінші жылғы зобалаңның құрбаны болған Ілияс Жансүгіров өзінің қамшы сабындай қысқа ғұмырында мәңгі өлмес поэзиясының, шығармаларының күдіретін танытқан үлкен талант иесі еді.

Жаңа қазақ әдебиетінің, саяси ойының қалыптасу процесі Ілияс Жансүгіровтың творчествосымен тығыз байланысты. Өзінің туған әдебиетінің іргесін қаласып, қабырғасын тұрғызысқан үлкен дарын иесі – Ілияс Жансүгіров әдебиет, саяси майданында жиырма жылдай еңбек етіп, жемісті творчестволық жол кешті.

Әдебиет жанрының әр саласынан қалам тартқан оның, әсіресе, ақындық өнері жаңа қазақ поэзиясы тарихында ерекше орын алады. Ол халық өмірінің түбегейлі мәселелерін жырлауда өмір шыншылдығына өзіндік сыршылдығын қоса білген, жас жаңа қазақ поэзиясының ұлы көшін белгілі бір деңгейге көтерушілердің алдыңғы сапындағы жаңашыл ақын, ойшыл болды. Өшпес поэзиясының жаңа сапасымен І.Жансүгіров халықтың рухани, саяси мәдениетін байытуда аз еңбек еткен жоқ.

Кезінде І.Жансүгіров Қазақстан Жазушылар Одағын да басқарып, әдебиеттің қаулап өсуіне бар жігер-қайратын жұмсаған адам, саяси тұлға. Ақын көптеген жас ақын-жазушыларға, интеллигенцияларға қол ұшын берген, көмектескен. Ол орыс жазушыларымен қоян-қолтық араласа жүріп, А.С. Пушкиннің «Евгений Онегин» романын қазақ тілінде шешен сөйлеткен.

Енді қазақ әдебиеті, зиялы алыптарының бірі Ілияс Жансүгіровтың өмір белестерінен қысқаша мәлімет беруді жөн көрдік.

Ілияс Жансүгіров қазіргі Алматы облысы, Талдықорған ауданы, бұрынғы Қапал уезі, Ақсу болысы, 4-ауылда 1894 жылы туған. Әкесі Жансүгір ептеп ескіше оқығаны бар, әділетсіздікке, қиянатшылыққа жаны төзбейтін, өнерге ерекше ден қоятын, он саусағынан өнері тамған кісі болыпты. Сол кездегі баспадан шыққан халықтық жыр-дастандарды, айтыстарды жинап, баспа бетін көрмеген, ел аузында жатқа айтылатындарын көшіріп алып, жұртқа оқып беріп жүрген. Әсіресе, ол Шернияз, Базар сияқты ақын-жыраулар мен Ақан, Біржан сияқты әнші ақындардың шығармаларын мұқият жинап, ел арасына кең насихаттайды. Сол кезде ел арасына, әсіресе Жетісу бойына аты шыққан Сүйінбайдың жырлары да Жансүгірдің сүйіп оқитын өлеңдерінің бірі болған.

Анасынан жастай жетім қалған Ілияс әке тәрбиесінде өседі. Зерек, алғыр бала үйге келген қонақтардан да әр алуан әңгімелер естиді, жиын-тойлардағы ақындардың өзара өнер сайысын, жыраулардың қисса, дастандарын да жиі естіп жүреді. Ілиястың әсіресе мол сусындап, көп естіп, жадына сақтағаны әкесі Жансүгірдің жинаған жыр-дастан, айтыстары болады. Ақындық таланты әлі оянбаған, бірақ өлең шығаруға құмарлана бастаған жас Ілиясқа сол жырлар қатты әсер етіп, болашақ ақын оның көпшілігін жаттап та алады.

Ілияс ең алғаш әкесінен сабақ алып, қара тани бастайды. Арнайы бала оқытпағанмен өзі білетін азын-аулақ ескіше оқуымен баласына әліп-би үйретеді.

1917 жыл мен 1920 жылдар арасында өз аулында шаруашылықпен шұғылданады. Ақтардың ылаңынан апатқа кездесіп, апатқа ұшыраған елдің де, өз басының да ауыр халде болғаны Ілиястың күнделігінен көрінеді.

Міне, осындай жағдайда 1920 жылға дейін Ілияс өз ауылынан ұзап еш жаққа шыға алмайды. Осы кездерде ол ептеп өлең жаза бастайды. Бұл Ілиястың ақындық өнерінің басталған шағы болатын. Ол жас кезінде-ақ ауыз әдебиеті үлгілерін жақсы біліп, оны жаттап алып, домбыраға қосып айтуға дағдыланған. Сөйтіп өз жанынан өлең шығарып, ауылда өтетін той-думандардан қалмай, кейде қыздармен айтысып та қалып жүрген.

«Хат білген соң өлең кітап оқығыш болдым. «Қыз Жібек» қиссаларын мен оқығанда талай жан жылайтын. Кейін аймағымыздың, ауыл бозбаласының өлеңшісі болдым. Жарып той бастап, таңдап әріптес алып айтысып «құтырған» күндер өтті. Түнгі тойды таңға таркатпай, ауыл әлеуметін ауызға қаратқан күндер өтті» [1], - дейді Ілиястың өзі.

1916 жылғы июнь жарлығы бойынша солдатқа алынған қазақтың ер азаматтары өздерінің сағыныш-күйініштерін, мұң мен зарын хатқа өлеңмен жазатын, ал оларға жауап та өлең күйінде қайтарылатын. Міне, солдатқа кеткен ауыл адамдары мен ағайын-туған, туысқандарының хаттарына Ілияс өлеңмен жауап қайтарып отырған. Осы тұста жазған «Арман» атты өлеңінде:

*Мезгіл бар ма құтылар,
Шынжырлаулы тағдырдан?
Бірақ ой жоқ ұмтылар,
Табылар тағдыр дағдыдан.
Рақымы жоқ шынжырға,
Байқамастан шалдырған,
Аяқ, қолы құрсауда,
Зарлауда жүр «Балдырған» [2], - дейді.*

Ілиястың осы ақындық жолына алғаш құлаш ұрған жылдардағы шығармалары идеялық-көркемдік, әлеуметтік-саяси жағынан шынында да оның шәкірттік қадамын байқатады. Оның көркемдік, идеялық нақыштау жағынан негізінде қазақ әдебиетіндегі бар өрнектерді пайдалану Абайға еліктеушілік айқын сезіліп отырады.

Әрбір жас ақындарға тән еліктеушілік әдет Ілиястың басынан да өтеді. Ол халықтың бай ауыз әдебиеті мен Абай өлеңдерін сүйсіне оқып, содан үлгі, өнеге алады. Ілиястың Абайды үлгі етуі тегін емес деуге болады, себебі Абайдан үлгі алмайтын, оны ұстаз тұтынбайтын, оның ғажап поэзиясынан үйренбейтін қазақ топырағында бірде-бір ақын болған емес. Тіпті бір-біріне әңгіме айтып отырған екі қарттың өзі де «Абай жарықтық айтқандай» деп сөздерін әрі қарай сабақтауы, айтайын деген ойына Абай сөзінен тамыздық-оттық іздеуі де тегін болмаса керек. Басқаны айтпағанда, Абай біздің дастарқанымыздың ақ тілегіне айналды. Қазір де батагөй қариялар:

*Абайдың басын берсін,
Жамбылдың жасын берсін, - деп толғай жөнелмей ме?*

Абай өлеңдерімен ерте танысқан Ілиясқа Абай сатираларының күшті қуаты да ерекше әсер етеді. Абайдың өз ортасындағы «пысықтарды» әжуалайтын, надандарды шенейтін өлеңдерін оқиды. Абай аударған орыс ақындарының мысалдарымен танысып, оны өзінше қайтадан өлең етіп жазады. Бұл оның Абайдан алған ақындық өнерінің алғашқы үлгісі еді.

Тұрмысы қанша ауыр болса да жаңа өмір, жаңа құрылысқа белсене араласуды аңсаған Ілияс оқуды мақсат етіп, 1920 жылы Алматыға келеді. Сол жылдың күзінде І.Жансүгіров Ташкенттегі қазақ-қырғыз ағарту институты жанындағы педагогтар даярлайтын бір жылдық курста оқиды. Ташкентте шығатын «Ақ жол» газетінде корреспондент жұмысты қоса атқара жүріп, әрі баспа жұмысының техникасына әзірленсе, әрі ара-кідік өлеңдер жазады. Курсты мезгілінде ойдағыдай бітіргеннен кейін 1922 жылдың соңына қарай Талдықорған уезіндегі өз ауылында бастауыш мектепте мұғалімдік жұмысын атқарады. Сол кездегі ауылда жүргізілген саяси-шаруашылық шараларына араласады.

Сол жылы жарлы-жалшы ұйымына мүше болып кіріп, ауылдағы тап тартысына белсене араласады.

1923 жылы облыстық Қосшы ұйымының шақыруымен Алматыға келіп, Қосшы ұйымында «Тілші» газетінің редакциясында және Алматыдағы Казинпроста әдебиеттен сабақ береді. 1924 жылы сол институттың директоры болып тағайындалады.

Институттың жұмысын жолға қоюда, ойдағыдай жақсы оқытушылар даярлауда Ілияс көп жұмыстар жүргізді. Сонымен қатар, «Тілші» газетіне белсене ат салысады. Оқу-ағарту қызметінде болсын, жазушылық, саяси-идеологиялық майданында болсын Ілияс Жансүгіров билік алдында жақсы танылып, облыстық оқу бөлімі оны Мәскеудегі журналистер институтына үш жылға оқуға жібереді. Қанша айтқанмен орысшасы олқы соға беріп, көп жайттарда құлашы кең жаза алмағанын сезініп, «әлі де оқи түссем» деген негізгі бір арманын іске асыру үшін ақынның Мәскеуге барып оқуы – «ізденге сұраған» - дегендей, журналистер институтында үш жылдай ғылымға беріле үнілуі арқасында Ілияс көп білім алып шығады. Оның үстіне әдебиеттік, саяси өмірдің қайнаған қазаны ортасында болу, көптеген совет ақын-жазушыларымен, саяси тұлғаларымен танысу, әр алуан әдебиет, саяси жайындағы тартыс-таластардың бәрін өз құлағымен есту – ақынның өмірге де, әдебиетке де, саяси мәселеге де ой-пікірін кеңейтіп, қияға көз тігіп, қияға құлаш ұруына үлкен әсер етеді.

І.Жансүгіров журналистер институтын 1923 жылы бітіріп, «Еңбекші қазақ» газетіне әдеби қызметкер болып жұмыс атқарады. 1932 жылы Қазақстан кеңес жазушылар ұйымы басқармасының төрағасы болып сайланып, 1936 жылға дейін жазушылар ұйымының жетекшілік жұмысында болады.

Бұл жылдар РАПП-тың жойылып, кеңес жазушылар одағы жаңадан құрылып, әдебиет майданындағы істердің бәрін қайта құру, КазАПП жіберген әр алуан қателіктерді түзеу, Кеңес платформасын қолдаушы жолбике жазушыларды кеңестік идеяға тәрбиелеу, жас жазушыларды өсіру, тағы басқа сандаған жұмыстарды жүргізу керек болды. Бұл тәрізді келелі ірі шараларды жүзеге асыруда бастықтың рөлі ерекше. І.Жансүгіров өзіне жүктелген міндеттерді ойдағыдай атқарып, қазақ кеңес әдебиетінің дамуына шебер басшылық етті. Сонан соң ол 1936 жылдан 1937 жылға дейін Қазақстан көркем әдебиет баспасында поэзия бөлімінің редакторы болып жұмыс атқарды.

Ілияс Жансүгіров үздік ақын-жазушы, тек әдебиет майданында ғана емес, сонымен қатар, саяси қайраткері сапында да қоғамдық зор жұмыстар атқарды: 1922 жылы Ақсу аудандық атқару комитетінің мүшесі, 1924-25 жылдары Алматы губерниялық атқару комитетінің мүшесі, 1935 жылы КазЦИК-тің мүшесі болып, 1934 жылы КСРО жазушылар одағы басқармасының мүшелігіне сайланды.

Жаңа биліктің қандай тапсырмасы болса да Ілияс азаматтық міндетін халқы алдында адал ниет, таза жүрегімен барынша қалтқысыз атқарушы, шын патриот ақын, тұлға болатын.

Азамат басына ауыр дерттей тиген 1937 жылғы жеке адам беделіне табыну кесепатынан мерт болмаса, Ілияс саяси қайраткер ретінде де халқына көп пайда келтіретіні сөзсіз еді. Амал не, елге келген селебе, оның адамгершілігі мен саяси жағынан кемеліне келіп, творчествосы жағынан өз биігіне шыққан кезінде қыршынын қиып кетті.

Бірақ, Ілияс Жансүгіров аз өмірінде ұрпағы үшін он томдай мәңгі өлмес асыл мұра қалдырды.

Ілияс Жансүгіров әрі ақын, әрі жазушы, әрі драматург, әрі әдебиет зерттеушісі, әрі саяси қайраткер, осылардың қай түрінен болсын, әсіресе, поэзия мен сатирада тайласы кең талант. Оның өлең, поэмаларын, мақалаларын оқып отырғанда ақындық, саясаткерлік үздік талантына дән риза боп, аса сүйсінесің. Ол поэзияда өлеңнен поэма жазу дәрежесіне көтерілді. Сонымен бірге прозада әңгіме, очерк, роман жазды, драматургияда бір актілі пьесадан драма жазуға дейін барды. Әдеби сынға араласады, көркем аудармаға да үлесін қосады.

Ақынның алғаш рет баспа жүзін көрген өлеңі «Тілек» (1917 ж.) патша үкіметінің құлап, жалпы халық боп «Бостандық, теңдік» ұранын аспанға көтерген күндерге алыста болса да қарап жата алмай,

ұлы дүмпуге ақын өлеңмен үн қосып, халық қуанышын емірене жырлайды.

І.Жансүгіровтың осыдан кейінгі өлеңдері 1919-20 жылдардан былай қарай, 20 жылдардан бастап, құлашын кең жайып, жазу жұмысына құлшына кіріседі. Әр түрлі жауапты жұмыстарды атқарумен қатар, әдебиет, саяси майданына ақынның араласуы – не бәрі 17-ақ жыл. Творчество, саясат үшін бұл мейлінше аз. Әйтсе де осындай аз жыл ішінде мазмұнына түрі сай, өлмес 10 томдай еңбек қалдыруы – оның ерен еңбеккерлігінің айқын айнасы, ұрпақтарына асыл өнеге.

І.Жансүгіров 17 жыл ішінде сандаған өлең, оннан аса поэма, қырықтан аса әңгіме, фельетон, «Жолдастар» атты роман, 6-7 пьеса жазып, 40-50 туынды, оның ішінде А.С. Пушкиннің «Евгений Онегин» тәрізді әлемге әйгілі шығармаларын аударған. Не деген өнімді еңбек? Не деген іскерлік?

І.Жансүгіровтың төл туындыларының қайсысын алсаңыз да қазақ даласында кеңес өкіметінің орнауы, оны нығайту, кеңес өкіметінің социализм орнату жолындағы саяси-шаруашылық шараларын іске асыруға аянбай ат салысуға арналған.

*«Жүрегім, жырым, сенікі,
Кеңесті далам, кең далам.
Ең далам – анам, мен – балаң,
Ендеше қалам бер маған».*

Бұл ақынның негізгі идеясы. Ол өле-өлгенше осы ұлы арманын сөзде емес, творчествосы, саяси жұмысы арқылы жүзеге асырды.

*«Оқығанда кім болам?
Заманыма ұл болам» - деп,*

оқуға аттанардағы халқына берген анты мен сертін ойдағыдай орындап, «заман ұлы» дәрежесіне көтеріледі. Өз кезіндегі өмір құбылысынан оның қырағы көзіне шалынбай қалғаны кемде-кем шығар. Ескі өмірдің торы мен сорын сыпырып тастап, ел мен жер қожасы өзі болып, Кеңес дәуірінде шын бостандық, теңдікке қол жеткен еңбекші халықтың қойнына симаған қуанышы мен ерен еңбегі, оянған санасы, жаңарған жаңа өмір, келешегі дарқан кеңестің кең даласын да, «мыс толғатып, жез туып жатқан» ірі өндірістің де, тасты «насыбайдай үгіп», «машинаны өзінің жақсы атындай сылап тұрған» қазақ жұмысшысы да, «қорғасыннан құрт қайнатып» жатқан заводтарын да ақын шын сүйіспендік сезіміне бөлей жырласа, сол жаңа өмірдің өркендеуі, ілгерілуіне кедергі келтіріп жүрген ескілік салт-сана қалдықтары да, зымиян зиянкестік те, тоңмойын төрешілдік те, «түйені түгімен жұтқан» сұғанақтық та ақынның «ұлы сия, ащы тілімен» түйреледі. Ондай ұнамсыз кейіпкерлердің келіссіз кейіптері, сұрқия қылықтары Ілиястың қысқа әңгімелерінде фактіге негізделіп, өз сиықтарында бейнеленеді.

І.Жансүгіров әдебиеттің сатиралық жанрына ертеден ден қояды. Алматыда газет жұмысына араласа бастаған кезде-ақ ол бүркеншек атпен фельетон, сатиралық әңгімелер жазады, ол кезде газеттің сатиралық бөлімі «Әзіл оспақ», «Оқшау сөз», «Шашауша» деген рубрикалармен берілетін.

Ілияс жаңа қоғамдық құрылысты орнату жолына кедергі болған жайларды көре, сезе отырып, саяси, тұрғыдан оған қарсы күрес ашушылардың алғашқы тобында болды. Сатира боларлық өмір құбылыстары, жеке адамның басындағы күлкілі жайлар І.Жансүгіровтың қаламынан бірде өлең үлгісінде, бірде әңгіме, новелла үлгісінде қатар шығып отырды.

Жаңа қоғамды орнату жолындағы биліктің қаулы-қарарларын, декреттерін, саясатын іс жүзінде асыруға кіріскенде, олардың ішінде неше түрлі ала аяқ сұмдар, қулар, бюрократ төрешілер, жемқорлар да жүрді. Өздерінің қызмет орнын пайдаланып, биліктің саясатын көпе-көрнеу бұрып, қара басының қамын ойлап, әсемсіп-сәнсіп, кісімсіп-бәлсіп қалатындар аз кездеспеді. Әсіресе кімді-кім жеңеді деген мәселе көлденең тұрғанда мұндай жандардың зияны ерекше мол тиеді.

Юмор – көбіне достық әзілге басады, әйткенмен онда да сын бар. Ал сатира әжуалайды, сынайды. І.Жансүгіров осының соңғысын қалайды, таңдайды. Оның сатирасы, идеялық позициясы халықтық тұрғыдан келеді. Сатирик халық өміріндегі ең зиянды деген нәрселерді сынайды, сөйтіп халық мүддесін көздейді.

Еңбек етпеген керенаулар, сатып алар саудагерлер, парақор мен жалақорлар, төрешілдер, діншілдер, міне, І.Жансүгіров сатирасына ілінген негізгі тақырыптар осылар болды. Бұл саяси мәселелер.

Әйел теңдігі мәселесіне де бірсыпыра саиралық шығармалар жазады. Сөйтіп, І.Жансүгіров қоғамның ілгері басуына кедергі болған зиянды дерттерді барынша сынап, әжуа етеді. Күлкі-әжуа сынның ең күшті, ең қуатты түрі екенін, ол шындық өмірдің қайшылығын ашатынын, ескіні тоқыратып, жаңаның ілгері басуына жәрдемдесетін құрал екенін ақын білген, түсінген. Ескіні, кертартпаны сынау арқылы жаңа идеалды орнықтыру үшін ат салысқан І.Жансүгіров өмірге селсоқ қараған жан емес. Халық мүддесіне жат нәрсенің барлығы да сыналуы, әшкерә-масқара болуы керек. Оның сатираға

баруының өзі де осы көзқарастан туған.

Қысқа әңгіме, фелъетонға келгенде І.Жансүгіровтың жазушылық шоқтығы көтеріліп тұрады. Әйтсе де, Ілияс талантының шарықтап ұшар биігі – поэзиясы. Талантты деген қай ақынымыз болсын оны қатар қойып, біздің де осындай ақынымыз бар деп мақтануымызға болады.

Тарихта әдебиетке әр ақын әр жолмен келеді. Біреу ау дегенде жарқ ете түседі де, кейін сол дәрежесіне көтеріле алмай, сәлден соң кері кетеді. Ал кейбір ақындар бірден жарқ етіп, көзге түсе қоймайды. Алысқа сілтейтін аса жүйрік секілді баурын әбден жазғанша бабымен баяу қимылдайды.

І.Жансүгіровтың 1928 жылы шыққан алғашқы жинағы «Сағанаққа» кірген «Қош, бабай Ленин», «Заводта», «Ұштасқан үш тілек» секілді сәтті саяси-әлеуметтік лирика, «Әнші», «Ауылдың алды», «Сапты аяқ», «Ұрлық», тағы басқалары тәрізді көңілдің нәзік күйлерін бейнелейтін лирикалық тамаша өлеңдерден ескен құнарлы поэзия, үлкен ақындықтың, ойшылдықтың дүмпуі екендігі сезілетін. Кейбір көреген оқырман, сыншылар Ілиястың ол кездегі өлеңдерін тек үлкен арнаның құйылар бастауы ғана, мықтысы кейін жатыр деп, ақынға зор үмітпен қарайтын. Сондай үміт артқан ақынымыздың алғашқы сыншыларының бірі Сәбит Мұқанов екені де белгілі.

Жұртшылық үмітін І.Жансүгіров кейін толығымен ақтап, шын мәнінде құнды-құнды туындылар берді.

Сонау 1915-16 жылдар жазылып, кезінде баспа бетінде жарияланбай, кейінірек жарық көрген «Бұлбұлға», «Әншіге», «Мұңды құс», «Жанды сөз» секілді мінсіз мәрмәрдай көңіл күйіңізді тербететін нәзік лирикалар мен 20 жылдық ақындық өнердің қорытындысы – өсу, өрлеу жолының биігі «Гималай» екеуі арасында тартылған желі, үзілмеген арқау бар деп білеміз.

Әрине, ақын – өмір перзенті. Кейде ол белгілі тарихи бір кезең артқан міндеттерді де атқармасқа амал жоқ. Онсыз ол өз халқының ұлы, өз дәуірінің жаршысы бола алмақ емес. Олардың өмір талабын кей жайттарда «аттың жалы, түйенің қомында» жүріп, орындауларына тура келеді. Шабытты ақын қалаған шағында әмсе икемге келе бермейді. Ірі жазушы, асқан таланттың қайсысын алсаңыз да, бір соның қаламынан әр түрлі шығармалар туатыны белгілі. Олардың творчествосында сәтті-сәтсіздік жағдайлар да болып тұруы әбден мүмкін.

Әйтсе де, І.Жансүгіровтың сәтсіздігінен сәтті шығармалары, творчестволық табыстары басым. Дегенмен ақынның 20 жыл ішінде творчестволық талант табысының асқар тауы – «Гималай», «Күй», «Дала», «Құлагер» туындылары.

Бұл кездерде Ілиястың да, замандастарының да қаламынан талай-талай жақсы өлеңдер туған. Бірақ «Гималайды» жөні басқа.

Идеялық, саяси, көркемдік жағынан «Гималай» үздік өлең, ол тек Ілиястың ғана табысы емес, бүкіл қазақ поэзиясының, творчествосының табысы.

Бұл кезде Ілияс творчествосында интернационалдық, саяси, рух та күшейе түседі. Міне, империализмнің отаршылдық саясатын сынап жазған «Гималай» өлеңі құдықта, қамауда отырған шығыстағы отар елдерді Гималай бейнесінде жырлайды. Сонымен, «Гималай» (1929 жыл) сол жылғы Үндістан оқиғасымен тікелей байланысты туса да, тек Үндістан оқиғасы ғана емес, бүкіл Азия халықтарының революцияшыл келешегін асқан көрегендікпен болжаған туынды. Өлең – жалғыз «Гималай» емес, «Жаһангерлер жайлаған шығыс» елдер түгел соның символы.

Жаһангерлер жайлаған шығыс елдерінің «айдарлысы құл, тұлымдысы тұл» болған ауыр азап, қиын халдерін жан түршігерлік өмірін ақын Гималай бейнесінде үздік шеберлікпен суреттеп, оқырмандарының көз алдына келтіреді. Жаһангерлер шығыс халықтарын қаншама езіп-жаншыса да, оларға қарсы шығар жойқын күш барын, олар құрала келіп, тұтануға әзір тұрғанын аңғартады. Ғасырлар бойы обырдай обып, жыланша сорған жаһангер мен олардың жемтікестері шаңырағын ортасына түсіріп, жеріне түріп шығып, тізгіндерін өз қолдарына алған демократтық өз үкіметін орнатып, тәуелсіздік жолын болжағаны сол «Гималай» өлеңі бір кездегі ақын қиялының қазір нақтылы шындыққа айналғанын көрсетеді.

«Гималайдан» кейінгі «Дала» поэмасы – ақынның да, әдебиетіміздің де зор табысының бірі. Қазақстанның он жылдығына арналған бұл поэма – тақырыбы жағынан оған дейін де талай жырланғанмен, мұндай үлкен тақырыпты ақындарымыз ойдағыдай толғай алмай, талайы схематизмге ұрынған болатын.

«Дала» поэмасы желісін Ілияс халық өмірінің тарихи сүрлеуіне негіздеді. Поэма белгілі адамдар арасындағы қарым-қатынастарды баяндауға құрылмаса да, өткен замандарда ел басында болған ауыр күн, ащы тұрмыс картиналарын көзге айқын елестете алды.

Аталарымыздың елдік намысына қатты тиіп, қанды кекке айналған «Ақтабан шұбырынды,

Алқакөл сұлама» оқиғасынан бастап, поэмада қазақ даласында болған әр алуан елеулі-елеулі тарихи кезеңдерге тән, типтік жайттарды алады, ақын оларды тұжырымды, жанды түрде суреттеп, өткен өмірлердің санқилы бейнелерін көз алдынан тап қазір өтіп жатқандай көрсетеді. Тарихта болған оқиғалардың ең керекті, тиімді жақтарын шебер көрсету арқылы Ілияс ол кездегі поэзиямызда деп ұшырайтын схематиздік бұрынғы кемшіліктерді қайталамай, соны жол тапты. Схематизмге соқпай да, тарихи тақырыпқа жақсы шығарма жазуға болатындықтың үлгісін көрсетті.

Ілияс Жансүгіровтың отызыншы жылдарда айрықша көңіл бөлген тақырыптарының бірі – қазақ халқының ән, күй өнері.

Қазақ өнерін көркейту, өркендету мақсатын көздеген жетекші ақын-жазушыларымыз сол жылдар халықтың күйіне, оларды тудырушыларға ерекше көңіл бөлген. «Көкшетау» поэмасында Сәкен Сейфуллин қазақтың көп өнерпаздарын мадақтай суреттеп, көпшілікке таныстырса, Сәбит Мұқанов «Жетім қыз» поэмасын күй сюжеті негізінде жазды. Домбыра сазы – адамның жан дүниесіне күйдің қандай әсер ететінін көрсетті.

Ән, күй, әншілермен байланысты әр кезде жазылған лирикалық қысқа өлеңдерін айтпағанда, оның бұл бағытта жасаған алғашқы үлкен адымы – «Күй» (1929 ж.) поэмасы.

«Күй» поэмасы ақынның ой-санасындағы үлкен өзгерісті, өмір құбылыстарын терең талғап, тебірене жырлауға бел буған, жаңа өмірге өз пікірін, өз сөзін айтқан, ескі түсінік, наным-сенімдерден мүлде қол үзіп, жас кезіндегі творчестволық кейбір қате, кемшіліктерін мойындап, енді өзін елінің бүтіндей қайтадан жаңара ер жетіп, есейген жыршысы екендігін көрсеткен поэма.

Поэманың негізгі идеясы, ой-түйіні – байдың қасіретін, «қаңсаған шал, жалғыз үн, жарық қобызды» жырлау, соны мадақтау емес, «мың дауыс» көптің күйін жыр етуді көздеген.

«Күй» мен «Гималай» ақынның творчестволық алғашқы он жылының биігі десек, қазақ поэзиясы бақытына орай, осылардан кейін жазылған негізгі поэмаларында ақын биіктен-биікке өрледі және әр поэмасында әдебиетімізге бір жаңалық алып келді. «Күйші» мен «Құлагер» поэмалары, міне, соның айғағы.

«Күйші» мен «Құлагер» поэмалары өткен заманның қыры мен сырын қазіргі көзқарас тұрғысынан суреттеуге арналған туындылар.

Поэманың бір сюжеттік бағыты – қазақ халқының өнерпаздығы, сол өнерді кәсібі де, машығы да деп білген майталман күйші. Халық өнерпаздары – домбырашылар туғызған 90 күй тарта білетін өнер иесі күйшіні ғажайып талант иесі демеске болар ма?

Сәулетті үй, сұлу қыз жас жүрегін толқытып, махаббат сезімі аз уақыт жанын жараласа да, ақыры ол сабасына түсіп, өмірде бас азаттығы мен өнерін машықтаудан артық бақыт жоқ екен деген дұрыс қорытындыға келеді.

Арасы алшақ жатқан екі тап адамдарын бір-біріне құмарттыруға себепші – күй. Күй деген – күдіреттей күштің бірі екенін көрсету үшін де Қарашаш пен Күйшінің оқиғасын алып, сол мақсатына ақын жеткен де. Ақын бұл поэмасында күй әуенінің алатын сезімді сөзбен жеткізе алған.

Сонымен, «Күйші» поэмасы идеялық маңызы, көркемдік сапасы жағынан қазақ әдебиетіндегі жаңа туынды болып саналады.

Аяулы ақын Ілиястың ақырғы шығармасы «Құлагер» поэмасы. Өз кезінде де, кейін де «Құлагер» қазақ поэзиясының зор табысы екенін әдебиет жұртшылығы бірден мойындаған.

1936 жылы Қазақстан жазушылар Одағының кезекті мәжілісінің бірінде І.Жансүгіров өзінің жақында ғана бітірген жаңа поэмасы – «Құлагерді» оқиды. Мәжіліске қатысқан қазақтың жазушылары мен ақындары М.Әуезов, С.Мұқанов, Ә.Тәжібаев, Т.Жароков, Қ.Әбдіқадіров, М.Дәулетбаев, Е.Бекенов т.б. сөйлеп, кейбір жекелеген ескертпелерін айтып, негізінен алғанда «Құлагер» поэмасы қазақ әдебиетіне қосылған үлкен үлес деп бағалайды [3]. Қаламдас достарының сын-ескертпелерін жөндеп, І.Жансүгіров «Құлагер» поэмасының үзінділерін 1937 жылы «Социалды Қазақстан» газетінің бетінде жариялайды.

«Құлагер» поэмасы Ілияс Жансүгіров творчествосының шыңы ғана емес, күллі қазақ поэзиясының бір шыңы, ең шырқау Хантәңірісі деуге болады. «Социалды Қазақстан» газетінде басылған «Халықтық поэма» деген мақаласында Е.Ысмайылов: «Құлагер» осы күнге дейін болып келген поэмамыздың ең бір асыл, ең кесек қазынасының бірі екені талассыз. Бұл – поэмамыздың кең жоталы, мықты бел асыратын бір сатысы. Бұл поэма қазақ совет поэзиясының өрлеу дәуірінің өлмейтін алтын ескерткіштерінің бірі» [4], - дейді. І.Жансүгіровтың «Күйші» мен «Құлагер» поэмалары дүниежүзілік поэзияның озық дәстүрлерін өз бойларына жинай білген шығарма. «Бұл шығармалар, біздегі поэзия мәдениеті Абайдан соңғы дәуірде, революциялық тәрбие нәтижесінде биік сатыға шыққанын дәлелдейді» [5], -

деп жазды Мұхтар Әуезов.

«Құлагерде» Ілияс екі мәселені тамаша үздік көрсетті. Бірі, Ақан сері тәрізді ел ардағы әрі ақын, әрі композитордың феодалдық заманда озбырлық көріп, трагедияға ұшырауы. Тереңірек айтсақ, жаратылысы күшті жеке адамның кертартпа о жар күштерге қарсы келіп, зұлымдыққа қарсы күресер дәрмені болмағандықтан, ол ортадан жеріну, тағдырдан тыс тау аралап, тас кешіп, елсіз тоғайды мекендеп, жалғыз өмір сүрген мықты адам мінезін жасау. Екіншісі, халқымыздың салт-тұрмысын оқиға тартысымен байланысты ойдағыдай шебер суреттеу.

«Құлагер» поэмасының «Ақан» атты бөлімінде І.Жансүгіров Ақанның бойынан Лермонтовқа ұқсас бір жақындық табады. Ол жақындық – ақындығы ғана емес, Лермонтов та замана, өмір туралы көкірегі қарыс қайырылып, аһ ұрып, зарланып, жалғыздықтың тақсіретін тартқан ақын. Оның өз тұсындағы ел билеген ортаға деген наразылығы қайғы мен мұңға, өкінішке толы өлеңдерімен берілген. Лермонтовтың өз ортасына көңілі толмаған жайын дұрыс түсінген І.Жансүгіров Ақанның бойынан да сондай қасиеттер табады. Мүмкін Ақан Лермонтовтай ұлы дәрежесіне көтерілмеген жан шығар, бірақ өз ортасында Ақанның бойынан да үлкен өнер, әлеуметтік-саяси ой табылған.

І.Жансүгіров өнер, ой Ақанның өмір сүрген «ортасын олқы көріп», күйініп ызаға булыққан, заманның әділетсіздігіне қарсы арпалысқан мінезін Лермонтовтың мінезіне ұқсатады. Ақан серінің мұндай күйге түсуін ақын поэмасының басында қысқа түйіп, айтып кетеді:

*Заманда сонау сарсаң Ақан туған,
Ол заман – ерге тұсау, зорға думан.
Жалмап жеп айналасын аш кенедей,
Семірген жұрт қанына нелер жуан.
Хан қабақ-халық құлағын бұрап тұрған,
Бүйі би билеп-төстеп сұрап тұрған.
Қор қылып ақ алмасты отқа көсеп,
Жүз-жүз жар теңін таппай жылап тұрған...
...Қанды кек арасын ушықтырған,
Қорқауды қол табылмай тұмсыққа ұрған.
Асыл ер, арманды жар опық жеген,
Албасты әлсіз жанды тұншықтырған [6].*

Өнші, композитор, ақын Ақанды халық қаншама қастерлесе де үстемдігі жүріп тұрған билеуші топ адамдары оның сағын сындырып, бетін қайырып, жасытады. Ақан серінің өмірі сол заманның қыртысы көп, қырындысы жоқ күңгірт жәйін анық байқатқандай болады. Заманның тар ауқымына сыймай бұлқынған Ақанды дұшпандары сері емес «пері» деп те лақап таратады. І.Жансүгіров оның терең әлеуметтік сырын жақсы түсініп:

*Тұсында сері болсын, пері болсын,
Ұнайды өмірімен Ақан маған [7], - деп жазады.*

Ақанның өмірі шынында да І.Жансүгіровты қатты қызықтырады. Серінің басынан кешкен уақиғалары заман сырын ашып берерліктей әлеуметтік-саяси шығармаға дайын сюжет сияқты.

Дастанның басты кейіпкері - әрине, алдымен тұлпар ат Құлагер. Шығарма сол аттың атын алған. Шығарма сол аттың жүйріктігін, қас жүйріктігі мандайына соры боп жабысқан трагедиясын жырлауға орай туған. «Құлагер» поэмасының тууына себеп болған да сол Ақан серінің Құлагерді жоқтауы сияқты.

Ақан өнердің адамы. Әдемілік, сұлулық идеалы болған, сол арманына жету үшін күрескен. Ақан өзінің майда қоңыр әнін салғанда Көкшетаудан балбұлақ құйылғандай тыңдаушының аузының суын құртумен ғана емес, сонымен бірге ол өзінің барлық романтикалық тұлғасымен де ерекше жан.

*Кісі емес көп қатынды үйірлеген,
Болған жоқ бір пендеге тию деген,
Текті құс, тазалықты қолына алып,
Арманы-ақ сұлулықты сүю деген [8], - деп Ақан қасиетін І. Жансүгіров*

ерекше атап кетеді.

Әрине, бұл сипатты ақын-ойшыл ең алдымен үстем таптың шоқпары дін иелерінің туғызған әртүрлі жалған лақаптарына қарсылық білдіріп отыр.

Өнерге қарсы болған дін иелері домбыраны шайтанның таяғы деп, жастардың сауық кешін жынның ойнағы деп ұқтырды. Осыдан келіп домбыра тартқан, ән салған, сауық-сайранның базарын құрып жүрген халық таланттары – сайтан, жын, пері саналды. Олай болса, сайтан жақсы іске бастауы

мүмкін емес, адамдыққа, қиянатқа үйір келуі керек. Өнер иесі Ақан сайтан, жын, пері саналса, ол дін иелерінің пікірінше арамдыққа белшесінен малынған жан болуға тиісті. Міне, үстем тап өкілдерінің, дін иелерінің осындай жалған жаласына душар болған Ақанды І.Жансүгіров таза моральдың, адамгершіліктің, идеялық-саясидың, гуманизмнің адамы ретінде суреттейді.

Бар билік үстем тап өкілдері, дін иелерінің қолында тұрғанда Ақан сынды халық ұлының жаны жарадан сау болмайтыны белгілі. Әділеті жоқ, өсек-аяңы көп, ырду-дырдудың адамдары өнердің, әлеуметтік-саясаттың отын жаққан серінің ошағына су құйып, өшіруге тырысты. Ақанның өнерлі жанының сырын түсіну былай тұрсын, қайта оны езе түсті, улай түсті. Ақмаралдай асылынан айрылмаймын деп Ақан өз заманының жуандарымен, би-болыстарымен қырғиқабақтасты, күресті. Өнін, ойын халық қанша сүйгенмен Ақанды ел жуандары қуғынға салды. Сөйтіп, Ақан жүрегіне заманы салған қайғылы таңбаның бірі осы Ақмаралға байланысты болды:

Ауылым қонған Сырымбет саласына,

Болдым гашық ақсұңқар баласына,

Лашынға лайық қарағым-ай

Бөктергіге қор болып барасың ба? [9]. – деп шер-шемен болған

Ақанның аузына шыққан осы өлең («Сырымбет») соның айғағы.

Серілік құрған Ақан үшін Құлагердей жүйрік ат жолдасындай жақыны. Сол Құлагер жау қолынан өледі. Өнерінің, өмірінің шабыты болған Құлагер өлімі Ақан үшін ауыр қаза.

«Құлагер» поэмасының тууына себеп болған да сол Ақан серінің Құлагерді жоқтауы сияқты. Қазақ эпостарын мол жинай жүріп, терең зерттеп, сырын түсінген Ілияс оның тәсіл-амалдарын да творчестволық жолмен пайдалана білген. Ақан серінің Құлагерді жоқтаған өлеңін поэмасының фабулалық негізі етіп алуы да сондықтан.

І.Жансүгіров жоқтау арқылы оның әлеуметтік-саяси сырын ашуға тырысады. Құлагер атты тұлпардың өлімі арқылы әлеуметтік, саяси теңсіздікті көреді, сөйтіп сол жоқтау туғанға дейінгі жайды ол бүгінгі күннің позициясынан қарап, шығармасының сюжеттік желісін құрады.

Сөйтіп, «Құлагер» поэмасы әлеуметтік, саяси теңсіздіктің құрбаны болған Ақанның трагедиясын сөз етеді. Бұл өзінің әсем әндерімен, ойларымен халқын сусындатып жүрген Ақан өнеріне, өміріне жасалған шырмалғы, Ақандай өнер, ой иесінің ізін аңдып, соңына ит қосып, қуғынға салған сұм заманның іш мерездігін бейнелейтін халық трагедиясы.

І.Жансүгіров тек өзінің қоғамдық қызметіне ғана байланысты емес, ол әр уақытта ақын-ойшыл азаматтық борышы ретінде туған елінің тағдырын, оның болашағын үнемі ойлап, пікір айтып отырды. Газет-журналдарда басылған мақалаларында болсын, әдебиет, саяси мәселелеріне арналған баяндамаларында болсын Ілияс үлкен бір проблеманы көтереді. Ол – халықтар және олардың әдебиетінің достық байланысы. Бұл байланыс тек мазмұн жағынан емес, түр жағынан да болып келу шарт. Жаңа дәуірде халықтар достығы нығайып, экономикалық байланыс күшейген кезде әдеби, мәдени байланыс та соның өзекті бір арнасы ретінде жүріп жатады. Бұл байланыстың түрлері әр алуан. Мысал. Алдымен бір халық жазушылары екінші халық әдебиетінің озық дәстүрлерінен үйрену, оны меңгеру арқылы жүргізілмек. Революцияға дейінгі дәуірде Абайды, Ыбырайды атамағанда, қазақ әдебиеті орыс әдебиетінің, басқа да үздік жазба әдебиеті бар халықтардың озық дәстүрлерін игеруге мүмкіндігі болмай келсе, жаңа заманда оған жағдай жасалды, негіз туды.

І.Жансүгіров орыстың және шетел ақындарын, кеңес әдебиеті өкілдерінің көптеген өлеңдерін қазақ тіліне аударды. Олардың қайсысын алсақ та мейлінше шебер, көркем аудармалар. Бұл жағынан да Ілияс үлгілі ақын-ойшыл.

Орыс жазушыларынан А.С. Пушкин, М.Ю. Лермонтов, И.Крылов, Г.Державин, М.Горький, Д.Бедный, И.Уткин, А.Жаров, Н.Б. Тихонов, А.Крайский, А.Безыменский, В.Рождественский, М.Зощенко т.б., шетел ақындарынан Г.Гейне, В.Гюго, Эжен Потье т.б., туысқан ұлт республика ақындарынан А.Тоқай, А.Лахути т.б. өлеңдерін аударды.

І.Жансүгіров М.Горький шығармаларын ерекше зейін қойып оқиды. «Оның кітаптарының, - деп жазды Ілиястың өзі, бірінен соң бірін сонырқап, іздеп оқыдым. Горький кітаптары мені жазуға жігерлендірді. Көзімді ашып, орайымды тазалап, ілгері қарай сүйреді, әсіресе маған ерекше әсер еткен оның асқақ ақындықпен жазылған «Сұңқар жыры», «Дауылпаз жыры» сияқты өлеңдері болды» [10]. Ұлы дауылға шақырған, күреске үндеген бұл шығарманы І.Жансүгіров жаттап алады, қазақ тіліне аударды.

«Мен бір жолыққанда, - дейді І.Жансүгіров, -Алексей Максимовичке қазақ жазушыларының кітабын беріп отырып, өзім аударған «Дауылпаздың» қазақшасын оқып бердім. Ол өте ықыласпен тыңдады. Мен оқып болған соң қолымды қысып тұрып:

- Мен сіздің тіліңізді білмесем де мені ұққандарыңызды сеземін, - деді. Мен өте өркештеніп қалдым» [11].

Міне, орыстың ұлы жазушысы А.М.Горькиймен жүздесіп, дидарласуы, ұлы ақындардың шығармаларын оқып, одан нәр алуы І.Жансүгіровтың, бір жағынан, ұлы жазушылардың асқақ туындыларын қазақ оқушыларына жеткізуді өзінің ақындық, азаматтық парызы деп санаса, екінші жағынан, қазақ әдебиетінің, мәдениеттің даму, өсу процесі – осындай озық шығармалардың аударылуы арқылы да жүзеге асатынын ол жақсы түсінді.

Әдебиеттің достық байланысын күшейту туралы мәселе көтерген І.Жансүгіров қазақ кеңес әдебиетінің қайнар көзі болған қазақтың дәстүрлі әдебиетінің, яғни ауыз әдебиетінің бай мұрасын зерттеп, оны творчестволық жолмен игеру керектігін де үнемі қадағалап отырған әдебиетші-ойшыл. Сол халық әдебиетін мол жинап, оны өзінің творчествосына пайдалануда да І.Жансүгіров басқаларға үлгі ақындардың бірі болды.

Қазақ кеңес жазушылары Одағының төрағасы болған І.Жансүгіров 1934 жылы Мәскеуде өткен КСРО жазушыларының 1 съезіне делегат болып қатынасады. Съезде ол қазақ әдебиеті жайынан сөз сөйлейді. Осы съезде Илияс Жансүгіров КСРО жазушылар Одағы басқармасының мүшесі болып сайланады. Ол қай қызметтерде болсын өзінің ұйымдастырушылық, тұлғалық қабілетін анық танытады.

І.Жансүгіров әдебиеттің, мәдениеттің көкейтесті мәселелерінің бірі әдеби сынмен де белсене айналысқан. Ол өзінің бір мақаласында: «Менің бір сүйетін жұмысым сын мәселесі, әдеби сын бізде әзір аз, біздің сынға кірісіп жүргендер әлі үстірт, тайқалақ, орашолақ істеп келе жатыр. Әдебиет майданымыздағы үлкен олқымыз осы. Ілгеріде осыған қызмет қылуымызды міндетім деп ұғынғаным да көп болды, атқара алмай жатқаным қатты армандамын» [12].

І.Жансүгіров көп ұзамай бұл арманын жүзеге асыра бастайды. 1932 жылы Қазақстан кеңес жазушыларының ұйымдастыру комитеті құрылып, оның 10 мүшесі сайланады. Ұйымдастыру комитетінің төрағасы І.Жансүгіров, жауапты хатшысы Ғ.Мүсірепов болып сайланады.

Міне, осыдан былай, І.Жансүгіров қазақ әдебиетінің жалпы жайы, жеке мәселелері туралы үнемі баяндамалар жасап, мақалаларды үзбей жазып тұрады.

І.Жансүгіров өлең жазумен бірге драматургия, кинодраматургиямен де айналысқан. Ол тек пьеса жазып қана қойған жоқ, сонымен бірге драматургия, театр мамандары туралы үнемі қамқорлық жасап, мәселелер көтеріп жүрді. Ол Ғаббас Тоғжановпен бірігіп жазған «Театр мамандарын дайындау керек» деген мақаласы мен «Қазақ ұлт театры» атты кітапшасынан кейін «Риддердегі қазақ жұмысшыларының театры» деген кітапшасын жазды.

І.Жансүгіровтың айрықша тоқталып, жеке зерттеуді қажет ететін шеберлік ерекшеліктері, әсіресе, тіл байлығы. Халқымыздың тарихын, ауыз әдебиетін, өзіне дейінгі тарихи-жазба әдебиетін терең біліп, меңгеруі арқасында ол оларды мейлінше пайдалана білген азамат, тұлға.

І.Жансүгіровтың поэзиясында, мақаласында халықтың қарапайым тілін көріктендіре нәрлеп шығарады. Жәй айтылғанда пәлендей көркемдігі жоқ сөздер оның өлеңдерінде, мақалаларында, баяндамаларында келетін сөз тіркестерінде ерекше әрленіп, образ жасаудың үздік өткір құралына айналады.

*«Бай, құлаққа шабуыл
Жасап жатқан заманда.
Ескіліктің төбесін
Қашап жатқан заманда...
... Соқ, өлеңім, балғала!
Қазақстан тастары,
Бүгін өрге домала!*

І.Жансүгіровте өлеңнің музыкалығы да, дыбыс әуезділігі де оқырман көңілін бірден аударады. Оның поэмаларын оқығанда тілдің бір мүдірмей, есіліп жүре беретіні де осы музыкалығында жатыр.

*«Сайрадың құйқылжытып, құбылжытып,
Тамсандым, таңдайымның суын жұтып.
Толқытып, толықсытып, емірентіп,
Қиқуға қызықтырдың, қылдың ынтық».*

Қандай күй, қандай әнді болсын халық өмірінің айнасы, шер түйіні деп ұғатын ақын-ойшылдың сол күй тілін көркем сөз арқылы адамның көз алдына елестетуіне, яғни, музыкалық өнерді пластикалық өнерге айналдыруға өте шеберлігін көрсете білді.

Бұлардың бәрі төл поэзиямызды, мәдениетімізді жаңа өмір тұрғысынан үнемі өркендетіп отыратын

әлеуметтік-саяси өмірімізге І.Жансүгіровтың қосқан үлкен үлесі екені сөзсіз.

Абзал жанды ұлы ақын-ойшыл Ілияс Жансүгіровтың игілікті орасан еңбектері мәуелеп марқайған жаңа қазақ әдебиетінің, мәдениетінің, әлеуметтік-саяс ойының алдыңғы қатарынан орын алуы заңды да, әбден орынды.

Ілияс – біздің ұлттық мақтанышымыз, ел үшін еңіреген ер, қайтпас қайсар күрескер, саяси тұлға. Ол өз заманының саясатына қызмет етті, сол кездегі жаңа құрылған қоғамның болашағына сенім артты. Бірақ ол – өз халқының болашағына деген сенім еді. Егер ол тірі болса, бүгін сөз жоқ халық мүддесі жағында ғана тұрар еді. Бүгінгі күндері егемен ел атанып, тәуелсіздік туын тіккен қазақ еліне Ілиястың үздік үлгісі, өрелі өнегесі өте керек. Ол халқының елдігіне, рухына қажет мәдени, саяси қазынаны жаратқан алып тұлға, ойшыл. Ілиястың поэмалары, шығармалары қазақ қоғамдық-саяси өмірінде сол кездегі айшықты жаңалық болғаны белгілі.

Ілияс Жансүгіровтың өнегелі өмірінен үйренеріміз көп. Ең алдымен, ел үшін, жер үшін жан-тәнімен беріле қызмет ететін азаматтық, патриоттық жүрегін үлгі тұтуымыз керек. Ол қазақ елінің өзгелермен терезесі тең болуын арман етіп өтті, жалындап жанған жүрегімен бүгінгі азаттық таңын жақындатып кетті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақ ССР Ғылым академиясының М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының Қазақ совет әдебиеті бөлімінің архивы. Ілияс. Қысқаша өмір баяным. Қолжазба, 2-бет. Бұл өмірбаяны ақын 1928 жылы 15 январьда жазған.

2 Жансүгіров Ілияс. Шығармалар. 1-том. - Алматы, 1960. - 7-бет.

3 Литература Казахстана. - 1937, - №1, - С.92. («Новая историческая поэма Ильяса Джансугурова» деген хабардан).

4 Социалды Қазақстан. - 1937, 6 январь.

5 Мұхтар Әуезов. Әр жылдар ойлары. - Алматы, 1959. - 386-бет.

6 Жансүгіров І. Шығармалар. 2-том. - Алматы, 1960. - 283-бет.

7 Бұл да сонда, 283-бет.

8 Бұл да сонда, 287-бет.

9 Бұл да сонда.

10 Жансүгіров І. Ұлы ұстазымды үлгі қыламын // Қазақ әдебиеті. - 1936, 23 июнь.

11 Бұл да сонда.

12 Жаңа әдебиет. - 1931, - №6-7. - 33-бет.

МРНТИ 02.71

A.E. Artemyev ¹, A.Davar ²

¹Doctor of Philosophical Sciences, Professor Kazakh National Pedagogical University named after Abai

²LL.M (Laws/Legum Magister)

Almaty, Kazakhstan

Artur_proff@mail.ru

THE LAW ON RELIGIONS AND THE SITUATION IN KAZAKHSTAN AFTER ITS ADOPTION

Annotation

The article deals with some provisions of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Religious Activities and Religious Organizations" dated from October 11, 2011. Much attention is paid to the observations of the events that preceded and followed the adoption of the law, which led to the strengthening of the religious "underground" of some internationally recognized and peacefully directed religious groups. While the main official goal of passing the law - the identification of terrorist and extremist organizations - was not achieved. The authors in the paper indicate a number of flaws in the Law, as well as the urgent need for its revision.

Key words: law, law on religious activity, law on religious organizations, religions, religious organizations, registration of religious organizations, fight against extremism, fight against terrorism

А.И. Артемьев¹, А.Давар²

¹Абай атындағы ҚазҰПУ-нің философия ғылымдарының докторы, профессоры

*²LL.M (Laws/Legum Magister)
Алматы, Қазақстан*

ҚАЗАҚСТАНДА ҚАБЫЛДАНҒАН ЗАҢ МЕН ПАРТИЯЛАР ТУРАЛЫ

Аңдатпа

"ҚР Заңының," діни қызмет және діни ұйымдар", 11 қазан 2011 жыл. Мақалада кейбір ережелері ТУРАЛЫ. Ерекше назар бақылаулар оқиғалардың жұмысына және кейінгі бақылау заңның қабылдануымен, соларды нығайту, діни "жерасты қабаттары" кейбір әлемге танылған және әлемдік діни құралымдар. Ал негізгі ресми қабылдаудың мақсаты - анықтау террористік және экстремистік ұйымдардың - әрине, қол жеткізілді. Бірқатар кемшіліктер осы Заңының, сондай-ақ өткір қажеттілігін, оны тезірек қайта қарау негізі болып табылады.

Түйін сөздер: заң, қазақстан діни қызмет туралы заң діни ұйымдар, дін, діни ұйымдар, діни ұйымдардың тіркеу күрес, экстремизмге, терроризмге қарсы күрес

А.И. Артемьев¹, А.Давар²

¹доктор философских наук, профессор КазНПУ имени Абая

*²LL.M (Laws/Legum Magister)
г.Алматы, Казахстан*

ЗАКОН О РЕЛИГИЯХ И СИТУАЦИЯ В КАЗАХСТАНЕ ПОСЛЕ ЕГО ПРИНЯТИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются некоторые положения Закона РК "О религиозной деятельности и религиозных организациях" от 11 октября 2011 года. Значительное внимание в работе уделяется наблюдениям событий предшествовавших и последовавших за принятием закона, приведшим к укреплению религиозного "подполья" некоторых всемирно признанных и мирнонаправленных религиозных формирований, тогда как основная официальная цель принятия закона - выявление террористических и экстремистских организаций - естественно, не была достигнута. Авторы в работе указывают на ряд недоработок Закона, а также на острую необходимость его скорейшего пересмотра.

Ключевые слова: закон, закон о религиозной деятельности, закон о религиозных организациях, религии, религиозные организации, регистрация религиозных организаций, борьба с экстремизмом, борьба с терроризмом

More than 6 years have passed since the adoption of the Law "On the religious activities and religious organizations" [1] by the Kazakhstan Parliament, so we believe it is quite natural to make some short political and religion research analyses of the direction in which the religious situation in the country changed at present.

The history of the Law adoption is significant by itself. The projects of the Law were twice rejected by the President of the Republic of Kazakhstan. Officially these projects were recognized by the Constitutional Council as not conforming with the Constitution of the country.

But probably there were some political motives: it was the time when the chairmanship of Kazakhstan in OSCE was being discussed. That is why the adoption of the Law was postponed to "the better times". And that wasn't a secret. As soon as the chairmanship had been completed the Law was adopted immediately, practically without any serious amendments to the projects which some time ago were recognized unconstitutional.

The haste of the adoption brought to the fact that all the proposals of religious communities and leading religious researchers had been ignored. The document appeared to be just official. It lacks the fundamental regulations of the Constitution of the country such as "liberty of conscience", "guaranteeing the rights of the citizens religious pluralism", "religious tolerance". Nobody was confused.

It is a pity, but the Constitutional Council did not speak out its attitude to the situation. Practically, citizens of Kazakhstan did not manage to hear the clear voice of the International Human rights defenders.

Tertullian – a well-known antic writer, the founder and one of the greatest representative of the Latin patristics wrote in Apologeticus: “The Law that does not want to be verified deserves suspicion. And if it rules without thorough discussion and verification is vile, because the recognition of its equity gains not by the law itself but by those who must obey the law” [2].

It is amazing how much cleverer and more sagacious the ancient people were. And the research of the Political Decisions Institute “The Index of Religious Tensions in Kazakhstan” proves it. It was presented in the middle of the 2012 year.

The situation in Kazakhstan was defined as pre-critical. The index of tension varies in different regions of the country in the range from 27 to 62 points (the medium range is 46 points), the most problematic turned out to be West regions.

All this was called forth first by the heterogeneous appreciation (understanding) of the Law of the Republic of Kazakhstan from the 11th of October 2011 “On the religious activities and religious organizations” and the resolution of the Government “On the improvement of rules for carrying out religious expertise” from the 7th of March 2012. More that 42% of Kazakhstan citizens declared the readiness of personal participation in religious conflicts. This is already serious.

What’s the reason?

Kazakhstan is multi-national country. According to the data of the Statistic Agency (see <http://stat.gov.kz/>), “by the 11th May 2017 by the exact data the number of the country population is 18.000.000 people. However, available national composition data are older (as for January, 2015) Kazakhs comprise 63,07%, Russians – 23,7%, Uzbeks – 2,85%, Ukrainians – 2,08%, Uigurs – 1,4%, Tatars – 1,28%, Germans – (1,11%) and other ethnic groups – 4,51%” [3].

Naturally, the religious panorama is quite heterogeneous.

By the state on the 1st of January 2011 (id est before the adoption of the New Law) in the country there were more than 40 confessions and denominations or **4551 religious associations**, including 2756 Muslim, 1256 Protestant, 303 Orthodox, 87 Catholic, 27 Jewish and 5 Buddhist communities [4].

After re-registration, conducted in accordance with the New Law, out of the former religious communities (associations) there remained only 17 confessions and denominations, **uniting 3088 (68%) communities**, which got the legal registration. Out of them communities of Hanafi Madhhab of Sunni Islam prevails. There are 2229 of them [5].

According to latest data (available on the website of the Ministry of Religions Affairs and Civil Society that was formed in September, 2016) by August 2016 there were **3621 registered religious communities**.

During the re-registration the greatest damage was brought to the neo-protestant and new religious organizations. But that was just the initial task: to push out from the religious field and if the luck permits from the country those religious associations which are considered by the government “non-traditional”.

Let us recall Soviet times. As a result of the policy of “the aggressive atheism” in the Soviet Union was created a non-precedential, according to the scale, religious underground, which to certain extent exists up-to-date. Now it became larger due to those who on different reasons did not re-register themselves. The authorities don’t know what to do under the situation. Yet, during the period of adoption of the Law a lot of experts were warning a possibility of such a situation but the lobbyists of the law ignored all the warnings they acted on the principle: “after us be the flood”.

Historically the Sunni Islam, headed by the Religious Management of Muslims of Kazakhstan (DUMK) and the Russian Orthodox Church are the most mass organizations. No wonder they dominate, and by all means support them in lobbies and advertise them otherwise without concealing that, fulfill the functions of neophytes.

So the supporters of the Law project were absolutely sure of the support on the governmental and Parliamentarian level.

There developed an absolutely paradoxical situation when many purely spiritual demands are decided not by the believers themselves but in the corridors of power. Sometimes it takes an anecdotic turn. For example, in the Mosque of a settlement Shardara of the South Kazakhstan region there was a clash on the religious ground. Imam of the local Mosque forbade the local citizen to make namaz in the Mosque on the ground that his prayers do not conform to the rules of the Hanafi Madhhab.

The Moslem indignant at such arbitrariness went to the local akimat and the local brunch of “Nur Otan” party [6]. The head of the Internal Affairs Department Bakhtiyar Alipayev called the imam to his office and

explained that such intolerance and arbitrariness in the Mosque are impossible. After the talk the imam brought his apologies to the Moslem [7]. No wonder, the Supreme Mufti, himself, according to his words, the question of his retirement addressed not to his community (co-believers) but to the President of the country and only after his agreement called Kurultai (the Council of co-believers). And this takes place in the secular state!

But let's come back to the Law itself "On the religious activities and religious organizations".

Article 22 of the Constitution of Kazakhstan consolidates the following position: "Everybody has a right on freedom of conscience". Kazakhstan has signed the Universal Declaration of Human Rights and other International Legal Acts, which guarantee the freedom of conscience and religion. During the Summit of the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) in December 2010 in Astana, where Kazakhstan presided, the "Astana Commemorative Declaration" was adopted. It states that "...Respect for human rights, fundamental freedoms, democracy and the rule of law must be safeguarded and strengthened. Greater efforts must be made to promote freedom of religion or belief and aimed to combat intolerance and discrimination" and so on and so forth [8]. But all the ideology of the Law is directly opposite to these standards.

In accordance with the Constitution Kazakhstan is a secular state guaranteeing equal rights to all the citizens, but in the law special place is devoted to the Sunni Islam and Russian Orthodox Church.

It is necessary to take into consideration that extremely negative influence on the religious situation in Kazakhstan is exerted by the growth of clericalism in Russia, unjustified and unwarranted. The Russian Orthodox Church interferes with the life of the secular state. It is on the Parliament level official declarations are made, that Russia is an Orthodox country. In our country such encroachment on the Constitution is not observed yet, but the problem itself is not only spread, it is widely propagated. For example, one of the Moslem religious authorities Sheikh-ul-Islam Muhammad-Hussein ibn Usman Alsabekov (by the way, he is a Doctor of Philosophy) in his monograph quite openly maintains: "Kazakhstan is a Moslem country" [9].

If one takes into consideration that in our country only 30 per cent of imams have diplomas of secular or religious education [10] and are able to take the statements of Sheikh Alsabekov critically, for the rest imams his words are sure to be taken for granted, they are unquestionable, indisputable, it is possible to imagine what a wide audience this statement has got.

Besides, the former Supreme Mufti, who had been working for a long time in the Saudi Arabia before, since the day of his appointment called for cleansing Islam in Kazakhstan from "folk" and "pagan" layers and bring it closer to the "clean", classical variant taking as the example the country of his former place of work, where Islam is the governmental religion with all the after effects.

It is a pity but he had his disciples in the power structures, which brought to Islam phobia and this only the first step to national struggle which will be difficult to avoid. Most of Kazakhs will never accept Saudi variant of Islam.

Religious Management of Muslims and the Metropolia of Russian Orthodox Church, pulled the state into the struggle for the "religious field" and that called forth a massive pressure on the Protestant and Neo-Protestant confessions and denominations, whose religious teachings without due research were declared destructive, threatening the country safety.

As we see it, the law must distinctly define the mutual responsibility: on the one hand of the religious organizations and each of the believers before the government and society as a whole, on the other hand the government must be responsible before the believers in its struggle with non-tolerance and non-constitutional interception into purely religious activity of confessions and denominations, strictly prevent rude, insulting language in relation to the believers.

All these things are missing in the law.

As a result even now the point of introducing amendments and corrections into the present law. But at present the religious organizations are already living in its legal field. That is why there are so many litigations, because this Law was accepted by officials and especially law enforcement bodies just as the way to "cleaning" all Protestant and Neo-Protestant and new religious organizations. Moslem and Orthodox formations and Catholic communities also felt pressure on the side of most jealous officials.

During propagandistic preparation of the social opinion for the adoption of the Law "On the religious activities and religious organizations" the main idea was that the law will be directed first of all against terrorism, to struggle it. But in the adopted variant these notions are absent at all. And that is quite explainable: the law on religion cannot be the weapon against the contemporary political plague. For this purpose it should be worked out quite different measures, no wonder that the Deputy Chief of the State Security Committee Kabdulkarim Abdikazimov in his official report to Interfax declared that "within the limits of the re-registration there were not discovered any religious organization of extremist or terrorist kind".

It does not mean that extremism and terrorism passed our country by. Just the opposite, on the territory of Kazakhstan were fixed emissaries of the following organizations acting under the Islamists flags as “Asbat-Al-Ansar” (the League of the Devoted to the Serving), initiated by Lebanon sunnits with the aim to Struggle the Israel occupation of Palestine and for the defending Lebanon from the West influence; “Boz Gurd” (Grey Wolves) – Turkish war formations, which set the task of Turanization – creation the United State of the Turk people; “Zhamaat of modzhaheds of Central Asia”, created by the fighters of Islamist Movement of Uzbekistan, joined to “Al-Kaida”; “Islam Movement of Uzbekistan” (IMU), well-known as “Party of Islam Revival”; “Kurd National Congress”; “Lashkar-i-Toiba” (the Army of Kindness), the aim of which is the support of Afghan Opposition, it enters the United Council of Dzihad (the movement appeared in Pakistan); “Organization of setting free of Eastern Turkestan” and some others.

There are a lot of cases when citizens of Kazakhstan had set, for instance, for Syria to fight on the side of opposition in the armed conflict [11].

Of course, all this demands increased vigilance on the part of the government, its security organs and the whole of the population of the country for the real danger of the religious extremism, Islam fundamentalism, in particular, in its extreme display is very high. Moreover, for us, people of Kazakhstan, it is a hundred times more dangerous because we live in the multinational state.

In connection with the growing threat of spreading extremism in Kazakhstan experts do not exclude the possibility of friction inside the title ethnic groups, secular-religious clash between the radical part of practicing Muslims on the one side and the bearer of “secular radicalism” on the other [12].

In addition, professor K.L. Syroyezhkin (one of the most serious men of principle) is undoubtedly right, when in his article “Two conceptions and one doctrine” writes: “The society needs accurate and clear-cut answers to some key questions: What kind of Kazakhstan are we building? What basic values will form the national identity? What is the historical perspective of the non-title ethnic groups? What will be the basis of the national unity – Turkic or Euro-Asian solidarity? What explains the growth of inter-ethnic conflicts and what is in their basis? These are far from simple questions...” [13].

And these problems must be solved, as people say, today and now, because the main thing concludes in the fact that the future of Kazakhstan and hence of all of us depends on it.

References:

1 *The Law of the Republic of Kazakhstan “On the religious activities and religious organizations” from the 11 of October, 2011.*

2 See “New Gazetta” newspaper №18 (359), 29.04-03.05.2012. – page 7.

3 “Evening Almaty” newspaper №63-64 (1282-1283), 21.05.2013. (<http://vecher.kz/archive/all/2013/5/21>). (Дата обращения: 25.09.2017).

4 See the official data of the National Center of Culture and Religions, published by Mass Media (f.i. “Time” newspaper for 08.11.2011, (<http://www.time.kz/news/archive/2011/11/08>)). (Дата обращения: 25.09.2017).

5 “Time” newspaper №183 (1537), 05.12.2012. (<http://www.time.kz/news/archive/2012/12/05>). (Дата обращения: 25.09.2017).

6 “Nur Otan” is the ruling party in Kazakhstan.

7 “Nur Otan” rules...religion”, “Ashyk Alak” (Tribune) newspaper (Kazakhstan) №10 (28), 13.03.2013.

8 Editors: Artemyev Arthur, Kolchigin Sergey, Tsepikova Irina, *Religions in Kazakhstan. Two volumes. Volume II – Almaty: Bastau, 2011 – pp.344-354.*

9 Sheikh-ul-Islam Muhammad-Hussein ibn Usman Alsabekov, *Islam: Religious Ideas and Up-to-dateness. – Almaty, 2008 – p.108.*

10 “Time” newspaper №155 (1509), 13.10.2012. (<http://www.time.kz/news/archive/2012/10/13/lama-sdelal-svoyo-delo%E2%80%A6>). (Дата обращения: 25.09.2017).

11 “New Gazetta” newspaper №43 (437) 31.10-07.11.2013. –P. 5.

12 See, for instance, Kalishevskiy Mikhail. “Kazakhstan: national peculiarities of the ideological building”. “Truth ful Newspaper” №17, 22.10.2013.

13 Syroyezhkin K. “Two conceptions and one doctrine”. “Adviser” magazine №3-4 (Kazakhstan), March-June, 2010 – page 82.

МРНТИ 11.01.11

G.R. Absattarov¹, N.B. Seysen²

¹Candidate of political sciences, acting associated professor of department political and social sciences and philosophical disciplines of Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty, Kazakhstan

²Candidate of political sciences, acting associated professor of department political and social sciences and philosophical disciplines of Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty, Kazakhstan

POLICY AND RELIGION

Annotation

In article are considered policy and religion issues, and their interrelations which are still insufficiently studied in political science. In article are in more detail considered problems of a religious factor in policy and the state and religious relations. In article it is noted that the state and religious relations represent set of historically developing and changing forms of interrelations and relationship between government institutions, on the one hand, and the religious organizations – with another. At the same time in article is paid attention to debatable questions also.

Key words: policy, state, religion, Buddhism, Christianity, Islam, contradictions, life, world, power, relation, rights, freedom, activity, legal framework

F.P. Әбсаттаров¹, Н.Б. Сейсен¹

¹саяси ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессорының міндетін атқарушы
Алматы қ., Қазақстан

²саяси ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессорының міндетін атқарушы
Алматы қ., Қазақстан

САЯСАТ ЖӘНЕ ДІН

Аңдатпа

Мақалада саяси ғылымында әлі де жете зерттелмеген саясат және дін, және олардың өзара байланысы мәселелері қарастырылады. Мақалада саясаттағы діни факторлар және мемлекеттік-діни қатынастары проблемалары егжей-тегжейлі қарастырылған. Мақалада мемлекеттік құрылымдардың және діни ұйымдардың арасындағы өзара қарым-қатынастар мен байланыстардың формаларының тарихи қалыптасуы мен өзгеруінің жиынтығы болып табылатын атап өткен. Сонымен қатар дискуссиялық мәселелерге көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: саясат, мемлекет, дін, буддизм, христиандық, ислам, қарама-қайшылық, өмір, бейбітшілік, билік, қарым-қатынас, құқық, бостандық, белсенділік, құқықтық өріс

Г.Р. Абсаттаров¹, Н.Б. Сейсен²

¹кандидат политических наук, и.о. ассоц. профессора кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая г. Алматы, Казахстан

²кандидат политических наук, и.о. ассоц. профессора кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая г. Алматы, Казахстан

ПОЛИТИКА И РЕЛИГИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы политики и религии, и их взаимосвязи, которые еще недостаточно изучены в политической науке. В статье более подробно рассматриваются проблемы религиозного фактора в политике и государственно-религиозные отношения. В статье отмечается, что государственно-религиозные отношения представляют собой совокупность исторически складывающихся и изменяющихся форм взаимосвязей и взаимоотношений между государственными структурами, с одной стороны, и религиозными организациями – с другой. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: политика, государство, религия, буддизм, христианство, ислам, противоречия, жизнь, мир, власть, отношение, права, свобода, активность, правовое поле

The problem of politics and religion, and their relationship is one of the most difficult and challenging in public life. Today in the world in different socio-economic conditions live and preach different religions more than 7 billion people, which are united in 245 states. By the end of XXI century, according to UN projections, the world population will reach 12.5 billion people, and in Kazakhstan 50 million people, the Kazakhs 30 million. It is important to see the whole real picture of politics and religion in societies.

The problem of politics and religion covers a wide range of issues. Therefore, in one lecture to consider all aspects with equal thoroughness and depth is impossible. In this regard, I would like to consider the lecture two Central issues of politics and religion: the religious factor in politics and state-religious relations, which are still insufficiently studied in political science.

First of all the question arises, what is politics and religion? There are many definitions of policy. However, whichever of these definitions we do not have, the main focus in this approach is paid to the activities of social actors in relation to political power.

In our view, politics is ideologically conscious activity of subjects of a policy aimed at conquest, consolidation and retention of political power to implement its interests and is intended to resolve the contradictions in society, integration of society, to teach people to live together.

Religion is a worldview, world perception and pair with them the behavior of people defined by faith in the existence of God or gods, in supernatural forces, etc.

In terms of the social characteristics of religion are divided into tribal, national and world.

Buddhism, Christianity and Islam unite people of a common faith regardless of their ethnic, linguistic and social ties.

1. The religious factor in politics

It should be said that today it has become the scientists of the return of religion in the life of modern societies. "The end of the twentieth century witnessed a widespread revival of religion" - says the famous American political scientist Samuel Huntington.

In this regard, we note that we are talking not only about the return of the influence of religion on private life, but also about the strengthening of the religious factor in public important human activity, including politics.

Politics and religion – social phenomena, between which there is a relationship. Therefore, religion and politics in real life is always intertwined with one another. Power always sought to use religious organizations in certain political processes. On the other hand, religious organizations have often fought for precedence over

secular authority, using his spiritual influence on the masses [1].

Despite the different purpose, objectives, scope, religion (the realm of supernatural, spiritual life, personal feelings and beliefs) and politics (the specific sphere of social organization, power relations, governance, social sectors, society and the state) are interconnected. Contrary to the principle of delimitation of politics and religion, in present-day Kazakhstan, some religious organizations are quite active in the political life, ideological and political processes (especially during election campaigns), ethnic conflicts, etc.

We can select traditional channels of the intertwining of politics and religion:

- firstly, religion intrudes in the socio-political life by influencing public actions of their followers using their religious feelings;

- secondly, the relationship of politics and religion is due to the purposeful actions and interests of the Church (mosque) leaders of religious organizations. For example, Church institutions and various organizations (children, youth, professional, etc.) take control of a human from birth, and strive to implement it in the kindergarten, school, university, everyday life, political life, etc.;

- thirdly, politicians of various shades have actively used religion in the sphere of internal and foreign policy, using different means, the material, handouts, etc.;

- fourthly, the presence of the religious factor in politics has a place in cases where due to specific conditions, believers themselves, members of mass social movements are turning to religion to justify their interests and hopes.

The religious factor as a dynamic system of religious and philosophical views, influence the life of society. As a rule, it determines the loyalty of citizens to the state, consolidates the faithful, makes the integrating and stabilizing element in the public life of the state.

However, the turning points of history when there is strong state authority, during socio-economic crisis in the country, the religious factor may have disintegrating impact on public life, introduces additional tension in the socio-political relations, to promote interfaith and inter-ethnic conflicts.

It should be said that religion has never been reduced to believing in God and in the other world, to perform religious rites. The social doctrine allowed the monotheistic religions to master the masses and thus affect the balance of power in society.

Religion explains in his own way really existing world and regulates not imaginary, but real relations between people.

It should be noted that without a religious interpretation of purely human relations between people of religion would not be able to perform complex social functions, including integrating, would have lost its appeal, would cease to exist.

It should be said that the reasons for the emergence of new religious movements, as a rule, were of a socio-political nature. Such movements appeared in response to the urgent needs of social life.

In this regard, it should be replaced that each of the newly established religious sect acts as a socio-political cell and its system of beliefs is a new socio-political doctrine that appears in religious form. This is in essence the history of Christianity, Islam, Buddhism, and other religions.

The emergence of Christianity, for example, was associated with the liberation movement of slaves in the Roman Empire. Christianity recruited their followers among slaves and poor free people, preaching the contempt of the rich, the powerful and the dominant social groups of slave society.

The life of Jesus Christ is presented as a feat of self-sacrifice in the name of ideas. At that time his speech was a call for ideological and social revolution. Mortal man has declared himself God equality, challenging the priests of the temples, demolishing the ideological superstructure. A native of the "mob" born in a stable, the son of the wife of the carpenter was proclaimed by the people "king of the Jews".

In other words, who was "nothing" becomes "everything". As the leader of the people Jesus treated the higher the Jerusalem light their democratic manners. "Since the teachings of Christ, writes the philosopher, Hegel, was a revolutionary, he was convicted and executed."

Islam originated, as we know, much later, Christianity in the VI century A.D., Islam borrowed much from the Bible, as in part of dogma and social doctrine.

This applies, for example, to idea of judgment, notions of heaven and hell, about Satan (Shaitan), devils (Jinn). In the social sphere the spirit of early Christian egalitarianism was also inherent in the founder of Islam the prophet Muhammad.

It should be said that in its activities the role of the prophet Muhammad were active in defense of the poor, although in some social principles of his teachings are recognized differences, wealth and poverty as a natural fact established by Allah.

Buddhism is the oldest of three world religions. He was born in the first Millennium BC in India. In the

future he won millions of followers in different countries of Asia.

It should be said that the adherents of Buddhism believe that this creed was the result of the preaching of Siddhartha Gautama Buddha.

According to the Buddhist legend, the son of the head of the Shakya tribe, Siddhartha Gautama, amazed by the fact that the abundance experienced by the people suffering at the age of 29 had lost their benefits and temptations of a life of luxury and started thinking about the causes of suffering and ways to overcome them.

When Gautama mastered the truth, he became Buddha. And the followers are Buddhists [2].

In fact, the emergence of Buddhism was caused by important changes in Indian society in the destruction of tribal relations and orders, and the emergence of large slave States. Buddhist ideology and ritual was a reaction of the masses to these socio-political changes.

In this regard, it should be said that the old beliefs were no longer able to meet the needs of comfort, the Buddhism equalize all people, declaring the life of any person, regardless of his social status, an unavoidable misfortune, which still can be "free".

Therefore, while recommending the same for everyone the way of salvation, Buddhism has refused to justify the caste social system. That is why it has become attractive for the masses.

It should be noted that a qualitatively new stage in the effort of social-political role of religion was the Foundation of the Church (mosques) religious organizations, serving as a means of ordering the relations within a religious Association and its relationship with the secular communities and organizations.

With the development of Church (mosque) was amplified and its political functions. Gradually the power of the Church is partially acquired a political character, as she began to claim the role of Supreme authority to strengthen not only families, but also public morality, the observance of norms and rules in which the interest of all society.

The Church (mosque) began to play a huge role in strengthening the authority of the government.

It should be said that the social doctrine of each Church or mosque in its own way formulates the ultimate earthly goal for millions of believers, which is the meaning of their everyday life. Thus is due to the participation of the faithful in all areas of life of society, including in politics.

Global and domestic experience shows that the religious life is closely intertwined with social, political life.

Religious life in Kazakhstan is a complex system of relationships that is included in the structure of social life and develops under the influence of socio-economic and political processes.

The modern religious world in our country is very heterogeneous, contradictory, and multifaceted. Today a large number of religious organizations, which differ from each other not only in creed, origin, history, number of followers and the role of ethnic and cultural development of Kazakhstan and the peculiarities of their social structure, position in the society and set of social goals. The entire range of moral, legal and political problems of modern Kazakhstan characterized the activities of religious movements. Religious organizations are the initiators valuable moral, ecological initiatives, we strive to make our world a truly humane.

Summarizing, we can say that the religious-political process represents the placement of various religious and political forces at a particular point in time, the state of relations between them, which are based on religious-ethnic relationships, their development and impact on policy objects with the aim of solving political problems.

Religious and political processes are heterogeneous because they rely on various confessions: Catholicism, Protestantism, Orthodoxy, Sufism, Shiism, varieties of local beliefs. However, their political content and social role are determined not so much by basic denominations as by the political aspirations of groups forming these processes and the interests of their followers.

Moreover, on the basis of each denomination develops, as a rule, several religious-political currents, which have different and even opposite political views, expressing different aspirations and play a different role. Many of them are much closer to some secular ideological and political trends than to the religious-political.

2. The state-religious relations

According to global and Kazakhstani experience, religion is increasingly having an impact on policy. At the same time is developing state-religion relations.

In the basis of state-religious relations are legislatively fixed ideas about the place of religion and religious organizations in society, about their functions, spheres of activity and competence of all subjects of these relations and the actual relations manifested in legal, political, and social practices at specific historical stage.

The state-religious relations appear not simply as a legal relationship between the state and religious organizations, and broader social relationships, influencing other spheres of social life, processes of

democratization, public sentiment.

The state-religious relations affect not only the interests of religious organizations as a specific institution, but institutions of government, culture, education, social security. In these relationships, these institutions come in to address issues of freedom of conscience and religion, to ensure in the society, order, harmony and principles of democratic development, the various interests of citizens, maintaining relations between the state and the emerging civil society.

It should be said that strengthening the role and influence of religion in society is directly connected with the policy of the state.

Possessing sovereignty, the State determines the rules by which the activities of any religious community. About these rules religious organizations engage in dialogue with the actors. In the course of this interaction is determined by where and how religious organizations can carry out their activities.

After gaining sovereignty, Kazakhstan proclaimed itself a secular state, initiating a civil society and new state-religious relations. The relations between the state and religious associations in Kazakhstan have changed radically.

Currently, religious associations in Kazakhstan, as noted by E.U. Baydarov, E.E. Burova and others have been able to freely carry out their activities in the dissemination of the doctrine, in the socio-cultural, charity, socio-political and economic-entrepreneurial activities.

There is an active cooperation of state institutions with religious associations (first of all, with the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan and the Metropolitan District of the Russian Orthodox Church in Kazakhstan).

Today the religious situation in Kazakhstan is characterized by the following trends:

Firstly, over the past decade, the Kazakh people have been liberated religious consciousness.

Secondly, the activity of associations related to a non-traditional type for Kazakhstan has increased noticeably.

Thirdly, the number of illegal religious and pseudo-religious associations and communities has increased.

Fourthly, the processes associated with attempts to politicize the activities of a number of confessions have intensified.

Fifthly, recently there has been a trend towards rejuvenating religious groups, especially non-traditional ones.

Sixthly, it is impossible not to notice the attempt of pseudo-Islamic extremist groups to penetrate into the territory of Kazakhstan and destabilize the socio-political situation in the country.

Seventhly, in the country of Kazakhstan Islam has been a split, caused, primarily, by external influence, penetration into the Kazakhstan alien and previously uncharacteristic sects of Islam.

In this regard, it is necessary to say that the religious revival in Kazakhstan take place in a difficult socio-political environment interaction with complex processes in the spiritual life of society, giving rise to many problems.

Under the relationship between the state and religion we understand not only direct relations between faiths, religions and local authorities, although this is also a very extensive field, but the context of these relations, namely: relations of religious associations with the state; Legislation governing these relations; sphere of social service of religions, confessions, their joint activity in the field of upbringing and education, charity, etc.

In addition, the context contains a significant range of aspects related to the impact on interreligious and interfaith relations (in Kazakhstan) from abroad – of the spiritual centers of different religions, faiths and politicized religious organizations and, accordingly, the state response to such influence.

Thus, noting the positive results of the development of religious and national relations in the Republic of Kazakhstan for the last 25 years, it can be noted as a positive growth as the absolute number of all religious associations that existed here previously, and the emergence of new trends brought by the missionaries from the East and the West.

Over the years of independence there was a real Renaissance of religion in Kazakhstan.

It should be emphasized that according to the Ministry of religious affairs and civil society of the Republic of Kazakhstan celebrated annually increase the number of registered missionaries. In particular, in 2014 – 490, in 2015 – 500, as of October 1, 2016, the number of missionaries amounted to 510 people.

Kazakhstan's overall growth in the number of religious associations and their affiliates. In particular, in 2014 the number was 3514; in 2015 - 3596 on October 1, 2016 – 3636 associations, representing 18 denominations. Of them 2529 – Islamic, 331 – Orthodox, 84 Catholic, 666 Protestant, and 7 Jewish, 8 – the

international Society for Krishna consciousness, 6 – Bahai, 2 Buddhism, Mormons - 2 and 1 - Association of Manitou.

It should be noted that religious relations in Kazakhstan are regulated by a number of legislative acts, including the Constitution, the Civil Code of the RK, Law of RK "About a freedom of conscience and religious associations".

Freedom of religion in Kazakhstan is guaranteed by article 22 of the Constitution, which enshrines that "everyone has the right to freedom of conscience." Under the freedom of conscience entails the right of every person to decide about your attitude to religion (to be a believer or an atheist).

In this regard, we note that as of October 1, 2016 3436 function of religious buildings, of which 2528 mosques, 294 Orthodox, 108 Catholic Church, 490 Protestant churches and prayer houses, 7 Jewish synagogues, 2 Buddhist religious buildings and 3 houses of worship of the Society for Krishna consciousness, 4 houses of worship of the Baha'is.

It must be borne in mind that ensured peaceful coexistence of different ethnic groups, religions and faiths, and works to fight religious extremism.

In this regard, the laws of the Republic of Kazakhstan "On counteraction to extremism" from February 18, 2005 and in November 2015 the President of Kazakhstan signed amendments to the legislation on counter-terrorism.

The struggle of Kazakhstan against of extremism includes many steps, among which are the following:

- the prohibition of propaganda of national and religious hatred and hostility;
- the prohibition on creation and activity of public and religious associations that seek to foment social, racial, national and religious hatred;
- the prohibition on creation and activity of organizations seeking violent change of the constitutional system and violation of territorial integrity of the Republic of Kazakhstan, undermining state security, creating illegal armed groups [3].

To strengthen the authority of Kazakhstan at the international level promotes the Congress of leaders of world and traditional religions held every three years in Astana.

Thus, as shown by scientific and political analysis, the state protects the lawful activities of religious associations that guarantees freedom of religion, guarantees the equality of religions before the law.

Kazakhstan society perceives religion and religious groups as part of the culture of the people, as bearers of universal values and the most important factor of spiritual and moral revival of the country.

As shown by international and national practices, the modern relationship between the state and religious associations are often characterized as a specific partnership, i.e. they act together in those relationships that relate directly to the entire society, working for the common good.

So, state and religions in many secular countries, including in Kazakhstan, and cooperate closely in addressing social issues (mission of mercy confessions); the resolution of armed conflicts (peacekeeping mission); unification of society to solve its moral problems (communicative and integrative functions); the formation of a certain world view, including relations to state power, politics, to world events (the ideological function), and also in the sphere of moral control over the behavior and actions of believers (the function of social control) and to strengthen ties with fellow believers and followers of the faith abroad (international cooperation).

The state-religious relations today are a significant part of the state's relations with the emerging civil society in General and the institutional religious formations, relying on the support of many citizens of Kazakhstan who are followers of a particular religion.

The relevance of state-religious relations are characteristic not only for Kazakhstan but also for other countries in the world.

In inference, it can be concluded that the state-religious relations represent a set of historically evolving and changing forms of interactions and relationships between state structures, on the one hand, and religious organizations.

The state-religious relations, for example, in Kazakhstan, are an integral part of the internal and external policy of the state, the purpose of which is to facilitate harmony in Kazakhstan society, ensuring freedom of conscience and religion of citizens, creating the legal framework for a comprehensive dialogue with religious organizations taking into account the views and interests of its population having a religious form of social consciousness and expressing it through religious organizations.

References:

1 Ivanov, A.P. *Society and religion*. - SPb., 2017, – Pp. 120-125.

2 *Philosophical dictionary*. - Kiev: A. S. K. 2006, – P. 115.

3 Seisen, N.B. *The specificity of interethnic and interfaith relations in the Republic of Kazakhstan: politological analysis*. – Almaty, 2015. – P. 249.

МЕРЕЙ ТОЙ ЮБИЛЕЙ ANNIVERSARY

Мерейтой-70 жас

ХАКИМ АКАДЕМИК

Сәуірдің 15-ші жұлдызында аль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде мемлекет және қоғам қайраткеріне, ғалымдар, Қазақстанның білім мен ғылымына еңбек сіңірген тұлғаларға арналған “Өнегелі өмір” топтамасында, өнегелі өмір сериясының 105-шығарылымы Қазақ елі - мәңгілік ұлттық идеясының жаршысы, ғалым, жазушы Ғарифолла Есімге арналғандығы жарияланды. Кітаптың тұсау кесеріне зиялы қауым қоғамы жиналып, Ғарифолла Есімнің әріптестері мен шәкірттері ол туралы, шығармашылық жолымен ұстаздық, қоғамдық қызметі туралы ой бөлісті.

Бүгін елімізге танымал қоғам қайраткері, жазушы, философия ғылымдарының докторы, ҚР Ұлттық Ғылым Академиясының академигі Ғарифолла Есімнің шығармашылығының қыры мен сыры туралы, қазақ философиясының дамып жетілуіне жасаған қызметі туралы ой бөліспекпіз. Осы бағытта біздің алға қойған мақсатымыз - жеке тұлғаның шығармашылығын көрсету ғана емес, бүгінгі ұлттық ойлау мәдениетіміздің қалыптасуы мен қазіргі Қазақстан философиясы келбетіне де талдау жасап көрсек дейміз, оның бағыттары мен мәнін және маңызын айқара ашуға тырысамыз.

Қазіргі қоғамдық сананың, қоғамдық ғылымдардың бітім болмысында, қозғалысы мен өзгерісінде философия ғылымының орны бөлек, оның ауқым аясына мәңгілік проблемалар да, кешегіні саралау мен бүгінгіні түсіндіру де, болашаққа ой тарту да кіреді. Мәңгілік пен кешегі де мейлі, пәлсапалық тұрғыдан бағамдап саралауды іске асыру қажеттілік пе? Қажеттілік! Мәселе басып озуда емес,

бағыттың дұрыс болуында дейді шығыс даналары. Расында қоғам мен мәдениет ақиқатын танып, жөні, турасы былай екен-ау деп оны қоғам игілігіне айналдыруға жетер не бар екен. Дамыған дүниетаным, іргелі философияның әдіснамалық қызметі, міне осы үшін керек, қайбір құбылыстың болмасын бастауында не жатқанының философиялық мәніне деген талпыныстар.

Осы бағытта ой жүгіртсек философия ғылымдарының докторы, ҚР Ұлттық Ғылым Академиясының академигі, профессор Ғарифолла Есімнің философиялық еңбектеріне бет бұру қажеттігі туындайды, оның ішкі мазмұнына үңілуді қажет етеді. Өзінің барлық саналы ғұмырын қазақтың сана болмысын зерттеуге арнаған ол туған еліне өзінің: “Санадағы таңбалар” және “Сана болмысы” атты еңбектерін тарту етті. Бұл еңбектер ғалымның дүниетанымдық ізденістерінің, антропологиялық туындыларының ең маңызды, ең іргелі бағыты болып есептеледі. Соңғысы - он бес кітаптан тұратын топтама. Сонымен қатар ол әртүрлі бағыттарда Ресейде Новосибирск қаласында “Даналыққа құштарлық” кітабын, Египетте араб тілінде “Жар жағасы” кітабын, Стамбулда түрік және орыс тілдерінде “Адамзат” кітабын, Америкада ағылшын тілінде “Хақім Абай” кітабын жарыққа шығарды. Автор нені жазса да ұлттық сана болмысының терең бастауларын ақтарады және қазіргі заман тынысы туралы жан-жақты тұжырымдар жасайды. Басқаша айтқанда сана биігінен жеке фрагменттерді тұтастырып кешегі-бүгінгі заман картинасын ұсынады. Сонымен қатар елімізде өтіп жатқан сан алуан пікір таластар, конференция, конгресс, форумдарға қатысуы, табиғат пен рух, сана мен саясат сияқты мәңгілік тақырыптарға арналған зерттеулері оның нәтижесі ретінде пайда болған туындылары өз алдына бір бөлек. Мысалы, елімізде өткен халықаралық конференцияда Иассауи дүниетанымы деген зерттеуі бас жүлдені жеңіп алды, әрине бұл автордың осы бағыттағы ерен еңбегінің жемісі екендігі ақиқат, қазақ ұлтының исламдық мәдениетке келуінің қайнар бастауларын терең білетін маманның ғана қолынан шығатын туынды еді.

Әлем мен қоғамда, қазақ елінің айналасында болып жатқан процесстерді және уақыт тынысын өткір сезінетін әрі қаламы қарымды философтың қазақ журнал-газеттері бетінде жарық көрген терең ойлы мақалалары мен ақпарат құралдарына берген сұхбаттарының біразын атап өтетін болсақ, олар ғалым шығармашылығының көп қырлылығын баяндайды. Олар: “Тәуелсіздік философиясы”, “Бостандықтың бағасы”, “Еркін ойлау немесе қазақ философиясы”, “Тәуелсіздік және мұсылмандық”, “Ұлттық ойлаудың қазіргі келбеті”, “Зайырлылық және дінтану негіздері”, “Данышпан Шәкәрім” еңбектерінде қазіргі заман және саясат жайын бағамдайды, әрі батыл, әрі қайталанбас ойлар айтады. Енді біз еңбектер тақырыбына келетін болсақ: “Қазақстанда феодализм болған ба?”, “Социализмнен қазақ жұрты не ұтты?”, “Агония социализма” т.б. мақалаларында қайшылығы мол ХХ ғасырдың ақтаңдақтарын ақтара саралайды, аталған мәселелерге байланысты өзінің көзқарастарын батыл да еркін, халық санасына жеткізетіндей етіп айтады, сонымен қатар осы құбылыстарға алып келген қоғамдық-саяси, әлеуметтік-мәдени себептерді де ашып көрсетеді.

Осы бағыттағы ойды одан әрі жалғастырсақ, Ғ.Есім шығармашылығы ерекшелігін жеткізуді ойланған кісіге “бағалайды” немесе “саралайды” деп айтқаннан гөрі “ашқан жаңалығы” деген тіркесті жиірек пайдалануға тура келеді. Себебі, шынына келсек, автор - идея генераторы, оның айтқан болжамдарының көпшілігінің дұрыстығын уақыт дәлелдеп жатады.

Осы ойымыз дәлелді болу үшін бірер мысал келтірейік. “Тәуелсіздік философиясы” атты еңбегінде осыдан бес ғасыр бұрын өткен туралы: “Тарихқа жаңа мемлекетпен бірге жаңа ұлт - қазақ ұлты енді. Бұл жаңалық болатын. Жаңалық қашан да болмасын жаңа теорияны, жаңа ілімді қажет етеді. Осындай ілім Асан Қайғының “Жер ұйығы болатын дей келе, осы ілімді қазіргі кезде қайта жаңғырту қажеттігін дәлелдейді. Асан Қайғының “Жер ұйық” туралы ілімі, қазіргі саяси тілмен айтсақ, “геополитикалық саясат” деп түсіндіреді. Осы идея арқылы қазақ елінің жаңа астанасын салудағы Ел басының көрегендігіне де тоқталады.

“Қазақстанда феодализм болған ба?” деген зерттеуінде ғалымның қазақ ауылында тапқа бөліну болған жоқ деген жаңалық пікірі де сол сияқты, айта берсек зиялы қауым назарын өзіне ерекше аударған жаңа идеялар галереясы көзге көрінеді. Бас кезінде зиялы қауым Ғарекеннің қолданысқа енгізген терминдеріне сескене қарағаны мен артынан оларды өздері де қолданып жатады, өміршендігін мойындайды.

Қоғамдық санада жиі қалыптасып қалған, философиялық ой-толғауды ұзын сонар қызыл сөз немесе лепіре әсірелеу көретін оқырманды профессор Ғарифолла Есім қаламынан шыққан материалдар әрі қысқа әрі нұсқа жазылуымен, тартымды да дәйекті сөзімен тәнті етуге тиіс. Бұған көз жеткізуге “Махаббат мұнарасы” атты мақаланы алып оқыған оқырман бірден түсінеді. Мақаланың шекесінде “Көзқарас” деген айдардың, ал, тақырып астында “Көне шындыққа жаңа пікір” деген сөздің тұруы тек

емес. Автор аталған мақалада зерттеушілер назарынан тыс қалды деуге келмейтін көне дастанымыз “Қозы Көрпеш-Баянсұлудағы” кісі және жер-су аттары туралы көптеген соны пікірлер айтып, тың түсініктер береді. Айталық, Аякөз жеріндегі ғашықтар күмбезі заман ағысын өзгерткен ірі геосаяси оқиғаға байланысты қойылған деген топшылау дәлелденеді. Қорытындылайтын болсақ, үйреншікті көзқараспен ортодокстік танымғасын көзімен, жаңа заман тұрғысынан қарау, философиялық дүниетаным жағынан келу Ғарифолла Есім стилі болып табылады деп айтуға болады. Автор осы дастанның қазақ тілін, ұлттық дәстүрін, рухани құндылықтарын қалыптастыруға тигізген әсерлері мен маңызын дәлелді түрде ашып береді.

Жалпы алғанда, Ғарифолла Есімді көрнекті ғалым ретінде мойындатқан тек теориялық еңбектері ғана емес, ғылыми танымдық публицистикасы десек те ақиқаттан алыстамаймыз. Егемендік алғаннан кейін рухани қазынамыздың ең асқақ шыңы болып есептелетін Абай философиясын: теориялық жағынан зерттеп, абайтану саласында терең із қалдыру профессор Ғарифолла Есімнің еншісіне тиді. Бұл барша зиялы қауымға аян. Ғарекен қазақ білімінің қара шаңырағы Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде “Абай дүниетанымындағы Алла және адам” тақырыбына докторлық диссертация қорғағанда біз сол кеңестің жұмысына қатысқан куәгерлеріміз. Одан кейін де автор жүзге жуық Абай мұрасы туралы мақала жазып, қазақ мәдениетіндегі данышпан Абайдың дана рухын айқара ашты. Көзі қарақты зиялы қауымның есінде болар, ұлы Абайдың туғанына 150 жыл толуына арналған бүкіл халықтық той күндері осы тойға ерекше үлес қосқан ғалымдар ішінде Ғарекен есімі де аталды. Себебі, сол кезде жарық көрген “Хакім Абай” кітабы Абайдың даналық дүниетанымына ерекше көңіл бөлген қалың бұхара халқымызды бір риза қылып тастады. Бұл еңбек ғалымдар тарапынан да өте жоғары бағаланды. Ұлы ақынның әлемдік тойы қарсаңында Ғарифолла Есім қазақ радиосында эфирге шығып жұма сайын Абайдың қара сөзін бір-бірлеп талдауды жүзеге асырды, бұл іс-шара Ғарекеннің даңқын зорайтқаны соның дәлелі еді.

Қазіргі қазақ мәдениеті мен философиясын зерттеушілер “Хакім Абай” кітабына арқа сүйеп теориялық еңбек ретінде пайдаланады, осы еңбектен кейін “Хакім Абай” термині ғылыми айналымға енді. Осы ғылыми монографияда жаңашыл пікірлер мен ізденгіш ойлар мол айтылып, бұрын аса зерттелмеген мәселелер өз шешімін таба бастады. Нақтырақ тоқталатын болсақ Абайды философ деуге бола ма, болмай ма деген мәселе жайлы ғалым: “Иә, Абай философиялық жүйе құрастырмаған ойшыл, бірақ оның дүниетанымында жүйе жоқ дегенге келісе алмаймыз. Абайдың әлемге көзқарасы қалыптасқан, өзіндік философиялық түйіндері бар ғұлама” - деп нақты пікір айтады. Абайдың философиясы дегенде алдымен ауызға алатынымыз 38 қара сөз екені мәлім. Ал әйгілі қара сөздің негізгі идеясы неде? Осы қиынның қиыны болатұғын. Абайдың даналық трактатында діни ислам мен ғылыми ислам, рационалистік пен суфистік көзқарастар қамшының өрімінде жымдаса кіріккендіктен, оларды айырып, ажыратуға табан тірерлік біртүбірлі идея керек болатұғын. Осыған “Хакім Абайдың” авторы жөн сілтеп, жол көрсетті, бағыт бағдар берді.

Ол 38-ші қара сөздің негізгі идеясы “Ғұмыр өзі - хакият” деген Абайдың сөзінде, өйткені, бар мәселенің кілті - ғұмыр деп көрсетті. Сөйтіп әйгілі 38-ші қара сөздің сырына бойлауға айқара жол көрсетілді, барлық зиялы қауым бұл ойлардың ақылға сиятындығы мен келісіп, мойындады.

Есімі бүкіл республика көлемінде белгілі абайтанушы ғалым Абайдың дүниеге көзқарасын әртүрлі аспектілерде қарастырып келеді. Айталық, “Ой көзімен оқып қара”, “Абай және Ренессанс”, “Абай ағартушы болған ба?”, “Қазақ философиясы және Абай” атты танымдық мақалалары әр жылдары мерзімдік баспасөз беттерінде жарық көрді, басқаша айтқанда, абайтану саласында Ғарекен Мұхтар Әуезов салған жолды дамыта жалғастырған адам.

Ол Қайым Мұхаметханов, Мекентас Мырзахметов сынды ғалымдардың өкшесін басты. Кейінгі толқын абайтанушылар ішінде алдыңғы шепке шығып, Абайтану мектебі өсіп-өркендеуіне бүгін де жан-жақты ат салысып, аянбай қызмет етіп келеді. Бұл абайтану бағытындағы еңбектері қазақ философиясын зерттеп одан әрі дамытудағы ең маңызды кезең болды. Ғарифолла Есімнің бұл бағыттағы еңбектері одан әрі қарай жалғасуда. Бүгінде “Қазақ философиясының лексикасы” деген кітап баспаға даярлануда, мұнда ұлт тіліндегі философиялық лексика (түсініктері мен ұғымдар) қарастырылмақ.

Ғарифолла Есімнің аса үлкен жетістіктерінің бірі, алғашқылардың бірі болып бастап, қазақ елі мәңгілік ұлттық идеясының жаршысы болып, осы идеяны жан-жақты ұлттық дәстүр мен ұлттық сана үлгілерінен ала отырып қыры мен сырын ашуы. Қазақ халқының рухани мәдениетінде, оның ішінде философиялық ойлау мәдениетінің тарихында ұлттық дамуға пәрменді әсер еткен идеялар болған және оны этноәлеуметтік кеңістіктен, халықтың рухани өмірінен іздеу тәжірибесі де үнемі көрініс беріп отырғанын айтуға болады. Себебі, қоғамдық болмысқа дем беруші идеяны ұсынатын жандар

көбінесе данагөй тұлғалар болып келгені де талас туғызбайтын тарихи дерекке жатады, осы тұрғыдан алғанда ұлттық идеяға деген сұраныс, оған әлеуметтік және рухани мұқтаждық кез келген этнос үшін тарихи процестің даму ағымынан туындайтын заңды дүние болып келеді. Сондықтан белгілі бір әлеуметтік, саяси және мәдени кеңістікте қалыптасқан және өрбіген ұлттың ұлттық идея кездейсоқ құбылыс емес, халқымыздың мәдениеті мен әдебиетін жетік білетін, әлемдік әдебиетке де маман ретінде баға бере алатын Ғарифолла Есім, ұлттық идеяның қыр-сырын жақсы игерген, ол рухани ерекше дүние ретінде өзіндік тарихи болмыстың терең қатпарларында шыңдалып, тарихи процесс пен тарихи сана үшін қажетгі құбылыс сипатында пайда болатындығын айқын да ашық етіп әрбір еңбектерінде көрсетіп отыр. Сонымен қатар ұлттық идея бірте-бірте қоғамдық құрылымдардың өзіндік пәрменді дамуына қажетті қозғаушы күшке айналады, сан қырлы саланы қамти түседі. Ал, енді осындай детерминациялық заңдылыққа бағынбаған кездейсоқ сипаттағы әлеуметтік ұрандар мен жасанды айғайлар саясаттың шылауына айналады және олар нағыз халықтық мағынадағы рухани дүние болып есептелмейді, билікке ұмтылған кейбір популистердің мүддесін қорғайтын қолшоқпарға айналады, осы мәселелерді қоғамдық санаға ашып көрсетуде Ғарифолла Есімнің қыруар еңбегін зиялы қауым жақсы түсінеді.

Ұлттық идея – қоғамдық санадағы әлеуметтік прогресті, пәрменді дамуды, әлеуметтің біртұтастануын қамтамасыз етуші рухани күш. Ол халықтың бұқаралық санасында белгілі бір орын алып қана қоймай, сонымен қатар мемлекеттік деңгейдегі белгілі бір саяси платформаға, әлеуметтік бағдарланған парадигма деңгейіне жеткенде тұтастанған ұлттық идеологияның құрамдас бөлігіне айналады. Бұндай деңгейдегі ұлттық идея мемлекеттік идеямен, бағдарлармен толығымен сәйкестенеді, барынша етене-лесіп кетеді. Ондай тарихи тәжірибені, өзіндік әлеуметтік деректі кеңестік кезеңдегі социалистік, немесе комунистік идеядан, немесе Қытайдағы “мәдени революция” идеяларынан көреміз. Қазақ елінің марксизм дәуіріндегі осы құбылыстарға қалай төтеп бергені туралы да Ғарекең еңбектерінде негізгі мәселелердің бірі ретінде қалыптасқан. Аталған әрекеттер, өкінішке орай, қоғамдық ортада үлкен зұлматты жағдайлар туындатты. Жоғарыдағы тоталитарлық сипаттағы мемлекеттерде ұлттық идеяның өзі шынайы табиғи қызметінің түрі мен мазмұнын өзгертіп, барынша жалаң саясаттанған жағдайға дейін жеткенін де байқаймыз.

Сөйтіп, ұлттық идеяның халық үшін маңызы мен мазмұны сондай ерекше бола тұрып, оның кейде қоғамдық ағымды әртүрлі сағымдық, ауытқулы жолдарға түсіріп жіберетіндей қасиеттері болады. Ғылымда осындай тарихи процесті “әлеуметтік флуктуация”, яғни үйлесімді дамудан әлеуметтік ауытқушылық деп бағалайды. Бірақ дегенмен тарихта түп-түзу сызықпен дамыған, немесе рухани мәдениеті бір векторда ғана өрбіген ешқандай ел жоқ, барлық халықтар тарихтың соқпақты жолдарында адасулар мен жол табуларды әр қилы көріністерін басынан кешкені белгілі, қазақ халқы да өзінің мемлекеттігін, мемлекеттік идеологиясын қалыптастыруда әлемдік үлгіге сай дамыды, Ғарифолла Есім әсіресе сенаторлық қызметте жүргенде, әлемнің көптеген елдерінде болып, оларды өз еліміздің жағдайларымен салыстыра алды. Осы көптеген іссапарлар мен кездесулердің жемісі ретінде оның осы кездегі жазған еңбектері ерекше түрленіп, көптеген жаңа идеялармен толысып, қазақ ұлтының мемлекеттік идеясы туралы көзқарастарын нақты бағыттарға бұрды.

Адамзат тарихындағы философиялық ойлау жүйелері белгілі бір деңгейде ұлттық немесе этностық құрылымдардың қалыптасуымен және дамуымен астасып жатқанын байқаймыз. Тарих сахнасында еврей халқы мен орыс халқының ұлттық идеялары туралы түсініктер айқын мағынада көрініс бергені белгілі. Сондықтан ежелгі Грекия еліндегі философияның қалыптасуы мен дамуы сол халықтың ұлттық идеясының өрнектелуіне әкелгені белгілі. Дәл соған ұқсас процестер мен құбылыстар сипаты көптеген халықтар тарихында көрініс береді, оларды бір-бірімен салыстыра отырып Ғарифолла Есім философ ретінде осы құбылыстардың ішінен қазақ халқының бірегейлігін көрсететін элементтерін айқара ашып, жаңа қазақ мемлекетін өркендететін энергетикалық күшін бағдарлайды.

Бұл мәселенің терең бастауларына келетін болсақ, онда қазақ халқының этностар тарихында ұлттық идеяға деген зәрулік ежелгі түркілік кезеңнен бері болған. Ол, әсіресе, қазақ халқының өзіндік жеке ұлт болып, өзіндік хандығын құрған заманда этноәлеуметтік күрделі процестерге, саяси қақтығыстарға байланысты көкейкесті құбылысқа айналады. Сөйтіп, тарихи процестің үрдістері қазіргі тәуелсіздік кезеңінде бұл құбылыстың маңыздылығын одан әрі арттырып отыр. Өйткені, шынайы ұлттық идея халықтың нағыз ойлау жүйесінен, яғни философиялық ой-санасына тікелей байланысты, содан туындайды. Философиялық негіздерге сүйенбеген жалпыхалықтық идея тарихта деструктивтік нәтижелерге алып келуі мүмкін. Мәселен, фашизм, шовинизм идеялары осындай роль атқарды, сол сияқты белгілі бір жағдайларға байланысты ұлтымыздың тарихында болған ақтаңдақ кезеңдердің себебінен, қазақ халқының мәдениетіндегі, наным-сеніміндегі, салт-дәстүріндегі исламның орны мен

маңызын түсінбей, қазіргі экстремизм мен терроризмнің негізі болып отырған, кейбір діндегі ауытқушылықтар, рухани болмыс бітімімізді дұрыс болжап, оны заман талаптарына сай етіп жаңғырту мәселелерінде академик Ғарифолла Есімнің жасап жатқан қыруар іс-шаралары, нағыз ұлтын сүйген азаматтың қызметі деп білуге болады.

Ғарекеннің қолға алған ерекше қызметінің бірі - міне, осыған орай қазақ халқының сан ғасырлық қордаланған даналығының еліміздегі ұлттық идеяның қалыптасуы мен дамуына қызмет атқару тарапынан қарастыру, оны әртүрлі теориялық және практикалық қырларынан талқылау қазіргі жаһандану заманында өзінің өзектілігін арттыра түсері анық. Қазақстан халқын біріктіруші, топтастырушы ұлттық идеяны пайымдаудағы сипаттар көпэтносты халқымыздың ынтымақта өмір сүруіне, еліміздегі рухани және әлеуметтік кеңістікті жаңғыртуға өз үлесін қосуы мүмкін екендігі белгілі. Бұл үдерістің негізгі өзегі болып табылатын қазақ халқының ұлттық келбетінің тарихи рауаждауын ғылыми тұжырымдау маңызды мәселе екені анық, сол мәселені шешу барысында ғалым аянбай еңбек етіп, қоғам мойындайтындай жемістерге жетіп жүргені әріптестері тарапынан зор сенімге бөлейді.

Қазіргі тарихи кезеңдегі Қазақстанның өзіндік тәуелсіздік алуы қазақтың философиясының қалыптасуы мен дамуына жаңаша қарауға мүмкіндік берді, бұл процестің барысында тәуелді дамудың ұзақ жылдары бойында орнығып қалған әртүрлі кедергілерді жеңіп, жаңа бағдарларды игеруге тура келеді осы бағытта Ғарифолла Есім Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің философия және саясаттану факультетінің деканы болып тұрған кезде республикада алғашқылардың бірі болып “қазақ философияның тарихы” пәнінен жазған оқулығы өзінің батылдығымен, жаңашылдығымен осы бағыттағы айырықша маңызды еңбектерінің бірі болды. Қазақ халқының рухани қайта өркендеуі өзінің шынайы тарихын пайымдау арқылы, төлтума мәдениет пен ұлттық философияны қайта түлету арқылы жүзеге асырылады. Ол өз кезегінде перменді ұлттық идеяның қалыптасуына негіз болады, басқаша айтсақ, әрине ұлттық идеяның іргетасы қазақ философиясы. Осыны дұрыс түсінген Ғарифолла Есім бұл бағыттағы зерттеулерге ерекше көңіл бөлді.

Қазақтың рухани мәдениетін сонау түп тамыры түркілік кезеңнен бастау алады. Сондықтан ұлттық идеяның терең іргетастарын білу үшін түркілік ұлан даланың топырағында ғұмыр кешкен ғұламалардың әлеумет пен заманауи болмыс үшін ұсынған идеяларын да ескеруіміз қажет. Сондықтан Орхон жазбаларындағы түркілік қасиеттерімізді атаған қисындардан бастап, Қорқыттың тіршіліктегі “Өмір” деген құндылықты қалай қорғау қажеттілігі туралы идеяларымен жалғастырамыз. Қорқыт бабамыз өнер мен шығармашылықтың құдіретін өзінің күйлері арқылы әлемге паш етті. Сөйтіп, адами өмірге, әлеуметтік болмысқа қажетті күштің адамның өз бойында екенін көрсетіп бергенін атап өтуге болады. Қорқыт туралы аңыздың түпкі астары адами тіршіліктің мәнін іздеу. Оны шығармашылықпен, өнермен, әлемге деген көркем бейнелер арқылы қатынас жасау идеясы нағыз жасампаздықтың белгісі деуге болады, осы ойлардың барлығы Ғарифолла Есімнің “Қазақ философиясы” атты оқулығында өте шеберлікпен өрнектеліп көрсетілген. Ұлттық дүниетаным мен ұлттық рух болмысына еркін, шығармашылық аспаптары қолданыла отырып ой жүгіртілген, өте маңызды теориялық болжамдар мен қорытындылар жасалған.

Ғарифолла Есім көрсеткен бұл рухани дәстүр қазақтың кең даласында нағыз ішкі, яғни имманетті ұлттық идеяға айналды. Қобызбен қатар қазақтың домбырасы тарихи белестерде нағыз рухани қаруға айналды, ол халықты іштей біріктірді және сонымен қатар соншама үлкен географиялық кеңістіктегі этностық әлеуметті бір-біріне тілдік, ділдік және идеялық жағынан алғанда жақындата түсті. Сөйтіп, ұлттық идеяның тұжырым түрінде жарияланатын экстравертті сипатынан гөрі, ғасырларды жалғастыратын, дәстүрді киюластыратын имманетті түрде болатынын байқатты.

Міне, сондай рөлді қазақтың сан қырлы сипаттағы өнері атқарды. Оның ішіне даналыққа ұмтылған сөз қадірін биікте ұстаған философиялық ойлау дәстүрі де енеді, осы дәстүрлер Ғарифолла Есімнің қолданысында жаңа заман талаптарына сай Қазақстан халқының санасын жаңғырту үшін, оны бәсекелікке қабілетті ету үшін, заман талабындай етіп ұлттық прагматизмді қалыптастыру үшін, қазақ ұлтының ұлттық бірегейлігін сақтау үшін, ұлттық тәрбиеде білімнің салтанат құруы үшін жетілдіру қажеттілігі бағытында қозғалыстарға түсуде.

Қазақ халқының сан ғасырлық дәстүрлі дүниетанымы рухани мәдениеті кезінде сыңаржақты түсіндіріліп келгені белгілі. Ғылыми әдебиеттерде қазақтың этномәдениетіндегі сипаттар дәстүрлікке негізделгендіктен, көшпенділіктің тарихтағы ролін кемсітіп қарастыратын еуропалық үстемдік көзқарастар басым болды. Мұндай теориялық және методологиялық негіздер мен идеологиялық шектеулер зерттеулерді жалған бағытқа бұрып, оның төл ұлттық болмыстан арасын ажыратып жіберді, халықтың тарихи болмысындағы ұлттық идеяның мағынасы көмескіленді. Шын мәнінде Асан Қайғының

“Жерұйық” идеясы туған жердің киелілігі тұжырымына итермеледі. Сондықтан Қазақ хандығы тұсындағы көптеген жоңғарлармен шайқаста халықтың рухани әлемінде “Атамекен” идеясы тұрғанын да айта кетуге болады. Елінің қамын ойлаған әрбір ақын да, жырау да, би мен шешен де осы мәселені, осы идеяны айналып өткен жоқ, Ғарифолла Есімнің “Санадағы таңбалар”, “Сана болмысы” атты еңбектері жаңа заман талаптарынан өскелең ұрпақтың санасын тазартуға рухани жаңғыртуға бағыт алған еңбектері болып есептеледі, осы алғашқы еңбектерінің өзінде-ақ академик Ғарифолла Есім ұлттық идея мен мемлекеттік идеологияны қалыптастырудың пәрменді іс-шаралары мен бағыт-бағдарларын көрсетіп, өзі осы іспен сөзінде де, істеген ісінде де жан аямай шұғылданды. Сол себептен де оны зиялы қауым мойындап мемлекетімізде ерекше орны бар тұлғалардың еңбектерін баяндайтын - Қазақстанның білім мен ғылымына еңбек сіңірген тұлғаларға арналған “Өнегелі өмір” топтамасында, өнегелі өмір сериясының 105-шығарылымы Қазақ елі - мәңгілік ұлттық идеясының жаршысы ретінде мойындап, негізгі шығармаларынан үзінділер беруін философ ғалымдар, Ғарифолла Есімге көрсетілген ерекше сый-сыяпат деп есептейміз.

Біз әріптестер ретінде, Ғарифолла Есімнің ұлттық философиямызды заман талаптарына сай етіп дамытуға жасап жатқан еңбектері жемісті болсын деп, шын жүректен тілектестігімізді білдіреміз. Ол әлемді философиялық пайымдаудың ұлттық типі рухани мәдениеттің дамуының өзіндік көрінісі және оның қоғам дамуындағы пәрменді рөлін зерделеді. Сонымен қатар, ұлттық философиялық ойда қалыптасқан идеялық тұжырымдардың тарихи тамырларын кәсіби тұрғыдан аша білді және олардың маңызы мен практикалық мәнділігін қазіргі жаһандану заманында арта түскендігін көрсетті. Қазақ қоғамының философиялық ойының тарихи эволюциясын оның этикалық бағдарларын қазіргі ұлттық идеямен жалғастырып оны ұлттық идеяның рухани бастауы ретінде көрсетті. Сонымен қатар, көп ғасырлық қазақ халқының философиялық және саяси әлеуметтік ойын сараптау арқылы қазіргі қазақ елінің рухани, мәдени, саяси және гуманитарлық, экономикалық дамуы үшін тиімді ұлттық идеяны қалыптастырудың негіздерін анықтаушылардың бірі болып есептеледі.

Негізінен бұл мақала-еңбекте біз Ғарифолла Есімнің көп қырлы қасиеттерінің ғылымдағы табыстарына басымдық бердік. Жалпы оның болмысы жасампаз. Ол көп жылдар бойы бізге, Абай атындағы университетке, келгенге дейін Семей педагогикалық институтында ұстаздық етіп, сол институттың көркем-сурет графика факультетінің деканы болды. Жас ұрпақтарды көркемдік әлеміне тәрбиелеуде, осы жұмысты ұйымдастыруда белгілі табыстарға қол жеткізді. Біздің университетке келген алғашқы жылдары философия және әдіснамасы кафедрасында қызмет етіп, университетіміздің көркем-сурет графика факультетіне декандық қызметіне сайланды. Әрине, декандық-оқытушы мен білім алушының мәдениет пен зиялылыққа баулу мектебі. Бұл қызметте жеке үлгінің мәні зор. Осы қызметінде Ғарифолла Есім әрқашанда шәкірттеріне үлгі бола білді, әлемдік мәдениет пен ұлттық мәдениетті ұштастыра біліп, ұлттық өнерімізді әлем туындыларына салыстыра отырып, өнердің алға даму бағыттарын айқын көрсетті. Осы кезде оның ұстаздық қасиеттерінің жаңа қыры ашылғандай еді. Әрине, шәкірттің адам болып қалыптасуына ұстазы себепші. Ұстазға адам алғаш жақын білмей, көрмей де сырттай шәкірт болуы мүмкін. Бірақ шәкірт болу шынымен маңдайына жазылған болса, оған ешқандай кедергі жоқ. Әсіресе ұстаздың аманаты, білім жолындағы берері еш нәрсемен алмастыруға болмайтын қатынас, рухани құндылық болып есептеледі. Ұстаздың орны бөлек, шәкірт оны жақсы білуі керек. Ең биік мақсаттар мен асыл мұраттардың шыңдалуы осы бір арадағы шынайы қатынастардан болғанда ғана іске асатындығы өмір шындығы.

Ғалым, осының ар-жағында қандай құдіретті көреді екен? Осы ғажайып құбылысты сезіну барлық адамдарға берілген бе? Осының бәріне ерекше қасиет беруші тағы да руханилық жолы. Сонда адам болу, адам болып өту - шәкірт болумен ұқсас нәрселер ме? Осылардың арақатынасы неде, өлшемі «адами зат» болу ма? Адам қасиетін іздеп табу мен жетілдіру ұстаздың үлесі екені ақиқат. Сондықтан да ұстаздың қанша шәкірті болса, сонша мекені болатындығы туындайды. Шын ұстаз болу бақыт, себебі еңбегінің жемісін өзі оқытқан шәкіртінен көреді. Міне, осы айтылған ойлар, біздің әріптесіміз ретінде, Ғарифолла Есімге тікелей байланысты, әсіресе біз жоғарыда айтқан Абай атындағы университеттің көркем сурет графика факультетінде суретшілерге декандық қызмет атқарғанда ол, елімізде алғашқылардың бірі болып эстетика мен мәдениеттану бағытындағы ғылым кандидаттарын дайындайтын ғылыми диссертациялық кеңес ашу ісімен айналысты, осы бағытта ол өнер мен философия тоғысындағы мектептің іргетасын қалады. Ұстаздың өнер ортасындағы әлеуметтік-мәдени мәселелердің шешілу тетіктерін іздеуі философиядағы жаңа бағытқа алып келді. Әлемдік мәдениет тарихындағы озық идеяларды зерттей отырып, оның өнердегі шығармашылықта қарқынды көрініс табуын өнертанушылар мен суретшілер арасында талқылап, өзінің философиялық, жазушылық ойларымен

ерекшеленгендігін әріптестері мақұлдайды.

Осы сабақтастықтықтағы жемісті еңбектің нәтижесі ретінде академик ғалым - Ғарифолла Есім өзінің шәкірттерін ғылымның жаңа саласы - өнер мен философияның тоғысындағы жаңа философиялық-өнертанушылық мектеп іргетасын қалай бастады. Осы істер арқылы ол Қазақстанға кеңінен таралып, қазіргі уақыттағы осы өнертану саласының әдістері мен тәсілдерін өнер философиясы мен байытты. Алғаш оқу әдістемелік методикаға қатынасты өнерді тану енді әлемдік деңгейдегі философиялық, мәдениеттанулық әдіснамалармен құнарланды. Көркемөнер тарихынан дәріс беретін сауатты сыншыл мамандар философия ғылымын меңгеруге деген құштарлықтарын оята бастады. Сөйте отырып ол, қазақ ғылымында өзіндік қолтанбасы бар «бейнелеу өнерінің философиялық-мәдениеттанулық», зерттеу алқаптарын анықтап, ұстаз-шәкірт қатынастары ғылыми дәстүрге айналып, өзінің ғылыми жемісін берді. Тек қана Абай атындағы университетте емес, кейін аль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің философия және саясаттану факультетінің деканы қызметін атқарғанда да, көптеген шәкірттерін ғылым кандидаты, докторы дәрежесіне көтере тәрбиеледі. Қолда бар мағұлматтарға сүйенсек академик Ғарифолла Есім 21 ғылым докторын, 41 ғылым кандидатын және 4 PhD докторын дайындапты. Егерде осы шәкірттері республикамыздың түкпір-түкпірінде қызмет істеп жатқанын ескерсек, әрине, бұл ғалымның еліміздің ғылымын дамытуына қосқан қомақты үлесі екені айқын.

Ғарифолла Есім екі шақырылымның Сенат депутаты болған қайраткерлігі, Сенат отырыстарында ұлттық рух, ұлттық мәдениет, дін мәселелеріне байланысты көтерген қайраткерлік істері бір төбе, әрине оны басқа әңгіменің еншісіне қалдырайық. Бізге маңыздысы - білім орайындағы қызметі. Депутаттықтан босағаннан кейін өзі бұрыннан араласып жүрген Еуразия ұлттық университетіне философия кафедрасының меңгерушісі болып қызметке тұрды. Әрине, қазір университеттерде философия кафедрасы университеттің күре тамыры. Университеттің барлық мамандықтарына барша аудиторияға кіретін - осы кафедра оқытушылары. Яғни оқу үдерісінде әр профессор-доцент-оқытушының отаншылдығы, елшілдігі маңызды. Шындығына келсек, әлі де болса елімізде дәстүрлі философия кафедралары толық қайта құрылған жоқ, кеңестік қоғамдық схемалардың таңбалары аздап сақталған, осы бағытта сананы тазартудың қыруар ісі - Ғарифолла Есімге жүктелуде.

Әрине «Тәуелсіз - сана. Тәуелсіз ел адамның санасы да тәуелсіз болуы керек. Саяси тәуелсіздік әрбір адамның дербес санасына айналғанда күшке енбек» деп тұжырымдайды ғалым. Бұл бағытта, жаңаша қарқынмен іске кіріскен әріптесімізге сәт сапар тілейміз.

Раушанбек Әбсаттаров,
ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, философия
ғылымдарының докторы, профессор

Дәуренбек Құсайынов,
философия ғылымдарының докторы, профессор

**Казахский Национальный педагогический университет имени Абая
Требования, предъявляемые к оформлению статей в журнал ВАКа «Вестник КазНПУ имени
Абая. Серия социологические и политические науки»**

Заявка на публикацию.

Форма заявки:

1. Фамилия, имя, отчество
2. Место работы (полное наименование организации, кафедры)
3. Должность
4. Ученая степень, звание
5. Контактные телефоны, e-mail
6. Название темы

Требования, предъявляемые к оформлению статьи: текстовый редактор Microsoft Word 1997-2003, 2007, 2010. Объем до 6 страниц компьютерной машинописи Times New Roman кегль 11. Поля: левое – 2,25 см, верхнее и нижнее – 2,5 см, правое – 2,25 см, через 1 интервал; заголовки печатаются прописными буквами жирным шрифтом. В начале статьи необходимо обозначить МРНТИ (В интернете ГРНТИ). Заголовок отделяется от текста пробелом. Над заголовком в центре указываются инициалы и фамилия автора (жирным курсивом), ниже должность по месту работы, учебы, ученая степень и ученое звание, затем аннотация 100-150 слов и ключевые слова (на трех языках); примечания и список литературы указываются в конце текста статьи. Список литературы помещается в конце текста и составляется в соответствии с порядком упоминания работ (сквозная нумерация). Ссылки на литературу в тексте оформляются в «квадратные» скобки, в виде номера, соответствующего номеру данной работы в списке литературы. При использовании цитат обязательно указывать страницу источника, например: [1, с. 138], в случае использования интернет-источников указывать ссылку на источник.

Адрес: Казахстан, Алматы, Джамбула 25, каб. 207., Казахский Национальный педагогический университет имени Абая, общеуниверситетская кафедра политологии и социально-философских наук.

Ответ. Секретарь – доктор социологических наук, доцент Нурбекова Жанар Абаевна (87011115488)

E-mail: Janaranur@yahoo.com

Образец оформления статьи

МРПТИ 11.25.07

R.B. Absattarov¹, K.I. Mirzoev²

*¹the corresponding member of National Academy of Science of the Republic of Kazakhstan (NAS of RK),
Doctor of Philosophy, Professor, the Head of the Department of Political Science and social and
philosophical disciplines in Kazakh National Pedagogical University named after Abay,*

*²Academician of the International Academy of Higher Education,
Doctor of Philology, Professor, the Head of the Department of Oriental Languages in
KazNPU named after Abay
absattarov@mail.ru*

KURDISH DIASPORA IN EURASIA

Annotation

The article deals with topical issues of the Kurdish diaspora in Eurasia that are not yet studied in the social and political literature. The article studies in detail the history and fate of the Kurdish diaspora and their way spread themselves, so that the millions of the Kurdish people found themselves far outside their historical Motherland - Kurdistan. Today, all around the world, about 4 million representatives of Kurdish diaspora live and work and about one million they are in Eurasia. The paper paid attention to the peculiarities and problems of the Kurdish diaspora in Russia, Azerbaijan, Armenia, Georgia, Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Turkmenistan. At the same time studied issues of the present generation of Kurds in Eurasia: the way they guard and protect the Kurdish civilization to their posterity. However, the attention paid to discussion questions also.

Key words: Kurds, culture, language, Kurdistan, the empire, repression, law, government, power, moving, customs, and traditions

1. INTRODUCTION

The problems of the Kurdish diaspora in Eurasia and the world have not been studied in the literature. Of course in one article it is impossible to consider all problems of the Kurdish diaspora. Therefore, we will learn some of the issues of the Kurdish diaspora in Eurasia.